T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

BİR HADİS KAYNAĞI VE RÂVÎSİ OLARAK CA‘FER ES-SÂDIK VE HADİS YORUMCULUĞU

Mevlüt UZUT
19932322

Danışman
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

BİR HADİS KAYNAĞI VE RÂVÎSİ OLARAK CA'FER ES-SÂDIK VE HADİS YORUMCULUĞU

Mevlüt UZUT
19932322

Danışman
Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır 2025

Bu tez, SOBE.21001 nolu DÜBAP Koordinatörlüğü projesi tarafından desteklenmiştir.

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Bir Hadis Kaynağı ve Râvîsi Olarak Ca'fer es-Sâdık ve Hadis Yorumculuğu" adlı doktora tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21.01.2025
Mevlüt UZUT

ÖN SÖZ

Hamd ve şükür bizi yoktan var edip bize sayısız nimetler bahşeden yüce Allah'a mahsustur. Onun emirlerini olduğu gibi bize aktaran herbir ânı bizlere en güzel örnek olan Hz. Muhammed'e, onun Âl ve Ashâbına salât ve selâm olsun.

İlmi faaliyetleriyle İslam düşüncesinin şekillenmesinde önemli rol oynamış pek çok şahsiyet bulunmaktadır. Bu kişiler geride bıraktıkları eserleri ve yetiştirdikleri öğrencileri ile sonraki asırlarda ilmi, siyasî ve kültürel gelişmelerde etkin rol oynamışlardır. Bunlardan biri de Ca'fer es-Sâdık'tır. Şîa'nın altıncı imamı olan Ca'fer es-Sâdık, Sünni ilim dünyasında da değer görmüş ve ilgiyle takip edilmiş bir âlimdir.

İslam düşünce tarihinde derin izler bırakan Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı ve hadis sünnet anlayışının objektif bir bakış açısıyla ele alınıp incelenmesi, temeli tarihte yaşanmış siyasî bazı tartışmalara dayanan tefrikaların doğru bir şekilde anlaşılması ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca onun yaşamış olduğu çağda ortaya koymuş olduğu faaliyetler ve o dönemin etkileri, yüzyılları aşacak pekçok zevatla münasebetinin bulunması ve sonraki asırlara renk vermesi açısından son derece önem arzetmektedir. Onun birçok alanla iştiğal etmesinin yanısıra özellikle hadis ve hadis ilimleriyle yakından ilgilenmesi, pekçok hadis halkaları oluşturup, dersler vermesi ve rivayetlere farklı bakış açıları getirmesi yönüyle de farklı bir kişiliğe sahip olan bir şahsiyet olduğu görülmüştür. Biz de bu amaçla bu konuyu doktora tezi olarak çalışmaya karar verdik.

Tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın planı ve zorlukları üzerinde duruldu. Ayrıca, araştırmanın kaynakları eleştirel bir tarzda ele alındı. Bu minvalde tezde yararlanılan Sünnî, Şiî ve çağdaş kaynaklardan bir kısmı burada tanıtılmaya çalışıldı. Tezin birinci bölümünde, Ca'fer es-Sâdık'ın yaşamış olduğu dönem analiz edilerek, bu dönemin siyasî, fikrî ve ilmî yapısı incelendi. Ayrıca, bu bölümde onun hocaları ve öğrencileri belirlenmeye çalışıldı. Kendisinin akranlarıyla olan münasebetlerini tespit edilmeye çalışıldı. Kendisine isnad edilen matbu ve yazma eserleri, kısaca tanıtmaya çalıştık. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın hadis-sünnet anlayışını ve hadis ilmindeki yerini değerlendirmeye ve bu çerçevede Sünnî ve Şiî kaynaklardaki bilgileri en

yalın şekilde ortaya koymaya özen gösterdik. Tezin ikinci bölümünde ise Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'da bulunan tekrarsız rivayetlerini inceleyerek bunların sened ve metin tenkitlerini ve isnat şemalarını temel hadis kaynakları, Şâmile, Câmiü'l-Ehâdis, Cevâmiü'l-Kelim, Mektebetü Ehlü'l-Beyt, Câmiu Hâdimü'l-Harameyn vb arama motorlarından da yararlanmak suretiyle gerçekleştirmeye çalıştık. Ayrıca *Kütüb-i Tis'a* dışında bulunan Ca'fer es-Sâdık rivayetleriyle, Şiâ'nın dört temel eseri olan Kütüb-i Erbaa'da ve bu eserlerin dışında Şiâ'da geçen rivayetleri de aynı metodla özet bir şekilde incelemeye ve daha da anlaşılır kılmak için tablolarla da bunları ortaya koymaya özen gösterdik. Yine bu bölümde O'nun Buhârî'den rivayet almamasının nedenlerini ve O'na nisbet edilen Ca'feriyye mezhebi üzerinde birtakım analizler yaptık. Tezin üçüncü bölümünde ise belli başlıklar etrafında kendisinin hadis yorumculuğunu ele aldık.

Tüm ilmi çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da her ne kadar bir baş aktör olsa da bu çalışmanın şekillenmesinde pekçok kişinin emeği ve desteği olmuştur. Biraz uzun olsa da bu desteği karşılıksız sunan hoca ve arkadaşlarımı zikretmeden geçemeyeceğim.

Bu çalışmanın tez danışmanlığını büyük bir özveriyle yürüten hocam, Prof. Dr. H. Musa Bağcı'ya katkılarından ve göstermiş olduğu sabırdan dolayı çok teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bulunan ve yardımını hiçbir zaman benden esirgemeyen iki kez tezi baştan sona okumak suretiyle de çok kıymetli tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Mehmet Bilen ve teze değerli katkılarından dolayı Doç Dr. Mutlu Saylık hocalarıma teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca tez jürimde bulunan ve tez konusuna henüz yeni karar verirken bana çok güzel bir bakış açısı kazandıran, kendisinden ara ara istifade ettiğim Prof. Dr. İbrahim Kutluay'a, tezi baştan sona okuyup çok değerli önerilerde bulunan Dr. Öğretim Üyesi Abdulalim DEMİR hocalarıma ve değerli katkılarından dolayı Dr. Öğretim Üyesi Üsame Bozkurt'a ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Bu hocalarımın yanısıra tez izleme ve tez savunma jürimde bulunmamasına rağmen tezin başından sonuna kadar her ne vakit başım sıkışsa kendilerine danıştığım ve yardımını hiçbir zaman bizden esirgemeyen tezin tümünü gözden geçirerek çok değerli tavsiyelerde ve katkılarda bulunan Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'ye, onca işi arasında kendisine danıştığımda yardımını hiçbir zaman esirgemeyen Doç Dr. Muhammed Enes TOPGÜL hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İngilizce kaynaklara ulaşmam konusunda yardımını esirgemeyen Doç Dr. H. Rümeysa Küçüköner'e, tezin içerik kısmıyla ilgili olarak güzel önerilerde bulunan Prof. Dr. Ahmet Keleş hocama da ayrıca teşekkür ederim.

Tezimi baştan sona ilk okumayı yaparak değerli önerilerde bulunan Prof. Dr. Yunus Emre Gördük'e, Teknik konularda yardımlarını sıkça gördüğüm Prof. Dr. Davud Işıkdoğan ve Prof. Dr. Hayrettin Kızıl'a, Şîa ile ilgilli bana güzel bir bakış açısı ve yaklaşım kazandıran, DÜBAP kapsamında İran'a gitme konusunda rehberlik yapan ve çokça katkısını hissettiğim Prof. Dr. Metin BOZAN hocama, İranda kaldığımı süre zarfında tüm imkanlarını seferber eden ve Şîa kaynaklarına ulaşmam konusunda çokça destek olan Seyyid Muhammedi bey'e de ayrıca teşekkür ederim.

Şekilsel açıdan tezimi baştan sona kadar itinayla inceleyip katkı sunan Doç. Dr Abdullah Cengiz'e, tezde bulunan şekilsel tasarımlarda destek olan kardeşim İç Mimar ve Tasarımcı Hüseyin Uzut'a, ulaşamadığım birtakım bilgilere kısa zamanda ulaşma konusunda yardımını yanıbaşımda hissettiğim Dr. Öğretim Üyesi İsmail Tanrıverdi'ye teşekkür ediyorum. Rivayetlerin tercümeleri konusunda da rızası doğrultusunda kendisinden kısmen yararlandığım Zehra Korkmaz'a ve ortaya koymuş olduğu çalışmayla bize yol gösteren Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Nur Duman'a teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Mevlüt UZUT

Diyarbakır 2025

ÖZET

İslam düşünce tarihine mal olmuş pekçok şahsiyet ortaya çıkmıştır. Bulundukları asra şekil vermiş olan bu şahsiyetlerin etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Bu etkili şahsiyetlerden biri kabul edilen ve iki ekolün yani Ehl-i Sünnet ile Şîa'nın ortak paydasında yer alan ve H. 80-148 yılları arasında yaşamış bulunan Ca'fer es-Sâdık'tır. Bu çalışmada öncelikle O'nun hayatı anahatlarıyla ele alınmış ve hayatıyla ilgili bazı tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca, Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimlerinin çokça önemsediği bir şahsiyet olarak kabul edilen Ca'fer es-Sâdık'ın bir hadis râvîsi ve kaynağı olarak rivayet ettiği hadisleri karşılaştırmalı olarak belli örneklemler etrafında bazı seçkiler yaparak ele almayı ve onun hadis yorumculuğunu incelemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede O'nun nakletmiş olduğu rivayetlerin bazı sayısal değerleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Ehl-i Sünnet'in *Kütüb-i Tis'a* eserlerinde bulunan Ca'fer es-Sâdık'ın mükerrer olmayan rivayetlerinin sened ve metinlerinin üzerinde birtakım değerlendirmeler ve analizler yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda O'nunla aynı çağda yaşamış olan İmam Mâlik'in *Kütüb-i Tis'a* eserlerinden olan *el-Muvatta'* adlı eseri ile, Şîa'nın temel kaynaklarından biri kabul edilen Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinde bulunan aynı paraleldeki bazı rivayetler üzerinde de benzer metodla bazı incelemeler yapılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle O'nun Ehl-i Sünnet kaynaklarında bulunan bir kısım rivayetlerinin, Şîa temel kaynaklarında da ya aynı veya farklı formatlarla yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ehl-i Sünnet, Şîa, Ca'fer es-Sâdık, el-Muvatta', el-Kâfî, Ca'feriyye, İmam, Masum

ABSTRACT

Many personalities have emerged in the history of Islamic thought. The influence of these figures, who shaped the century in which they lived, has continued until today. One of these influential figures is Ca'far al-Sa'iq, who lived between 80-148 AH and is considered to be one of the common denominator of the two schools of thought, namely Ahl al-Sunnah and Shī'ah. In this study, first of all, the life of Ja'far al-Sa'iq is discussed in outline and some determinations are made about his life. In addition, this study aims to examine the hadiths narrated by Ja'far al-Sādiq, who is regarded as a figure highly valued by the scholars of Ahl al-Sunnah and Shī'ah, as a hadith source and a hadith narrator, comparatively by making some selections around certain samples and to examine his interpretation of hadith. In this framework, some numerical values of the narrations narrated by Ja'far al-Sādiq have also been tried to be determined. In addition, some evaluations and analyses have been made on the texts of the non-duplicate narrations of Ja'far al-Sa'iq in the Ahl al-Sunnah's Qurtub al-Tis'a. In line with this purpose, some analyses have been made with a similar methodology on some of the narrations in the same line found in al-Muwatta', one of the works of Imam Mālik, who lived in the same era as Ja'far al-Sādiq, and al-Qāfī of al-Qulaynī, which is considered one of the main sources of Shī'ah. Based on these results, it has been determined that some of the narrations of Ja'far al-Sādiq found in the Ahl al-Sunnah sources are also found in the Shī'ah sources either in the same or different formats.

Keywords

Ahl al-Sunnah, Shia, Ja'far al-Sadiq, al-Muwatta', al-Kafi, Ja'fariyya, Imam, Masum

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ I
ÖZET IV
ABSTRACT V
İÇİNDEKİLER VI
KISALTMALAR XIII
TABLO LİSTESİ XIV
ŞEKİL LİSTESİ XV
GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI 1
2. ARAŞTIRMANIN PLANI VE ZORLUKLARI 5
2.1. Araştırmanın Planı 5
2.2. Araştırmanın Zorlukları 7
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI 8
3.1. Araştırmanın Metodu 8
3.2. Araştırmanın Kaynakları 12
3.2.1. Sünnî Kaynaklar 13
3.2.1.1 Hadis Kaynakları 13
3.2.1.2. Tarih Kaynakları 14
3.2.2. Şiî Kaynaklar 15
3.2.3. Çağdaş Kaynaklar 16
4. LİTERATÜR ÖZETİ 30
BİRİNCİ BÖLÜM 32

CA‘FER ES-SÂDIK’IN HAYATI, İLMİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ VE ONA İSNAT EDİLEN ESERLER 32

1.1. Yaşadığı Dönemin Siyasi, Fikri ve İlmi Yapısı 32

1.1.2. Yaşadığı Dönemin Siyasî Yapısı.....33

1.1.3. Yaşadığı Dönemin Fikrî Yapısı.....35

1.1.4. Yaşadığı Dönemin İlmi Yapısı.....38

1.2. Hayatı 38

1.3. İlmî Kişiliği 48

1.4. Siyasî Kişiliği 54

1.6. Ca‘Fer Es- Sâdık’ın Hocaları ve Öğrencileri 59

1.6.1 Sünnî Kaynaklardaki Hocaları 59

1.6.2. Sünnî Kaynaklardaki Öğrencileri.....60

1.6.3. Şiî Kaynaklardaki Hocaları 61

1.6.4. Şiî Kaynaklardaki Öğrencileri.....62

1.7. Ca‘Fer Es- Sâdık’ın Çağdaşı Olan Âlimlerle Münasebeti 64

1.7.1. Ebû Abdullâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (öl.105/723) İle İlişkisi.....64

1.7.2. Muhammed el-Bâkır (öl. 114/733) İle İlişki 64

1.7.3. İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767)ile İlişkisi.....65

1.7.4. Şu‘be b. Haccac (öl.160/776) İle İlişkisi.....67

1.7.5. Süfyân es- Sevrî (öl. 161/778) İle İlişkisi 68

1.7.6. İmam Malîk (öl. 179/795) ile İlişkisi 69

1.7.7. Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî (öl.198/813) İle İlişkisi.....70

1.8. Kendisine İsnat Edilen Eserler 71

1.8.1. Matbu Eserler 71

1.8.2. Yazma Eserler 72

1.9. Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Dönemindeki Fırkaların Ca‘Fer Es-Sâdık’a Yaklaşımları 75

1.10. Ca‘Fer Es- Sâdık’a Nispet Edilen Mezhep: Ca‘Feriyye Mezhebî 77
1.10.1. Ca‘feriliğin İnanç Esasları.....83
1.11. Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Hadis İlmindeki Yeri.....87
1.11.1. Ca‘fer es-Sâdık’ın Hadis Sünnet Anlayışı 87
1.11.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Hadis İlmine Olan Katkısı 89
1.12. Şîa Kaynaklarında Ca‘Fer Es-Sâdık’a Bakış.....93
1.13. Ehl-İ Sünnet Kaynaklarında Ca‘Fer Es-Sâdık'a Bakış.....99
1.14. Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Rivayetlerine Şüpheyle Yaklaşanlar 103
İKİNCİ BÖLÜM 108
CA‘FER ES-SÂDIK'IN HADİS KAYNAKLARINDAKİ RİVAYETLERİ.....108
2.1.Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri.....109
2.1.1. Kütüb-i Tis‘a’da Yer Alan Rivayetleri.....109
2.1.1.1. Buhârî'nin Ca‘fer es-Sâdık’tan Hadis Rivayet Etmemesinin Nedenleri 110
2.1.1.1.1 Buhârî’nin, Mezhebî Farklılık Nedeniyle Ca‘fer es-Sâdık’tan Hadis Almadığı İddiası 115
2.1.1.1.2. Siyasî Sebepler 117
2.1.1.1.3. Ğulat Kabul Edilen Bazı Kimselerden Rivayet Aldığı Halde Ca‘fer es-Sâdık’tan Hadis Tahric Etmediği İddiası 118
2.1.1.1.4. Buhârî’nin Âlî İsnada Ulaşma Arzusu 119
2.1.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetlerinin Analizi.....122
2.1.2.1. Tahammülü’l-Hadis İle İlgili Gelen Rivayet.....122
2.1.2.1.1. Sened ve Metin Değerlendirmesi 123
2.1.2.2. İman’ın Tanımıyla İlgili Gelen Rivayet 124
2.1.2.2.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi.....126
2.1.2.3. Tahâret (Temizlik) İle İlgili Gelen Rivayet.....128
2.1.2.3.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi.....129
2.1.2.4. Gusül İle İlgili Gelen Rivayet 131

2.1.2.4.1 Sened ve Metin Değerlendirmesi 132
2.1.2.5. Salât/ Namaz İle İlgili Gelen Rivayetler 133
2.1.2.5.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 139
2.1.2.5.2. Sened ve Meti n Değerlendirilmesi 140
2.1.2.5.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 142
2.1.2.6. Cuma İle İlgili Gelen Rivayetler 143
2.1.2.6.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 144
2.1.2.6.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 145
2.1.2.6.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 147
2.1.2.6.4. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 149
2.1.2.7. Mevâkit İle İlgili Gelen Rivayet 150
2.1.2.7.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 151
2.1.2.8. Cenâiz/ Cenâze İle İlgili Gelen Rivayetler 152
2.1.2.8.1 Sened ve Metin Değerlendirilmesi 152
2.1.2.8.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 154
2.1.2.8.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 156
2.1.2.9. Zekât İle İlgili Gelen Rivayetler 158
2.1.2.9.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 159
2.1.2.10. Oruç/Savm/Sıyâm İle İlgili Gelen Rivayetler 160
2.1.2.10.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 161
2.1.2.11. Hac/Menâsik İle İlgili Gelen Rivayetler 162
2.1.2.11.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 169
2.1.2.12. Nikâh İle İlgili Gelen Rivayet 194
2.1.2.12.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 196
2.1.2.13. Talâk İle İlgili Gelen Rivayet 196
2.1.2.13.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 197
2.1.2.14. Buyu‘/ Alışveriş İle İlgili Gelen Rivayet 197
2.1.2.14.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 199
2.1.2.15. Miras/Ferâiz İle ilgili Gelen Rivayet 199

2.1.2.15.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 200
2.1.2.16. Vasiyet/Vasâya İle İlgili Gelen Rivayet 201
2.1.2.16.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 202
2.1.2.17. Akdiye/Ahkâm İle İlgili Rivayet 203
2.1.2.17.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 204
2.1.2.18. Cihad İle İlgili Gelen Rivayet 204
2.1.2.18.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 206
2.1.2.19. Kurban/ Edâhi/Dahâya İle İlgili Gelen Rivayet 207
2.1.2.19.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 208
2.1.2.20. Yiyecekler/Eti‘me İle İlgili Gelen Rivayet 209
2.1.1.20.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 210
2.1.1.21. Giyim/Libâs İle İlgili Gelen Rivayet 211
2.1.1.21.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 211
2.1.1.22. Menâkıb/Menkıbeler İle İlgili Gelen Rivayet 212
2.1.1.22.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 214
2.1.1.23. Kader İle İlgili Gelen Rivayet 214
2.1.1.23.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 215
2.1.1.24. İlim İle İlgili Gelen Rivayet 217
2.1.1.24.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 219
2.1.1.25. Akîka İle İlgili Gelen Rivayet 220
2.1.1.25.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 221
2.1.1.26. Zühd / Rekâik İle İlgili Gelen Rivayetler 222
2.1.1.26.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi 223
2.2.3. Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü ve Değerlendirilmesi 227
2.2.4. Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin İçerdiği Konulara Göre Hadis Sayıları 228
2.2.5. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetlerinin Genel Değerlendirmesi 230

2.2.6. Kütüb-i Tis'a Dışındaki Kaynaklarında Yer Alan Rivayetleri 231
2.2.6.1. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis’a Dışındaki Rivayetlerinin Genel Değerlendirilmesi.....236
2.2. Şiî Hadis Kaynaklarında Ca‘Fer Es-Sâdık’tan Gelen Rivayetler ve Bunların Değerlendirilmesi.....237
2.2.1. Ca‘fer es-Sâdık’ın Şîa Hadis (Kütüb-i Erbaa) Kaynaklarındaki Rivayetleri 237
2.2.1.1. Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Geçtiği Temel Kaynaklar ve Rivayet Sayıları 237
2.2.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Erbaa dışında Gelen Rivayetleri.....239
2.2.3. Şîa Hadis Kaynaklarında Ca‘fer es-Sâdık’tan Gelen Rivayetlerin Değerlendirilmesi.....240
2.3. Ca‘Fer Es-Sâdık'ın İmam Malik'in El-Muvatta‘Indaki Rivayetlerinin, Küleyni’nin El-Kâfi’sindeki Rivayetleriyle Mukayesesi.....243
2.3.1. “Onlara (Mecusiler) Ehli Kitap Gibi Muamele Edin” Rivayeti 243
2.3.2. “Haccı Kıran’ın Yasaklanması” ile İlgili Rivayet.....246
2.3.3. “Telbiyenin Kesilmesi” İle İlgili Rivayet.....248
2.3.4. “Sa’y yapmaya Safa Tepesinden Başlanması” İle İlgili rivayetler 249
2.3.5. Kolaya Geleninin Kurban İçin Kesilmesi ile İlgili Rivayetler.....250
2.3.6. Kurban Kesimi İle İlgili Gelen Rivayetler 252
2.3.7. Akika Kurbanıyla İlgili Gelen Rivayetler 253
2.3.8. Şahitle Birlikte Yemin Edilmesi ile İlgili Gelen Rivayetler 253
2.3.9. İmam Malik'in el-Muvatta‘ Adlı Eserinde Bulunan Ca‘fer es-Sâdık Rivayetleriyle, Küleynî’nin *el-Kâfî* Adlı Eserinde Bulunan Rivayetlerinin Değerlendirmesi 254
2.4. Ehl-İ Sünnet ve Şiâ Kaynaklarında Bulunan Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Ortak Metinleri.....258
2.5. Ehl-İ Sünnet Ve Şiâ’da Ca‘Fer Es-Sâdık’ın Rivayet Metinlerindeki Farklılıklar.....261

2.6. Ehl-İ Sünnet Ve Şiâ'da Ca'Fer Es-Sâdık'ın Rivayet Senedlerindeki Farklılıklar....265
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM....269
CA'FER ES-SÂDIK'IN HADİS YORUMCULUĞU....269
3.1. Hadisleri Yorumlama Metodu....269
3.1.1. Mezhepler Arasında Görülen farklılıkların Nedenleri....271
3.1.1.1. Siyasî Nedenler....272
3.1.1.2. Ayet ve Hadislere Farklı Anlamlar Yüklemek....274
3.1.1.3. Arapça Gramer Kaidelerine Farklı Anlamlar Yüklemek....277
3.1.1.4. Mezhebî Birtakım Farklılıklar....280
3.1.2. Çeşitli Konulara Dair Hadis Yorumları....281
3.1.2.1. Günlük Yapılan İbadetlere Yönelik Ca'fer es-Sâdık'ın Yaptığı Yorumlar....281
3.1.2.1.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Baş'ı Mesh Etmek İle İlgili Yorumları....282
3.1.2.1.1.1. Başı Mesh Etmenin Hükmü....284
3.1.2.1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Ayakları Meshetmek İle İlgili Yorumları 287
3.1.2.1.2.1. Ayakları Mesh Etmenin Hükmü....289
3.1.2.1.3. Ca'fer es-Sâdık'ın Mestler Üzerine Mesh İle İlgili Yorumları....290
3.1.2.1.3.1. Mestlere Mesh Etmenin Hükmü....291
3.1.2.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Sahâbîlere Yönelik Yorumları....294
3.1.2.3. Ca'fer es-Sâdık'ın İmamet Anlayışına Yönelik Yorumları....296
SONUÇ....302
KAYNAKÇA....307

KISALTMALAR

as	Aleyhi's-Selam
b.	Bin
bt.	Binti
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
cc.	Celle Celâluhu
Çev.	Çeviri
DİA	TDV İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
öl.	Ölüm
ra	Radiyallahu Anhu
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu Aleyhi Vesellem
thk.	Tahkik
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme
tsz.	Tarih yok
v.	Varak
yyy.	Yayın yeri yok

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü 227
Tablo 2: Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin İçerdiği Konulara Göre Hadis Sayıları ve Yüzdelik Oranları 229
Tablo 3: Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü 232
Tablo 4: Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a Dışındaki Rivayetlerinin İçerdiği Konular Göre Hadis Sayıları ve Yüzdelik Oranları 234

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Küleynî Usul el-Kâfî Rivayetlerin Dağılımı.....95
Şekil 2: İbn Babeveyh, Men Lâ Yehduruhül-Fakîh Adlı Eserdeki Rivayetlerin Dağılımı 96
Şekil 3: Ebû Ca‘fer et-Tûsî, Tehzîbü’l-Ahkâm Eserdeki Rivayetlerin Dağılımı…….86
Şekil 4: Ebû Ca‘fer et-Tûsî, el-İstibsâr Adlı Eserindeki Rivayetlerin Dağılımı……...87

GİRİŞ

Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında yüzyıllardır süregelen bir bağ, bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkiyi sağlayan ana unsurlardan biri de Ehl-i Sünnette güvenilir bir râvî, Şîa da ise altıncı imam olarak kabul gören Ca'fer es-Sâdık'tır. Bu münasebetle bugüne kadar pekçok yönden onun hakkında araştırmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Onun araştırılması gereken en önemli yönlerinden biri de şüphesiz hadis-sünnet anlayışıdır. Zira Ehl-i Sünnet kaynaklarında bir râvî olarak birçok rivayetin kendisinden geldiği; Şîa kaynaklarında ise hadisin kaynağı olarak görülen Ca'fer es-Sâdık, özellikle Kütüb-i Erbaa diye bilinen dört temel eserde nakledilen rivayetlerin kahir ekseriyetle[1] kendisinden geldiği, ayrıca bu konuda üzerinde araştırma yapılması lazım gelen önemli şahsiyetlerden olmuştur.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İslam düşünce tarihinin en önemli ilim, fikir ve düşünce adamlarından biri kabul edilen Ca'fer es-Sâdık yaşadığı asırda ilmî ve fikrî alanda çok önemli misyonlar üstlenmiş bir şahsiyettir. Aynı zamanda bir hadis kaynağı ve râvîsi olarak rivayet etmiş olduğu hadisler ve bu hadislere getirmiş olduğu yorumlar, İslam düşünce tarihinde ve hadis ilminde çok önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede hadis rivayetlerinin yeni yeni toplanmaya başlandığı, bu meyanda hadisle doğrudan ilgilenen pekçok ilim adamının ortaya çıktığı hicri I. asrın sonu ve hicri II. asrın ilk yarısının incelenmesi oldukça önemlidir. Çünkü ilk iki asır, sonraki asırlara hadis ilmi açısından zemin hazırlayacaktır.

Hicri 1. asrın sonu ve 2. asrın ilk yarısında yaşayan Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı, dönemin siyasî, fikrî ve ilmî yapısını ortaya koyması yönüyle oldukça değerlidir. Bundan hareketle öncelikle tezde, O'nun hayatı ana hatlarıyla ele alındıktan sonra bir hadis

[1] Şîa'nın dört temel eseri olarak kabul edilen Kütüb-i Erbaa'da (Küleynî'nin *el-Kâfî*, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yaḥḍuruhü'l-faḳīh* ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehẕîbü'l-aḥkâm* ile *el-İstibṣâr* bulunan rivayetleri elektronik ortamda incelediğimizde Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen rivayet miktarının yaklaşık %65 civarında olduğunu söyleyebiliriz.

kaynağı ve ravisi olarak onun hadis ilmindeki yeri ve hadis yorumculuğu üzerinde durulmuştur.

Hz. Peygamber hayatta iken ilk başlarda hadis yazımını, Kur'ân ayetleriyle karışmasın[2] diye yasaklamıştı. Ancak hayatının sonuna doğru Kur'ân ayetlerinin de tamamlanması söz konusu olunca, hadis yazımını tekrar serbest bıraktığı bilinmektedir.[3] Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise meydana gelen birtakım olaylar sonucunda (Cemel ve Sıffin Vak'aları gibi) müslümanlar arasında bazı ihtilaflar baş göstermiştir. Müslümanlar arasındaki bu ihtilaflar daha sonraları hayatın her alanında özellikle de İslami ilimlerde, hususen hadis ilminde kendisini açık bir şekilde belli ettirmiştir. Ehl-i Sünnet Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine bir de sahâbîlerin bir kısım sözlerine hadis olarak bakarken; Şîa ise Hz. Peygamber'in dışında, imamların söz ve fiillerini de hadis olarak kabul etmesi, bu iki grup arasında hadisleri nitelendirme ve yorumlama açısından birtakım farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Ehl-i Sünnet âlimlerinin, râvîlerin değerlendirilmesi hususunda ortaya koyduğu birtakım ilke ve kriterlere karşılık olarak, Şîa'da da râvîlerin değerlendirilmesinden, hadis çeşitlerine kadar kendi anlayışlarına göre birçok kriter geliştirmişlerdir. Her ne kadar Şîa'nın ileri sürdüğü kriterlerin bir kısmı Ehl-i Sünnet'in hadis ilkeleriyle örtüşüyor olsa da çoğunda farlılıklar söz konusudur.[4]

---

[2] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesir, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* (Mısır, 1951), 130-140. ; Muhittin Düzenli, *"Kur'ân Dışında Benden Birşey Yazmayınız" Rivayeti ile Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Diğer Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi"*, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 3-4. Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahifa-i Hemmam İbn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul, 1967), 75-80.

[3] Ayrıca konu ile ilgili rivâyetler bir bütün olarak incelendiğinde, Hz. Peygamber'in pekçok defa hadisleri yazdırdığı, aynı zamanda hadisleri yazmak isteyen sahâbîlere şahsî olarak yazmalarına müsaade ettiği anlaşılmaktadır. Muhittin Düzenli, *"Kur'ân Dışında Benden Birşey Yazmayınız" Rivayeti ile Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Diğer Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 37.

[4] Şîa'da bir rivayetin makbul ve muteber kabul edilebilmesi için sened ve metin yönünden birtakım şartlar taşıması gerekmektedir. Özetle bu şartlar şu şekildedir;

Hadisin senedinin muttasıl olması, Râvîlerinin adâlet ve zabt sahibi olması, Sika râvîlerin rivayetine muhalif bulunmaması, Derin araştırmalarla tespit edilebilen illetleri taşımaması, Rivayet, muhaddislerce belirlenen hadis nakletme yollarından biriyle alınmış olması şeklinde özetlenebilir. Mehmet Efendioğlu, *"Rivayet"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/135-137. Bunların yanısıra Ehl-i Sünnete göre Şîa anlayışında bazı sorunlar da göze çarpmaktadır. Örneğin, Şîa'ya göre imamlar masumdur ve bilgi

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir zaman sonra -özellikle Hz. Osman ve sonrası- patlak veren birtakım olaylar müslümanları birbirine kırdırtmış ve ayrıştırmıştır. Meydana gelen olaylar farklı oluşumlara ve değişik fırkaların ve ekollerin teşekkülüne neden olmuştur. Bu süreçte meydana gelen birtakım olaylar Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın oluşumuna da zemin hazırlmıştır. Ancak ayrışan bu ekolleri birbirine yaklaştıran onları birbiriyle buluşturan değerli şahsiyetler de olmuştur. Bu değerli şahsiyetlerden birisi de, Hz. Peygamber'in soyundan geldiği, her iki toplum tarafından da kabul edilen Ca'fer es-Sâdık, yaşadığı dönem itibariyle, duruşuyla, ilmiyle vs. birçok nedene dayalı olarak Ehl-i Sünnet'in hadis ulemâsı tarafından kabul gören aynı zamanda Şîa'da da altıncı imam olarak benimsenen bir şahsiyet olmuştur. Bunların yanısıra Ehl-i Sünnet kaynaklarında yüzlerce rivayet kendisinden bize nakledilmiş, Şîa kaynaklarından gelen rivayetlerin ise Kâhir ekseriyeti ondan nakledilmesi münasebetiyle hadis ilminde her iki ekol açısından önemli bir şahsiyettir.

Yapmış olduğumuz çalışmanın ana teması, hem Ehl-i Sünnet hem de İmâmiyye Şîa'sında ortak bir şahsiyet olan Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı ve hadis-sünnet anlayışının Ehl-i Sünnet ve Şîa kaynakları bağlamında yeniden değerlendirilmesidir. Çalışmaya başlamadan önce yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Ehl-i Sünnet nezdinde sika bir râvî, Şîa anlayışında ise bir imam ve hadis kaynağı konumunda ve çok yönlü bir şahsiyet olarak kabul gören Ca'fer es-Sâdık birçok disiplin tarafından ele alınıp incelenmiştir. Şîa temel kaynaklarında mevcut olan rivayetlerin çok önemli bir kısmının O'ndan nakledilmiş olmasından dolayı onun hadis-sünnet anlayışı üzerine derli toplu bir araştırmanın yapılmamış olması, özellikle Şiî kaynaklarda onunla ilgili bize göre abartılı pekçok bilginin bulunması sebebiyle bu konuda bir çalışmanın yapılabileceği kanaatine vardık. Her ne kadar Ca'fer es-Sâdık ve hadis-sünnet anlayışı üzerine Türkiye, İran, Arap

kaynağı olarak da sadece kendileri görünmektedir. Bu yaklaşımdan kaynaklı olarak da sahâbîler ve sonraki âlimlerin bilgiyi aktarmada devre dışı bırakılmış olması, Şîa'nın en önemli sorunları arasında görünmektedir. Az önce dediğimiz gibi bu sorun Ehl-i sünnet'e göredir. Yoksa bunlar Şîa için hadis aktarma hususunda temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Bekir Kuzudişli, "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XVIII/I (2018), 62.

âlemi ve Batı da birtakım çalışmalar yapılmış olsa da bunların mübalağadan uzak nesnel ve daha objektif bir tarzda ele alınıp incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Ca'fer es-Sâdık olduğu gibi aktarıldığı takdirde her iki ekol için de tartışmasız büyük bir şahsiyet olduğu görülecektir. Bugüne kadar Ca'fer es-Sâdık ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı yüzeysel; diğer kısmı ise konuya dair bilgilerin iyice analiz edilmeden derlenmesinden ibaret kalmıştır.

Asrı saâdete çok yakın bir zaman diliminde yaşamış olan Câ'fer es-Sâdık pekçok siyasî tartışmanın yaşandığı bir döneme denk gelmesi, onun bu dönemdeki duruşu, ilme olan yönelimi vs. pekçok konuda araştırılması gerektiği aşikardır. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz bölgelerde Ca'fer es-Sâdık'ın hadis-sünnet anlayışı üzerine derli-toplu bir esere de rastlayamamış olmamız bizleri bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Bilindiği üzere İmâmiyye Şîa'sında on iki imamın ismi öne çıkmaktadır. Bunların içinde de Ca'fer es-Sâdık'ın yeri ve konumu diğer imamlardan farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; onun yaşadığı dönemde kendisinin siyasî cereyanlardan soyutlanarak dönemin siyasî otoritelerine karşı bir reaksiyon göstermeyerek kendisini tamamen ilme adamasının ve takvalı bir hayat sürmesinin yanı sıra çağdaşları arasında sayılan Ebû Hanîfe, İmam Mâlik vb. şahsiyetlerle olan arkadaşlığı da ona ayrı bir önem kazandırmıştır. Kendisinin Ehl-i beyt mensubu olması, vermiş olduğu fetva ve vaazlarla toplum nezdinde ayrı bir itibara sahip olup halkın teveccühünü kazanmasına sebebiyet vermiştir.

Ca'fer es-Sâdık tâbiîn döneminin Medine'deki önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak kabul görmüştür. Yaşadığı dönemde Müslümanlar ve Şîa mensupları arasında itibarı yüksek bir konumda bulunmuştur. Bu dönemde özellikle de babası Muhammed el-Bâkır'dan birçok hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği hadisler, yapmış olduğu yorumlar ve rivayetler üzerindeki istihrac ve istinbatlarıyla dikkatleri üzerinde toplamayı başarmıştır.

Bu münasebetle Ca‘fer es-Sâdık’ın bir hadis kaynağı ve râvîsi olarak onun hadis ilmindeki yerini belirlemek ve hadis yorumculuğunu ele almak, hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa açısından son derece önemli bir konudur.

Bu araştırmayı yaparken sadece Türkçe veya Arapça kaynaklara bağlı kalınmamış bu alanda yapılmış olan Farsça ve İnglizce kaynaklar da taranmıştır. Bu taramalar esnasında Ca‘fer es-Sâdık’ın sadece Şîa ekolüne mal olmuş bir şahsiyet olmadığı aksine Ehl-i Sünnet ve tüm İslâm aleminin merkezinde olan bir şahsiyet olduğu görülmüştür.

Yapılan bu çalışmanın daha önceden yapılmış olan diğer çalışmalardan farkına gelince, önceden kaleme alınan çalışmalarda doğrudan Ca‘fer es-Sâdık’ın bir hadis kaynağı ve râvîsi olması yönüne vurgu yapılmamış, hadis ilmindeki yeri ve hadis yorumculuğu da derinlemesine analiz edilmediği görülmüştür. Bu çalışmayla zikredilen açık ve eksik noktalar kapatılmaya ve giderilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Ca‘fer es-Sâdık’ın zikredilmeyen farklı yönleri de çok yönlü bir şekilde ortaya konularak bu alana katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca, Ca‘fer es-Sâdık’ın hadis-sünnet anlayışı üzerine daha önceden derli-toplu kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması bizleri bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN PLANI VE ZORLUKLARI

2.1. Araştırmanın Planı

Üzerinde titizlikle inceleme ve araştırma yaptığımız bu çalışmanın kapsamlı bir şekilde gerekli tüm literatür taramaları yapıldıktan sonra gerekli bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. - Gerekli fişlemeler yapılarak peydepey tezin ilgili yerlerinde bu bilgiler kullanılmıştır - Ulaşılmayanlar ise ilgili kısımların dipnotlarında belirtilmiştir.

Yaptığımız bu çalışmayı giriş ve üç bölüm olarak planladık. Tezimizin giriş kısmında Ca‘fer es-Sâdık üzerine çeşitli alanlarda yazılmış olan ilmi ve akademik çalışmaları ele aldık. Ayrıca istifade ettiğimiz eserlerden öne çıkanlardan birkaçı üzerinde çeşitli değerlendirmeler ve analizlerde bulunduk.

Sünnî kaynaklarda Ca‘fer es-Sâdık, güvenilir ve mutedil bir râvî olarak görülürken; Şîa’da hadisin kaynağı olarak telakki edilip Ehl-i Sünnet nazarında adeta ulaşılamaz bir şahsiyet olarak tasavvur edilmiştir.[5] Ayrıca tezde her iki ekolün temel hadis kaynaklarında yer alan Ca‘fer es-Sâdık’ın bazı rivayetleri metinleriyle birlikte ele alınmıştır. Burada öncelikle rivayetlerin sened kısmında bulunan râvîler incelenmiştir. Senette varsa cerhedilmiş bir râvî, bunun üzerinde detaylı olarak inceleme yapılmış olup, hadis usûlü açısından bu durumun hadis rivayetine etkisi incelenmiştir. Daha sonra hadis kaynaklarından rivayetlerin tüm farklı versiyonları görülmek suretiyle hadis metninin farklı yönleri de ele alınarak rivayetler üzerinde birtakım tetkikler, tahliller ve incelemeler yapılmıştır. *Kütüb-i Tis‘a* da tespit ettiğimiz 203 rivayetten mükerrer olmayan rivayetlerden tespit ettiğimiz 50 metni sened ve metin açısından tenkide tabi tuttuk. Ardından bunların isnad şemalarını verdik. Ancak *Kütüb-i Tis’a* dışında Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetleri binleri bulduğundan dolayı onlar üzerinde genel bir değerlendirme yapmayı tercih ettik. *Kütüb-i Tis’a* kaynaklarında bir râvi olarak hadisin senedinde yer alan Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetleri neden incelene ihtiyacı hissettğimizi de ilgili olan kısımda ayrıca ifade etmeye çalıştık.

Ayrıca bu bölümde *Kütüb-i Tis’a* ve *Kütüb-i Tis’a* dışında Ca‘fer es-Sâdık’ın bir râvî olarak geçtiği rivayetler değerlendirilip, rivayetlerinin hangi konuları kapsadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine burada Buhârî’nin Ca‘fer es-Sâdık hadislerini tahric etmemesinin nedenleri üzerinde durulmuştur.

Bunların yanısıra Şiî kaynaklarda çoğunlukla hadisin kaynağı bazen de ravisi olarak bilinen Ca‘fer es-Sâdık’ın, Kütüb-i Erbaa ve Kütüb-i Erbaa dışında geçen rivayetleri ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle Sünnî ve Şiî kaynaklarda geçen rivayetlerin sayısal farklılıklarının nedenleri de incelenmiştir. Bunların yanısıra O’ndan

[5] Şiânın üzerinde oturduğu dinamikler çerçevesinde düşünüldüğünde yani onların nazarında Ca'fer es-Sâdık'a atfedilenlere bakıldığında pek de mübalağa görünmemektedir. Çünkü Şiâ'da imamlar müfehhem ve muhaddestirler. İmamın bilgi kaynakları, tabiatı ve sınırı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Etan Kohlberg, “Gaybet Öncesi Şia’ da İmam ve Toplum”, çev. Mazlum Uyar, *Dini Araştırmalar* III/7 (Ağustos 2000), 218. Ancak Ehl-i sünnet âlimleri kendi zaviyelerinden meseleye baktıklarında Şîa’nın yaklaşımını mübalağa olarak değerlendirmektedirler. Bizim bakış açımızda bu minvaldedir.

gelen bazı rivayetlerde onun meşhur olan Ca‘fer es-Sâdık ismi yerine Ebû Abdullah ismi de geçmektedir. Biz rivayetlerin bazısında geçen onun bu ismini de olduğu gibi kullanmayı tercih ettik.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise, Ca‘fer es-Sâdık’ın hadis yorumlama metodu incelenmiştir. Çok yönlü bir âlim olan Ca‘fer es-Sâdık fâkih kimliği ile tebârüz etmiş bir âlim olması, bundan mütevellid hadisleri yorumlamadaki kıvrak zekası, toplumun anlayışına uygun bir tarzda hadisleri yorumlamasına neden olduğu görülmüştür. Bu bölümde bazı seçkiler yardımıyla bu yorumlama tarzları ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Zorlukları

Bu tez, şeklen bir râvînin hayatı ve hadis-sünnet anlayışı hakkında üzerinde tenkid, tahlil ve inceleme yapılması kolay gibi görünen bir çalışma olsa da, burada yer alan en büyük zorluklardan biri, Şîa kaynaklarındaki bilgilerin kişiyi ikilemde bırakmış olmasıdır.[6] İkinci büyük zorluk, Şîa rical kitaplarında yer alan râvîlerin çoğunun doğum ve vefat tarihlerinin bilinmeyişidir. Bu da öğrenci ve hoca ilişkisini ortaya çıkarmayı zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca pekçok râvînin sadece künyesinin veya sadece babasının isminin zikredilmiş olması da kişiyi tespit etmeyi güçleştiren bir durum olmaktadır. Bunların yanısıra dijital ortamda bulunan bazı sitelerdeki bilgilerin yetersiz ve dağınık bir durum arz etmesi de çalışmamızı zorlaştırmıştır. Özellikle el-Mektebetu’ş-Şâmile li’ş-Şîa’da bulunan bazı bilgiler pekçok açıdan yetersiz görünmektedir. Biz, Mektebet-ü Ehlü’l-Beyt, Noorlib vb. siteleri taramak veya bulabildiğimiz matbu eserlere bizzat müracaat etmek suretiyle bu yetersizliği gidermeye çalıştık.

Yine kısmen Ehl-i Sünnet’te var olan muhaddislerin, bir rivayet hakkında farklı yaklaşımlar sergilemesi normal karşılanırken, bu durum Şîa’da aynı rivayet hakkında görüşlerin çok farklı ve dayanaktan yoksun olması da rivayetleri karşılıklı bir şekilde

[6] Yani bazı kaynaklarda bazen bir rivayet hakkında tezat denilebilecek bilgiler sunulmaktadır. Bunun için tezin ikinci bölümünde bulan rivayetlere bakılabilir.

eleştiriye tabi tutma eylemini zorlaştırmıştır. Ayrıca Şîa ûlemâsının söyledikleri şeylerin takiyye olup olmadığını da tespit etmek oldukça çalışmamızı zorlaştıran başka bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Şîa hadis âlimleri, Dirâyetu'l-Hadîs ilminin Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından ihdas edildiğini, dolayısıyla bu ilimle amel etmenin caiz olmadığını iddia etmişlerdir. Bunun yanısıra Şîa'nın, dört büyük temel hadis kitabı olarak kabul etmiş oldukları Kütüb-i Erbaa'daki rivayetlerin tamamını sahih kabul etmeleri, ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü rivayetlerin pekçoğunun isnadının olmaması bile bu rivayetlerin sened açısından pekçok probleminin olma ihtimalini barındırmaktadır. Buna karşılık Şîa'nın bazı usûlî âlimleri Kütüb-i Erbaa da bulunan rivayetlerin de cerh ve ta'dil kurallarına uygun bir şekilde kritik edilmesini savunmuşlardır.

Tüm bu söylenilenlere binaen Ehl-i Sünnet anlayışı içinde teknik olarak bilinen bazı kavramlar, yaklaşımlar, argümanlara yabancılık çektiğimiz söylenemez. Ancak Şîa anlayışı için aynı şeyleri söylemek bir hayli zor görünmektedir. Çünkü Ehl-i Sünnet anlayışı dışında, hadisler başta olmak üzere pekçok konuda Şîa'nın farklı bir bakış açısı sözkonusudur. Bu meyanda Şiî imamların sözlerinin, hadis olarak kabul görmesi bile Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki farklılığın boyutunu anlamak için yeterli bir veridir diye düşünüyoruz. İmamların bazı konularda vermiş oldukları fetvaların da gerekçelerini belirtmemiş olmaları yani herhangi bir ayet veya Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırmamış olmaları bu farklılığı bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca kendi mezheplerinin temel paradigmalarına aykırı görüşler beyan etmeleri takiyye vb durumlar neticesinde onların bazı görüşlerini tezde kullanmak istediğimizde, temkinli yaklaşıp rivayetleri incelerken son derece titiz davranmamıza neden olmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

3.1. Araştırmanın Metodu

Bir hedefe doğru ilerlemek, belli bir yol katedebilmek için bazı yöntem ve metodlarla ilerlemenin gerekliliği aşikardır. Birtakım hakikatlerin ortaya çıkması için bilgiyi nesnel ve objektif bir tarzda ortaya koymanın yanısıra, ne şekilde yol almanın

gerekliliğini de tespit etmek gerekmektedir. Ta ki gidilecek yolda problemler minimum düzeye indirgensin.

Bu çerçevede çalışmada uygulanan bazı metodlardan da söz edilmelidir. Örneğin, dipnotları kaydederken isnad atıf sistemi kullanılmıştır. Arapça kelimelerin zabtı, İsam Ansiklopedisi esas alınarak yapılmıştır. Ayetlerin tercümeleri çoğunlukla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Elmalılı Muhammed Hamdi'nin mealleri esas alınarak yapılmaya çalışılmıştır. Hadis tercümelerine gelince önemli bir kısmı tarafımızdan yapılmıştır. Gramer açısından teknik yönden zorlandığımız yerlerde ise *Kütüb-i Tis'a* eserleri üzerine yapılmış olan tercümelerden istifade edilmiştir.

Ca'fer es-Sâdık İmam Mâlik'le çağdaş olması ve Muvatta adlı eserine de kendisinden 14 rivayet alması nedeniyle, bu rivayetlerle Şîa'nın temel kaynaklarından biri olan Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı çalışmasında geçen paralel rivayetleri karşılaştırmak suretiyle bu rivayetler üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Her iki eserde nakledilen rivayetlerde tespit edilen hususlar tematik olarak derlenmiş ve öne çıkan hususlar incelenmiştir. Bu meyanda her iki ekolün farklı müelliflerinin bakış açılarından da yararlanılmıştır. Bu çapraz sorgulama çalışmanın üç bölümünde de yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı objektif bir tarzda değerlendirilerek mübalağalardan arınık bir şekilde konu ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci husus, bu çalışmada Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Sünnet'in temel kaynakları olan *Kütüb-i Tis'a* da geçen rivayetleri sened ve metin açısından kritize edilmiştir. Kütüb-i Tis 'a dışında geçen rivayetleri de aynı metodla değerlendirilmiştir. Bu meyanda Şîa'nın dört temel eseri kabul edilen *Kütüb-i Erbaa* ve *Kütüb-i Erbaa* dışında geçen rivayetleri de objektif bir tarzda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca *Kütüb-i Tis'*a kaynaklarında geçen rivayetlerin tekrarsız olanlarından seçkiler yapılarak 50 rivayetin isnad şeması da çıkarılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde her iki ekolde gelen rivayetlerin kapsadıkları konular tablolar şekilde gösterilmek suretiyle konu etraflıca ele alınıp

üzerinde değerlendirme ve analizler yapılmıştır. Üçüncü husus, Kütüb-i Tis‘a müelliflerinin hadis alma kriterleri üzerinde durularak Buhârî’nin neden Ca‘fer es-Sâdık’tan hadis rivayet etmediğinin temel nedenleri de özet bir şekilde tespit edilerek bu konuda bazı değerlendirmeler de bulunulmuştur. Dördüncü husus, O’na nisbet edilen Ca‘feriyye mezhebiyle ilgili, derli-toplu bir arada bulunmayan bilgiler de tezde bir araya getirilerek, bu bilgiler üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son olarak, O’nun hadis yorumculuğu ele alınarak, hadisleri yorumlama, rivayetlere yaklaşım tarzı farklı bir perspektiften ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Bu çerçevede döküman incelemesi yapılmıştır. Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetler taranıp ilgili rivayetler karşılaştırma ve analiz yapılarak incelenmiş ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmayı yaparken yaptığımız çalışma salt savunmacı ya da sırf eleştirel bir yaklaşımdan öte, objektif bir bakış açısıyla Ca‘fer es-Sâdık’ın hem hayatını hem de hadis sünnet anlayışını net bir şekilde ortaya koymaya çalışmak olmuştur. Bu yönüyle bu çalışmanın alanda var olduğunu düşündüğümüz boşluğu doldurması noktasında katkı sunacağına inanıyoruz.

Hadis âlimleri bir yöntem çerçevesinde ilerlemek gerektiğini, yapmış oldukları çalışmalarla müşahhas bir tarzda bunu bizlere miras olarak bırakmışlardır. Bu mirasa sahip çıkmak ve bunu daha da ileriye taşımak için bu tezde tecrübe edilmiş bazı metod ve yöntemler ışığında çalışmamızı temellendireceğiz.

Ele alınan konu bir yönden Ehl-i Sünnet diğer yönden de Şîa kaynaklarındaki bilgiler ve rivayetler olunca oldukça hassas davranılması gerektiği ortadadır. Çünkü Şîa araştırmalarında dikkat edilmesi gereken en önemli husus ve izlenecek metod insaflı ve nesnel davranmaktır. Şayet bu tür konuları ele alırken objektif davranılmazsa diğer bir ifadeyle bir bütün olarak konuya bakılmayıp parçacı ve seçici bir anlayışla meselelere yaklaşım sergilenirse, bazı önemli argümanların ortaya çıkması engellenmiş olacaktır.

Aslında ifade etmeye çalıştığımız bu durum, sadece Şîa mevzubahis olduğunda sorun olarak görülmemelidir. Aksine Ehl-i Sünnet inancının kendi içindeki birtakım meseleler çalışıldığı zaman da bu objektiflik esas alınmalıdır.

Konu metodik olarak ele alındığında her iki görüşün bazen aykırı diyebileceğimiz görüşlerini de dikkate almak gerekebilir. Bazen bu yöntemle de farklı veriler elde edilerek güzel sonuçlara varmak mümkün olabilir.

Çalışmayı ele alırken Ehl-i Sünnet'in görüşünü esas alıp bunun üzerinden Şîa'yı değerlendirmedik. Yani birini asıl, diğerini ise fer‘ olarak ele almadık. Her iki ekolden de bilgileri temel kaynaklardan toplayıp zaman zaman karşılıklı mukayeseler yapmak suretiyle sonuca varmaya çalıştık. Yani kısaca her iki ekolün Ca‘fer es-Sâdık'a olan yaklaşımlarının resmini çekip onun üzerinden âlimlerin görüşleri etrafında bazı değerlendirmelerde bulunduk.

Çalışmamızda, yukarıda belirttiğimiz birtakım hatalara düşmemek için kronolojik olarak Hz. Peygamber döneminden itibaren bazı meseleler ele alınmıştır. Konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz rivayetler de bu kapsamda incelenmek suretiyle ilerleme sağlanmıştır. Ca‘fer es-Sâdık, özellikle kendi akranlarının gözüyle okunmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bu çalışmada onun şahsiyeti, ilmi birikimi ve entellektüel yönü yer yer vurgulanmıştır.

Ca‘fer es-Sâdık'ın rivayet ettiği hadisler ilk olarak Ehl-i Sünnet'in temel hadis kitaplarında tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu hadisleri tespit ederken öncelikle Şâmile ve Cevami'l-Kelim 4.5, Mektebetü Ehli'l-Beyt, Noorsoft vb. uygulamalar üzerinden taramalar yapılmıştır. Bunların verilerinden karşılaştırılma yapmak suretiyle kendilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bu uygulama programlarında bulunmayan bazı bilgiler bizzat ilgili kitaplardan tek tek tespit edilmek suretiyle, bilgilerin incelemesine özen gösterilmiştir. Örneğin İmam Mâlik'in *el-Muvatta‘* adlı eserinin tamanını okumak suretiyle içinde geçen Ca‘fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler tespit edilmiştir. *el-Muvatta‘nın* okunmasındaki tek amaç elbette bu rivayetleri tespit edip incelemek değildi.

Belki bu eseri okumamızdaki diğer önemli bir etken ise, İmam Mâlik'in Ca'fer es-Sâdıkla çağdaş olmasıdır. Ayırca bu yöntemle, yani Muvatta'ı baştan sona okumak suretiyle, İmam Mâlik'in almış olduğu rivayetleri tahlil ederken, izlemiş olduğu yol ve yöntemi de detaylı bir şekilde görme imkânını bizlere sağlamıştır.

Her bir mesele ele alındıktan sonra konunun bitiminde toparlayıcı değerlendirmeler yapılmış ve her konunun sonunda da genel bir değerlendirme yapmak tarafımızca uygun bulunmuştur.

Son olarak her iki ekolde Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri ele alınmıştır. Rivayetlerin senedleri ve metinleri hadis şarihlerinin de ortaya koymuş oldukları farklı bakış açılarıyla da rivayetler objektif bir tarzda yorumlanıp tenkide tabi tutulmuştur.

3.2. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız Ehl-i Sünnet ve Şîa eksenli olmasından dolayı her iki ekolun temel kaynaklarının yanısıra ayrıca modern kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu minvalde Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ilmindeki yeri ve yorumculuğu üzerine Şiî dünyada ve batıda yapılmış olan çalışmalar da incelenmiş olup, yer yer bu çalışmalardan istifade edilmiştir.

Tez hazırlanırken Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce olarak kaleme alınan yüzlerce eser ve makale taranmış, tezle doğrudan ilgili olanlardan istifade edilmiştir. Bu faydalanılan çalışmalardan doğrudan yararlanılan ve tezle ilgili olduğunu düşünülen eserlerden ve makalelerden de ne düzeyde yararlandığımız hususuna burada kısaca değinilecektir. Yararlanılan kaynakların üç kategoride ele alması uygun görülmüştür. Bunlar, Sünnî kaynaklar, Şîa kaynakları ve Çağdaş kaynaklar şeklinde kategorize edilmiştir.

3.2.1. Sünnî Kaynaklar

3.2.1.1 Hadis Kaynakları

Tez hazırlama aşamasında pekçok Ehl-i Sünnet kaynağından istifade edilmiştir. Ancak bunlardan en fazla istifade ettiğimiz eserlerin hangileri olduğu ve hangi yönlerden bu eserlerden yararlanıldığı aşağıda izah edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca şunun da bilinmesinde fayda mülahaza etmekteyiz; Ca'fer es-Sâdık, Ehl-i Sünnet âlimleri nezdinde sika bir râvî olarak kabul görmüş ve rivayet ettiği hadisler de Ehl-i Sünnet'in temel hadis kaynakları başta olmak üzere birçok kaynakta bize kadar nakledilmiştir. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet kaynaklarına pekçok kez müracaat edilmiştir.

Çalışmada Ehl-i Sünnet'in temel kaynakları olan ve Ca'fer es-Sâdık'ın özellikle rivayetlerinin yoğun bir şekilde ele alındığı *Kütüb-i Tis'a* üzerinde odaklanılmıştır. *Kütüb-i Tis'a* eserlerinin mahiyeti ve hadis alma şartları hususunda kaynaklarımızda detaylı bilgiler mevcuttur. O yüzden çok fazla detaya girmeden özet mahiyetinde çalışmamız kapsamında ileri de yeri geldiğinde birtakım bilgiler verilecektir. Buhârî'nin[7] *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri, temel kaynaklarımızdan biri olmasına karşın Ca'fer es-Sâdık konusunda buradan pek fazla istifade edilememiştir. Çünkü Buhârî, birtakım nedenlerden dolayı, Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmemiştir.[8] Ancak tezde bulunan farklı konular bağlamında Buhârî'nin es-Sahîh adlı eseri başta olmak üzere onun farklı eserlerinden de pekçok kez istifade edilmiştir. Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*[9] adlı eserine gelince *Kütüb-i Tis'a* eserleri içerisinde Ca'fer es-Sâdık rivayetlerinin yoğunlukta geçtiği bir eser

[7] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr* (Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li'Tebaâti ve'Neşr ve't-Tevzi', 1440), I/39,291,337,511,550,604,;II,110, 467,679,697.; III,148,310,; IV, 253,465,525; V.,448,588;VI,190,262;VII,409,497;VIII,31,75;IX,232; XI,62,72.; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsaṭ* (Halep / Kahire: Dârü'l-Vâî /Mektebetû Dârü't-Tûrâs, 1397), I/1,75,100,210,274,276; II,293.

[8] Tezimizin ikinci bölümünün sonunda Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmemesinin medenleri üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

[9] Müslim bu eserini, 15 yıllık bir çalışmanın neticesinde tamamlayıp, hocası Ebû Zür'a er-Râzi'ye incelemesi için takdim etmiş ve onun kusurlu bulduğu herşeyi çıkarmıştır. Kendisinin, bu kitaba "sadece üzerinde icmâ edilen rivayetleri aldım" demesiyle ilmi hassasiyetini ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Darü't-Tibiyye, 1467).

olmasından dolayı kendisinden çokça istifade edilmiştir. *Kütüb-i Tis'a'*nın diğer eserleri olan, *Ebû Dâvûd'un es-Sünen'i* [10]*, Tirmizî'nin es-Sünen'i*[11]*, Nesâî'nin es-Sünen'i*[12]*, İbn Mâce'nin es-Sünen'i*[13]*, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i*[14]*, Dârımî'nin es-Sünen'i* [15]*, İmam Mâlik'in el-Muvatta'* adlı eserlerinin tamamında, Ca'fer es-Sâdık rivayetleri bulunmaktadır. Ancak eserlerin kendine has özelliklerinden dolayı bu rivayetlerin tümü bu kitaplarda bir araya toplanmamıştır. Çoğu rivayet, farklı konular veya bablar bağlamında kitaplarda yer almıştır. Özellikle Onun ile çağdaş olan ve kendisinden 14 rivayet almış bulunan İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*[16] adlı eseri tezimiz açısından önemli bir yere sahiptir. Bu eser İmam Mâlik'in Ahkâm hadislerini topladığı bir kaynak konumundadır. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler de bu eserde çoğunlukta bu minvalde gelmiştir. Bu eserde bulunan Ca'fer es-Sâdık rivayetlerinden yararlanmamızın yanısıra İmam Mâlik'in nakletmiş olduğu rivayetler üzerinde kendisinin ve yer yer Yahya b. Yahya el-Leysi'nin yapmış olduğu yorumlardan da istifade ettik.

3.2.1.2. Tarih Kaynakları

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin yanısıra tabakat kaynaklarından da yararlandık. Bu kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'tan gelen yüzlerce rivayet bulunmaktadır. Bu kaynaklardan istifade ettiğimiz eserlerin başında İbn Sa'd'ın *et-Tabakat* adlı eseri gelmektedir.[17] Ca'fer es-Sâdıkla ilgili bilgiler yoğun bir şekilde eserin 5. Cildinde geçmektedir. Burada O'nun ailesiyle ilgili özet bilgiler verildikten sonra özellikle O'ndan

---

[10] Süleyman b. Eş'âs es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *es-Sünenü Ebû Dâvûd* (Beyrut: Daru'l Fikir, ts.).
[11] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, es-*Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Darû İbn Kesîr, ts.).
[12] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî En-Nesâî, *Sünen-i Nesai* (Lübnan: Dârü'r-Risaletü'l-Âlemiyye, 1439).
[13] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mace, *Sünen* (Beyrut/Lübnan: Darü'l-Ma'rife, 2012).
[14] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Müessesetu'r-Risâle, 1421).
[15] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1426).
[16] Muvattanın en dikkat çeken yönü, Hz. Peygamber'in sözlerinin yanısıra Sahâbe ve Tabiûna ait pekçok söz ve fetvanın da eserde yer almış olmasıdır. Eserin dikkat çeken ikinci yönü ise, pekçok Mürsel rivayete yer vermiş olmasıdır.
[17] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Tabakat* (Beyrut: Daru's-Sâdr, 1968), I/321-324.

gelen pekçok rivayet nakledilmiştir. Biz de tezimizde burada bulunan bilgilerden yararlandık. Bunun dışında *Tarihu't-Tâberi* de sıkça kullandığımız bir kaynak konumunda olmuştur. [18]Zehebî'nin *"Siyer-û A'lami'n-Nübelâ"* adlı eserinden de çalışmamızda zaman zaman yararlandık. Tezimizdeki birçok râvîyi, hoca ve öğrencisi tespit bağlamında bu eserin verilerinden yararlandık.[19] Ayrıca Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ḥilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinden de çokça istifade edilmiştir. Zikrettiğimiz kaynaklarda yer alan bilgiler arasında bazı farklılıklar bulunduğundan, buralarda yapılan alıntılar karşılaştırma yapılıp iyice tedkik edildikten sonra alınmıştır. Bunların dışında İbn Hibbân'nın *Meşâhîru ʿUlemâ'u'l-Emṣâr* ve İbn Hibbân'ın *eṣ-Ṣiḳāt* adlı eserlerden de yararlanılmıştır.

3.2.2. Şiî Kaynaklar

Şîâ kaynaklarına baktığımızda hemen hemen her kaynakta Ca'fer es-Sâdık'tan rivayetler veya onunla ilgili anekdotlara rastlamak mümkündür. Ancak yaptığımız araştırmalarda birçok Şîa hadis kaynağının, hadisleri tam isnatlarıyla almadığını müşahede ettik. Şiî müellifler eserlerine ya sadece hadis metnini almış veya ilk râvînin ismi zikredilerek senedin geri kalan kısmı hazfedilmiştir. Öncelikle, Şiî âlimlerin kaleme almış olduğu dört temel hadis mecmuasını inceleyip istifade ettik. Bu eserler Küleynî'nin *el-Kâfî*[20], Şeyh Sadûk'un *Men lâ yaḥḍuruhü'l-faḳīh*[21] ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehẕîbü'l-Aḥkâm* ile *el-İstibsâr*[22] adlı eserleridir. Bunların da için de en popüler ve meşhur hadis kitabı ve aynı zamanda hadisin senedini tam olarak veren Şiî ilim adamı Kuleyni'nin *el-Kâfî* adlı eseridir.[23] Bu eserden tezin hemen hemen her aşamasında istifade ettik. İstifade

[18] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/922) Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387).

[19] Muhammed b. Ahmet Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1405).

[20] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr,)1428).

[21] Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yaḥḍuruhü'l-Faḳīh*, ts.

[22] Ebû Ca'fer Tûsî, *Tehzîbü'l-Ahkâm* (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1406).

[23] *el-Kâfî* adlı eser, toplam 8 cilt olup Usul Furû' ve Ravza diye üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada dipnotlar gösterilirken okuyucunun kafasının karışmaması için sadece eser ve cilt ismi verilmesi tercih edilmiştir. Yani eserin ilk iki cildi ayrı bir eser, sonraki ciltleri de farklı bir eser olarak belirtilmemiştir. Eserin ilk iki cildi Şîa'nın itikadi konularını ele almaktadır. Ayrıca eserin bu bölümünde her iki inanç arasında ortak paydada buluşulan yani üzerinde çoğunlukla ihtilaf bulunmayan konular yer almaktadır.

ederken Şiânın diğer kaynaklarıyla karşılaştırmak mümkünse karşılaştırıp o şekilde bilgileri tezimize aldık.

Şîa'ın önemli kaynaklarından kabul edilen bir diğer kaynak Feyz-i el-Kâşânî'nin *el-Vâfi* adlı çalışması çoğunlukla Kütüb-i Erbaâ'da bulunan rivayetlerin tekrarından ibaret bir kaynak olduğu bilinmektedir. Daha ziyade kütüb-i Erbaa'da geçmeyip de sadece burada geçen rivayetlerden yararlanmaya çalıştık. Bunun dışında Kütüb-ü Erbaâ'dan yararlanılarak hazırlanan ve yine Şîa'nın önemli kaynaklarından biri kabul edilen Hür el-Âmili'nin Vesâilü'ş-Şî'a'sı[24] ile Muhammed el-Bâkır el-Meclisî'nin derlediği Biḥârü'l-Envâr[25] adlı eserleri, Kütüb-i erbaa'dan önemli ölçüde yararlanmış eserlerdir. Biz de çalışmamızda daha ziyade bu eserlerde bulunan verilerden ve bu eserlerin varmış oldukları sonuçlardan yararlanarak çalışmamızda yer yer bunlara değindik.

Şîa kitapları incelendiğinde hemen hemen tamamına yakını Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleriyle doludur. Ca'fer es-Sâdık'ı on iki imam arasında rivayetler konusunda öne çıkaran en önemli saiklerden biri, onun henüz çocuk yaşlardan itibaren babası Muhammed el-Bâkır'dan ilmi dersler alması sonraki süreçte de kendini tamamıyla ilim ve irfana adamasıdır.

3.2.3. Çağdaş Kaynaklar

Son yüyılda Şîa ve Şiî'lik üzerine hem ülkemizde hem Arap dünyasında hem de batıda pekçok eser kaleme alınmıştır. Bunların içerisinde hatırı sayılır derecede Ca'fer es-Sâdık üzerine yapılmış çalışmalara da rastlamak mümkündür. Daha farklı bir ifadeyle, son yüzyılda Şîa ve Şiî'lik üzerine dünya çapında yazılmış birçok eser varken, özelde Ca'fer es-Sâdık üzerine yapılmış çalışmalar daha sınırlı düzeydedir denebilir. Bu çalışmaların

Örneğin, anne-babaya itaat, kadere boyun eğme, yani kader tarafından gelen herşeyin güzel olduğunu imâ eden rivayetler, dualar, sılâ-i râhim vb her iki inancın ittifakla kabul edebileceği konular işlenmiştir. Yine *el-Kâfî* adlı eserin Usûl bölümünde ele alınan diğer bir konu ise Kur'ân-ı Kerim'in fazilet ve önemine dair rivayetlerdir. Eserin Ehl-i sünnet kitaplarındaki Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetlerine yönelik yapmış olduğumuz tetkiklerde itikadi konulardan ziyade daha çok furu' ile ilgili rivayetler ele alınmıştır.

[24] Muhammed b. Hasan eş-Şeyh el Hür el-Âmilî, *Tafṣîlü Vesâ'ili'ş-Şî'a İlâ Taḥṣîli Mesâ'ili'ş-Şerî'a* (Kum: Müessesetü Âl-i' Beyt Aleyhimüsselam, 1409).

[25] Muhammed el-Bâkır el-Meclisî, *Biḥârü'l-Envâr* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ehyaî li-Türâsi'l-Arabi, 1110).

önemli bir kısmı tez çalışmaları, biyografi türü çalışmalar, kitap bölümleri, akademik makaleler ya da cümle aralarında kendisinden söz edilmek suretiyle ele alınmış olan kitaplardır. Tezle ilgili olduğunu düşündüğümüz ve ulaşabildiğimiz bu kaynaklardan yararlanılmıştır.

Batı da Ca'fer es-Sâdık'ın hadisçiliği üzerine doğrudan yapılmış akademik düzeyde bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak onun hayatı üzerine kaleme alınmış bazı çalışmalar neşredilmiştir. Bu çalışmalardan biri *Baqır Sharif al-Qurashi, The Life of İmam Ja'far al-Sadıq*[26] adlı eserdir. Bu eser her ne kadar isim olarak Sadece O'nun hayatını inceliyor gibi görünse de aslında Ca'fer es-Sâdık dışında kalan Şîa'nın onbir imamını da ele almıştır. Hem yazar hem de kaynakların çoğu Şîa menşe'li olunca tek bir pencereden konuya odaklanılmış, geniş perspektiften konu ele alınamamıştır. Biz bu eserde O'nun biyoğrafisiyle ilgili verilmiş olan bilgilerden daha önceki yüzyıllarda yazılmış olan eserlerle karşılaştırmak suretiyle istifade ettik. Batıda kaleme alınmış diğer bir eser de Andrew J. Newman'ın, *The Formative Period of Twelver Shi'ism: Hadith As a Discourse Between Qum and Baghdad* [27] adlı eseridir. Eserde yer yer Ca'fer es-Sâdık'a atıflar yapılmıştır. Tezimizle ilgili olduğunu düşündüğümüz birtakım bilgilerden istifade edilmiştir. Diğer bir eser *The Questioning Style Of (Hamza And Do) In The Hadiths Of Imam Al-Sadiq, Peace Be Upon Him [28] adlı eserdir.* Bu eser Ca'fer es-Sâdık'ın hadislerinde bulunan soru üslubu üzerinde durmaktadır. Tezimizle ilgili olduğunu düşündüğümüz bu çalışmanın bazı kısımlarına atıflarda bulunduk. *The Origins And Early Development of Shia İslam*[29] adlı eser 10 bölümden oluşmaktadır. 6. Bölüm bütünüyle Ca'fer es-Sâdık'ın İmâmeti dönemine ayrılmıştır. Bu bölümden O'nun hayatı ve siyasî yönüyle ilgili bilgilerden yararlandık. Ayrıca Batıda O'nun hayatı üzerine yapılmış olan

[26] Mirza Kaukab Ali, *Great Muslim Scientist and Philosopher Jafar al-Sadiq* (Lahore.: Qayyam publications, 1996).

[27] Andrew J. Newman, *The Formative Period of Twelver Shi'ism: Hadith As a Discourse Between Qum and Baghdad* (London: Routledge, 2010).

[28] Maytham Ahmed abed Hamza Al-hameedawi, Raad Hassoon Aqool Rhadi Al Jammali, "The Questioning Style Of (Hamza And Do) In The Hadiths Of Imam Al-Sadiq, Peace Be Upon Him", *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* XII/7 (16 Nisan 2021), 185-192.

[29] Sayyid Husayn Muhammad Ja'fari, *The Origins And Early Development of Shia İslam* (Londra /Beyrut: Longman Group /Library Du Liban, 1979).

farklı bir çalışma da şu şekildedir: *The Role Of Al-Aql In Early Islâmıc Wısdom With Reference To Imam Ja'far Al-Sâdıq*[30] adlı bu yüksek lisans çalışması her ne kadar Adem-İblis tartışmasından hareketle konuyu ikili bir çatışma içerisinde bütünleştirerek akıl geleneğinin dönüştürücü ve yaratıcı yönünü ele almaktadır. Tezin ikinci bölümünde "akıl" konusunu ele alarak Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler ve fikrî yaklaşımlarla konuyu temellendirmeye çalışmaktadır. Kendisi Ca'fer es-Sâdık'la ilgili Ali b. Husayn al Mas'udî'nin (ö. 345/956) *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm*[31] adlı eserden de deliller getirmektedir. Batıda yapılmış olan çalışmalardan biri de *The Princeton Encyclopedia of Islâmic Political Thought*[32] adlı ansiklopedik çalışmadır. Bu Ansiklopedi'de Ca'fer es-Sâdık ile ilgili madde de takiyye üzerinde durulmaktadır. Bu eserden de çalışmamız esnasında zaman zaman zaman yararlandık.

Ülkemizde Ca'fer es-Sâdık üzerine çağdaş olarak nitelendirebileceğimiz pekçok ilmi ve akademik eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bir kısmı tamamen O'nun Şîa'daki konumundan bahsederken[33], bir kısmı ise, çalışmasında Şîa'yı ele almış, O'na da bir bölüm ayırmıştır. Bu eserlerden ilki Mehmet Atalan'ın kaleme aldığı *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*[34] adlı çalışmasıdır. Bu çalışma daha ziyade Ca'fer es-Sâdık'ın mezhebî yönden Şîa'daki konumunu incelemiştir. Biz bu eserden O'nun Şîa içerisindeki rolünü tespit etmek suretiyle eserin kaynakça kısmında bulunan eserlerden iz sürerek Ca'fer es-Sâdık'la ilgili bilgilere ulaşmaya çalıştık. Ayrıca yazarın kendisinin Ca'fer es-Sâdık'ın eserleri konusunda değinmeyip, ismini zikretmediği eserleri incelemeye özen gösterdik. Bunların yanısıra O'nun hoca ve öğrencileri konusunda da aynı metodu takip ettik. Yani bu kitapta belli başlı öğrencilerinden bahsedilirken biz bu konuyu genişleterek işlemeye çalıştık. Yine Ca'fer es-Sâdık dönemi fikir hareketleri

[30] Douglas S. Crow, *The Role Of Al-Aql In Early Islâmıc Wısdom With Reference To Imam Ja'far Al-Sâdıq* (Canada: McGıll Universıty, 1996).

[31] Bu eserin el-Mes'udiye ait olduğuyla ilgili tartışma vardır. geniş açıklama için bkz. Casım Avcı, "Mes'udî, Ali b. Hüseyin" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), XXIX/353-355.

[32] Eserin farklı yerlerinde ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın farklı yönlerine de temas edilmektedir."The Princeton Encyclopedia of Islâmic Political Thought", ed. Gerhard Bowering vd. (Princeton University Press, ts.).

[33] Ca'fer es-Sâdık'ın farklı yönlerinden kasdımız, onun Tefsircilik, İslam Hukuku, Kelam-Akaid vb. yönleridir.

[34] Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri* (Araştırma Yay., 2006).

konusunda da kendisinin özet mahiyetinde vermiş olduğu bilgileri bir anlamda detaylandırdık. Diğer bir çalışma da Muhammed Ebû Zehre'nin yazmış olduğu İmam Ca'fer[35] adlı eseridir. Bu çalışmada Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı, görüşleri ve fıkhî yönü, geniş şekilde ele alınmasına rağmen bilgilerde dağınıklık söz konusudur. Bu durum eseri anlamayı zorlaştırırken dipnotlarının eksik veya bazen çok az oluşu da esere karşı olan güveni de sarstığını düşünmekteyiz. Kendisinden yararlandığımız diğer bir çalışma da Bekir Kuzudişli'nin *"Şîa ve Hadis"*[36]adlı eseridir. Yazar, Şîa'da hadis rivayetini ve isnadı, milat olarak ele alıp değerlendirmiştir. Yazar burada, Şîa'da erken dönem hadis rivayeti ve isnadı, Ca'fer es-Sâdık öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırmak suretiyle bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eserden ve yazarın bakış açısından son derece istifade ettik. Son zamanlarda basılan Ayşenur Duman'nın "*Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-* adlı çalışmasının izlediği metottan da kısmen yararlanarak Ca'fer es-Sâdık'la aynı dönemde yaşamış olan İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserinde geçen Ca'fer es-Sâdık rivayetleriyle *el-Kâfî*'nin 3-7 ciltleri arasındaki kitaplarda geçen Ca'fer es-Sâdık rivayetleri üzerinde bir inceleme yaptık. Tezin ilerleyen kısımlarında bunlar detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca Yunus Emre Gördük'ün yazmış olduğu, *"İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen Tasavvufi Tefsir ve Metodu"*[37] adlı çalışmadan da kısmen yararlandık. Yazar, çalışmanın birinci bölümünde, Ca'fer es-Sâdık'ın hayatını anahatlarıyla ele almıştır. Hadisçiliği üzerinde de genel birtakım bilgiler sunmuştur. Yunus Emre Gördük'ün anahatlarıyla bilgiler sunmasının bize göre birkaç nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi, hazırlamış olduğu tezin doğrudan Ca'fer es-Sâdık'ın hadisçiliğiyle ilgili olmamasından kaynaklanmaktadır. Bizim tezin ilgili kısmını bundan farklı kılan hususa gelince, birincisi, bizim hem Ehl-i Sünnet, hem de Şîa'nın

[35] Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer* (İstanbul: Buruc Yayncılık, 2021).
[36] Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis / Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yay., 2017).
[37] Yunus Emre Gördük, *İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ona İsnad Edilen İşari Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).

temel kaynaklarına müracaat etmemizdir. İkincisi, Ca'fer es-Sâdık'ın her iki ekoldeki ashâbını, râvîlerini ve rivayetlerini detaylı bir şekilde incelememizdir.

Zehra Korkmaz'ın hazırlamış olduğu, *"Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı Hadis İlmindeki Yeri"* adındaki yüksek lisans çalışması, bizim tezin bitimine doğru tamamlanmıştı. Dolayısıyla içerisindeki bilgilerden haberdar değildik. Ancak bu çalışma Yöktez'de yayınlanınca bazı başlıkların bizimkiyle yakın ilişkili olduğunu ancak içeriğin önemli bir kısmının farklı olduğunu müşahede ettik. Zehra Korkmaz'ın tezinin bizim tezle olan benzerliğini birkaç madde çerçevesinde şöyle değerlendirebiliriz. Birincisi, bu tezde dikkatimizi çeken önemli bir husus, Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'da bulunan tekrarsız rivayetlerinin büyük ölçüde bizimkiyle örtüştüğüdür. Ancak yazar, rivayetleri kitap eksenli ele alırken biz ise rivayetleri kendi içerisinde konu eksenli tasnif etmek suretiyle tezimizde kullanmayı uygun gördük. İkincisi, yazar rivayetleri sadece metin ve tercüme kısımlarını herhangi bir yorum yapmaksızın kendi tezinde işlemiştir. Bu anlamda bizim tezin ilgili kısmı burada tamamen bu çalışmadan ayrışmaktadır. Çünkü biz hem rivayetlerin sened ve metin tenkidlerini yaptık -özellikle her rivayetle ilgili, 1400 hadis eseri içerisinde, "el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, Cevâmiü'l-Kelim"[38] adlı dijital veri tabanı üzerinden yapmış olduğumuz taramalarla elde ettiğimiz istatistiki bilgiler önem arz etmektedir- hem de Kütüb-i Tis'da geçen tüm rivayetlerin senedlerinin şemasını çıkardık. Üçüncüsü bu rivayetlerin şayet varsa Şiâ'daki versiyonlarını da karşılaştırmak suretiyle Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri hususunda bazı sonuçlara varmaya çalıştık. Dördüncüsü, yazar hazırlamış olduğu tezi daha ziyade Arapça ve Türkçe kaynaklar üzerinden kurgulamaya çalışırken biz ise çalışmamızı Arapça, Farsça, İnglizce ve Türkçe kaleme alınan çalışmalarla destekledik. Beşincisi, biz tezimizde hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa'nın öne sürmüş olduğu görüşler muvacehesinde konuları ele alırken, Zehra korkmaz ise, ele

[38] Muhammed Enes Topgül bu uygulma üzerine yapmış olduğu tespitlere göre, bu tür dijital veri tabanlarının hadis araştırmacılarına büyük kolaylıklar sağladığını belirtmiştir. Ayrıca kendisinin yapmış olduğu araştırmaya göre bu tür veri tabanlarının özellikle râvîlerin rivayet sayısı ve ve hangi hocadan ne kadar nakilde bulunduklarıyla ilgili ağ etütlerinde kullanılabilecek pekçok veriyi de barındırdığını söylemektedir. Datayı açıklamalar için bkz.Muhammed Enes Topgül, "'Cevâmiu'l-Kelim' ve 'Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn' Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar", *İslam Araştırmaları Dergisi* 49 (31 Ocak 2023), 167-176.

aldığı çalışmada daha ziyade Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle tezini şekillendirip sonuca varmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, bizim yapmış olduğumuz çalışma başlıklar itibariyle Zehra Korkmaz'ın tezine benzeşik bir durum gösterse de içerik itibariyle tamamen farklıdır. Ayrıca Zehra korkmaz sadece Arapça ve Türkçe kaynaklarla yetinmiş Farsça ve ingilizce yapılmış olan çalışmalara yönelmemiştir. Rivayetleri salt metin ve tercüme şeklinde ele almış, rivayetler üzerinde herhangi bir değerlendirmeye gitmemiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet ve Şiâ kaynaklarını karşılıklı kritize etmemesi de bizim açımızdan bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Kendisinden yararlandığımız diğer bir çalışma, Seyit Böğet'in **"***Ca`fer Sâdık`ın İtikadi Görüşlerini"*[39] kaleme aldığı araştırmadır. Kendisi bu araştırmasında Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı asırda birçok ilmin tedvin edilmeye başlandığını söylemektedir. Bu yüzyılda islâmî ilimlerin tamamında pekçok faaliyetin görüldüğünü, değişik fikir ve görüşlerin fırkalaşmaya doğru gittiğini ifade ettikten sonra, Ca'fer es-Sâdık'ın, islâmî konulardaki fikir ve düşüncelerini daha toplayıcı bir tarzda ortaya koyduğunu dile getirmektedir. Yazar araştırmasında Ca'fer es-Sâdık'ın sadece hadis alanında değil farklı alanlarda da birçok öğrenci yetiştirdiğini, kendisinin devrin önde gelen şahsiyetlerine hocalık yaptığını söylemektedir. Bu bilgiler özet bir şekilde geçildikten sonra yazarın teziyle ilgili kelami konuları da ele aldığını görmekteyiz. Bizim tezin bu tezden ayrılan yönü şudur; öncelikle zikredilen bilgiler daha önceden de değindiğimiz gibi özet mahiyetinde sunulmuş olan bilgilerdir. Bizim tez zikredilen hususları detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Tuğba Belgemen Ertürk'ün **"***Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Yıldızname"*[40] adlı çalışması da kısmen yararlandığımız bir araştırmadır. Tez başlığı itibariyle Ca'fer es-Sâdık'ın farklı bir yönünü çağrıştırsa da, tezi incelediğimizde Ertürkün, çalışmasının giriş kısmında Cafer es-Sâdık'ın siyasî kişiliğini de ele aldığını görmekteyiz. Aynı konuyu biz

[39] Seyit Böğet, *Ca`fer Sâdık`ın İtikadi Görüşleri"* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya Üniversitesi, 2002).
[40] Tuğba Belgemen Ertürk, *Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Yıldızname İsimli Eser* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022).

de hazırlamış olduğumuz tezde incelemiştik. Ancak bakış açısı itibariyle içeriklerimiz tamamen farklılık arz etmektedir.

Alpay Sel'in "*Ca'fer es-Sâdık`ın Tasavvufun Oluşum Sürecindeki Yeri ve Tasavvufî Görüşleri"*[41] adlı çalışması yine tezimiz açısından önem arzetmektedir. Çünkü Ca'fer es-Sâdık'ın en önemli yönlerinden biri de onun tasavvufi yani irfanî yönüdür. Ca'fer es-Sâdık, Ehl-i Sünnet ve Şiâ dünyasında zühdü ve takvasıyla manevî bir rehber olarak da kabul edilmiş bir şahsiyet olmasından dolayı onun tasavvufi yönünü özet bir tarzda kendi tezimizde de inceledik. Bu münasebetle bu tezi hazırlarken bu çalışmanın özellikle kaynakça kısmından istifade ederek daha farklı bilgilere ulaşmaya çalıştığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

Arap ülkelerinde Ca'fer es-Sâdık hakkında yapılmış olan çalışmalara gelecek olursak bu alanda yapılmış çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Yapılmış olan çalışmalar ise sadece birtakım bilgiler bir araya getirilmek suretiyle hazırlanmıştır. Yani işlenen bilgiler, alınmış olan rivayetler üzerinde, tenkid, eleştiri vb şeyler yapılmaksızın bilgilerin olduğu gibi alındığı görülmektedir. Bu minvalde arap dünyasında Ca'fer es-Sâdık üzerine yapılmış olan çalışmalara baktığımızda Lâtif İbrahim el-Kasım el-Hâdî, "*Merviyyatu el-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sünneti Nebeviyye ve Ahvalü'r-Rüvvâtî Anhu Nümazicu Mimma Nüsibe İleyhi"*[42] adlı çalışması tezimiz açısından öne çıkmaktadır. Tez'e başlarken bu çalışmayı baştan sona kadar inceleme fırsatımız oldu. Bu teze bir nevi derleme çalışması da denebilir. İki cild olarak pdf olarak yayınlanan bu çalışma Ca'fer es-Sâdık'ın Sadece Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki rivayetlerini bir araya getirmiş bir çalışma niteliğindedir. Rivayetler üzerinde herhangi bir yorum vs. yapılmamıştır. Kendi tezimizi hazırlarken bu çalışmanın kaynaklarını inceledik. Ancak çalışmanın sadece kaynaklara ulaşma noktasında bizlere yardımcı olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu rivayetlerden istifade ederek şâmile programının verilerinden yararlandık. Ayrıca bu çalışma Ca'fer es-

[41] Alpay Sel, *Ca'fer es-Sâdık'ın tasavvufun oluşum sürecindeki yeri ve tasavvufî görüşleri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Iğdır Üniversitesi, 2013).

[42] Latif İbrahim el-Kâsım el-Hâdî, *Merviyyatu el-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sünneti Nebeviyye ve Ahvalü'r-Rüvvâtî Anhu Nümazicu Mimma Nüsibe İleyhi* (Câmiâtu Ümmü'l-Kurâ üniversitesi, 1422).

Sâdık'a ait rivayetlerin biraraya getirildiği bir yüksek lisans tezi olarak hazırlandığını belirtmemiz gerekmektedir. Tez de genel itibariyle rivayetlerin sened ve metinleri birlikte ele alınmıştır. Rivayetlerin senedinde geçen bazı râvîler üzerinde, herhangi bir kritik yapılmadan müelliflerin yaptıkları değerlendirmeler olduğu gibi alınmıştır. Aynı şekilde hadislerin metinleri üzerinde de benzer bir yol izlenmiştir. Bu tez yukarıda da değindiğimiz gibi, sadece yazılanların bir araya toplandığı bir çalışma olarak önümüzde durmaktadır. Rivayetler ve senedleri üzerinde herhangi bir değerlendirmeye gidilmemiştir. Rivayetler kaynaklardan toplanarak olduğu gibi belirlenen başlıklar altında kaydedilmiştir. Cafer es-Sâdıkla ilgili Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki birçok rivayeti biraraya getirmesi açısından değerli bir çalışmadır. Ancak hiçbir tenkid ve tahlil yapılmadan tez olarak kabul edilmiş olması dikkat çekicidir. Bizim tezi bundan ayrıran en önemli husus tez'e Ehl-i Sünnet kaynaklarının yanısıra, Şîa kaynaklarını da katmamız ve ele aldığımız her bilgiye yönelik konuların bitiminde tahlilve tenkid yapmamızdır.

Diğer bir çalışma, Yasir Musa Bâtiğ Muhammed'in *"Merviyyât-u el-İmam Ca'fer es-Sâdık Kütüb-i Tis'a ve Sahîh-î İbn Hibbân ve el-Mu'cemü't-Tabarani's-Sagir*"[43] adlı çalışmasıdır. Tezin isminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma biraz daha dar alanda hazırlanmıştır. Bu çalışmada da yukarıda zikri geçen tez gibi sadece Ehl-i Sünnet rivayetleri ele alınmıştır. Şerhlerde ve tabakat kitaplarındaki rivayetler kısmen biraraya getirilmiş olup bu rivayetler üzerinde herhangi bir tahlil ve tenkid yapılmamıştır. Yine bizim tezi bundan ayıran en önemli husus, bu tezde toplanan rivayet ve bilgiler hiçbir tahlil ve tenkide tabi tutulmazken aksine bizim tezimizde ihtiyaç duyulan yerlerde gerekli tahlil ve tenkitlerin yapılmış olmasıdır. Son olarak zikri geçen tez Cafer es-Sâdık''ın rivayetleri bağlamında rivayetleri biraraya getirirken, bizim tez ise Ca'fer es-Sâdık'ı birçok açıdan değerlendirmiştir.

Ca'fer es-Sâdık'ın farklı bir yönünü ele alan Hâmid Abdullah eş-Şerkâvi'nin kaleme almış olduğu, **"***Fıkhû İmam Ca'fer es-Sâdık Beyne Sünneti ve İsnâ Aşeriyye, Fi'l-*

[43] Yasir Musa Bâtiğ'in bu çalışması, Pdf olarak internet ortamında "Merviyyat-u İmam Sâdık" şeklinde de bulunmaktadır. Heriki başlığın içeriği de aynıdır.

Adâbî Kısmi Luğati'l-Arabiyye"[44] adlı çalışmanın sadece özet bilgilerine ulaşabildik. Bu çalışmanın isminden yola çıkacak olursak, sadece Ca'fer es-Sâdık'ın fıkhi görüşlerini ihtiva eden bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kendi tezimizde Ca'fer es-Sâdık'ın hadisleri yorumlama metodu bölümünde, yazarın özet kısmında dile getirdiği bilgiler ışığında kendisinden az da olsa istifade etmeye çalıştık. Ancak pdf'ne erişim sağalayamadığımızdan dolayı pek fazla istifade ettiğimizi de söyleyemeyiz.

İran Üniversitelerinde yapılmış olan çalışmalara gelince, Ca'fer es-Sâdık'ın çeşitli yönleriyle ilgili olarak İran'da yüzlerce hatta binlerce çalışma yapılmış diyebiliriz. Fazlaca yer kaplamaması için sadece onun Hadis yönüyle doğrudan ilgili olan birkaçını zikredip geri kalanının bir kısmını dipnot'ta vermeyi daha uygun görmekteyiz.[45]

Bu çalışmalardan ilki farsça olarak kaleme alınmış olan ve tezimizle ilgili olan kısmından istifade ettiğimiz Dr. Müderrisi Tabatabaînin kaleme aldığı, *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Fıkhı ve Mirâsı Hakkında adlı* çalışmasıdır.[46] Diğer bir çalışma Ziya Cevâd el-Kazım el-Mevsûî'nin, *el-Fikrû Terbeviye İnde İmam Ca'fer-es-Sâdık (a.s)* adlı çalışmasıdır. Bu kitabın ilk bölümünde Ca'fer es-Sâdık'ın hayatıyla ilgili bilgiler mevcuttur. İkinci bölüm de onun siyasî ve kültürel hayatı üzerinde durulmuştur. Farklı kaynaklardan almış olduğumuz bilgileri buradaki bilgilerle karşılaştırma durumumuz söz konusu olmuştur. Eserden yer yer bazı alıntılar da tarafımızdan yapılmıştır. Dolayısıyla bu her iki çalışma da doğrudan bizim tezimizle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

İranda yayınlanmış makalelerin bir arada bulunduğu noorsoft adlı uygulama incelendiğinde Ca'fer es-Sâdık üzerine farklı alanlarda yayınlamış olan yüzlerce

[44] Hâmid Abdullah eş-Şerkâvî, *Fıkhû İmam Ca'fer es-Sâdık Beyne Sünneti ve İsnâ Aşeriyye, Fi'l-Adâbî Kısmi Luğati'l-Arabiyye* (Sant Klemnis Üniversitesi/ Bağdat Şubesi, ts.).

[45] Hüseyin Şah Türâbî Seyyid Mürteza, "İmam Sâdık (a.s) Ez Nazar-ı Ehl-i sünnet (Ehl-i sünnet Nazarından İmam Sâdık (a.s)", *Ferhengi Gûser* 82 (1389).

[46] Kitabın fıkhı bölümünde Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Eserin sadece bu kısmındaki bilgilerden yararlandık. Müderrisi Tabatabaî, *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Fıkhı ve Mirâsı Hakkında* (Harvard: Danişgah-ı İntişarât, 2022), 62-85.

makaleye ulaşmak mümkündür.[47] Biz burada özellikle Ca'fer es-Sâdık'ın hadisçiliği üzerine kaleme alınmış ve tezimizde kullandığımız birkaç makaleyi aşağıya alıyoruz.

Eminî Nevruz'un Farsça kaleme aldığı *"Ehl-i Sünnet Kaynaklarında, Ehl-i Beyt'in Rivayetleri"* adlı çalışma, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortaya koymuş olduğu eserlere övgüyle söz etmektedir. Yazar ayrıca, bunun da Ehl-i beyt'in kendi rivayetlerine daha fazla yönelmelerine sebebiyet verdiğini söylemektedir. Ayrıca kendi rivayetlerine, Ehl-i Sünnet'in getirmiş olduğu birtakım eleştirilerin kendilerini mutlu ettiğini belirtmektedir. Bu çalışmada Ehli- ünnet eserlerinde bulunan Ehl-i beyt rivayetleri incelenmiştir.[48]

Ahmed Ali Hussein al-Ezzi'nin **"***Sünnî ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili"* adlı bu çalışmadan özellikle Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri bağlamında istifade ettik. Diğer bir ifadeyle, rivayetlerin ele alınış tarzı, konu eksenli yapılmış olan tasnifat vb. pekçok konuda bakış açısı itibariyle yararlanmaya çalıştık.

Zikrettiğimiz bu çalışmaların yanısıra osmanlının bir mirası olan Dâru'l-Fünûn'un 1933'te kapatılmasının ardından sırasıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi daha sonra da Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi açılmıştır. Türkiyede bulunan İlahiyat Fakültelerinde ilk akademik çalışmalar bu şekilde başlamıştır. Cumhuriyet döneminde Şiîlikle ilgili akademik çalışmalar da özellikle 1980, hatta 1990 sonrası dönemde bir artış söz konusudur. Bu durum gayet doğaldır. Zira akademik çalışma bir birikim ve gelenek gerektirir.[49] 2000'li yıllardan sonra bu alanda yapılan çalışmalar bir

[47] Örnek makaleler için Bkz. Zemânî Mehcup Habîb, Muhammed Mehdî, *"Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatındaki İstihbarat Aristokrasisi"*, Koruma Araştırmaları X (1980/1400), 45-72.; İhsanî Keyvan, Vatân Hâh Vêhîd, "İmam Ca'fer es-Sâdık'ın 'Arâîsü'l-Beyân'" XI/XIV (1980 1400), 303-322.; Ezdî Mehdî, *"İmam Sadık (a.s)'ın 'Tahrif' Meselesinde Naklettiği Rivayetlerin Eleştirisi ve Anlaşılması*", Kur'ân ve Hadis Araştırmaları VII/I (1972 1392), 151-168. Buradaki "Tahrîf"'ten kasıt, bazılarının Kur'ân'ın lafızdan ziyade manasını bozmaya dönük eylemlerine karşı Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleriyle Kur'ân'nın manevi tahrifatı önlenmek istenmiştir.

[48] Eminî Nevruz, "Ehl-i sünnet Kaynaklarında Ehl-i Beyt'in Rivayetleri", *Ulumü'l-Hadis* 13/47 (1967), 146-184.

[49] Mehmet Ümit, "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şiîlikle İlgili Doktora Tezleri", *Journal of Islâmic Research* 2/18 (2018), 422-447. Benzer makaleler için Ayrıca Bkz. Mehmet Ümit - Mehmet Atalan, "Prof. Dr. Hasan Onat'ın Türkiye'deki şiî'lik Çalışmalarına Katkısı (Danışmanlığını Yaptığı

ivme kazanmıştır. Bu çalışmaların özellikle Şîa'da altıncı imam, Ehl-i Sünnet'te ise sika bir râvî hüveyinde olan Ca'fer es-Sâdık üzerinde odaklandığı da bir gerçek olarak önümüze çıkmaktadır. Yukarıda zikri geçen çalışmaların dışında Ca'fer es-Sâdık üzerine yapılmış olan pekçok makale de mevcuttur. Bunlardan tezimizle ilgili olduğunu düşündüğümüz ve kısmen de olsa yararlandığımız Türkiyede akademik dergilerde yayınlanmış olan makalelerin ilk üçünden yararlanma şeklimizi kısaca ifade ettikten sonra diğerlerini konunun uzamaması için sadece künye bilgileriyle birlikte aşağıya alıyoruz.

Bu çalışmalardan ilki Necmettin Şeker'in, *"Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri"*[50]adlı makalesidir. Bu makalede yazarın kısmen Yunus Emre Gördük'ün yukarıda zikrettiğimiz doktora çalışmasından yararlandığı görünmektedir. Ayrıca bu çalışma da Ehl-i Sünnet kaynakları esas alınarak hazırlanmıştır. İçindeki konular özet şeklinde ele alınmıştır. Bu makalenin verilerinden yararlanarak daha başka kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Abdulkadir Evgin'in hazırlamış olduğu *"Sünnî Kaynaklara Göre Câ'fer es-Sâdık'ın Hadisçiliği"*[51] adlı makalesi de yine özet bir şekilde Câ'fer es-Sâdık'ın hocaları, öğrencileri vs. şeklinde kaleme alınan bir çalışmadır. Bu çalışma Necmettin Şeker'in yazmış olduğu makalenin farklı bir versiyonu olarak kabul düşünülebilir. Yani bu makalede anahatlarıyla Câ'fer es-Sâdık hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. Bizim çalışmamızın bu çalışmalardan farklı yönlerine gelince, Necmettin Şeker'in makalesi hakkında söylediklerimiz bu makale için de geçerlidir. Abdülkadir Evgin'in makalesini Necmettin Şeker'in makalesinden ayıran en önemli özellik; makalenin sonunda "Şîa Kaynaklarındaki Hadislerin Özellikleri" şeklinde bir başlık açmasıdır.

Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları Bağlamında)", *EMakalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2021).

[50] Necmettin Şeker, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Haziran 2017), 105-128.

[51] Evgin Abdulkadir, "Sünni Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisciliği", *Dini Araştırmalar* 12/35 (01 Haziran 2009), 127-142.

Ahmed Snobar "*Esbâbu 'Udûli'l-İmâm el-Buhârî 'Ani't-Tedrîc li'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık fî Sahîhih*[52]*"* adlı makale çalışması da doğrudan tezimizle ilgili olduğunu düşündüğümüz bir çalışmadır. Yazar burada ayrıntılı bir şekilde Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan kendi el-Câmiü's-Sahîh'ine neden herhangi bir rivayet almadığını çok detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca kendisini destekleyecek herhangi bir kaynağa ulaşamadığı durumlarda kendi yorumunu da katmak suretiyle bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Biz de tezimizin ilgili olan kısmını gerek burada yapılan yorumlardan gerekse de yazarın ulaşmış olduğu kaynaklardan yola çıkmak suretiyle ve daha başka kaynaklardan yararlanarak bu konudaki çalışmamızı şekillendirmeye çalıştık.

Atalan, Mehmet, **"***Ca'fer es-Sâdık'da Tanrı, Bilgi, İnsan ve Alem*"[53] *"Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri",*[54]

"*Ca'fer es-Sâdık'ın Rafizilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfizî*"[55]

"İslam Düşüncesinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri"[56]

"Historical Personalıty of Ja'far al-Sadıq (Ca'fer es-Sâdık'ın Tarihsel Kişiliği)"[57]

Gördük, Yunus Emre**, "***İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen Elyazması Tefsir Nüshalarının Analizi"*[58]

---

[52] Ahmad Snobar, *" Esbabu Uduli'l-İmam Buhârî ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahîh-i,,X-2, 2012, s.57-63.*, ts., 41-60.

[53] Mehmet Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'da Tanrı, Bilgi, İnsan ve Alem", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 621-631.

[54] Mehmet Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri", *Dini Araştırmalar* 4/11 (Aralık 2001), 113-132.

[55] Mehmet Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'ın Rafizilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfizî," *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* VIı/I (2009), 21-38.

[56] Mehmet Atalan, "İslam Düşüncesinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Dergisi* 8/3 (Aralık 2011), 9-30.

[57] Mehmet Atalan, "Historical Personalıty of Ja'far al-Sadıq (Ca'fer es-Sâdık'ın Tarihsel Kişiliği)" VXI (2011), 35-43.

[58] Yunus Emre Gördük, ""İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen Elyazması Tefsir Nüshalarının Analizi"", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-,* XIV/45 (2010), 211-222.

"*İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen İşarî Tefsirin es-Sülemi Tefsiri ile Mukayesesi*"[59]

"İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu"[60]

"İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Kur'ân Tasavvuru ve Tefsir Anlayışına Dâir Bir Değerlendirme (Kendisine İsnat Edilen Eserler ve Rivayetler Işığında)"[61]

"*İmam Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Buyruk'ta Yer Alan Ayetler Üzerine Bir İnceleme A Study on the Verses in the Text Titled Buyruq Attibuted to Imam Ja'far al-Sadiq"*[62]

"İmam Ca'fer es-Sâdık'a İzâfe Edilen Osmanlıca "Ḫavâṣṣu'l-Ḳur'ân"ın Analizi ve Transkripsiyonlu Neşri"[63]

Taylor, John Boer, **"***Sufilerin Manevi Atası Ca'fer es-Sâdık"*[64]

Ebied, R.Y.- M.J.L. Young, **"***Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Hemeroloji Üzerine Bir İnceleme"*[65]

---

[59] Yunus Emre Gördük, "İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen İşarî Tefsirin es-Sülemi Tefsiri ile Mukayesesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 1 (2014), 54-68.

[60] Yunus Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2015), 7-36.

[61] Yunus Emre Gördük, "İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Kur'ân Tasavvuru ve Tefsir Anlayışına Dâir Bir Değerlendirme (Kendisine İsnat Edilen Eserler ve Rivayetler Işığında)," *Kur'ân ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl*, 2019, 375-421.

[62] Yunus Emre Gördük, "'İmam Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Buyruk'ta Yer Alan Ayetler Üzerine Bir İnceleme A Study on the Verses in the Text Titled Buyruq Attibuted to Imam Ja'far al-Sadiq'", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95 (2020), 199-234.

[63] Yunus Emre Gördük, ""İmam Ca'fer es-Sâdık'a İzâfe Edilen Osmanlıca 'Ḫavâṣṣu'l-Ḳur'ân'ın Analizi ve Transkripsiyonlu Neşri"", *(KURSAD) Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi,* III/2 (ts.), 1-39.

[64] Jhon Boer Taylor, ""Sufilerin Manevi Atası Ca'fer es-Sâdık"", çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 669-674.

[65] R.Y.- M.J.L. Young Ebied, "Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Hemeroloji Üzerine Bir İnceleme", çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 8 (2003), 277-280.

Câbir, Kâsım, **"***İmâm Ca'fer es-Sâdık'ın (a.s) Fıkhının Fikrî ve Toplumsal Çerçevesi"*[66]

Yüceer, İsa, **"***Ca'fer-i Sâdık ve Ca'ferilik"*[67]

Güzel, Bilal, *Tezkiretü'l-Evliya'larda Ca'fer-i Sâdık'a bakış*[68]

Korkmaz, Zehra- Yılmaz, Hayati, *Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Öğrenci İlişkisi = Trainer-Student Relationship between Ja'far al-Sadiq and Abu Hanifa*[69]

Urhan, Rezvan**,** *İmam Ca'fer-i Sadık'ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnat Edilen Tefsir Rivayetleri"*[70]

Ca'fer es-Sâdık'a yönelik yurt dışında yayınlanmış birçok makale de mevcuttur. Biz bu makalelerden de önemli gördüğümüz ve ve tezimizde de kısmen yararlandığımız birkaçını aşağıya alıyoruz.

John A. Hayword, "*Jaʿfar al-Sâdiq Shîʿite İmam"*[71]

Hasan Abdülğanî el-Esedî, *Eserü'l-İmamü'l-Ca'fer es'Sâdık Fi'l-Menheci'n-Nahvî İnde'l-Hâlil ve'Sibevyh"*[72].

[66] Câbir Kâsım, "İmâm Ca'fer Es-Sâdık'ın (a.s) Fıkhının Fikrî ve Toplumsal Çerçevesi," çev. Erdoğan Sarıtepe XV/2 (2010), 325-339.

[67] İsa Yüceer, "'Ca'fer-i Sâdık ve Ca'ferilik'", *I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010-Kağızman-Kars*, 2013, 435-445.

[68] Bilal Güzel, "Tezkiretü'l-Evliya'larda Ca'fer-i Sâdık'a bakış", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* (Ankara, 2018), 667-673.

[69] Zehra Korkmaz - Hayati Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1151-1181.

[70] Rezvan Urhan, "İmam Ca'fer-i Sadık'ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnat Edilen Tefsir Rivayetleri"," *International Academic Social Resources Journal* VII/39 (2022), 793-805.

[71] Bu eserde Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı özet bir şekilde verilmektedir. John A. Hayword, "Jaʿfar al-Sâdiq Shîʿite İmam", *Encylopaedia Brittanica*.

[72] Hasan Abdülğanî el-Esedî, "Eserü'l-İmamü'l-Ca'fer es'Sâdık Fi'l-Menheci'n-Nahvî İnde'l-Hâlil ve'Sibevyh.", *Câmiâtü Kerbelâ, Külliyet'ü-Terbiviyyetü li'l Ulumi'l-İnsaniyye*, (ts.).

el-Bağdadi, Ahmed Alâvî Mecid, **"***Mevkifû'l-İmam Ca'fer es-Sâdık (a.s) Mine'l Da'veti'l-Abbâsîyye"*[73]

4. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu çalışmayla ilgili yukarıda kaleme alınan eserler incelendiğinde, Ca'fer es-Sâdık İslam âleminin önemli âlimlerinden biri olup, özellikle Şiî İslam dünyasında büyük bir otoriteye sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet nazarında da derin bir saygıya sahip olup, hadis ilminde de seçkin biri olarak kabul edilmiştir. Burada her iki ekol açısından literatür, geniş bir yelpazede ele alınmaya çalışılmıştır. Bu literatüre göre kendisi sadece bir imam değil aynı zamanda çok geniş bir bilgi birikimine ve farklı yönleri olan bir hadis âlimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum daha ziyade dini öğretiler, fıkhî derinlik ve hadis ilmine olan vukûfiyet vb. alanlarda kendisini hissttirmektedir. Literatürde görüldüğü üzere pekçok alanda kendisinden yararlanılmıştır. Hadis ilminin geliştirilmesine de bu meyanda çok önemli katkılar sunmuştur. Bu çerçevede tez oluşturulurken El-i sünnet, Şîa, çağdaş ve batılı kaynaklardan çokça istifade edilmiştir. Özellikle tezimizle doğrudan bağlantılı olan çalışmalar bulunmaktadır. Bunların başında da Zehra Korkmaz'ın hazırlamış olduğu *"Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri"* adlı yüksek lisans tezi gelmektedir. Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi bizim hazırladığımız tezle Zehra Kormaz'ın tezi arasında benzer yönler olduğu gibi pekçok farklı yönlerden de ayrışmaktadır. Sadece Kütüb-i Tis'dan alıntıladığımız rivayetler bu tezdekilerle benzeşik bir durum gösterirken, bu rivayetlerin sened ve metin tenkidleri, isnad şemaları vb. pekçok konu tamamen farklılık arzetmektedir. Yine Ehl-i Sünnet ve Şiâ da bulunan Ca'fer es-Sâdık rivayetleri pekçok açıdan mukayese edilerek nitel bazı sonuçlara varılmıştır. Zehra Korkmaz'ın tezinde bu tür bilgiler bulunmamaktadır. Ayrıca bizim tezi Zehra Korkmaz'ın tezinden tamamen ayıran en önemli saiklerden biri de Ca'fer es-Sâdık'ın hadis yorumculuğudur denebilir. Yine tezimizle bağlantılı olan Abduülkadir Evgin'in *"Sünni Kaynaklara Göre Cafer es-Sâdık'ın hadisçiliği" ve Necmettin Şeker'in*

[73] Ahmed Alâvî Mecid el-Bağdadi, "Mevkifû'l-İmam Ca'fer es-Sâdık (a.s) Mine'l Da'veti'l-Abbâsîyye," II (1221), 175-192.

yazmış olduğu "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri" adındaki makalelerden de bizim hazırlamış olduğumuz tez içerik itibariyle pekçok hususta ayrışmaktadır. Sadece yüzeysel bazı bilgiler noktasından benzzer bir durum gösterse de bizim hazırladığımız tezde pekçok konu derinlemesine işlenmiş ve makalelerden daha farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Yine Arap dünyasında yazılmış olan Yasir Musa Bâtiğ Muhammed'in *"Merviyyât-u el-İmam Ca'fer es-Sâdık Kütüb-i Tis'a ve Sahîh-î İbn Hibbân ve el-Mu'cemü't-Tabarani's-Sagir*" ve Lâtif İbrahim el-Kasım el-Hâdî'nin, *"Merviyyatu el-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sünneti Nebeviyye ve Ahvalü'r-Rüvvâtî Anhu Nümazicu Mimma Nüsibe İleyhi"* iki yüksek lisans tezi de doğrudan bizim tezle ilgilidir. Bu çalışmalarda da Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Sitte dışındaki Ca'fer es-Sâdık rivayetleri sadece bir araya getirilmiş olup sıhhat dereceleri üzerinde durulmuştur. Bizim tezi bunlardan ayrıran en önemli husus, sened, metin tenkidi ve isnad şemalarıyla açısından tez şekillenerek farklı sonuçlara varmış olmamızdır. Son olarak Ahmed Snobar'in hazırlamış olduğu "Esbâbu 'Udûli'l-İmâm el-Buhârî 'Ani't-Tedrîc li'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık fî Sahîhih" adlı makale çalışmasından da istifade ettik. Buradaki kaynaklardan yola çıkarak daha farklı kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Makalenin içeriğinden de zaman zaman istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

CA‘FER es-SÂDIK’IN HAYATI, İLMİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİ VE ONA İSNAT EDİLEN ESERLER

1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASİ, FİKRİ VE İLMİ YAPISI

1.1.1. Yaşadığı Dönem

Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yaşamış olan Ca‘fer es-Sâdık hicri 80’de dünyaya geldiğinde Emevî idaresi hüküm sürmekteydi. O vakitler Medine’den Irak’a kadar olan bölge siyasî olarak adeta kaynamaktaydı. Diğer bir ifadeyle bu dönem belki de İslam tarihinin en hareketli dönemi olarak tanımlanabilir.[74] Çünkü bu dönem Emevlerin son dönemi, Abbâsî devletinin de yeni yeni inşa edildiği yıllara denk gelmekteydi. Emevîler döneminde belli başlı şehirlerde faaliyet gösteren sahâbîler tâbiîn neslinden çok sayıda müctehid yetiştirdiler. Hocalarının ilmî metot, bilgi ve şahsiyetleri kadar içinde bulundukları çevre ve kültürden de oldukça etkilenen tâbiîn fakihleri her bölgede ayrı bir ilmî gelenek ve muhit kurmuşlardır. Bunlar arasında, “Hicaz ekolü” ve “Irak ekolü” şeklinde adlandırılan iki grup[75] bu dönemi simgeleyen bir özellik gösterir.[76] Özellikle Emevilerin son yıllarında Abbâsî ihtilali için gizli yapılanmada Abbasoğullarıyla Ehl-i beyt mensupları iş birliği içerisinde hareket etmişlerdir. Hatta Ehl-i beyt ilk zamanlarda bu ihtilalin yönetiminde Abbasoğullarından daha etkin bir rol üstlenmişti denebilir. Ancak ihtilal bittikten sonra Abbasoğulları, Ehl-i beyt mensuplarını safdışı bırakarak yönetimde tekbaşlarına söz sahibi olmuşlardır.[77] İlk vakitlerde Ehl-i beyt’in bizzat yönetimin içerisinde olduğu ihtilal yapılanmasında Ca‘fer es-Sâdık gibi etkin bir şahsiyetin bu

[74] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr, 1428), I/472-474.;Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu‘mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *el-İrşâd* (Beyrut/Lübnan: 1979, ts.), 248-252.

[75] Emevîler’in sonu ile Abbâsîler devrinin başlangıcında bu iki ekol Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re’y adlarıyla anılmaya başlayacaktır.

[76] Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya‘kūbî Ya’kûbî, *Târîḫu’l-Yaʿḳūbî*, ts., II/220-235.;Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/922) Taberî, *Tarîhu’t-Taberî (Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk)* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387), II/268-285.

[77] Ya’kûbî, *Târîḫu’l-Yaʿḳūbî*, ts., II/186-195.;İbn Sa’d, *Tabakat*, I/118-136.

duruma kayıtsız kalmış olabileceği düşünülemez. Aynı zamanda onu idarede etkin kılmak ve onun nüfuzundan yararlanmak için yanına pekçok zevatın yanına gelip gitmiş olduğu gayet aşikârdır. Ancak Ca'fer es-Sâdık siyasetteki kirliliği gördüğünden dolayı yönetimden uzak durmayı tercih etmiştir. Ca'fer es-Sâdıkla başlayan imamların siyasetten kendilerini uzak tutması, müntesiplerinin onların etrafında daha fazla toplanmasını netice vermiştir. "İmâmî Şiîler, bir imam vasıtasıyla yapılanlar hariç, kurulu idareye karşı isyandan kaçındılar ve onların imamları –Ca'fer es-Sâdık'tan itibaren- siyasî güç peşinde koşmayı reddedip siyasete yönelmediler. Yine İmâmî Şiîler on ikinci İmam'ın Gaybet'ten sonra ortaya çıkmasına kadar[78] bir devlete siyasî eylemin yasak olduğu düşüncesi, siyasî irca ile tam bir uyum içinde olduğunu bildiklerinden dolayı siyaset sahnesinden kendilerini soyutladılar."[79] Yani daha açık bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'den sonraki İsnâaşeriyye imamları, hiçbir zaman kurulu düzene, bu düzeni sağlayan devlet erk'lerine isyan etmediler ve altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'tan (148/765) itibaren siyasî güç edinmekten de kaçınıp siyasetten yüz çevirdiler. İmam vasıtasıyla yapılanlar dışında isyandan uzak durma öğretisi, Ca'fer es-Sâdık'ın ve daha sonra gelen imamların tutumuyla bir politika haline getirildi. Ancak Şîa müntesipleri siyasetle iç içe hareket etmeye devam ettiler. Kısacası bu süreçte siyasetten uzak duranlar imamlar olmuştur Şîa anlayışı değil.

1.1.2. Yaşadığı Dönemin Siyasî Yapısı

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde pekçok fetih yapılmıştır.[80] Bunun sonucunda İslam devleti oldukça genişlemiştir. Fetihlerle birlikte meydana gelen coğrafi genişleme, demografik yapının karmaşık bir

[78] Şiâ tarihindeki en çarpıcı olaylardan biri hicrî 3. yy. sonlarında onikinci imamın gaybeti ve bunun neticesinde Şiâ'lar arasında devam eden imam anlayışının aniden ve kesin bir şekilde sona ermiş olmasıdır. Geniş açıklamalar için bkz. Newman, *The Formative Period of Twelver Shi'ism*, 95.;Gaybet, son imamın (Onikinci İmam) süresi bilinmeyen bir gâibliğin ardından dönüp tekrar dünyaya ıslah edeceği düşüncesi… daha geniş açıklama için Bkz. Avni İlhan, "Gaybet" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996), 13/410-412.

[79] Fazlurrahman, *İslâm'da İhya ve Reform Bir İslâm Fundamentalizmi İncelemesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 134-141.

[80] Geniş açıklama için Bkz. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhü'l-Buldân* (Lübnan/Beyrut, 1991), II/212-220.

vaziyet alması neticesinde bu durum birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Kısa bir zaman sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın, suikaste maruz kalmalarından dolayı İslâm devletinin genişleme politikaları kısmen akâmete uğramıştır.[81] Ardından Hz. Ali dönemindeki iç çatışmalardan dolayı da devletin genişleyememe durumu devam etmiştir.[82] Hz. Ali tahkim olayı[83] sonucunda halifelikten indirilmiştir. Yaklaşık beş yıl sürecek olan iç karışıklıklar sonucunda o da diğer iki halife gibi bir suikaste kurban gitmiştir.[84]

Hz. Ali'nin vefatının ardından Emevî-Hâşimî mücadelesi kendini iyiden iyiye hissettirmiştir.[85] Muâviye iktidarı ele aldıktan sonra[86] devletin idaresini Şam'a taşımış, hemen ardından da fetihlere hız vermiştir.

Ca'fer es-Sâdık h. 80-148/700-766 tarihleri arasında yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde h.132/750'e kadar Emevîlerin saltanatı da sürmüştür. Abbâsîler ise bu tarihten sonra kurulmuştur. Dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık her iki dönemi de idrak etmiş bir şahsiyettir. Emevî devletinin başında bulunan Muâviye, halifeliğin verasetle sürdürülmesini onaylayarak halifeliğin babadan oğula geçmesine sebebiyet vermiştir. Bu dönemler, pekçok tarihi olaya tanıklık etmiştir. Onlardan biri de İslam tarihinde ilk olarak Hakem olayından sonra isyanlarıyla gündeme gelen Hâricîler, daha sonra Hz. Ali ve Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de ayaklanmalarını

[81] Özellikle Hz. Ömer döneminde islâm topraklarının genişlememesinin en önemi nedenlerinden biri, kendisini dinlemeksizin fütuhata yeltenen bazı sahâbîlerden kaynaklanmakta olduğu belirtilmiştir. Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul, 1991), 416.

[82] el-Belâzürî, *Fütûhü'l-Buldân*, II/212-220. Ayrıca Bkz. M. Emin Özavşar, *Hadis ve Kültür Yazıları, "Hadisin neliği sorunu ve Akademik Hadisçilik"* (Ankara: Kitabiyat, 2005), 17-18.; H. Musa Bağcı, *Hadis tarihi ve Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 39-40.

[83] Sıffîn Harbi sonucunda Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen ihtilâfı Kur'ân ve Sünnet'e göre çözmek üzere tarafları temsilen birer hakem seçildiğinden dolayı bu olaya "Tahkim Olayı" denmiştir. Daha geniş açıklamalar için Bkz. Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem* 2 (2003), 34.

[84] Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Züheyrî, *Tabakatü'l-Kebîr* (Kahire/Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1421), I/247.; İbn Sa'd, *Tabakat*, I/285.;Hitti Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Bilge. Yay., 2023), 312-313.

[85] İbrahim Sarıçam, *Emevî Hâşimî İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997).

[86] İsmail Tanrıverdi, *Sıffîn Vakası* (İstanbul: Kitabî Yay., 2022), 255.

sürdürmüşlerdir. Sadece Abbâsîler döneminde el-Cezîre Bölgesinde meydana gelmiş olan toplam 17 ayaklanma oduğu bilinmektedir.[87]

Tüm bu siyasî olayların yaşandığı yıllarda binlerce Müslüman neticesiz ayaklanma hareketlerinde öldürülmüştür. Tezimizin muhtelif yerlerinde de değineceğimiz üzere Ca'fer es-Sâdık, siyasetten kendisini uzak tutmak suretiyle ilme adamıştır. Meydana gelen siyasî olaylar onun kendini ilme adamasının haklı olduğunu göstermiştir. Onun siyasete, siyasî yönetimlere ve isyan hareketlerine karşı bu isabetli tutumu Müslüman ilim adamları nezdinde de örneklik teşkil etmiştir.

1.1.3. Yaşadığı Dönemin Fikrî Yapısı

Ca'fer es- Sâdık'ın yaşadığı dönemde meydana gelen hadiseler, gelecekteki birçok siyasî ve fikrî gelişmelere de zemin hazırlamıştır.

Dört halife döneminden sonra ilk fikrî hareketlerin Ca'fer es-Sâdık'ın yaşamış olduğu döneme denk gelmesi tesdadüfi bir olay değildir. Çünkü bunun ilk tohumlarının Hakem olayından sonra haricilerle ortaya atıldığı bilinmektedir. Bu dönemde de yani Ca'fer es-Sâdık'ın dünyaya geldiği dönemden sonra itikadi fikirlerin daha da arttığını görmekteyiz. Ma'bed el-Cüheni (öl. 80/699)[88], Gaylan b. Ebi Gaylan ed-Dımaşkî

[87] Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/389-395.;Yakut b. Abdullah Hâmevî, *Mu'cemü'l-Büldan* (Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikir, 1995), 110-115. Ayrıca Bkz. İbrahim Konak, *Abbâsîler Döneminde el-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları"* (yyy: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 127-128.

[88] Hasan el-Basrî, insanları onun meclisinden uzak tutmuştur. Onun, insanları yoldan çıkarmak için gayret içinde olduğunu ifade etmiştir. Geniş açıklamalar için Bkz Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nâkdi'r-Rical* (Beyrut: Dârü'l-Marifeti li'Tebaâtî ve'Neşr, 1963), IV/141. Ayrıca Zehebî Tehzîbü't-Tehzîb adlı eserinde Ebû Hâtim onun hakkında onun aslen Hristiyan olduğunu daha sonra müslüman ardından tekrar Hristiyanlığa döndüğünü ifade etmiştir. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't· Tehzîb*, 1435/2014, IV/116.

(öl.l126/743)[89], Ca‘d b. Dirhem (öl. 118/736)[90], Cehm b. Safvan (öl. 128/745)[91], Vasıl b. Ata (öl.l 131/748)[92] ve Amr b. Ubeyd (öl. 142/128/745)[93] vb. şahsiyetler bu dönemde itikadi fikirlerin öncülüğünü yapmış kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde pekçok itikadi anlayış ortaya çıkmış olsa da öne çıkan ilk üçü, imâmet anlayışı, kader konusundaki tartışmalar ve Emevîlerin Arap milliyetçiliği şeklinde sıralanabilir. İmâmet anlayışı Hz. Peygamber'in vefatının ardından kimin halife olacağı üzerine ortaya çıkan bir tartışma olarak kabul görse de, Ca‘fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde bu fikir daha da derinleşmiştir.[94]

Kader konusundaki tartışmalar da bu dönemde sıkça karşımıza çıkan fikir hareketlerinden bir diğeridir. Bu konuyu dile getiren ilk kişinin ise Mabed el-Cüheni

---

[89] Zehebî, eseri mizânü'l-İ'tidalde ğaylan b. Ebî Ğaylanın için dalâlette ve miskin biri olduğunu ifade etmiştir ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV/338.; İbn Hibban da Hişâm döneminde, Ğaylan'ın Kadercilikten dolayı çarmıha gerildiğini söylemiştir. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisin* (Suudi Arabistan: Darü's-Sümey'î li'n-Neşr ve'tevzi', 1420), III, 849.

[90] Ca‘d b. Dirhem, Hz. İbrahim'in (a.s) Allah'ın dostu olmadığını ayrıca Hz. Musa'nın Allah'la konuşmadığını iddia etmiştir. Bkz. ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl* (Beyrut: Dârü'l-Marifeti li'Tebaâtî ve'Neşr, 1963), I/399.

[91] Zehebî Cehm b. Safvân'ın Cehimiyye'nin lideri olduğunu söylemiş ayrıca onunla ilgili birtakım aşırı söylemlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgiler için bkz: Muhammed b. Ahmet Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hâdîs, 1427), VI/304. Ayrıca onun küfre düştüğü de iddia edilmiştir. Bkz.Ebû Ca‘fer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî b. Şehrâşûb et-Tabersî el-Mâzenderânî es-Serevî İbn Şehrâşûb, *Menâḳıbü Âli Ebî Ṭâlib.* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Advâ, 1991), 44. Not: Şâmiledeki nüshada sahife numarası verilmiş ancak bu bilginin kaçıncı ciltte geçtiği belirtilmemiştir.

[92] Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidal* adlı eserinde Vasıl b. Ata hakkında yaptıklarıyla övünen belağât-ı yüksek bir şahsiyet aynı zamanda mevlâ olarak onu tanımlamıştır. Ayrıca Ebü'l Feth el-Ezdî ise onun küfürle eşdeğer bir vaziyette olduğunu belirtse de, ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, IV/369. Pekçok kaynak onun zâhid ve âbid bir kişi olduğunu hatta hanımı onun geceleri Kur'ân-ı Kerim okurken hasımlarına cevap niteliğinde olabilecek ayetleri not alır, o şekilde ibadetlerine devam ederdi demiştir. Ebü'l-Hasen Kādı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kādî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Tunus: y.y., 1393), 236-243.

[93] Zührî eseri et-Tabâkatü'l-Kübrâ'da, Amr b. Ubeyd'in Mu'tezilî olduğunu ve rivayetlerinin de makbul olmadığını ifade etmektedir. Muhammed b. Sa'd b. Mâni' ez-Zührî, *et-Tabâkatü'l-Kübrâ* (Kahire-Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1421), IX/282. Ayrıca kaynaklarda onunla ilgili olarak Hasan-ı Basrî'den birçok hadis rivayet ettiği belirtilmiştir. Amr, zâhid ve müttaki olduğu bir şahsiyet olarak bilinmesine rağmen, kaderi reddetmesi sebebiyle olacak ki hadis otoritelerince sika kabul edilmemiştir. Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *Kitâbü'l-Mecrûḥîn* (Halep: y.y.y, 1396), II/69-75.

[94] Ebû Muahmmed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse* (Mısır, 1967), I/40-50. ; el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikir, 1910), II/460-467. Ayrıca geniş açıklama için Bkz. Hanifi Şahin, *"İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü"*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 50-51.

olduğu belirtilmektedir.[95] Emevîlerin Arap Milliyetçiliği yaptıkları ve İslam'a yeni giren mühtedi-mevalilere zulmettiklerine dair tarihi kaynaklarda birtakım bilgiler mevcuttur.[96]

Zikrettiğimiz bu tartışma konuları pekçok alanda ve birçok kaynakta tartışıldığı için burada mevzuyu uzatmamak için bu tartışmalara tekrar girmeyeceğiz. Ancak bunlarla ilgili özetle şunlar söylenebilir: Kader ile ilgili tartışmaların tarihi arka planını incelediğimizde bu konuda pekçok unsur etkili olsa da en etkili olan unsurun siyaset olduğunu görmekteyiz. Özellikle o dönemdeki siyasî iradenin toplum nezdindeki meşruiyeti sorgulandığı zamanlarda kader konusu veya ilahî irade, siyasetin bu kavramlara yüklediği yeni anlamlarla, toplumları kontrol altında tutmak için kullanılmıştır.[97]

Her ne kadar Ca'fer es-Sâdık'ın aynı döneminde birlikte yaşadığı âlimlere yönelik zaman zaman birtakım baskılar yapılsa da bu dönemde atılan fikir tohumları, meydana gelen fikrî hareketler ve fikrî oluşumlar belki de etkisini kıyamete kadar sürdürecek nitelikte olmuştur. Bu dönemde Ca'fer es-Sâdık gibi şahsiyetler kendilerini ilim meclislerine adarlarken; kimi âlim de fikirlerinden dolayı adım adım devlet idaresi tarafından zulme uğramıştır.[98]

---

[95] İsa Doğan, "İlk Fikir Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme" VI/6 (1992), 161-172.

[96] ez-Zehebî - Muhibüddîn El-Hâtîb, *el-Müntekâ Min Minhâci'l-İ'tidâl fi Nâkdi Kelâmî Ehli'n-Nâkd* (y.y.y, 1431), 29.

[97] Hasan el-Bâsrî'nin kader konusundaki düşünceleri o dönemdeki kader-siyaset ilişki açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Tabakat* (Beyrut: Daru's-Sâdr, 1968), VII/169.; Ayrıca bkz. Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", 67.

[98] Hasan el-Bâsrî bunlardan sadece bir örnek olarak sunulabilir. Neşşâr'ın ifadesine göre Hasan el- Bâsrî'nin Emevi idaresini desteklemediğini ancak Emevilerin zulüm ve baskısından dolayı gerçekleri halka açıklamaktan da çekindiğini söylemiştir.Ali Sâmi en-Neşşâr, *İslamda Felsefe Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 65-67. Emevilere muhalif olsa da tehdit edilme durumu karşısında görüşünü gizlemek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Mihne dönemi Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından yaklaşık 75 yıl sonra başlasa da fikirlere tahammülsüzlüğün ilk tohumları bu dönemde ekilmiş düşüncesindeyiz.

1.1.4. Yaşadığı Dönemin İlmi Yapısı

Karmaşanın siyasî arenada her tarafı kuşattığı bir dönemde yaşayan Ca'fer es-Sâdık toplumda bozulmaya yüz tutan birlik ve beraberliğin, bireysel amaçların toplumun amaçlarının önüne geçtiği bir süreçte, siyasetten uzak durup kendisini adeta ilim ve irfana adamıştır. Bu suretle kendisini Emevî hükümetinin baskısından ancak koruyabilmiştir. Eğitimde takip etmiş olduğu hoşgörü sayesinde onun bu hali günümüz insanına da ışık tutmuştur.[99] Birçok ilim adamının yetiştiği bu süreç, ileride özellikle mezheplerin tohumunun da atıldığı bereketli bir döneme evrilecektir. Başta Ebû Hanîfe olarak, İbn Cüreyc ve İmam Mâlik olmak üzere pekçok ilim adamı bu dönemde yetişecektir.

1.2. HAYATI

Hicrî 80 yılında[100] Medine'de dünyaya gelmiş olan Ca'fer es-Sâdık'ın[101] asıl ismi Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Zeynelâbidîn[102] veya sadece Zehebî'nin Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da yer alan "Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-

[99] ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Haydarabad: Darû'l-Meârîf, 1966), I/60-72.;İbrahim Gül, "Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/11 (2022), 1323.

[100] Küleynî, meşhur eseri olan *Usulû'l-Kâfî'*de Ca'fer es-Sâdık'ın hicri 83'de dünyaya geldiğini belirtir. Yazar ayrıca bu eserinde onunla ilgili birtakım rivayetlere dayanarak Ca'fer-es-Sâdık'ın hayatıyla ilgili çok detaylı bilgiler vermektedir. Küleynî, *el-Kâfî*, I/300-302. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın H. 82'de doğduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu makale, Tahran'da dört kez basılan ünlü Farsça kitap " Maghze Mutafakkir Jehan Shi'a" 'nın bir özeti mahiyetindedir. Farsça kitabın kendisi, Ca'fer es-Sadık'ın bilime, felsefeye, edebiyata ve irfan'a yaptığı katkılarla ilgili Fransa'nın Strasbourg Araştırma Komitesi tarafından yayınlanan bir Fransızca tezin çevirisidir. 'Kaukab 'Ali Mirza' Farsçadan İngilizce çeviri yaptı Hasnain Suchedina, "Imam Jafar al-Sadiq's Contribution to The Seciens",*https://www.al-islâm.org/articles/imam-jafar-al-sadiqs-contribution-sciences-hasnain-mohamedali#co mment-0*, (ts.), 3-19. Ancak onun H. 80.de doğduğu yönündeki kanaat daha yaygındır.

[101] Ali b. Hüseyin Abu Al-Faraj el-İsfahânî, *Mukâtîl et-Tâlibîn* (Kum: Mektebetü'l-Hayderiyye, 1381), III/206-256.; Onun soyundan gelenlerle birlikte Hz. Peygamber'in haleflerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Roger Allen, AbdulKader El-Janabi, *Baghdad The City İn Verse*, çev. Reuven Snır (London, England: Harvard Unıversıty Press, 2013), 235.

[102] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr* (Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li'Tebaâti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1440), II/181-182. Ayrıca Bkz. Şeker, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", 106. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim Hâkîm en-Nisâbûrî, Ma'rifetu Ulûmî''l-Hadîs (Beyrut: Darû Afâkû'l-Cedîde, ts.), 204. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz, I/158.; Cafer es-Sâdık'ın adının dil bilimsel açıdan incelenmesi için Bkz. İsmail Kaygusuz, İmam Cafer Sadık: Bilimsel kişiliği ve görüşleri Zahiri İslam'da (Sünnîlik ve Şiîik) ve Batınilik'teki (Alevi- Bektaşi-Kızılbaşlık ve İsmaililik) yeri (İstanbul: Hiperlink, 2021), 13.

Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. eş-Şehîd Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib b. Abdülmuttalib Şeybe b. Abdimenaf el-Hâşimî el-Alevî el-Hüseynî en-Nebevî el-Kureşî el-Medenî'dir.[103] Ayrıca İsnâaşeriyyenin altıncı[104], İsmailiye fırkası'nın beşinci imamı olarak bilinmektedir. Ayrıca Ca'ferî inanç sistemi ve fıkhı da ona dayandırılmıştır.[105] Nesebî iki koldan yani Abdullah ve Ebû Tâlib aracılığıyla Abdülmüttâlib'e dayanmaktadır. Babası Muhammed el-Bâkır, annesi ise Hz. Ebû Bekir'in torunu, Kasım b. Muhammed'in kızı olan Ümmü Ferve'dir.[106] Ca'fer- es-Sâdık'ın toplam altı kardeşi ayrıca on veya on bir çocuğunun olduğundan bahsedilmektedir. O, Abdullah isimli kardeşi ile aynı annedendir. Küçük yaşlarda vefat eden Ubeydullah ve İbrahim adlı kardeşlerinin annesi ise, Ümmü Hâkim bnt Üseyd b. Muğire es-Sekâfiye'dir. Bunların dışında Ali, Zeyneb ve Ümmü Seleme adlı kardeşleri de vardır.[107] Çocukları konusunda ise ihtilaf sözkonusudur. Kimilerine göre sekiz çocuğu vardır. Bunlar; İsmail, Abdullah, Ümmü Ferve, Musa el-Kâzım, Muhammed Abbas, Ali el-Arêdî, Esmâ ve Fatıma es-Suğrâdır. On bir çocuğu olduğunu iddia edenlere göre ise, Hamide el-Berberiyye'den Fatıma el-Kübrâ denen küçük bir kızı daha vardır.[108] Ca'fer es-Sâdık'ın soyu baba tarafından da Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Künyesi büyük oğlu İsmail'e nisbetle Ebû İsmail ise de onun kendisinden önce vefat eden oğlu Abdullah'a nisbet edilerek çoğu kez Ebû Abdullah, bazen de Ebû Musa diye anılmıştır.[109]

---

[103] Ez-Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/255.

[104] İbn Hacer, *Takrîbü't· Tehzîb*, 3/138.

[105] Hayreddin Karaman, *"Ca'feriyye"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 7/4-10.

[106] ez-Zehebî, Siyer-û A'şlâmi'n-Nübelâ, I/125,126; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Tabaḳātü'l-Aṣfîyâ* (Beyrut, 1971), III/198. Mustafa eş-Şek'a, *el-Eimmet'u el-İmamü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'man* (Beyrut: Dârü'l Kütüb'l-Mısriyye/Kahire-Dârü'l Kütüb'l-Lübnaniyye/, ts.), 56. Ya'kûbî, *Târîḫu'l-Ya'ḳūbî*, ts., II/381. Ayrıca bkz. Sayyid Husayn Muhammad Ja'fari, *The Origins And Early Development of Shia İslam* (Londra /Beyrut: Longman Group /Library Du Liban, ts.), 10. Bölüm, 1.

[107] eş-Şeyh Ebû Ali Eminüddin Fadl b. Hasan b. Fadl et-Tabresi, *İ'lamü'l- Vera bi İ'lami'l-Hüda* (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hayat, 1985), 312.

[108] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Delâilü'l-İmâme* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1988), 111.; İmam Seyyid Muhsin el-Emin, *A'yânu'ş-Şîa* (Beyrut: Daru'Tearüf, 1983), 1/660.

[109] Ebû Ca'fer Sikatû'l-İslam Muhammed b. Yakup b. İshak el-Kuleyni, *el-Usul Mine'l- Kâfî (Usûlu'l-Kâfî)* (Tahran: İntişârât-ı İlmiyye, 1389), I/472. Ca'fer es-Sâdık'ın diğer lakapları için Bkz. Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, 110-111.

Hicrî birinci asrın son çeyreğiyle, ikinci asrın ilk yarısında yaşamış olan Ca‘fer es-Sâdık[110], bazı nesillerce özellikle dinî itikadî alanda model kabul edilmiş olup siyasî kimliğinin yanısıra aynı zamanda bir hadis râvîsi olarak görülmüştür. Yaşamış olduğu dönem itibariyle siyasî hadiselere karışmayıp kendisini ilme ve irfana adaması, özellikle muhaddisler arasında saygınlığını artırmıştır.[111]

Ca‘fer es-Sâdık[112], hicri 148 yılında Medine de vefat etmiştir.[113] Şiî kaynaklarına göre ise yine aynı tarihte Abbâsî Halifesi Mansûr'un emriyle zehirlenerek şehid edilmiştir[114] denilmişse de, Sünnî kaynaklar bunun doğru olmadığını normal bir şekilde vefat ettiğini ifade etmişlerdir.[115] İsmâil b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tan gelen şu rivayet konuyu daha açık bir tarzda ortaya koymaktadır. İsmail b. Ali diyor ki: "Bir gün Ebû Ca‘fer el-Mansûr'un huzuruna girdim. Sakalı gözyaşıyla ıslanmıştı. Bana, senin ehlinin başına geleni duydun mu?" diye sordu. Dedim ki, "Ey Müminlerin Emiri! Kimden bahsettiğini anlayamadım." Bunun üzerine dedi ki: "Onların emirleri yani âlim ve içlerinde en hayırlı olanların sonuncusu vefat etmiştir." Ben de bunun üzerine dedim ki: "O da kimdir Ey müminlerin emiri? Dedi ki: Câ‘fer b. Muhammeddir." Ben de dedim ki:

---

[110] Ca‘fer es-Sâdık'ın tabiînden mi yoksa tebeu't-tâbiînden mi şeklinde kaynaklarımızda herhangi bir tartışma yoksa da onun bazı Sahâbî'lerle görüştüğüne dair kaynaklarımızda bilgiler mevcuttur. Örneğin Medinede en son vefat eden Sahâbî olarak bilinen Sehl b. Sa'd (91/712) ve daha başka sahâbîlerle görüştüğüne dair Bkz.Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm* (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), IV/43.

[111] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī Zehebî, *Mîzânü'l-İʿtidâl fî Naḳdi'r-Ricâl*, ts., 1/414. ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm*, IV/46.; İbn Hacer, *Takrîbu't· Tehzîb*, 3/132. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehẕîbi'l-Ensâb*, ts., II/229.

[112] Vefat eden en son sahâbî olan Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile b. Abdillâh el-Leysî (ö. 100/718-19)'nin vefat tarihi dikkate alındığında -ki bu bu tarih hicri 102, 104, 107, 108, 110 olarak da ifade edilmiştir- Câ'fer es-Sâdık'ın 20-30 yaşlarında iken pekçok sahâbiyle karşılaşmış ve onların sohbet halkalarında bulunması mümkündür.

[113] el-Küleynî, *el-Usulü'l-Kâfî*, I/300-302.; ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-Aʿlâm*, IV/27. ; İbn Sa'd, *Tabakat*, I/320.

[114] el-Kuleyni, *el-Usulü'l-Kâfî*, I/472. Ayrıca Bkz.. Ca‘fer es-Sâdık Medine'de vefat etti. Şiî rivayetler onun Abbâsî Halifesi Ebû Ca‘fer el-Mansûr tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmektedirler. Cenazesi Cennetü'l-bakī‘da babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeynelâbidîn'in kabirlerinin yanına defnedilmiştir. Mezarı Vehhâbîler'in tahribine kadar ziyaret mahalli olarak kalmıştır. Mustafa Öz, "Ca‘fer es-Sâdık" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), VII/1.

[115] Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, 111.

"Yüce Allah sevabınızı artırsın. Ömrünüzü uzun eylesin." O da dedi ki: "İmam Ca'fer hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur" dedikten sonra, "Ca'fer es-Sâdık iyilik hususunda hızlı davrananlardandı"[116] demiştir. Burada Ca'fer el-Mansûr bunları söylerken siyasi bir manevra yaparak tepkileri üzerine çekmemek adına böyle bir şey söylemiş olabilir diye düşünülebilir.

Ca'fer es-Sâdık ile ilgili rivayetlere bakıldığında karşımıza iki farklı kişilik çıkmaktadır. Bir yanda Medine'de siyasetten uzak bir şekilde yaşayıp, ilimle ilgilenen, farklı kesimlerden âlim ve öğrencilerle diyalog içinde bulunan bir portre; diğer yanda Kûfe'de beşer üstü niteliklerin izafe edildiği diğer bir portre mevcuttur.[117] O halde öncelikle Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde hayatını geçirdiği Medine, Kûfe vb şehirleri tanımamız gerekmektedir.

1.1.1.Medine Hayatı

Medine'nin bilinen en eski adı Yesrib olup bu adın, buraya ilk yerleşen kişi olduğu rivayet edilen Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil'in isminden geldiği ifade edilmiştir. "Zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, başa kakmak, bozmak" gibi anlamlara gelen, serb kökünden türeyen Yesrib kelimesi, Kur'ân'da Medine'nin adı olarak sadece bir yerde geçmektedir.[118] Yesrib adı önceleri, kuzeyde ilk yerleşimin gerçekleştiği tahmin edilen Curf ile Kanât vadileri arasında kalan kesimi belirtirken daha sonra şehrin tamamı için kullanılmıştır. Hz. Peygamber, 622 yılında Mekke'den Yesrib'e hicretinin ardından şehre Tâbe, Taybe (hoş ve güzel) gibi olumlu anlamlar içeren adlar verilmesini istemiştir. İslâm

[116] el-İsfahânî, *Mekâtilü't-Tâlibîn*, III/383. Zikredilen ayetin Ca'fer es-Sâdık hakkından görüş belirtmesi sadece bir yorum ve iddiadan ibaret olduğunu düşünmekteyiz.

[117] Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 89-90.

[118] "Ve hani onların bir bölüğü; Ey Yesribliler demişti. Burada durmanıza imkan yok, dönün artık ve bir bölüğü de Peygamberden, evlerimiz açık, sağlam değil diye izin istemişti, hâlbuki evleri açık değildi ve sağlamdı, onlar, ancak kaçmayı diliyorlardı. el-Ahzâb, 33/13.

kaynaklarında Medine'ye Tayyibe, Miskîne, Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahabbe, Mahcûbe, gibi adlar verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de_Medine için kullanılan "dâr" kelimesinden hareketle[119] Dârü'l-Hicre, Dârü'l-Îmân, Dârü's-Sünne; Resûl-i Ekrem'e nisbetle Medînetü'r-Resûl (Medînetü'n-Nebî) ve el-Medînetü'l-Münevvere gibi isimlerin verildiği bilinmektedir.[120] Önceleri Yesrib diye anılan şehir hicretle birlikte artık Medine diye anılacaktır.[121]

Cafer es-Sâdık, tabiin döneminin Medine'de hayat süren saygın isimlerinden birisiydi. Gençlik döneminde ilme olan teveccühü sonraki yıllarda etrafında pekçok kişinin toplanmasına ondan istifade etmesine neden olmuştur. Özellikle burada kurmuş olduğu hadis halkaları sayesinde pekçok hadis talebesi yetiştirmiştir. Bu talebeler daha sonraları ondan almış oldukları rivayetleri yeryüzünün muhtelif yerlerinde insanlara ulaştırma gayreti içinde olmuşlardır.

Ca'fer es-Sâdık Medine-i Münevvere'de dünyaya geldikten sonra (h. 80-148) ömrünün önemli bir kısmı burada geçmişti. Medine'den ayrılmayı da pek düşünmüyordu. Onun bu konudaki tutumu babası ve dedesiyle paralellik gösteriyordu. Tümünün ortak amacı Hz. Peygamber'e komşu olmak ve Medine-i Münevvere'den ayrılmamak orada Hz. Peygamber'in yanıbaşında ibadet için uzlete çekilecek bir köşe, ilim ve irfan için bir yer bulmaktı.[122]

1.1.2 Kûfe Hayatı

Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı şehirlerden biri de Kûfe olmuştur. Hicrî 17 yılında (17/638) Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkas (öl.55/675) tarafından kurulan Kûfe

[119] "Medine"yi yurt edinmişler.; el-Haşr 59/9.; Beyzâvî bu ayetin tefsirinde dâr kelimesini açıklarken buradaki "dâr"'ın özel anlamda medine anlamına gelebileceğini ve bu şekilde olursa buranın iman ve hicret yurdu şeklinde olabileceği manasını ifade eder. Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Muhtasar Beyzdâvî Tefsiri (Envâu't-Tenzîl ve Esrâü't-Te'vîl)*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2010), IV/372.

[120] Ahmet Önkal vd., *Hz. Peygamber'in İzinde* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 98-99.

[121] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulumü'l-İnsaniyye, 1993), Fedâilü'l-Medine/2.

[122] Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 61.

şehri, Irak'ta orta Fırat nehrinin batı yakasında yer almaktaydı.[123] Babil ve Hîre harabelerine yakın bir yerde kurulan Kûfe'nin kuruluş amacı öncelikle askeri gerekçelere dayanıyordu.[124] Hz. Ömer döneminde ağırlık verilen Irak fetihleri Kadisiyye ve Medâin savaşlarıyla doruğa çıkmıştı. Bu savaşta Sâsânî devletinin başkenti Medâin Müslümanların eline geçmişti. Daha sonraları Medâine yerleşen Müslüman araplara buranın nemli iklimi uymamış, bu durum zamanla sağlık problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Sa'd b. Ebû Vakkâs durumu Hz. Ömer'e bildirince, Hz. Ömer, iklimi, Arapların tabiatına uygun olan bir yer tespit edip oraya karargâh bir şehir kurulmasını istemişti.[125] Ayrıca Hz. Ömer, başkent Medine ile, kurulacak şehir arasında nehir engeli olmamasını talep etmişti.[126] Hz. Ömer, Arapların fethedilen yerlerde yerli halka karışarak zamanla sosyal etkilenmeye maruz kalma riskini ve fetihlerin askeri ruhlarını kaybetme tehlikesini de göz önünde bulundurarak böyle bir karara varmıştı.[127] Bunların yanında kurulacak şehrin askeri hareketler için stratejik bir konumda oluşundan dolayı Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde göçebe hayat yaşayan birçok kabile mensubunun bu bölgeye fetih nedeniyle Hz. Ebû Bekir döneminden beri sevk edildiği bilinmektedir. Fetihlere ara verildiği zamanlar bu savaşçıların ailelerine dönmek için dağılmaları, onları

[123] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889) İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif.* (Kahire, 1412), 565. ; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 394. Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb (284/897) el-Ya'kûbî, *Kitâbu'l-Buldân*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2002), 147. Casım Avcı, *"Kûfe"* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2002).

[124] Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/43.

[125] Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî Halîfe b. Hayyât, *Târîh-u Halîfe b. Hayyât* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 170. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif.*, 564. el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 394. Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/42.

[126] el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 394. Rivayetlere göre, Sa'd, Kadisiyye ve Medâin seferlerinden sonra Hz. Ömer'e mektup yazıp askerlerin sağlık durumlarının bozulduğunu, sivri sineklerin askerleri hasta ettiğini anlattı. Hz. Ömer, cevabında "Araplar devenin yaşamasına uygun olan yerlerde yaşarlar. Sen onlara böyle bir yer bul. Ancak bulduğun yerle aramda nehir engeli olmasın" demişti. Bkz. el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 395. Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/41-42.

[127] Hz. Ömerin psikolojik açıdan kişiliği incelendiğinde öngürülü bir şahsiyet olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla buradaki öngörüsü de bu açıdan değerlendirilebilir Ayşe Bayraktutan, "Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Bireysel Kişiliği", *Genç Müteferrikler Dergisi* III/I (2022), 211-229.

ihtiyaç anında tekrar toplamayı neredeyse imkânsız kılacaktı. Bundan dolayı fethedilen yerlere yakınlığı olan bu bölge, Kûfe şehrinin kurulması için ideal bir konumdaydı.[128]

Kûfe, Kısa süre içerisinde bölgenin idari, ticari ve kültürel merkezi haline gelmişti. Bundan dolayı Hz. Ali ve ilk Abbâsî halifeleri tarafından başkent olarak kullanılmıştır. Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetihlerde önemli roller üstlenen Kûfe şehri Cezîre, Tüster, Râmhürmüz, Nihâvend, Hemedân, Cürcân, Azerbaycan ve İsfehan gibi yerlerin fetihlerinde üs olarak kullanılmış, bu bölgelerin İslam'la tanışmasında önemli roller üstlenmişti.[129]

Yukarıda Kûfe ile ilgili söylenilenlerin yanısıra belki de Kûfe'nin en önemli yönü bir ilim merkezi olmasıdır. Burası islâm düşünce tarihinde iz bırakmış pekçok ilim adamına ev sahipliği yapmış, Selef-i Sâlihin'den birçok kişi burada hayat sürmüştür. Onlardan biri de Ca'fer es-Sâdıktır. Ca'fer es-Sâdık'ın babası Muhammed el-Bâkır da bu ortamlarda zaman zaman bulunmuştur. Burada, bilgi, otorite ve bakış açılarını Ca'fer es-Sâdık'tan aldıklarını öne süren müfrit diyebileceğimiz bazı Şîa müntesipleri de ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar Ca'fer es-Sâdık'ın nasıl bir zeminde büyüdüğünün birtakım işaretlerini bize vermektedir. Daha sonra yakın bir arkadaşı olacak olan İmam Ebû Hanîfe de burada dünyaya gelecektir. Nitekim kendisinin doğma büyüme, Orta Irak, bir başka ifade ile Sevad bölgesinin merkezi olan Kûfe şehrine mensup olduğu bilinmektedir.

Kûfe şehrinde, o dönemde siyasî bazı meselelerin yanında ilmi faaliyetler de yapılmaktaydı. Ömrünün yaklaşık yarısı Emevîler diğer yarısı da Abbâsîler Dönemi'nde geçen Ca'fer es-Sâdık her iki dönemde de içinde bulunduğu ilmi ve siyasi eylemler devlet ricâli tarafından dikkatle izlenen bir şahsiyet pozisyonundaydı. Kendisi siyasetten uzak bulunsa da, oğlu İsmail'in belli bir süre müfrit Şiîler arasında yaşam sürmesinden kaynaklı olarak kendisi de bazı sorunlar yaşamıştır. Bunlardan biri şu şekilde cereyan etmiştir: Kaynakların bildirdiğine göre Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'in, radikal bazı Şiî grupları

[128] Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/41-58.Ayrıca daha geniş açıklamalar için Bkz. Avcı, *"Kûfe" TDV İslam Ansiklopedisi*, 339-342.
[129] Taberî, *Tarîhu't-Taberî (Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, IV/41-58.

arasında popüler ve itibarli biri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ca‘fer es-Sâdık oğlunun bu vaziyetinden son derece rahatsızdır. Çünkü bu grupların kendisini hak bildiği yoldan saptırmalarından korkuyordu. İsmâil, babasının aşırı müntesiplerinden biri olan Muallâ b. Huneys’in Medine valisi Dâvûd b. Ali tarafından öldürülmesini, babası Ca‘fer es-Sâdık adına protesto etmiş ve bu durumu hoş karşılamamıştır. Ayrıca Abbâsî halifesi Ebû Ca‘fer el-Mansûr zamanında Kûfe’de tefecilikle uğraşan Bessâm b. Abdullah es-Sayrafî adındaki kişinin lojistik olarak desteklediği bir kısım aşırı Şiî’lerle birlikte devlete karşı yürütülen askerî harekete kendisi de destek vermiştir. Hicrî 138 (755-56) yılında gerçekleşen bu hadiseyi Ca‘fer es-Sâdık’ın tasvip etmediği, halifenin, İsmâil’i ve babası Ca‘fer es-Sâdık’ı Kûfe yakınında idarî merkez olarak kullandığı Hîre’ye davet ettiği ve olaya karışanların idam edilmesine rağmen kendilerini serbest bıraktığı nakledilmiştir. Sözü edilen bu tür olaylar, imamlarının muhafazakâr ve aynı zamanda tedbirli tavırlarından pek memnun olmayan aşırı Şiî unsurlarla Ca**‘**fer es-Sâdık’ın oğlu İsmâil arasında sıkı bir yakınlığın bulunduğunu ortaya koymaktadır.[130]

Tüm bu gelişmeler Ca‘fer es-Sâdık’ın bir taraftan ilim ve irfanla uğraşmasının yanında aile içerisinde de oğlunun bu tavırlarına karşı uğraş vermesi onun bir nevi imtihanıydı. Sonuç itibariyle, Ca‘fer es-Sâdık yaşamış olduğu birçok probleme rağmen kendini ilme adamaktan ve öğrendiğini etrafındakilerle paylaşmaktan bir an bile geri durmamıştır.

[130] Şeyh et-Taîfe Ebû Ca’fer et-Tûsî, *İhtiyâru Marifeti’r-Rical el-Ma’ruf Bi’r-Ricali’l-Keşşî*, ed. Mirâbâd el-Esterâbâdi- Mehdi er-Recâi (Kum: Müessefetü Âl-i’ Beyt Aleyhimüsselam, 1404), I, 115-121.;Akt. Hasan Onat, “İsmâil b. Ca‘fer es-Sâdık” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2001), 91-92.

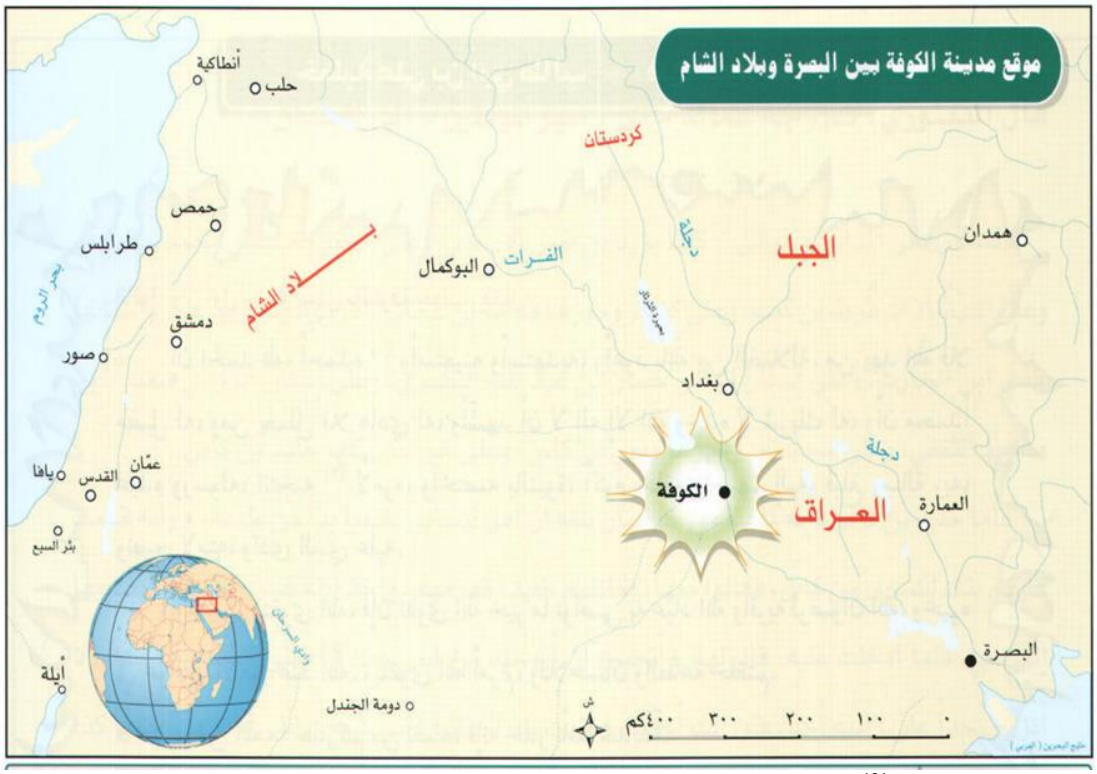

Basra ve Şam arasındaki bir Konumda Bulunan Kûfe Şehri[131]

1.1.3. Irak (Sevad Bölgesi) Hayatı

Cafer es-Sâdık'ın yukarıda değindiğimiz ilmi hayatı ve aile içerisindeki imtihanlarının yanısıra toplum nezdinde sevilen bir şahsiyet olduğunu belirtmekte yarar vardır. Kendisinin Medine, Kûfe ve zaman zaman da Irak'ta bulunup rahat hareket etmesinin önemli nedenleri arasında kendisinin toplumdaki itibarının yanısıra dedesi olan Hz. Ali ve daha sonra babası Muhammed Bâkır'ın da bu bölgelerde ciddi bir nüfuslarının olmasının büyük payı vardır.

Tarihi süreç içerisinde Talha ve Zübeyr'in ayaklanmasından sonra Hz. Ali, insan nüfusunun yoğun olması ve maddi refahın yüksek olduğu bir şehir olması dolayısıyla

[131] Sâmi b. Abdillah b. Ahmed el-Mağlus, *Hz. Ali Atlası*, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayınları, 2009), 163.

Irak'a / Kûfe'ye doğru harekete geçmiştir. Bir de bölgecilik dürtüsü ve kabileci akımın motive ettiği Irak ricâli de bu adımın atılmasında pay sahibi olmuştu. Böylece Hz. Ali, İslamın merkezi olarak kabul edilen Medine'yi terk etmiş, Irak'a doğru yönelmiştir. Irak'ta ise Hz. Ali'nin nasıl karşılanacağı ile ilgili hususun belirsizliğini korumasından dolayı mevcut olan otoritesi sıkıntıya girmişti. O sıralarda Irak'ta kabileci gelenekler ve buna bağlı olarak eğilimler ve güçlü çekişmeler bulunuyordu. Kabileler hala bedevikikten gelen gelenekleri koruyor, diğer halklarla kolay kolay karışmıyor, medeni geleneklerden etkilenmiyor ve devlet düşüncesini anlayamıyorlardı. Böyle bir ortamda, Hz. Ali Kûfe'de İslami eğilimlere uygun olarak hareket etmiştir. Bu durum, öncelikle kendi çıkarlarını hatta bölgenin çıkarını ön plana almayıp yalnız başlarına tüm imkanlardan faydalanmak isteyen Kûfeliler'e pek uygun düşmüyordu. Bunun için Hz. Ali'nin tercihlerinin her açıdan onların yaşantılarıyla ve değerleriyle çeliştiğini görmekteyiz."[132]

Hz. Ali'nin ortaya koymuş olduğu tüm çabalar daha sonraları farklı noktalara evrilmiştir. Onun torunu olan Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı döneme geldiğimizde ise, o sıralarda Kûfe'de yaşayan Ca'fer es-Sâdık, Abbâsîlerden gelen ısrarlı davet karşısında kendisi de tıpkı büyük dedesi gibi Irak'a gitmeye karar verdi. Iraklıların kendisini davet etmesinin birkaç nedeni vardı. Bunlardan ilki, Seffâh'ın Ca'fer es-Sâdık'a olan hürmeti ve kendisini görmek isteğiydi. Bunun altında yatan neden ise, kendisinin Hz. Peygamber'in soyundan gelmiş olması ve aynı zamanda kendisini ilme adamasıydı. Diğer bir sebep ise, Emevîlerin iktidarı ele geçirdikten sonra Hz. Ali'yi çağrıştıran tüm sembolleri ortadan kaldırmak istemesiydi. -Bu çerçevede Emevîler bir aralar, Hz. Ali'nin kabrini de ortadan kaldırmak istemişlerdir.- Ca'fer es-Sâdık Irak'a gelerek[133] daha önceden defnedildiği yeri belli olmayan ceddinin, kabrini bazı ipuçları sonucunda yerini tespit ederek Emevîlerin kötü emellerinin önüne geçmiştir.[134]

---

[132] Abdulazîz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 107.

[133] Ancak Şiâ kaynaklarında Ca'fer es-Sâdık Medinedeyken, Abbasî halifesi Mansûr tarafından yakalatılarak Iak'a götürüldüğüne dair bazı bilgiler de mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şiâ*, çev. Kadir Akaras - Abbas Kummi (İstanbul: Rağbet Yay., 2016), 208-209.

[134] Muhammed Hüseyin el-Muzafferi, *İmam es-Sâdık* (Kum: y.y.y, 1998), 185.

Ca‘fer es-Sâdık Irak’ta kaldığı süre zarfında birçok farklı fırka müntesipleriyle biraraya gelmiştir ve bu süreçte çeşitli münazaralar ve tartışmalar içerisinde kendisini bulmuştur.[135] Birçok insan bu tartışmaları takip edebilmiştir. Bu münazaralar neticesinde insanların önemli bir kısmının Ca‘fer es-Sâdık’a olan teveccühleri daha fazla artmıştır. Ancak daha sonradan Halife Mansûr’un, devletin başına geçmesiyle birlikte Ca‘fer es-Sâdık’ın da kendisiyle yakınlığını bahane eden bazı çevreler Ca‘fer es-Sâdık’a birtakım ithamlarda bulunmuşlardır. Bu da Ca‘fer es-Sâdık’ın Halife Mansûr ile olan diyaloğunda daha da hassaslaşması anlamına gelmekteydi. Devlet ricâliyle daha fazla sorun çıkmadan Ca‘fer es-Sâdık Irak’ı terkederek Medineye dönmüş ve orada yaşamaya devam etmiştir.[136]

Şehristânî (öl.548/1153) Ca‘fer es-Sâdık’tan övgüyle bahsederken onun Irak’a gitme hadisesiyle ilgili şunları söylemiştir: O, dîn hakkında derin bilgi sahibi, hikmet hakkında mükemmel edeb sahibi, dünya hakkında son derece zühd sahibi, şehevi duygulardan son derece kaçınan biriydi. Kendine gönülden bağlananların yetişmelerini sağlayacak ve dostlarına ilimlerin esrarını öğretecek kadar Medîne’de ikamet etmiş ve daha sonra da gidip bir müddet Irak’ta kalmıştır.[137]

1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Ca‘fer es-Sâdık Ehl-i beyt’e olan mensubiyeti dolayısıyla küçük yaşlardan itibaren her kesimden insanın sevgisine mazhar olmuş ve onların, takdirini kazanmış bir şahsiyettir. Ca‘fer es-Sâdık’ın Ehl-i beyt ile olan bu münasebeti ve kendisinin ilme olan iştiyakı birleşince bu durum onun erken yaşlardan itibaren ilim meclislerinde hazır bulunmasına olanak sağlamıştır. Yaşadığı yıllarda uzun bir süre Medine’de bulunması ve Medinenin de o dönemin diğer ilim merkezlerine yakın olması, ona büyük avantaj

[135] Örneğin, insanın yaptığı hareketlerde kendisinin hiçbir tercihinin bulunmadığını ileri süren Cehmiye gibi aşırı fırkalarla mücadele etmeyi kendisine amaç edinmiştir. Bunun dışında Ca‘fer es-Sâdık Irak’ta bulunduğu süre zarfında Mutezile gibi aklı ön planda tutan mezhep mensuplarıyla da bir araya gelmiştir. Onlarla da zaman zaman birtakım tartışmalara girişmiştir. Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca’fer*, 61-63.

[136] Marshall G. S. Hodgson, *İslam’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Komisyon (İstanbul: İz Yay., 1993), 210-215.

[137] Ebi’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993), I/193.

sağlamıştır. Onun bu durumu ilmi çevreler tarafından dikkatin kendisi üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Şiî kaynaklarda Ca‘fer es-Sâdık’ın sahip olduğu ilmi şahsiyetiyle ilgili mübalağalı birtakım bilgiler yer alır. Bunların bir kısmını Ca‘fer es-Sâdık henüz kendisi hayattayken reddetmiştir.[138] Diğer kısmı ise ulemâ tarafından tespit edilerek tenkid edilmiştir. Şiî inanışa göre Ca‘fer es-Sâdık’ın sahip olduğu ilim, Hz. Peygamber’den kendisine vehbî olarak intikal etmiştir. Diğer bir ifadeyle “Şîa’ya göre imamların bilgisi hata ihtimali bulunmayan ledünnî bilgi türünden olduğu için yani imamların bilgisi muhaddes/müfehhem bir bilgidir.[139] Onun fıkıhla ilgili görüşlerine gelince onlar da delillerinden istinbat edilerek ulaşılmış aklî bilgiler olmayıp, Hz. Peygamber’den kendisine intikal eden ilâhî bilginin sonucudur”[140]denmiştir. Bu sebeple o, helâl ve haramlarla ilgili gerçekleri bilmek için diğer müctehidler gibi ictihad ederek belli bir hükme ulaşmak zorunda değildir.”[141] Yine Şîa’ya göre Ca‘fer es-Sâdık, fıkhî, tasavvufî, felsefî, kimyevî pekçok manevi ve pozitif ilimleri uhdesinde toplamış bir şahsiyettir. Ayrıca, eski dinlere ait birçok bilgiye sahip olduğu da ifade edilmiştir. Aynı zamanda geçmiş ve gelecek birtakım bilgileri kendi bünyesinde topladığı iddia edilse de[142] bunları isnad edenlerin aslında rafızâ olduğu Kitâbü’l-Cifr ve Kitâbü’l-İhtilâci’l-A’zâ kitaplarına

[138] Bu mübalağalı bilgileri sunan şahsiyetlerin başında Ebû'l Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb (v. 135/755) gelmektedir. Ebû'l Hattâb, küfre düşmüş, peygamberlik davasında bulunmuş ve Câ'fer-i Sâdık'ın tanrı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca kendisi haramları helâl saymış ve imamı tanıyan herkesin haramlardan muaf tutulacağını iddia etmiştir. Üstelik bu görüşleri Câ'fer-i Sâdık adına ileri sürmüş ve yaymıştır. Bunu haber alan Câ'fer es-Sâdık, Ebû'l Hattâb'a lânet okumuş, onunla hiçbir ilgisinin bulunmadığını, bütün öğrenci ve arkadaşlarına bildirmiştir. Ayrıca, İslâm ülkelerine mektuplar yazarak bu durumu her tarafa duyurmuştur. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarîh* (Beyrut: Daru’l-Beyrut, 1982), VIII/9.

[139] Daha geniş açıklama için bkz. İbrahim Kutluay, “İsnâaşeriyye’ye Göre Masum İmamların Allah Teâlâ İle İletişim Vasıtası Olarak İlham Ve Diğer Bilgi Kaynakları”, ed. Yunus Araz vd., *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 237 (Aralık 2019), 522.

[140] Muhaddes: Kendisine haber aktarılan kimse anlamına gelmektedir. Bununla, imamların gayb aleminden haber aldıklarını iddia etmektedirler. Bunu da Kur’ân’da bulunan şu ayete dayandırmaktadırlar; “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda…” Hac 22/52 Ebû Cafer Muhammed b. El-Hasan Saffâr, *Besâiru’d-Derecâti’l-Kübra fi Fezailî âl-i Muhammed (a.s)* (Tahran: Menşuratü’l-Alemî, 1984), 388.; Kummî, Ali b. İsmail Ebi’l-Hasan (öl. 309/922), Tefsiru’l-Kummî Beyrut 1991, II.85

[141] Öz, “Ca‘fer es-Sâdık”, VII/2.

[142] Merve Hasan el-Cebbûrî, “El-İmam es-Sâdık el-‘Abkâriyyetü’l-Kimiya”, *İslamiyât-Ehlü’l-Beyt*, (Temmuz 2016), 1-3.

da sahip olmadığı bu tür bilgilerin mevzu yani uydurma bilgiler olduğu ifade edilmiştir. Çünkü bu tür bilgilerin Ca'fer es-Sâdık'tan herhangi bir şekilde işitilmediği belirtilmiştir.[143] Müfrit bazı Şiî çevreler onu, dünyanın kuruluşundan, kıyametin kopacağı vakte kadar olmuş ve olacak bütün bilgilere sahip olan biri olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta Tabersi, birisinin Ca'fer es-Sâdık'a yönelttiği; "Söylediklerin senin sözlerin mi yoksa Hz. Peygamber'in kelâmı mı diye sorduğunda, Ca'fer es-Sâdık: söylediklerimin bir kısmı Hz. Peygamber'in, bir kısmı ise benimdir" demiştir. Bu kez bu kişinin kendisine hitaben: "Sen Hz. Peygamber'in ortağı mısın? Yoksa sen de Allah'tan vahiy mi alıyorsun?" şeklinde bir soru daha yöneltmiştir. Sorunun devamında ise, "Hz. Peygamber'e itaat vaciptir sana itaat etmek de vacip mi" şeklinde bir soru da yöneltince, bu soru karşısında Ca'fer es-Sâdık kısa bir cevapla "hayır" demiştir. Kendisine itaatin farz oluşuyla ilgili sorular karşısında ise kızarak bulunduğu ortamı terketmiştir. [144] Zehebî'nin Târihü'l-İslâm adlı eserinde yer alan bilgiye göre ise, İbn Ukde > İsmail b. İshâk er-Râşidî > Yahya b. Sâlim > Sâlim b. Ebi'l-Esved'den gelen bir rivayete göre Sâlim, Ca'fer es-Sâdık'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Beni kaybetmeden önce bana sorunuz. Zira benden sonra kimse bizim söyleyeceklerimizi söylemez."[145] Ca'fer es-Sâdık'ın ifade ettiği bu gibi makul sözlerin dışında müfrit müntesiplerinin kendisine yönelik ifratkar yaklaşımlarını incelediğimizde, yukarıda ifade edilen bazı özelliklerin yalnızca yüce Allah'ın elçileri olan peygamberlere verildiği görülecektir. Tabi Şîa'nın bu tür mübalağalı söylemleri Ca'fer es-Sâdık'ın ümmet nezdindeki değerini düşürmez. Bilakis müfrit müntesiplerinin düşüncelerinin yanlış olduğu sonucunu doğurur.

Her ne kadar Ca'fer es-Sâdık hakkında bu şekilde birtakım mübalağalı yaklaşımlar olsa da batı dünyası da onun ilmi yönüne vurgu yapmış ve onu yaşadığı dönemin âlim

[143] ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm* (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), IV/46.;Mehmet Atalan, *Cafer-i Sâdık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, 2017), 177.

[144] Tabersî, *İʿlâmü'l-Verâ bi-Aʿlâmi'l-Hüdâ* (Beyrut: y.y., 1399), 280-287.; Öz, "Ca'fer es-Sâdık", VII/2.

[145] ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm* (Beyrut: Darû'l Garbi'l-İslamî, 2003), IV/44. ; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/158.

şahsiyetlerinden biri olarak kabul etmiştir.[146] Bu çerçevede Mes'ûdî de onu, "Âlimî Ehl-i beyt, Hz. Peygamber'in Ehl-i beyti'nin bilgin otoritesi"[147]

Ca'fer es-Sâdık uzun süren imâmet devresinde kendisi çeşitli kesimlere mensup İslam topluluklarıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Bu münasebetle Sünnî kaynaklarda da daima hürmetle anılan ilmi bir şahsiyet olarak benimsenmiştir. Aynı zamanda büyük bir fakîh ve güvenilir bir muhaddis olarak kabul görmüştür. Muasırları[148] ona Ehl-i beyt'in[149] imamı derken, Ehl-i beyt'in dışındakiler ise ona müslümanların âlimi diyorlardı.[150] İşte tüm bunlar onu çağdaşları arasında farklı kılmaktaydı. Kendisi Ehl-î Sünnet'e mensup birçok zevata hocalık yapmış, Ebû Hanîfe'nin de bu öğrencilerden biri olduğu Atâ b. Ebû Rebâh tarafından da ifade edilmiştir.[151] Bunun bir sonucu olarak, Şiî âlimler sadece Ehl-i beyt tarikiyle gelen rivayetleri alıp naklederken; Müslüman fakîhler ise, -kendisi Şîa'nın imamlarından biri kabul edilmesine rağmen- Ca'fer es-Sâdık'tan hadis almamazlık yapmamışlardır.[152] Örneğin, hem âlim ve fakîh olan İmam Mâlik'in yanısıra hadisçilikleriyle ön plana çıkan Süfyân es-Sevrî, İbn Uyeyne ve Şu'be b. Haccâc'ın yanı

---

[146] Maytham Ahmed abed Hamza Al-hameedawi, Raad Hassoon Aqool Rhadi Al Jammali, "The Questioning Style Of (Hamza And Do) In The Hadiths Of Imam Al-Sadiq, Peace Be Upon Him", 185.

[147] Douglas S. Crow, *The Role Of Al-Aql In Early Islâmıc Wısdom With Reference To Imam Ja'far Al-Sâdıq* (Canada: McGıll Universıty, 1996), 191.

[148] Muasırları sözünden kasıt, o dönemde yaşayan ve Şîa'ya mensup kişiler kasdedilmektedir.

[149] "Ev halkı" anlamına gelen Ehl-i beyt (ehlü'l-beyt) terkibi ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur. Daha çok Şîa kaynaklarında bunun yerine ıtre (العترة) kelimesi de kullanılır. Geniş açıklama ve izahlar için İbn Manzur Ebû'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem, Lisanu'l Arab, Beyrut 1990, 'EHL' mad. XI/29 Ayrıca Bkz. Mustafa Öz, "Ehl-i beyt" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 498-501.

[150] Ehl-i beyt'in dışındakilerden kastımız; Sünnî ulemâdır. Kaldı ki Ca'fer es-Sâdık'ın döneminde yaşayan ve sonraki devir İslam âlimleri ve özellikle de muhaddisler, kendisini güvenilir ve sika bir râvî olarak değerlendirmişlerdir.Zehebî, *Mîzânü'l-İʿtidâl fî Naḳdi'r-Ricâl*, 1/415.

[151] Ancak yapılan bir araştırmaya göre, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe arasındaki ilişki, her ikisinin aynı bölgede ve aynı zaman diliminde yaşamış olmalarından kaynaklanıyor denmektedir. İlk başta Ca'fer'in babası Muhammed el-Bâkır olmak üzere pekçok ortak hocadan ders almışlardır. Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe arasındaki hoca-öğrenci ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda Ebû Hanîfe'nin, Ca'fer'in elinde yetişmiş bir öğrenci olmadığı, yalnızca aynı dönemde yaşamış, zaman zaman bir araya gelmiş ve birbirlerini ilmî yönden takdir ve teşvik etmiş iki âlim olarak görmek daha doğru olacaktır. Zehra Korkmaz - Hayati Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Öğrenci İlişkisi", *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1151-1181.

[152] el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ*, 1971, III/198. eş-Şek'a, *el-Eimmet'u el-İmamü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'man*, 56.

sıra Müslim de el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde Ca'fer es-Sâdıktan birçok hadis nakletmiştir.[153]

Ca'fer es-Sâdık ilmi yönden birçok alanla meşgul olmuş ve bu ilimlerin bir kısmında da eser telif etmiştir.[154] Bu ilmî çalışmalarını yaparken kendisine nispet edilen birtakım asılsız yakıştırmalara da engel olamamıştır.[155] Kendisinin bu tür mesnetsiz fikirlerle bir münasebetinin bulunmadığını çevresindekilere bildirmiştir. Aynı zamanda İslam beldelerine de mektuplar yazmak suretiyle, kendisine isnad edilen olumsuz birtakım düşünceleri reddettiğini beyan etmiştir.[156]

Şîa'nın müfrit fikirli şahsiyetleri Ca'fer es-Sâdık'ı yüceltip, dayanaktan yoksun birtakım sözleri ve davranışları ona nispet ederken, çoğu sünnî ilim adamı ise, orta bir yol izlemek suretiyle O'nu fıkıhta müctehid olarak görmüşlerdir. Ca'fer es-Sâdık, hadis ve tefsirle iştiğal eden sika bir râvî ve aynı zamanda hadis, tefsir ve fıkıh âlimi bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin onun bu ilmi kifayetini bildiğinden dolayı yaklaşık iki yıl O'ndan ders aldığı ve onun meclisinde bulunduğu ifade edilmiştir.[157] İmam Ebû Hanîfe'nin, Ca'fer es-Sâdıkla geçirmiş olduğu bu iki yılı ifade ederken, "لو لا السنتان لهلك النعمان" Eğer bu iki yıl olmasaydı Numan mahvolurdu[158] dediği nakledilmiştir. Bu ifade daha ziyade Ehl-i Sünnet'in tarih kaynaklarından bize nakledilmiştir.[159] Bununla birlikte bu ifade, birçok Şiî kaynağında da geçmektedir.[160]

---

[153] Örnek rivayetler için Bkz. *Müslim*., "Hac", 110, 147, 235, 236. el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ*, 1971, III/193.

[154] Kendisine isnad edilen eserleri çalışmamızın ilerleyen sayfalarında geniş bir şekilde ele aldığımızdan dolayı burada tekrar zikretmedik.

[155] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kūbî, *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî* (Beyrut, 1960), II/66.

[156] Mehmet Atalan, "İslam Düşüncesinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri", *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Dergisi* 8/3 (Aralık 2011), 18.

[157] 94. Dipnot'ta her ikisinin arasındaki münasebet sadece ders arkadaşlığı şeklindeydi diye belirtmiştik. Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık'ın öğrencisidir diyenlerin en kuvvetli delilleri, Ebû Hanîfe'nin kendisinden rivayet tahric etmesidir demektedirler.

[158] Yasir Musa, *Merviyyat-ı İmam Ca'fer es-Sâdık* (Kahire: Kahire Üniversitesi İslami İlimler Araştırma Enstitüsü, 2006), 18.

[159] Muhammed Ebû Zehre, *İmam Ca'fer* (İstanbul: Buruc Yayncılık, 2021), 37-39.

[160] Bu kitap matbu' değildir. Sadece pdf olarak görünmektedir. Kitabın içinde geçen Ebû Muhammed el-Avnî ve Ebü'l-Hasan el Hali'i'nin Ca'fer es-Sâdık hakkındaki övgü dolu sözlerinde geçmektedir. Muhammed Rıza el-Hêkimî, *Lev la's-Senetân leheleke'n-Nu'man*, 2021, 19-23.

Ancak yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda bu sözün Ebû Hanîfe tarafından söylediğine dair elimizde sağlam bir kanıt bulunmamaktadır.

Ca‘fer es-Sâdık’ın, ilmî yönden izlemiş olduğu metod, tıpkı Ebû Hanîfe ve pekçok islâm âliminin izlemiş oldukları metoda benzemektedir. Ca‘fer es-Sâdık bir konu hakkında hüküm çıkarırken gözetmiş olduğu usule göre öncelikle Kur’ân’a müracaat etmek vardır. Şayet aradığı çözümü Kur’ân’da bulamazsa o zaman Hz. Peygamberin sünnetine müracaat etmiştir. Sünnette aradığı delili burada da bulamadığı takdirde sahâbe fetvalarına müracaat etmiştir. Şayet burada tek bir görüş varsa onu almıştır. Ancak birden çok görüş beyan edilmişse onlardan birini tercih etmiştir. Yani Ca‘fer es-Sâdık sahâbe fetvalarını gözardı etmemiştir. Bu konuyu açıklama sadedinde Ca‘fer es-Sâdık’tan nakledilen bir rivayete göre onun, “ Yüce Allah Kur’ân’da herşeyi bildirmiştir. Kulların muhtaç olabilecekleri her ne varsa hepsinin hükmünü vermiştir.” dediği nakledilir. Bir kulun, Keşke Allah şunu Kur’ân’da belirtseydi diyeceği herşeyin hükmünü vermiştir”[161] dediği nakledilir. Muallâ b. el-Hûneys’ de[162] “Ca‘fer es-Sâdık’ın, iki kişinin birbiriyle ihtilaf ettikleri hiçbirşey yoktur ki Kur’ân’da çözümü bulunmasın. Fakat insanlar buna anlayamıyorlar”[163] demiştir. Yine Hişâm b. Hakem’den (ö.179/795) gelen bir rivayete göre Ca‘fer es-Sâdık şöyle demiştir: “Hz. Peygamber Mina’da insanlara yaptığı bir konuşmada şöyle buyurdu: Ey insanlar! Ben söyledim diye işittiğiniz ve Kur’ân’a uygun düşen hadisler bana aittir. Bilmelisiniz ki bunları ben söylemişimdir. Şayet benim sözlerimde Allahın kitabına aykırı olan şeyler duyarsanız bilin ki onları ben söylememişimdir.”[164] Zikredilen bu rivayetlere göre Ca‘fer es-Sâdık’ın söylemlerinden hiçbirisi dinin temel prensipleriyle çelişmemektedir. Bu üç rivayeti şu şekilde özetlememiz mümkündür:

[161] Ebu Cafer Sikatu’l-İslam Muhammed b. Yakup b. İshak el-Kuleyni, *el-Kâfî* (Tahran: İntişârât-ı İlmiyye, 1389). Ayrıca bkz: Zümer 39/7; En‘am 6/59

[162] Mualla b. El-Huneys Ca’fer es-Sâdık’ın aşırı mensuplarından biridir. Bkz: Onat, “İsmâil b. Ca‘fer es-Sâdık”, 91-92.

[163] Muhammed Yakûp el-Kûleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Darü’t-Tearü’f li’l Matbûat, 1413), II, 233.

[164] Muhammed b. Yakup Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr, 1428), III, 178.

Kur'ân, şer'i hükümlerin temelini teşkil etmektedir. Hadisler de bu hükümlere tabi olmalıdır. Kur'ân öyle bir ilmî derinliğe sahiptir ki, bu ilmî derinliği ortaya çıkarmak için ilim adamlarına ihtiyaç vardır. Kuran, Sünnet'e hâkim pozisyondadır. Hz. Peygamberin sözleri Kur'ân'ı açıklayıcı ve tebyin görevini üstlenmiştir. Bu durumda Sünnet yine Kur'ân'a tabidir denebilir.

Ebû Nuaym el-İsbahâni Ca'fer es-Sâdık'ın yukarıda zikrettiğimiz ilmî payelerinin yanında bir de tasavvufla olan meşguliyetini dile getirir. Kendisi onun, karakter ve kişiliğine, ahlak ve faziletine hoca ve hadis şeyhlerine, öğrencilerine ve özellikle de kendisine nispet edilen rivayetlere ve bu rivayetlerin sıhhat durumuna da değinmiştir.[165]

1.4. SİYASÎ KİŞİLİĞİ

Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı zaman dilimine baktığımızda ömrünün büyük bir kısmı Emevîler Dönemi'nde, yaklaşık son 16 yılı ise Abbâsîler Dönemi'nde geçmiştir. Her iki dönemde de son derece önemli olaylar baş göstermiştir.[166] Kendisi bu dönemde daha ziyade ilim-irfanla meşgul olmasına rağmen, birçok iftira ve yalanla karşı karşıya kalmıştır.[167] Örneğin, Ca'fer es-Sâdık, hayatının son yıllarında Abbâsî halifesi Mansûr'un

---

[165] el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ᾽ ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ*, 1971, III/193-207. Atalan, "İslam Düşüncesinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri", 23.

[166] Bu olaylar özetle şu şekilde cereyan etmiştir: Emevîler döneminde, Kerbela olayı (61/680): Muaviye'den sonra halife olan oğlu Yezîd'in halifeliğini tanımayan Hz. Ali taraftarları, Hz. Hüseyin'i halife yapmak istediler. Bunun üzerine Yezid'in askerleri, Hz. Hüseyin ve beraberindekileri şehid ettiler. Bu olay İslam dünyasındaki ayrılıkları derinleştirmiştir. Kadiks Savaşı (h.93/711): Târık Bin Ziyâd komutasındaki Emevîler, Vizigotlarla savaşarak İspanya'yı fethettiler ve buraya Endülüs adını verdiler. Bu savaş sonrasında Emevîler, İslamiyet'i batıdan Avrupa'ya yaymaya başladılar. Daha sonra da Osmanlılar doğudan, İslamiyet'i Avrupa'ya yaymaya başlayacaklardır. Türk-Arap savaşları: Emevî orduları ile Kafkaslar'da Hazarlar, Maveraünnehir'de ise Türgişler arasında savaşlar yapılmıştır. Bu savaşlar sonucunda Emevîlerin Orta Asya'ya girmesi engellenmiştir., Puvatya Savaşı (114/732): Avrupa'da Emevîlerle Franklar arasında yapılmıştır. Bu savaşta Franklar, Emevîleri yenerek İslamiyet'in Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesini durdurmuştur. Abbâsîler döneminde ise, Ermenî isyanları gerçekleşmiştir. Dönemin ilk ayaklanmaları Halife Mansûr zamanında görülmüştür. Babek isyanında (h.223/838) çıkan ayaklanmalar sırasında devleti ciddi bir tehlikeye sokmuştur. Ayrıca, Ermeniler İslam hâkimiyetinden çıkmak ve bölgede kendi idarelerini kurmak amacıyla Abbâsî devletine isyan başlatmıştır.Paul Fouracre, *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum*, ed. W. Levison, 2002 VII, 85-90.; Centre Traditio Litterarum Occidentalium, *Gesta episcoporum Autissiodorensium.* (Brepols Publishers, 2014), XIII/394-400.

[167] Komisyon, *Min-İ'lami't-Terbeviyyeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye* (Riyad: Mektebetü'Terbeviyyet'ü'l-Arabi lidüveli'l-Ğalic, 1988), II/93.

baskılarına maruz kaldığı ve zor günler yaşadığı belirtilmiştir. Bilhassa Emevî'ler tarafından seyitlere yapılmayan zulümler Abbâsîler eliyle Şîa mensubu aynı zamanda da seyyid olduğu bilinen bazı şahsiyetlere yapılmıştır. Bunun sonucunda da Hz. Peygamber'in soyundan geldiği bilinen seyyidlerden birçok kimsenin hayatını hapishanelerde geçirdiği veyahut Abbâsîler tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir.[168] Bu süreçte Ca'fer es-Sâdık'a da pekçok zorluk ve sıkıntı yaşatılmak istenmiştir. Ancak kendisini siyasetten uzak tutmak suretiyle bu tür baskılardan kurtulabilmiştir. Bununla birlikte siyasetle uğraşmayıp kendini ilme adaması Ehl-i beyt'ten olmasının yanısıra çok yönlü bir kişiliğe sahip bulunmasından dolayı yaşadığı dönemde odak nokta olmasına yetmiştir.[169]

Harikulade dürüstlüğü, doğruluğu ve sadâkati nedeniyle çağdaşları tarafından "es-Sâdık" lakabının layık görüldüğü Ca'fer es-Sâdık'ın, gerçek niyetini gizleyerek birtakım siyasî planlar çevirmiş olması mümkün görünmemektedir. Yani onun siyasî mücadeleye girmemesinin altında yatan, şartların elverişsiz zomaları, korku veya tereddüt gibi haller değildir. Tamamen kendisini ilme ve irfana adamasının bir sonucudur. Hatta Ca'fer es-Sâdık'ın Medine'deki evinin, ders halkalarıyla dolan ve müdavimlerinin adeta oradan mezun olduğu bir medrese görünümünde olması, kendisinin ilim öğrenmeye verdiği değerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Onun, kendi zamanındaki cehalete ve itikadî sapkınlıklara karşı yürüttüğü manevî mücadelesi, ilim öğrenme, ilim öğretme ve öğrenci yetiştirme şeklinde cereyan etmiştir. Kendisinden nakledilen birçok rivayetten, onun bu hareket tarzını seçerken, ülke içi çatışmaların fayda getirmeyeceğini, müslümanların kanının dökülmemesi için müspet hareketi önceledığini söyleyebiliriz. [170]

Şîa'da altıncı imam olarak kabul gören Ca'fer es-Sâdık'ın imâmeti döneminde[171] İslam ülkelerinde birçok ayaklanma meydana gelmiştir. Özellikle Ümeyyeoğulları'nın

[168] Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şîa*, 208.
[169] Öz, "Ca'fer es-Sâdık", VII/1-3.
[170] Tabâtabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şîa*, 208.
[171] Tabâtabaî, Şîa'daki imamların halkın kendilerine bu payeyi yani imamlık makamını verme sonucunda, halkın bu şahsiyetleri kendilerine rehber edinmiş olduklarını belirtir. Tabatabaî bu durumu ayrıntılı bir şekilde yazmış olduğu "Tüm Boyutlarıyla İslamda Şîa" adlı eserinde, 12 imamı tasnif ederek imamların,

idareciliğine son verme amacıyla başlatılan kıyamlar/ayaklanmalar ve Ümeyyeoğullarını hilafetten indirip, soylarını kesmekle sonuçlanan savaşlar sonucunda oluşan uygun ortam, Ca'fer es-Sâdık'a dini bilgileri yaymak için uygun bir fırsat oluşturmuştur.[172] Yalnız şunu unutmamak gerekir ki, Ca'fer es-Sâdık'ın bu meydana gelen bu kıyamları bastırmada bir rolü olmamıştır. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi kendisi siyasetten uzak bir yaşam sürmüştür.

Müslüman halkın çoğunluğu tarafından halîfeliğe layık görüldüğü ve çevresi tarafından da hilafeti ele geçirmeye teşvik edildiği halde Ca'fer es-Sâdık'ın gösterişten uzak bir hâleti rûhiyeyi tercih etmesi son derece önemlidir. Kendisi, özellikle ilim ehli olan müslüman liderlerin siyasetin kirli çarkları arasına girmemesi gerektiğine dair, geçmişten şimdiye ve geleceğe uzanan önemli rol-modellerden biri olarak kabul edilmektedir. Onun, siyasetten uzak bu tavrının, tanık olduğu baskıcı yönetimleri ve yakın akrabalarını katleden siyasî otoriteleri tasvip ettiği anlamına da gelmemelidir. Dolayısıyla onun tavrını, bir nevi "mânevî-psikolojik savaş" veya "kıyamsız memnuniyetsizlik" şeklinde tanımlamak da mümkündür. Memnun olmadığı siyasî atmosferin düzelmesi için günübirlik çözümler üretmek yerine ümmetin ıslahını ve tâlimini hedefleyen Ca'fer es-Sâdık, yetiştirdiği ve geride miras olarak bıraktığı yüzlerce öğrenci vasıtasıyla İslam toplumunun ilim ve kültür seviyesinin yükselmesine büyük katkılar sağlamıştır. Kısacası ona göre hakiki inkılap, müslümanlar arasında kan dökülmesiyle ortaya çıkan neticesiz hareketlerle değil, ilim ve talimle yapılan ıslah hareketiyle ulaşılabilecek bir hedeftir.[173]

İmami Şiîler bir imam vasıtasıyla (siyasî bir otorite tarafından) yapılanlar hariç, kurulu idareye karşı isyandan kaçınmışlar. Bunun yanı sıra onların imamları olan Ca'fer es-Sâdık'tan itibaren- siyasî güç peşinde koşmayı reddetmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ca'fer es-Sâdık dönemin dindar idarecilerine isyanı hoş görmeyip itaatı tercih etmiştir. Buradan yola çıkarak onun ayrılıkçı, isyankâr anlayıştan uzak bir yol

yaşadıkları zaman diliminde yapmış oldukları faaliyetleri geniş şekilde ele almıştır.Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şiâ*, 191-216.

[172] Tabâtabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şiâ*, 207-209

[173] Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu", 30-31.

izlemeyi tercih ettiğini belirtmek gerekir. Ayrıca kendisinin müntesiplerinden idareci konumda olanların emri altında bulunanlara müsamahakâr ve şefkatli olmalarını tavsiye ettiğini de söyleyebiliriz. Şîa kaynaklarında bu anlamda çok sayıda hadis bulmak mümkündür.[174] Şiî doktrin (öğreti), somut ve zorlayıcı bir tarzda hükümdara (Devlet başkanına), tebeası'nın refahını temin etmek sorumluluğunu yükler. Bunun da ancak şefkat ve merhametle olabileceği vurgulanır. Şiî kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'dan gelen şu rivayet bu durumu açıklar niteliktedir: Bir defasında Cibril (r.a) Hz. Peygamber'e geldi ve akabinde Peygamber bütün müslümanları, Mekke'den gelen muhacirleri ve Medine'deki Ensâr'ı namaz için mescide çağırdı ve onlara silah kuşanmalarını emretti. Daha sonra Hz. Peygamber minbere çıktı. Görünüşe göre Hz. Peygamber sağlıklı olmasına rağmen yaklaşan ölümünü haber verdi ve ardından şöyle buyurdu: "Benden sonra benim ümmetime yönetici olarak gelecek kişinin merhametli olmasını tenbih ediyorum. İdareci olacak kişi tebaasına fenalık etmemeli ve onlara hakaret etmemelidir. Ayrıca onları fakir düşürüp, böylelikle onların fakirlikten dolayı küfre girmelerine müsaade etmemelidir. Toplumdaki güçlüler zayıf olanları imha edebilme ihtimaline karşılık, yönetici olacak kişi, kapılarını masumların yüzüne kapamamalıdır."[175] Ca'fer es-Sâdık'a göre bu hadis, Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevi'nin minberinden yaptığı son konuşmaydı.

[174] "Her kim Müslümanların çoğunluğundan ayrılır ve yöneticiye biatını bozarsa o, Allah'ın huzurunda elleri kesilmiş olarak diriltilecektir." Küleynî, *el-Kâfî*, I/403-404. Ayrıca Bkz. Fazlurrahman, *İslâm'da İhya ve Reform Bir İslâm Fundamentalizmi İncelemesi*, 108.

[175] Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîṯ ve'l-Eṯer*, ts., II/159.; Fazlurrahman, *İslâm'da İhya ve Reform Bir İslâm Fundamentalizmi İncelemesi*, 114.

1.5. VELAYETİ

Kur'ân-Kerim'de, "Haberiniz olsun ki Allah dostlarına korku yoktur. Onlar hiç üzülmeyeceklerdir de. Onlar Allah'a inanmış ve kötülüklerden sakınmışlardır. Onlar için dünya hayatında da âhirette de müjde vardır buyrulmaktadır."[176] Ayeti Yüce Allah'ın veli kullarına gayet kısa ve açık bir şekilde işaret etmektedir.[177]

Sünnî düşüncede Ca'fer es-Sâdık'ın manevi konumu ataları olan imamlardan farklı değildir. Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, bu zevat'a sadece manevi bir konum ve saygınlık kazandırmasının yanısıra[178] tarikat silsilelerinde de önemli bir konumda yer almasına sebebiyet vermiştir.[179] Ca'fer es-Sâdık ilme olan vukufiyetinin ve taraftarlığının yanısıra veli olduğuna inanılan bir şahsiyet olarak da bilinmektedir.

Tasavvuf tarihine baktığımızda Ca'fer es-Sâdık'ın önemli bir konuma sahip olduğunu görürüz. Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988), Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (öl. 412/1021), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi mutasavvuflar kendisinden hiç bahsetmemişken veya bazen söz aralarında atıfta bulunmuş olmalarına karşılık; Ebû Nuaym el-İsfahânî Hilyetü'l-Evliyâ᾽adlı eserinde kendisinden geniş bir şekilde söz etmektedir.[180] Feridüddin Attâr (öl. 618/1221) ise Tezkiretü'l-Evliyâ᾽ adlı eserine Ca'fer es-Sâdık ile söze başlar.[181] Şehristânî, Ca'fer es-Sâdık din in ve kültürle ilgili geniş yelpazede bir bilgiye, felsefeden ise derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu henüz genç yaşta büyük bir takvaya eriştiğini belirtmiştir. Ayrıca dünyevi şehvetlerden kendisini tamamen arındırarak onun tasavvufi yönüne vurgu

[176] Yunus 10/62-64.
[177] Ayette geçen veli'den kasıt Allah'a inanan tüm kullar anlamındadır. Yoksa bu ifadeyi belli bir zümre veya kişiyle sınırlı tutmamız doğru olmayacaktır .
[178] Abdülmelik İbrahimoğlu, *Bir Sûfî Müderrîs Portresi Muhammed Pârsâ* (Ankara: İlahiyât, 2023), 224-225.
[179] Ahmed Ali Hussein Al-Ezzi, *Sünni ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili* (y.y.y: Sakarya Üniversitesi, 2022), 16.; İbrahimoğlu, *Bir Sûfî Müderrîs Portresi Muhammed Pârsâ*, 226.
[180] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya* (Mısır: Matbaatü's-Sâibe, 1394), I/7-15.
[181] Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, ts., I/12.

yapmıştır.[182] Ayrıca bütün sûfîler Ca‘fer es-Sâdık’ı evliyadan saydıkları gibi kendi tarikat silsilelerinde de önemli bir yer ayırmışlardır.[183] Örneğin Bektaşi ve Nakşibendiyye mensupları ona tarikat silsilelerinde geniş yer vermektedirler.[184] Hatta Bâyezîd-i Bistâmî’yi onun müridi olarak görürler.[185] Ancak Şiîler Ca‘fer es-Sâdık’ın tasavvufla hiçbir ilgisinin bulunmadığını söylemektedirler. Hatta Ca‘fer es-Sâdık’ın sufileri kendisine düşman olarak gördüğünü iddia ederler[186]

1.6. CA‘FER es- SÂDIK’IN HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

1.6.1 Sünnî Kaynaklardaki Hocaları

Sünnî kaynaklara göre Ca‘fer es-Sâdık birçok hocadan ders almıştır. Bu hocaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Ubeydullah b. Ebi Râfi' (öl.?), Urve b. ez-Zübeyr (öl.94/713), anne tarafından dedesi olan Kâim b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (öl.107/726), Atâ b. Ebi Rebâh (öl.114/733), babası Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ali b. el-Bâkır (öl.114/733), Nâfi' (Mevla İbn Ömer) (öl.117/735), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (öl.124/742), Muhammed b. Münkedir (öl.130/748), Müslim b. Ebû Meryem (öl.?) vs. hocalarından bazılarıdır. Ca‘fer es-Sâdık’ın hocaları arasında, en çok babasından hadis rivayet ettiği belirtilmektedir. Babasından rivayet ettiği hadislerin ana temasına gelince bunların namaz, oruç, hac, cihad ve zühd olduğu görülmektedir. Ata b. Ebû Rebah ile Muhammed b. Münkedir’den ise daha ziyade namaz ile ilgili hadisler nakletmiştir.[187]

---

[182] Şehristani, *el-Milel ve’n-Nihal*, I/166. Ayrıca bkz. Sayyid Husayn Muhammad Ja’fari, *The Origins And Early Development of Shia İslam* (Londra /Beyrut: Longman Group /Library Du Liban, ts.),193.

[183] Muhammed b. Muhammed Parsây-ı Buhârânî, Kudsiyye (Kelimât-u Bahaüddîn Nakşîbendî) (Tahran: Kitaphâne-i Turâ, 1354); Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889) İbn Kuteybe, el-Ma‘ârif. (Kahire, 1412).12

[184] Mevlana Fahrüddîn Ali b. Hüseyin Vâiz el-Kâşıfî, *Rêşehât-ü Aynü’l-Hayat* (Tahran: Mecmuâyı Mütün-i Kâdîm, 1356), I/120.

[185] Sâlah b. Mübârek Mübârek el-Buhârî, *Enîs et-Tâlibîn Vâ’detü’s-Sâlıkîn*, ed. Halil İbrahim Sarıoğlu (Tahran: Müessesî Kühân, 1371), 114. ;Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-ı Bistâmî” (İstanbul, 1992), 5/238-241.

[186] Mâsum Ali Şah Şîrâzî, *Tarâiku’l-Hakâyık*, ed. Muhammed Cafer Mahcûb (Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, ts.), I/211.

[187] Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I/158. el-İsfahânî, *Ḥilyetü’l-Evliyâ᾽ ve Tabaḳātü’l-Aṣfiyâ*, 1971, III/198-199.

1.6.2. Sünnî Kaynaklardaki Öğrencileri

Kaynakları incelediğimizde Ca‘fer es-Sâdık'ın, hadis aldığı hocalarına kıyasla öğrencilerinin çok daha fazla olduğunu görürüz. Hatta Şîa kaynaklarında bu sayı binlerle ifade edilmektedir.[188] Sünnî kaynaklardaki öğrencilerden bir kısmı şu şekildedir: Eban b. Tağlib (öl.141/759), İsmail b. Ca‘fer (öl.?), Hatim b. İsmail el-Medenî (öl.186/802), Hasan b. Salîh b. Hayy, Ebû Bekir b. Ayyaş'ın kardeşi Hasan b. Ayyaş (öl.?), Hafs. b. Ğıyas (öl.195/811), Züheyr b. Muhammed et-Temîmî (öl.?), Zeyd. b. Hasan el-Enmati, Said b. Süfyan el-Eslemî, Süfyan es-Sevrî (öl.161), Süfyan b. Uyeyne (öl.198), Süleyman b. Bilâl (öl.172), Şu’be b. el-Haccâc (öl.?), Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled en-Nebîl (öl.?), Abdullah b. Meymun el- Kaddâh (öl.?), Abdülaziz b. İmrân ez-Zührî (öl.?), Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdi (öl.187/803), Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (öl.150/767), Abdülvehhâb) b. Abdülmecid es-Sekâfî (öl.?), Osman b. Ferkad el-Âttar (öl.?), Mâlik b. Enes (öl.179/795), Muhammed b. İshak b. Yesar (öl.?), Muhammed b. Sabit el-Bünnânî (öl.127/745), Muhammed b. Meymun ez-Za’feranî (öl.?), Müslim b. Hâlid ez-Zenci (öl.?), Muaviye b. Ammâr ed-Dühnî (öl.?), oğlu Abdülaziz b. İmrân ez-Zührî (öl.?), Musa b. Umeyr el-Kuraşî, Ebû Hanîfe en-Nu’mân b.Sâbit (öl.150/767), Vüheyb b. Halîd(öl.?), akranı Yahya b. Said el-Ensari (öl.?), Yahya b. Said el-Kattân (öl.198/814), kendisinden önce vefat eden Yezid b. Abdullah b. Elhâd (öl.?) Ebû Ca‘fer er-Razi’dir (öl.?)[189] Her ne kadar bu bölümde Ebû Hanîfe en-Nu‘mân b. Sâbit’in ismi, Ca‘fer es-Sâdık’ın öğrencileri arasında zikredilmiş olsa da daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Hanîfe onun öğrenciliğini yapmaktan ziyade onunla ders arkadaşlığı ve ders müzakereleri yapmıştır. Yoksa bizzat kendisinden ilim tahsil etmiş değildir.[190] Bugün bize Alevîlerin ve Şîa’nın imamı olarak tanıtılan Ca‘fer es-Sâdık, esasında sadece belli bir zümrenin değil bütün ümmete mal olmuş bir şahsiyettir. O dönemde Ca‘fer es-Sâdık’ın Medine’de kurduğu manevi üniversitenin tezgahından sadece Şiîler değil, Ebû Hanîfe

[188] ‘Abd al-Ḥusayn Shabastarī, *al-Fā’iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq* (Qum: Mu’assasat al-Nashr al-Islāmī, 1418), I/7-8.

[189] Razi, *Cerh ve’t-Ta’dil*, II/487; *Mizzi,* Cemalüddin Ebû’l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbü’l-Kemâl fi Esmai’r-Rical,* I-XXXV*,* Müessesetü’r-Risâle Beyrut 1985.*Tehzîbü’l-Kemâl*, V/75-76

[190] Korkmaz - Yılmaz, “Ca‘fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Öğrenci İlişkisi”, 1164-1176.

(öl.80/150), İmam Mâlik (öl. 93/179), Süfyân b. Uyeyne (öl.107/198), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî (öl. 127/744), Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749), Muhammed İbnü'l-Münkedir et-Teymî (öl. 131/748) vb. Ehl-i Sünnet'in önde gelen âlimleri de geçmiştir. Bunun nedenine baktığımızda muhtemeldir ki Ca'fer es-Sâdık, Medine'de kurmuş olduğu ilim halkaları vasıtasıyla kendinden önceki islâmî birikimi iyice hazmetmiş, bünyesinde toplamış ve son olarak ona kendi şeklini vermiştir. Bunun sonucunda bu halkalarda binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler ve daha sonraları hatırı sayılır âlim ünvanına sahip olacak olan kimseler, Ca'fer es-Sâdık'ın öğretilerinden etkilenmiş olma ihtimalleri yüksektir. Çünkü onun etkisi sonraki asırlarda da kendini hissettirmiştir. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki, onun etkisinde kalan âlim ve bilginlerin ilmi ve manevi düzeye ulaşmasında tek etken Ca'fer es-Sâdık değildir. Şiîlerden gulât diye bilinen kesimlerin Ca'fer es-Sâdık hakkında yapmış oldukları mübalağalı yorumları gözardı ederek abartısız ve mutedil bir yol izlemenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz

1.6.3. Şiî Kaynaklardaki Hocaları

İsnaaşeriyye İmamiyye'sine göre Şîa tarafından kabul gören on iki masum imamın bilgi kaynağı ilahidir.[191] Yüce Allah'ın veya kendisinin görevlendirdiği bir meleğin, İmamlar'ın kalplerine ilham vermesi veya onlarla konuşması suretiyle imamlar ilim sahibi olurlar. Ayrıca bu on iki masum imam Yüce Allah'ın dışında sadece birbirlerinden ilim alırlardı. Onlar bir başkasının bilgisine müracaat etmezlerdi. Ayrıca İmamlar verdikleri hükümlerde peygamberlerin Yüce Allah'tan vahiy alması gibi onlar da Yüce Allah'tan ilham alırlardı. Ayrıca kendilerinden önceki imamdan gerekli bilgileri öğrenerek hüküm

[191] ". وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" ayetinin izahı sadedinde ilimde derinleşenlerin müminlerin emirleri ve imamlar olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra ise Şîa anlayışına göre imamların ismet sıfatı taşıdığına inanmak farz olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bunu kendi inançları kapsamında belirli dayanaklarla savunmuşlardır. İmamların peygamberlerin vekilleri olduğunu ve peygamberlerin taşıdığı bütün vasıfların imamlar tarafından da taşındığını ifade etmişlerdir. Şîa'ya göre imamlar, peygamberlerin yerine geçen varislerdir ve tıpkı peygamberler gibi çocukluktan itibaren her türlü günahlardan ve hatalardan korunmuşlardır. İmamların göğüsleri de tıpkı Hz. Peygamber gibi yarılmış ve her türlü manevî kirlerden arındırılmıştır. Dolayısıyla imamlar, hatalardan ve yanılgılardan güvenli kılınmışlardır. Küleynî, *el-Kâfî*, I/137.

verirlerdi.[192] İmamlar'ın sarf ettikleri sözler, masum olmayanlardan rivayet, içtihad ya da teşri' kaynaklarından istinbat olmayıp kalplerine Yüce Allah'tan gelen ilhamın bir sonucudur.[193] Ca'fer es-Sâdık, babası Muhammed el-Bâkır'dan müteaddid tariklerle birçok hadis rivayet etmiş bunun yanısıra, dedesi Zeynelâbidîn, Ali b. Hüseyin, Hüseyin b. Ali ve Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib, hocalarından sadece birkaçıdır.[194]

1.6.4. Şiî Kaynaklardaki Öğrencileri

Şiî kaynaklarda bulunan rivayetlerin yaklaşık %70'i Ca'fer es-Sâdık'tan gelmektedir.[195] Hatta babasıyla birlikte kendilerinden rivayet edilen hadislerin sayısının Hz. Peygamber'den ve diğer on imamdan aktarılan hadislerden daha çok olduğu söylenmiştir.[196] Ona nisbet edilen bu rivayetler Şîa'nın temel hadis kitaplarında önemli bir yer tutar. Bunun birçok sebebi zikredilebilir. Ancak bu sebeplerden öne çıkan birkaçını şu şekilde ifade edebiliriz: Öncelikle zikredeceğimiz sebeplerin temelinde Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen şu rivayetin olduğu söylenebilir: "Benim hadisim babamın hadisi, babamın hadisi dedemin hadisi, dedemin hadisi Alî b. Ebî Tâlib'in hadisi, Ali'nin hadisi Hz. Peygamber'in hadisi, Resûlullah'ın hadisi ise Allah'ın kelamıdır"[197] şeklindeki ifadeden dolayı ondan gelen rivayetler hadis olarak telakki edilmiş; ona isnad edilen rivayetlerin ise artmasına sebebiyet vermiştir. İkinci bir sebep ise; daha önce de belirttiğimiz gibi, Şîa kaynaklarında Ca'fer es-Sâdık'ın yaklaşık 4000 bin râvîsinin olduğu iddia edilmiştir. Doğal olarak bu durum ona dayandırılan rivayetlere de etkisi olmuştur. Örneğin Ca'fer es-Sâdık'ın râvîsi olduğu söylenen Ebân b. Tağlib'in ondan 30 bin hadis

---

[192] Saffâr, *Besâiru'd-Derecâti'l-Kübra fi Fezailî âl-i Muhammed (a.s)*, 355-360.; el-Kuleyni, *el-Kâfî*, I/152-162. ; Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Uyûnü Ahbari'r-Rıda*, ts., I/60. ; İbrahim Kutluay, *Şîa'da Hadis Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 84.

[193] Ömer Özpınar, *Şîa Hadis Tarihinin Teşekkül Dönemi: Sebepler ve Sonuçlar* (Konya: Aybil Yayınevi, 2014), 80.

[194] Ahmad Snobar, *" Esbabu Uduli'l-İmam Buhârî ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahîh-i,,X-2, 2012, s.57-63.*, ts., 57-63.

[195] Küleynî, *el-Kâfî*, I/628.

[196] Tabatabaî, *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şîa*, 208. Tezin ileleyen sayfalarında konu daha detaylı ele alındığından dolayı burada kısaca izah edilmiştir.

[197] Muhsin el-Emin, *A'yânu'ş-Şîa*, 1/661. Ayrıca Bkz. Şeker, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", 115-116.

rivayet ettiği, Ebü'l-Abbas en-Necâşi ise eseri Ricâlü'n-Necâşi'de Ca'fer es-Sâdık'ın, "Bu mescitte 900 hadis şeyhi benden hadis rivayet etti" sözüne yer vermesi de râvîlerinin çokluğunu ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. Yine er-Ricâl adlı eserin yazarı et-Tûsî, bu manayı destekler mahiyette Ca'fer es-Sâdık'tan hadis alan râvîlerin sayısını 3223 şeklinde açıklamaktadır. Ancak 'Abd al-Ḥusayn Shabastarī, *al-Fā'iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq*[198] Adlı eserinde bu sayının yaklaşık 3759 olduğunu belirtmektedir ki aradaki fark 526 olarak kayıtlara girmiştir. Bunların yanısıra Şiî müelliflerden el-Cündi ise; 400 râvînin, "Ca'fer es-Sâdık şöyle dedi" diyerek ondan doğrudan hadis rivayet etmiş olduğunu dile getirmiştir. Ancak yine el-Cündi'nin Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet edenlerin sayısının zikedilenlerden oldukça fazla olduğunu belirtmesi yukarıda söylenilenleri doğrulamaktadır. Dolayısıyla her tabakadaki râvîler arttıkça rivayetler de katlanmış olmaktadır. Diğer bir husus ise bu râvîlerin önemli bir kısmı hem Şîa'da hem de Ehl-i Sünnet'te ortak râvî konumundadır. Bu râvîlerden birisi Küleynî'den gelen ve aşağıdaki dipnotta zikrettiğimiz rivayette ismi geçen Ebû Hamza es-Sümali adındaki râvîdir. Hz. Ali'den nakledilen ve Ca'fer es-Sâdık'ın da isnad'ında bir râvî olarak bulunduğu rivayetlerin çoğunda bu şahıs müşterek râvî konumundadır. Yani hem Ehl-i Sünnet'te hem de Şîa'daki birçok rivayette ortak râvî konumundadır.[199] Bu râvîlerin tamamını burada zikretmemiz olanaksız olduğundan, bunların bir kısmının ismini zikretmemizin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Zürâre, Muhammed b. Müslim, Mümin-i Tâk, Hişam b. Hakem, Eban b. Tâğlîb, Hişam b. Salîm, Hüreyz, Hişam-ı Kelbî

[198] Shabastarī, *al-Fā'iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq*, I/7-8.

[199] Örnek metin için Bkz. "Humeyd b. Ziyâd > Hasan b. Muhammed b. Semâ'a > Vüheyb b. Hafs Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]" isnadıyla yer verdiği "Kimkıyamet gününde amelinin tam olarak tartılmasını isterse bulunduğu meclisten kalkmak istediğinde 'Sübhâne rabbike rabbi'l-izzeti ammâ yesıfûn ve selâmun ale'l-mürselîn ve'l- hamdülillâhi rabbi'l-âlemîn' desin. "… Ebû Hamza es-Sümâlî Asbağ b. Nübâte'dir.Küleynî, *el-Kâfî*, II/278. Ayrıca Ayşenur Duman bu rivayetle ilgili şöyle bir yorum yapmaktadır: "Küleynî, eserinde yer verdiği bazı hadislerin isnadlarını "bi-isnâdihi" şeklinde kaydeder. Böyle durumlarda hadisin isnadı ile bir önceki rivayetin isnadı aynıdır. Bu hadisin isnadında da benzer bir durum söz konusudur. Ancak mezkûr hadisin nispet edildiği imam, bir önceki hadiste Cafer es-Sâdık iken burada Muhammed el-Bâkır'dır. Buna göre ilki, Ebû Basîr'in Muhammed el-Bâkır'dan nakilde bulunduğu; ikincisi ise Cafer es-Sâdık'ın hadisi babası Muhammed el-Bâkır'dan naklettiği şeklinde iki ihtimal söz konusudur." Demektedir. Bkz.Ayşenur Duman, *Ehl-i sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 56-57.

Nessâbe, Câbir b. Hayyân es-Sûfî'dir.[200] Bize göre her ne kadar bu şekildeki râvî sayıları abartılı görünse de Şîa kaynakları çerçevesinde değerlendirdiğimizde aslında pek de abartılı olmadığını belirtmemiz gerekir.[201]

1.7. CA'FER es- SÂDIK'IN ÇAĞDAŞI OLAN ÂLİMLERLE MÜNASEBETİ

Ca'fer es-Sâdık Ehl-i beyt'ten sayılması dolayısıyla yaşadığı asra kendi rengini de vermiştir. Pekçok âlim ve mütefekkir o dönemde kendisinden farklı şekillerde istifade etmiştir. Bu meyanda pekçok kişi onunla arkadaşlık ve ona öğrencilik yapmıştır. Yaşadığı dönemde kendisiyle ilmî münasebet kurduğu bilinen pekçok zevatın olduğu bilinmektedir. Biz burada bunlardan öne çıkan birkaç şahsiyet üzerinde durmak istiyoruz.

1.7.1. Ebû Abdullâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (öl.105/723) İle İlişkisi

İkrime el-Berberi'nin ne zaman doğduğu net değilse de h. 21'de doğma ihtimali ağır basmaktadır. Kendisi aslen Mağribli'dir ve köle olarak pazarlarda birçok kez alınıp satılan bir şahsiyettir. Müslümanlıkla tanışan İkrime el-Berberî'nin, aralarında Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Ebû Saîd el- Hudrî olmak üzere pekçok sahâbîden rivayeti bulunmaktadır. İkrime el-Berberî ile Ca'fer es-Sâdık'ın buluşmaları İkrime'nin ihtiyarlık dönemine Ca'fer es-Sâdık'ın da gençlik dönemine denk gelmektedir. Bu münasebetle Zehebî'nin tespitine göre Ca'fer es-Sâdık kendisinden iki rivayet tahric etmiştir.[202]

1.7.2. Muhammed el-Bâkır (öl. 114/733) İle İlişki

Muhammed el-Bâkır, on iki imamın beşincisi olarak kabul görmektedir. Ca'fer es-Sâdık'ın ilk hocası babası Muhammed el Bâkır olmuştur. Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib olan Muhammed el-Bâkır h. 57 de Medinede dünyaya

---

[200] Şeyh Müfid, Mumahhad b. Muhammed en-Nu'mani el Bağdadi el-İrşad, Müessesetü'l-Alemi li'l Matbu', Beyrut 1979. s.254; *Menakıb-ı İbn Şehraşub*, c.4, s.247

[201] İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şîa'sına Göre Cerh ve Ta'dil* (İstanbul: Rağbet Yay., 2012), 80-88.; Atalan, "İslam Düşüncesinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri", 20.

[202] Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/165.

gelmiştir. Bâkır lakabı, "Bâkırü'l-ilm" tamlamasının kısaltılmış şekli olup "ilmi yarıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelmektedir.[203] Bunun dışında da kendisine pekçok lakap verilmiştir. Şâkir, Emîn, Hâdî ve Şebîh bu lakaplardan bazılarıdır.[204] Hayatının büyük bir kısmını Medine'de geçiren Muhammed el-Bâkır babası Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den önemli ölçüde faydalanmıştır. Ayrıca Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbîlerle Saîd b. Müseyyeb ve Muhammed b. Hanefiyye'den hadis rivayet ettiği gibi başta büyük dedesi Ali b. Ebû Tâlib olmak üzere pekçok sahâbîden nakledilen bazı hadisleri mürsel olarak rivayette bulunmuştur. Bu tür rivayetlerinden yedi tanesi Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde bulunmaktadır.[205] Oğlu Ca'fer es-Sâdık, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Dînâr, Ebû İshak es-Sebîî, İbn Şihâb ez-Zührî, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Rebîatürre'y, İbn Cüreyc, Leys b. Ebû Süleym, Evzâî, A'meş, Meymûn el-Kaddâh gibi pekçok şahsiyet kendisinden rivayette bulunmuştur[206]Vefatına kadar Ca'fer es-Sâdık kendisinin ilim halkalarında bulunmuştur. Muhtemelen bundan dolayı Ca'fer es-Sâdık özellikle Kütüb-i Tis'a'da bulunan rivayetlerinin büyük bir çoğunluğunu babası Muhammed el-Bâkır'dan tahdis etmiştir.[207]

1.7.3. İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767)ile İlişkisi

Ca'fer es-Sâdık Ehl-i beyt'e mensup olması, ilmi bir şahsiyetinin bulunması ve siyasî çalkantıların olduğu bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, siyasî bir figür

[203] Küleynî, *el-Kâfî*, I/469-470.;İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yaḥḍuruhü'l-Faḳīh*, I/233.; Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, 95. Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, ts., 263.

[204] Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 504-505.

[205] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 77-80,90,101,103. Ayrıca bkz: Öz, "Muhammed el-Bâkır", 504-505.

[206] Muhammed b. Ahmet Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1405), IV/401-403.

[207] Zehra Korkmaz'ın Yapmış olduğu bir araştırmaya göre Kütüb-i Tis'a'da bulunan Ca'fer es-Sâdık'ın bir râvî olarak bulunduğu 175 rivayetin 150 tanesini kendisi, babası Muhammed el-Bâkırdan tahdis etmiştir. Yazar yapmış olduğu çalışmada tablo şeklinde ve rivayetleri ayrı ayrı metinleriyle birlikte ortaya koymak suretiyle ele almıştır. Rivayetler üzerinde pek değerlendirme yapılmamıştır. Korkmaz, *Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri,* 98-123. Rivayetler üzerinde pek değerlendirme yapılmamıştır. Ancak bizim tespitlerimize göre bu sayı 203 olarak belirlenmiştir. Korkmaz'ın tezinde zikrettiği rivayetlerin bir kısmını konumuz çerçevesinde ele alıp bu rivayetler üzerinde sened, metin tenkidi ve bu rivayetlerin isnat şemalarını da çıkarmak suretiyle birtakım değerlendirmelerde bulunduk.

olmamıştır. Bu da ilim ehlinin onun etrafında toplanması ve ilmî yönden ondan yararlanması sonucunu doğurmuştur.

Ebû Hanîfe ve Ca‘fer es-Sâdık birçok konuda özellikle siyasî, fıkhî ve kelamî konularda karşılıklı iletişimleri olmuş bu çerçevede birbirlerine karşı övgü dolu ifadeler kullanmışlardır.[208] Örneğin, Ebû Hanîfe, Ca‘fer es-Sâdık’tan bahsederken, “Vallahi Ca‘fer es-Sâdık’tan daha fakîh bir kimse görmedim”[209] demesi tezimizi doğrulamaktadır. Aynı zaman da Ebû Hanîfe’nin bu yaklaşımı Ca‘fer-es Sâdık’ın ilmi kariyerini de bize göstermektedir. Her ikisi yaşıt olmalarına rağmen birçok İslam âlimine göre Ebû Hanîfe, Ca‘fer es-Sâdık’ın öğrencisi kabul edilmiştir. Ancak aralarında hoca-öğrenci ilişkisi olmasından ziyade aynı dönemde yaşayıp arkadaş oldukları fikri daha ağır basmaktadır.[210]

İlk dönem kaynaklarına bakıldığında, Ebû Hanîfe’nin Ca‘fer es-Sâdık’la ilk karşılaşması Halife Mansûr dönemine denk gelmektedir.[211] Halife Mansûr, Ca‘fer es-Sâdık’ı Hire’ye[212] davet etmiş daha sonra Ebû Hanîfe’ye de haber vererek, Ca‘fer es-Sâdık’a en zor sorularını hazırlayıp getirip sormasını istemiştir.[213] Ebû Hanîfe de

---

[208] ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I/257-258.; Ebû’l-Müeyyid el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî. el-Mekkî, *Menakibu Ebî Hanife* (Beyrut: Daru’l-Kitabü’l-Arabi, 1981), 148.

[209] Ebû Ca‘fer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî b. Şehrâşûb et-Tabersî el-Mâzenderânî es-Serevî İbn Şehrâşûb, *Menâḳıbü Âli Ebî Ṭâlib.* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Advâ, 1991),IV 269.

[210] Korkmaz - Yılmaz, “Ca‘fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi”, 1174-1176.

[211] Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I/107.; el-Mekkî, *Menakibu Ebî Hanife*, 148.

[212] Irak’ın Necef vilayetine bağlı bir ilçe olup, Kûfe’nin 5 km. güneyinde yer almaktadır.

[213] Halife Mansûr ve Ca'fer es-Sâdık ile ilgili bize ulaşan rivayetlerde birtakım tezat durumlar söz konusudur. Şöyle ki; Bazı rivayetlerde Haccetmek üzere Halife Mansûr kutsal topraklara her gittiğinde mutlaka Ca'fer es-Sâdık ile görüşmek arzu etmiştir. Görüşme esnasında da Ca'fer es-Sâdık'ın evladı Resûl olduğunu bildiğinden dolayı, saygı ve hürmette kusur etmemiştir. Muhammed Ebû Zehre, İmam Ca’fer (İstanbul: Buruc Yayncılık, 2021), 44-47. Bu durum Halife Mansûr'un dönemindeki icraatlarına bakıldığında onun devlet idaresiyle ilgili Ca'fer es-Sâdık'ın düşüncelerinden istifade etmek için bunu yaptığı anlaşılmaktadır. Hatta onun, Ca'fer es-Sâdık'ın vefat haberini alınca "Onun misli nerede bulunur" diye gözyaşı döküp ağladığı da rivayet edilmiştir. Abdülhalim el-Cündî, el İmam Ca‘fer es-Sâdık (Kum: Müessesetü Ensariyan, 1995), 359-362. Ancak Şiî müelliflerden Muhsin el-Emîn Abbâsî halifelerinin Ca'fer es-Sâdık'a hürmet göstermelerinin en önemli nedeninin heriki tarafın da hşimiî koluna mensup olmalarına bağlar. Bu olumlu durum, fitne ve haset baş gösterince sona erdiğini belirtir. Yukarıdaki rivayet ve anlatımların aksine Şîa kaynaklarından gelen farklı rivayetlerde de Halife Mansûrun Ca'fer-Sâdık'ın evinin yakılmasını emrettiği, Halife Mansûrun bu tutumu karşısında şunu söylediği ifade edilmiştir." Ben bu toprağın asillerinin oğluyum, Ben İbrahim Halîlin oğluyum" diyerek ateşin içinden yürüyüp çıkmıştır." Ali Sâmi en-Neşşâr, İslamda Felsefe Fikrinin Doğuşu (Kahire: Darû’l-Meârif, 1977), 169. Tüm bunlar bizlere şunu göstermektedir. Halife Mansûr'un siyaset icabı belli bir dönem Ca'fer es-Sâdık'ın otoritesinden yararlanmak istediği, ne zaman ki birtakım fitneler, problemler çıkınca

sorabileceği soruları hazırlayıp Halife Mansûr ve Ca'fer es-Sâdık'ın huzuruna çıkar. Kısa bir tanışmadan sonra Ebû Hanîfe Ca'fer es-Sâdık'a sorularını yöneltir. Ca'fer es- Sâdık'da kendisine tevdi edilen sorulara şu şekilde cevap verir: "Bu meselede siz şöyle dersiniz; Medine ehli böyle der, biz ise şöyle deriz" diyerek bazen bizim görüşümüze bazen Medine ehlinin görüşüne bazen de her iki tarafın görüşüne muhalefet ederek kendi düşüncesi yani re'yini ortaya koymuştur. Bununla Ca'fer es-Sâdık ilmi kariyerini ve fakîhliğine de ortaya koymuş oluyordu. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık için, "İnsanların en âlimi, ihtilâfları en iyi bilen kimsedir"[214] şeklinde kendisini senâkarane takdir etmiştir.

Ca'fer es-Sâdık'ın dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ebû Hanîfe ile Medine ve Irak'ta; Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Atâ ve Hafs b. Sâlim ile de Mekke'de ilmî münakaşalar yaptığı bilinmektedir.[215]

İmam Ebû Hanîfe, Ehl-i beyt imamlarının hadîs birikimlerine de vâkıf olmuştu. Bu kapsamda onun Zeyd b. Ali ile uzun süre yakından görüştüğü ve kendisinden Hadîs dinlediği bilinmektedir. Onun tahsil hayatında Hammad b. Ebû Süleyman ve Atâ b. Ebû Rebâh gibi, Zeyd b. Ali de çok özel bir yere sahiptir. Ayrıca onun hac esnasında Ehl-i beyt imamlarından İmam Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık ile de görüşüp bazı fıkhî konuları karşılıklı müzakere ettikleri bilgisi de tarihî kaynaklarda yer almaktadır.[216]

1.7.4. Şu'be b. Haccac (öl.160/776) İle İlişkisi

Vâsıt'da doğan Şu'be b. Haccâc, gençliğin ilk yıllarını doğduğu yerde geçirmiştir. Yaşadığı dönemin meşhur hadis âlimlerinden birçoğuyla görüşme imkanı bulmuştur. Bunlardan biri de Ca'fer es-Sâdıktır. Şu'be b. Haccâc görüştüğü âlimlerden pekçok hadis rivayet etmiştir. 400 civarında hadisi tâbiînden nakletmek suretiyle o dönemde tanınan

---

da kendisinden uzaklaştığı sonucunu çıkarabiliriz. Ancak son rivayette kerametvari bir tarzdaki olaylar bu durumun biraz mübalağaya vardığını göstermektedir. Daha geniş açıklamalar için Bkz. Gördük, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2015), 7-36.

[214] Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahir ve'l-A'lam*, IV/89-90. ; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, ts., 90.

[215] el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, I/8-20.

[216] Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 98.

şahsiyetler arasına girmiştir. Şu'be'nin en önemli özelliklerinden birisi Basra'da sistemli bir hadis tasnifi bir de rical tenkid sistemini oluşturan ekibin başında gelmesidir. Şu'be'nin en önemli görüşlerinden biri tedlis yapmayı büyük bir suç telakki etmesidir. Muanan şeklinde rivayet edilmiş bir hadisi gördüğünde onu mu**'**dal olarak değerlendirmezdi. İhtiyatı dolayısıyla sadece sika olarak bilinenlerden hadis tahric ederdi. Ca'fer es-Sâdık'la uzun bir yaşantı geçirip geçirmediği bilinmemekle birlikte kendisinden sadece bir rivayet tahric etmiştir.[217]

1.7.5. Süfyân es- Sevrî (öl. 161/778) İle İlişkisi

Hicri 95 de Horasan taraflarında dünyaya gelen Süfyân es-Sevr-i ailesinin küfeye yerleşmesinden dolayı, küçük yaşlardan itibaren hayatının önemli bir kısmını orada geçirmiştir. Anne-babası muhaddis olan Süfyân es-Sevri'nin babası Said'in (Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk) Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır. Süfyân es-Sevri Kûfeli tâbiîn âlimlerinden Amr b. Mürre'ye de yetişmiş ve onun öğrencileri arasında da yer almıştır.[218]

Süfyân es-Sevrî'nin Kûfede yaşadığı yıllarda Ca'fer es-Sâdık ile görüştüğüne dair bazı bilgiler de mevcuttur. Örneğin bir defasında aralarında geçen bir sohbet sonunda Ca'fer es-Sâdık kendisine; Ey Süfyân! Yüce Allah sana birtakım ikramlarda bulunduğu zaman, sen de şayet bunun daimi olmasını istiyorsan, Allah'ın verdiği nimetlere karşı hamd ve şükrünü artır. Çünkü Yüce Allah kitabında "Eğer şükrederseniz size nimetimi artırırım"[219] buyuruyor. Ayrıca rızkının artmasını arzu ediyorsan Yüce Allah'tan daha fazla mağfirette bulun. Çünkü Yüce Allah yine kitabında "Rabbinizden mağfiret talep edin. Çünkü o çok affedicidir. Size gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi, mallar ve oğullarla donatsın"[220] ayetini hatırlatmıştır.

[217] Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/264.
[218] Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/234.
[219] *İbrahim* 14/7.
[220] *Nuh* 71/ 10-13. ; Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/261.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Süfyân es-Sevrî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan çok sayıda hadis rivayet ettiği görülmüştür. Kütüb-i Tis'ada Ca'fer es-Sâdık'tan toplam 16 rivayeti bulunan Süfyân es-Sevri[221], *Kütüb-i Tis'a* dışından da Ca'fer es-Sâdık'dan naklettiği birçok rivayete rastlanmaktadır.[222]

1.7.6. İmam Malîk (öl. 179/795) ile İlişkisi

Ca'fer es-Sâdık, Ehl-î Sünnet âlimlerinin çoğu tarafından güvenilir addedilmiş bir şahsiyettir. Aynı zamanda ondan gelen rivayetlere de itibar edilmiştir. Bu konuda İslam alîmlerinin birçoğunun Ca'fer es-Sâdık'ın güvenirliğiyle ilgili olarak söyledikleri birtakım sözler mevcuttur. Örneğin İmam Şafiî onun için sika yani güvenilir ve emin demiştir. Ebû Hâtim er-Râzî ise onunla ilgili "Benzeri olmayan bir şahsiyet"tir demiştir. Yahyâ b. Maîn'in ise onun için "sika" yani güvenilir dediği nakledilmiştir.[223]

Ca'fer es-Sâdık, küçük yaşlardan îtibâren ilim, ibadet, fazîlet ve ahlâk yönünden münbit bir muhitte yetişmiştir. Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd gibi sahâbîlerden; Atâ, Zührî, Urve, İkrime ve Nâfî'[224] gibi meşhur tâbiîn âlimlerinden, akāid, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri tahsil etmiştir. Bilhassa dedesi, Zeynelâbidîn **ve** babası Muhammed el-Bâkır'dan çok istifâde etmiştir. Onlar aracılığıyla pek çok hadis rivâyet etmiştir.[225]

En fazla iltifat ise Ca'fer es-Sâdık'ın muasırı olan ve ona öğrencilik yaptığı da söylenen Mâlikî mezhebinin kurucusu kabul edilen İmam Mâlik'ten gelmektedir. İmam Mâlik onun hakkında şöyle der: "O, üç halde bulunurdu: Ya namaz kılar ya oruç tutar veya Kur'ân okurdu. Abdest almadan hiçbir zaman Allah Rasûlü'nün ismini ağzına almazdı. Boş yere konuşmazdı. Kendisini her gördüğümde kalkar, altındaki minderi bana

---

[221] Müslim, "Cuma", 45; "Hac", 150; Tirmizî, "Hac", 6, 33, 43: Ebû Dâvûd, "Harac", 15; İbn Mâce, "Sadakât", 13; "Menâsik", 15, 85; Ahmed b. Hanbel, el Müsned, 22/467; 23/234; 28/98; 28/99; 28/136-137; Nesâî, "Salâtu'l-iydeyn", 22; "Menâsik", 149.

[222] Örnek rivayetler için Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, ts., I/311.

[223] Zehebî, *Mîzânü'l-İʿtidâl fî Naḳdi'r-Ricâl*, 1/415.; Şeker, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", 105-128.

[224] Yunus Emre Gördük, *Tâbiîn Döneminde Kur'ân Tefsiri – Nâfi Mevla İbn Ömer Örneği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 107-110.

[225] Ebû Bekir İbn. Ebû Şeybe, *Musannef*, ts., II/123.

verirdi."[226] İmam Mâlik ilk başlarda hocası Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet etmekten istinkaf etmişse de[227] daha sonra ondan gelen rivayetleri nakletmiş ve bunlardan yaklaşık 14 tanesini de meşhur eseri *el-Muvatta'*ya almıştır.[228]

1.7.7. Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî (öl. 198/813) İle İlişkisi

Yahyâ b. Saîd el-Kattân H. 120 de Basra şehrinde dünya geldi. Pamuk ticareti yapmasından dolayı "Kattân", şaşı olmasından dolayı da kendi akranları arasında "Ahvel" diye anılmıştır. Aralarında Şu'be b. Haccac ve Süfyân es-Sevrî'nin bulunduğu birçok âlimden ders alırken, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, İshak b. Râhûye gibi pekçok meşhur muhaddis kendisinden rivayette bulunmuştur.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ca'fer es-Sâdık ile görüşüp görüşmediği kaynaklarımızda çok netlik kazanmasa da ona karşı muhabbet duyduğu belirtilir. Zehebî'nin meşhur eseri Siyer-û A'lam-i-Nûbelâ adlı eserinde aktardığına göre onun, "Benim kalbimde ona karşı hissler mevcuttur"[229] demek suretiyle ona karşı olan muhabbetini dile getirmiştir. Yahya'nın, Ca'fer es-Sâdık'tan Kütüb-i Tis'a'da tolam 21 rivayeti bulunmaktadır.[230]

Bu bölümde Ca'fer es-Sâdık'ın kendi çağdaşları olan âlimlerle münasebeti ele alınmak suretiyle o dönemdeki ilmî aheng'in ne şekilde cereyan ettiği objektif bir şekilde ortaya konmuş oldu. O dönemde Ehl-i Sünnet-Şiâ ayırımı da olmadığından dolayı zikri geçen âlimler herbirisi kendi alanında oldukça yüksek bir ilme ve bilgi birikimine sahip kimselerdi. Bu âlimler siyasî arenadan kendilerini uzak tutmak suretiyle hem ilme hem de

---

[226] Ebû Zehre, *İmam Ca'fer*, 66-83.

[227] İbn Adî, *el-Kâmil fî Duʿafâʾi'r-Ricâl* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1988), II/555. İmam Mâlik'in Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet etmemesinin nedenlerini daha önceden açıklamıştık.

[228] Daha önceden gerekli dipnotları verdiğimizden dolayı burada aynı dipnotları vermeye ihtiyaç duymuyoruz. Bkz. Tez'in 65. dipnotuna bakınız, Korkmaz - Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Öğrenci İlişkisi", 1163-1176. Ayrıca Bkz.. Evgin, "Sünnî Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisciliği", 131.

[229] ez-Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/255-256.

[230] Ebû Dâvûd, "Menâsik", 26, 56, 56; "Hurûf" 3969 no'lu hadis; Nesâî, "Tahâret", 184; "Hayz" 24; "Gusl ve Teyemmüm", 23; "Menâsik", 46, 51, 52, 168, 169, 179, 202, 211; "Sehv" 65; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 15/339; 22/319; 22/320, 22/325; 44/10.

halka samimi bir şekilde kendilerini adamışlardır. O dönemde birbirlerinden rahat bir şekilde rivayetler alıp ders arkadaşlığı bile yapanlar olmuştur. Hatta bazıları zaman zaman ilmî müsabakalarda da karşılıklı tartışmışlardır. Bu bölümün teze en büyük katkısı yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere o dönemin ilmî alt yapısının ne denli güçlü olduğunun ispatıyla Ca'fer es-Sâdık'ın o dönemde yetişmiş ve ilmî müktesebatı oldukça yüksek bir şahsiyet olduğunun belirlenmesiyle, onun bu ilmî yönü bu tezin heryerinde etkisini göstermiştir.

1.8. KENDİSİNE İSNAT EDİLEN ESERLER

1.8.1. Matbu Eserler

Şîa'ya göre Ca'fer es-Sâdık, fıkhî, tasavufî, felsefî, kimyevî vb. pekçok manevi ve pozitif ilimleri uhdesinde toplamış bir şahsiyettir. Bunlarla ilgili çok sayıda eser de kaleme aldığına dair bilgiler de mevcuttur.

Ca'fer es-Sâdık'ın yazdığı iddia edilen eserlerin önemli bir kısmı ona isnad edilmiştir. Yani kendisinin bu eserleri yazdığına dair elimizde net bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte fal, cefr, tılsım, hûruf gibi örtük (sırlı) ilimlerde eser yazdığı ayrıca kitap teliflerinin olduğu söylemleri, daha çok Gulât olarak aşırı Şiî grupların dile getirdiği bilgilerdir.[231]

Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bazı eserler günümüze kadar gelmiştir. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan yazma eserler incelendiğinde kütüphanenin değişik koleksiyonlarında Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen 48'i yazma 7'isi de matbu olmak üzere toplam 55 esere rastlamak mümkündür. Daha önceden farklı alanlarda hazırlanan bazı doktora tezlerinde bu eserlerin önemli bir kısmı, anahatlarıyla buralarda değerlendirilmiştir.[232] Biz burada daha çok zikri geçen doktora çalışmalarında kayıt altına

[231] Süleymaniye kütüphanesinde kendisine nisbet edilen eserleri incelediğimizde bu durumu görmek mümkündür. Bu kütüphanede bulunan birçok koleksiyonda Ca'fer-es-Sâdık'a nispet edilen ve yukarıda isimleri kısmen zikredilen birçok yazma eser'e ulaşmak mümkündür.

[232] Gördük, *İmam Cafer es-Sadık ve Ona İsnad Edilen İşari Tefsir*, 82-106.

alınmamış veya bize göre eksik bırakılmış noktalara değineceğiz. Çeşitli koleksiyonlarda Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen pekçok yazma eser aşağıdaki şekildedir:

1. Makâlât-ı Hazret-i İmam Ca'fer es-Sâdık[233]
2. Kitabü't-Tevhîd ve'l-Edille ve't-Tedbîr[234]
3. Terceme-i Sihamü'l-Gayb fî İsâbeti'z-Zamîr[235]
4. Kur'ânâme[236]
5. Falnâme-i Ca'fer-i Sâdık[237]
6. Câbir b. Hayyân'dan Rivayet Edilen Risale[238]
7. Kitabü'l-İhlilice[239]
8. Geçime ve Kazanca Dair Sorulara Cevapları[240]

Bu eserlerden en önemlisi Kitabu't-Tevhîddir. Ayrıca bu eser Mufaddal b. Ömer'den rivayet edildiği için buna Kitabu'l-Mufaddal da denmiştir. Eserin giriş cümlesinde Mufaddal lafzı geçer ve daha sonra Yüce Allah'a hamd ile devam eder.[241]

1.8.2. Yazma Eserler

Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen yazma eserler birkaç kategoride değerlendirilebilir.[242] Bunlar Tefsir, Astroloji Fal, Kimya, Cefr/Cifr ile ilgili eserler olarak zikredilebilir. Bunları iki kısma ayırmak mümkündür.

---

[233] Ca'fer es-Sâdık, *Makâlât-ı Hazret-i İmam Ca'fer es-Sâdık*, (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Müteferrik, 399608).

[234] Ca'fer es-Sâdık, *Kitabü't-Tevhid ve'l-Edille ve't-Tedbîr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 208688).

[235] Ca'fer es-Sâdık, *Terceme-i Sihamü'l-Gayb fi İsabeti'z-Zamir*.

[236] Ca'fer es-Sâdık, *Kur'ânnâme,*(İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Galip Bey, 639538).

[237] Ca'fer es-Sâdık, *Falnâme-i Ca'fer-i Sâdık*.(İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Müteferrik)

[238] Ca'fer es-Sâdık, *Risâle fi'l-Kur'ati'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*. (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, B8048/4, 571710)

[239] İhlilice-Myrobalan; Sepicilikte ve boya işlerinde kullanılan helile ağacı meyvası.

[240]Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hüseyin Muzaffer, *Imam al-Sadıq*, çev. Jasim al-Rasheed (Kum: Ensariyan Foundation, 1998), I/37-140. Ayrıca bkz.. Mehmet Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri", *Dini Araştırmalar* 4/11 (Aralık 2001), 113-132.

[241] Bu eser'in orijinal baskılarını Meşhed İmam Rıza Kutsal Kapısı Kütüphanesiyle, Tebriz de bulunan Milli Kütüphaneyi ziyaret ederken inceleme fırsatım olmuştu.

[242] Cabala Dvin, "Câfer", *İslam Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Basımevi, 1945), III/7.

Ca‘fer es-Sâdık’a Nisbet Edilen Tefsirler

1. Tefsîrü’l-Kur’ân[243]

Brockelman’ın *GAL*[244] Fuat Sezgin’in de *GAS*[245] adlı eserinde bu kitabın beş nüshasından söz edilmektedir. Brockelman bu tefsirin iki nüshasından bahseder. Bu nüshalardan birincisi Buhâr[246], diğeri de Bankipore’dadır. Fuat Sezgin ise bu iki nüshaya ilaveten ayrıca üç ayrı nüshadan da daha söz etmektedir. Bunlar; *Aligarh, Ch. Beatty ve Nafiz Paşa* nüshalarıdır. Fuat Sezgin’in yaptığı tespite göre dünyada bunlardan sadece beş nüsha bulunmaktadır. Kendisi bu nüshalar hakkında şu bilgileri vermektedir.

Buhar Nüshası:[247] Buhar 13. de kayıtlıdır. 309 varak olan bu nüsha hicri 1019 da yazılmıştır.[248]

Bankipora[249] *nüshası:*[250] 18.2/1460 Numarada kayıtlıdır. 233 varak olan bu nüsha h. XII. yüzyılda yazılmıştır.[251]

Aligarh[252] *Nüshası:*[253] Bu nüsha Aligarh 2976111/28 numarada kayıtlı olup 138 varaktır.

Ch. Beatty Nüshası: 5253 numarada kayıtlıdır. 137 varak olan bu nüsha hicri 10.

[243] Ebû Abdullah Ca‘fer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn el-Medenî el-Hâşimî el-Kureşî Ca'fer es-Sâdık, *Tefsîru’l-Kur’ân*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 313479, 00065).
[244] Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte Der Arabischen Litteratur)* (Leiden, 1943), I/321.
[245] Sezgin Fuat, *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)* (Leiden: E,J.Brill, 1967), IX/171. ; Fuat Sezgin, *Tarihu’t-Turâsi’l-Arabi*, çev. Mahmud Fehmi Hicazî (Riyad, 1982), I/529.
[246] Hindistan’ın bihar eyaleti Patna’da bir mahalle ve yerleşim yeri.
[247] *Buhar kütüphanesi yazmalar fihristi,* Calcuta, 1923; Ayrıca Bkz. Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usul* (Ankara, 1976), 191.
[248] Brockelmann, *GAL (Geschichte Der Arabischen Litteratur)*, I/321.
[249] Bihâr eyaletinde, Ganj nehrinin sağ kıyısında kurulmuş bulunan Patna şehrinin batı kesimlerini içine alır.
[250] Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usul*, 189.
[251] Brockelman, “Supp”, c.1 s.321; Sezgin, “GAS” c.1, s.529
[252] Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletinde İslam Üniversitesiyle meşhur tarihi bir şehir.
[253] Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usul*, 187.

Asırda yazılmıştır.[254]

Nafîz Paşa Nüshası: 65 numarada kayıtlı olup, 154 varaktır.

2. *Vahyü'l Esrâr:* Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 249/4' de kayıtlıdır. 75-81 varakları arasında olup her varak 21 satırdır.[255]
3. *Kitâb-u Menafi'ü Süveri'l-Kur'ân:* Bu eser kuran surelerinin herkesçe bilinemeyecek inceliklerini sıralar. Bu eserin mevcut üç nüshası da Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.
4. *Fâl el-Kur'ânü'l-Azîm*: Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Giresun 108/17'de kayıtlıdır. 170-176 varakları arasında olup her varak 28 satırdır.
5. *Havâssu Süveri'l-Kur'âni'l-Azîm*: Ramazan Sıtkı tarafından 1314 yılında istinsah edilen bu eser, 180x120, 135x70 mm ebadında, 13 varak, her varakı 9 satır ve rik'a hattıyla yazılıdır.
6. Hâkim es-Semerkandî'nin es-Sevâdu'l-A'zam'da Bahsettiği Tefsir.[256]
7. Hırzü'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık[257]
8. Risâle-i İmâm Ca'fer es-Sâdık[258]
9. Risâle-i Ed'iye[259]
10. Kitâbü'l-Fal[260]

[254] Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabi*, I/529.
[255] Ca'fer es-Sâdık, *Vahyu'l-Esrar*, Süleymaniye-H. Hüseyin Paşa, 249/4, v.75
[256] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkândî, *Uyûnü'l-Mesâîl* (Bağdat: Matbaatü'l-Es'âd, ts.), 256.
[257] Ca'fer es-Sâdık, Hırzü'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 203999, 03324-009).
[258] Ca'fer es-Sâdık, *Risâle-i İmâm Ca'fer es-Sâdık,* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 533411, 00108).
[259] Ca'fer es-Sâdık, *Risâle-i Ed'iye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi. Fatih, 239776).
[260] Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn el-Medenî el-Hâşimî el-Kureşî Ca'fer es-Sâdık, *Kitâbü'l-Fal*.(İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 319776, 00626-013)

1.9. CA‘FER ES-SÂDIK’IN DÖNEMİNDEKİ FIRKALARIN CA‘FER ES-SÂDIK’A YAKLAŞIMLARI

Farklı görüşlerin fırkalaşmayı meydana getirmeye başladığı II. (VIII) yüzyılda İslâmî konulardaki düşüncelerini daha toplayıcı ve kapsayıcı bir tarzda ortaya koyan Ca‘fer es-Sâdık, bir taraftan mutedil fırkalarla arasındaki münasebetlerini yoğunlaştırırken diğer taraftan ğulat fırkalarla mücadele etmekten de geri durmamıştır. Bunun neticesinde kendisi çağdaşlarının takdirlerini kazanmış ancak çeşitli zümreler onun farklı meziyetlerini ön plana çıkarmaktan geri durmamışlardır. Yani, mutedil fırkalar onu Ehl-i beyt’e bağlı müttaki bir mü’min olarak görüp o şekilde ona karşı bir yaklaşım sergilerken, gulat fırkalar ise onu olduğundan çok daha yüksek hatta ulaşılamaz bir mertebede kabul etmişlerdir. Örneğin İsnaaşeriyeye göre Ca‘fer es-Sâdık bütün gizli (gayb bilgisi), felsefî, tasavvufî, fıkhî ve tabiî ilimlere ayrıca Zebûr, Tevrat, İncil ve İbrahim’in (a.s) Suhuf’una, Hz. Fatıma’nın Mushaf’ına, her türlü helal ve harama, geçmiş ve gelecekteki bilgi ve haberleri ihtiva eden cefr ilmine vâkıf olan bir şahsiyettir. Aynı zamanda ilahi ilimlerin taşıyıcısı ve Şîa’nın altıncı imamıdır.[261] Şîa’nın bize takdim ettiği Ca‘fer-Sâdık profili her ne kadar son dönem mutasavvıfları için ilgi çekici görünse de bu durum birçok hurafe inanç ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[262] Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi mutedil fırkalar ona doğru bir yaklaşım metodu sergilerken gulat fırkalar ise onu istismar etmişlerdir.

Özellikle gulat veya daha farklı Şiî fırkalara mensup bazı şahıslar zaman zaman farklı vesilelerle Allahı inkar etme başta olmak üzere bazı konularda pek ileri gitmişlerdir. Bunlara karşı Allah’ın varlığını ispatlamaya çalışan âlimler hep olmuştur. Şîa imâmları da bu âlimler arasında takip ettikleri metodla temayüz etmişlerdir. Onlar, hem fıtrî hem de

[261] el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliya*, 1, 3-20.

[262] Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Kitâbü’l-ʿİber (Kitâbü Tercemâni’l-ʿİber) ve Dîvânü’l-Mübtedeʾ ve’l-Haber fî Eyyâmi’l-ʿArab ve’l-ʿAcem ve’l-Berber ve Men-Âṣarahüm Min-Zevi’s-Sulṭâni’l-Ekber*, ts., 1/781-797. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn - Zakir Kadiri Ugan, *Mukaddime* (İstanbul: MEB Basımevi, 1997), I/364.

aklî delillerle, birbirlerinden farklı fikir ve düşünceye sahip olan münkirler ile mücadele etmek suretiyle yaratıcının varlığını ispatlamaya çalışmışlardır. Farklı fikir ve düşüncelere sahip olan bu münkirleri takip ettikleri metodlarla ikna veya ilzâm etmişlerdir. İmamların öncelikli hedefi onları inkarcılıktan şüphe durumuna düşürmek, ardından farklı aklî deliller kullanmak suretiyle onları ikrâr ve imân düzeyine eriştirmeyi amaçlamışlardır.[263]

Örneğin hisçilerin akli delillerle çürütülmesine yönelik verilen pekçok örnekten birinde, Mısır'dan Ca'fer es-Sâdıkla görüşmeye gelen ve "zındık" olarak nitelenen bir kişiyle yaptığı münazarada aklî delilille hareket ederek yaratıcının var olduğunu savunmuştur. Ca'fer es-Sâdık münazaranın hemen başında onun dünyanın birçok yerinden bîhaber olduğunu zındıka itiraf ettirdikten sonra şunları söylemiştir: "Şaşılacak bir durumdur ki sen doğuya, batıya gitmemişsin, yerin derinliklerini ve gökyüzünü araştırmamışsın. Bu mekânlardan ve onların arkasındakilerden bîhaber olmanla birlikte içlerindeki şeylerin varlığını reddediyorsun. Akıllı insan bilmediğini hiç inkâr eder mi?" Bu açıklamalarla aklî bir çıkarımla karşılaşan münkir, ona ancak şu cevabı verebilmiştir: "Şu ana kadar hiç kimse bana böyle bir yaklaşım sergilememişti demiştir.[264]

Netice itibariyle Ca'fer es-Sâdık ile ilgili ifade edilenlere bakınca hemen hemen bilmediği bir ilmin olmadığı, engin bir gayb bilgisine ve akli mantıki ikna kabiliyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun getirdiği cevaplara ve ilgilendiği alanlara bakılacak olursa neredeyse tüm ilimleri bünyesinde topladığı sonucu doğar. Doğrusu bu durum onun peygamberlerden bile üstün bir makamda olduğu izlenimini vermektedir. Bize göre bu şekildeki yaklaşımlar Kur'ân, Sünnet, akıl, icma vb. delillerle de çelişmekte ve tamamen mübalağadan ibaret kalmaktadır.

---

[263] Daha geniş açıklamalar için bkz. Abdulalim Demir - Azarakhshi Mostafa, "İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* XIII/2 (Haziran 2021), 1.

[264] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), I/78.; Ayrıca bkz.Demir - Mostafa, "İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller", 529.

1.10. CA‘FER es- SÂDIK’A NİSPET EDİLEN MEZHEP: CA‘FERİYYE MEZHEBÎ

Bu başlık altında kısaca Ehl-i Sünnet mezhebinin ilk teşekkül süreci anlatıldıktan sonra, Ca‘fer es-Sâdık’a isnad edilen ve kurucusu olarak da kabul edilen Ca‘ferî veya Ca‘feriyye mezhebinin kuruluş, gelişim aşamaları ve bu mezhebin temel inanç esasları üzerinde durulacaktır.

Ehl-i Sünnet anlayışında Hz. Peygamber’in vefatından, dört halife dönemine kadar özellikle de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslamiyet oldukça genişlemiştir. Bu genişlemenin neticesinde İslam toplumu çok farklı inanç gruplarıyla karşılaşmıştır. Bunun sonucunda pekçok farklı inançtan insanlar İslamiyeti kabul etmiştir. Farklı toplumların İslamiyet çatısı altına girmesiyle birlikte farklı anlayışların da İslamiyetle temas etmesi söz konusu olmuştur. Ancak kısa bir zaman sonra İslam toplumunda ilk ayrışmalar Hz. Ali ile Muaviye arasında çıkan savaş ve meydana gelen birtakım siyasî olaylar, Ehl-i Sünnet, Şîa[265] ve Hariciler diye ilk mezhebî ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni anlayışların Kur’ân ve sünnet etrafında uygun bir mecrada yol alması beklenirken siyasî birtakım hesaplaşmalar sonucunda meydana gelen ayrışmaların herbiri başka noktalara evrilmek durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda mezheplerin ilk tohumları atılmıştır denebilir.[266] Ancak şu husus unutulmamalıdır ki,

[265] Şîa, önceleri siyasî bir taraftarlık olarak kendini gösterirken daha sonraları itikadi bir mezhep olarak günümüze kadar gelmiştir. Kûleynî *el-Kâfî*'sinde imamet konusuna ayırdığı başlıkta imamlara itaat etmenin farz olduğunun gerekliliğini getirdiği rivayetlerle desteklemeye çalışmıştır. O rivayetlerin birinde Ca‘fer es-Sâdık: Hz. Ali’nin, Hz. Hasan ve Hüseyin’in, Ali b. Hüseyin ile Muhammed b. Ali’nin Her birinin imam olduğunu ve onlara itaat etmenin farz olduğunu söylemiştir. Küleynî, *el-Kâfî*, I/109-110.;Mehmet Öztürk, “Hz. Ali Dönemi Siyasî Ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/83 (2013), 88-89.;Tanrıverdi, *Sıffin Vakası*, 265.

[266] Mezhepler ikiye ayrılır. Birincisi, itikadi mezhepler, ikincisi ise siyasî mezheplerdir. İtikadi mezhepler Şiâ ve Mu'tezile isimlerinde olduğu gibi belli bir topluluğa ya da kurucusuna nisbet edilerek anılırlar. " Mâturîdiî ve Eş'ârî kavamlarında ifade edildiği gibi, bütün siyasî mezhepler,"İmâmeti Kübrâ"demek olan "hilafet " konusu etrafında toplanırlar denmiştir. Geniş açıklama için bkz.; Muhammed Ebû Zehrâ, *İslamda Siyasî, itikadî ve Fıkhî Mezhepler tarihi.* (İstanbul: Eko Ofset, 1991), 29.

mezhepler yeni birer din değil, bir dini benimseyen toplumların içlerinde barındırdıkları özellikler sonucunda kazandıkları birtakım formlardır.[267]

Ehl-i Sünnet içerisinde kendilerine soru tevdi edilen ve bu soruların neticesinde Kur'ân ve sünnet çerçevesinde görüş beyan edip insanların nazarında muteber bir hüviyet kazanan ve daha sonra mezhep imamı olarak kabul gören bazı âlimler belirmeye başlamış. Bu âlimlerin ortak amacı ortaya çıkan dini meselelerde sorunları çözmek için Kitap, Sünnet, Kıyas ve İcma-ı Ümmet hükümleri çerçevesinde bir sonuca varmak olmuştur. Bu âlimler, bir mezhep kurmak, tesis etmek amacıyla ortaya çıkmamışlardır. Kısacası mezheplerin teşekkülü birçok olay ve hadisenin sonucunda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır denebilir. Zamanla bu âlimlere tabi olanların ziyadeleşmesi sonucunda ya takip ettikleri imam veya sahip olunan ana görüş açısından mezhepler adlandırılmışlardır.[268] Ancak bu mezhepler teşekkül ettikten sonra zamanla birçoğunun müntesipleri tükenmiş, isimleri de unutulmaya yüz tutmuştur.[269]

İmam Suyûtî'ye göre İslam toplumu nezdinde mezhep sayısı dört ile kayıtlanmadığı gibi müçtehid düzeyinde olanların sayısı da birkaç kişiyle sınırlı değildir. Ancak birçok müçtehid vefat ettikten sonra kendilerine müntesip olanların da gerekli hassasiyeti göstermemesi neticesinde tarih arenasından silinmişlerdir.[270]

---

[267] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab 'zhb'md."* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 2015)"; Ayrıca Bkz. İlyas Üzüm, "Mezhep" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2004), 29/526-532.

[268] Mustafa Akman, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (Haziran 2019), 2-36.

[269] İslam hukuk tarihinde yaşamayan birçok sünnî mezhep gelip geçmiştir. İmam Suyûtî ve ve İmam Zehebî'nin tasniflerinin yanısıra Fuat Sezgin'in de bu konuda bir tasnifi bulunmaktadır. Fuat sezgin yeryüzünde müntesibi zamanla tükenen ve sadece tarih sayfalarında kalan mezhepleri şöyle özetlemektedir: İbn Ebû Leylâ (öl.148/765) Mezhebi, Evzâîlik (el-Evzâî) (öl.157/774) Mezhebi, Yunus el-Eylî (öl.159/775) Mezhebi, Süfyan es-Sevrî (öl.161/778) Mezhebi, İbn Yesâr (öl. 170/786) Mezhebi, Leys b. Sa'd (175/791) Mezhebi, Yahya b. Adem (öl. 202/818) Mezhebi, Şüreyh b. Yunus (öl. 235/849) Mezhebi, Davud ez-Zâhirî (öl. 270/884) Mezhebi, Nebîl (öl.287/900) Mezhebi, Ebû Bekir Muhammed ez-Zâhirî (öl. 297/910) Mezhebi, Cerîriye (öl.310/923) Mezhebi, İbn Eyyüb el-Abbâdânî (öl.347/958) Mezhebi, Ahmed b. Kâmil (öl. 350/ 961) Mezhebi, daha geniş bilgiler için Bkz. Hüseyin Okur, "İslâm Hukuk Tarihinde Yaşamayan Sünnî Mezhepler ve Fuat Sezgin'in Tasnif", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (Güz 2019), 409-428.

[270] Celaleddin Suyutî, *el- hâvi li'l Fetâvi* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), II/148.

Sünnî kaynaklara göre halen dünya üzerinde yaygınlık gösteren dört büyük itikadî mezhep bulunmaktadır. Bunlar Hanefî, Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleridir. Mezhepler konusunda Şiî anlayışa baktığımızda ise, Hz. Ali ve Muaviye arasında meydana gelen savaşlardan sonra daha ziyade siyasî olarak Şiâ'daki mezhep oluşumunun ilk tohumları burada atılmıştır denebilir. Çok geçmeden Şîa'da da çeşitli mezhepler yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamıştır. Örneğin İmâmî farklılaşmanın nüveleri hicrî II. asrın ortalarından itibaren atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Mu'tezile gibi bazı fırkaların da artık kurumsallaştığını görmekteyiz. Bununla birlikte İmâmiyyede de artık kendi öncüleri tarafından siyasî ve karizmatik lider üzere kendi fikirlerini inşa etme eğilimi başlamıştır.[271] Bu mezheplerden birçoğu faaliyetlerini aktif bir şekilde günümüze kadar devam ettirmiştir. Şiî mezhepler dünya üzerinde her ne kadar nicelik olarak çok yaygın değilse de özellikle Ortadoğu coğrafyasında yaygın durumda olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu mezheplerden bazıları da var ki bunlar çok geniş bir alanda varlık gösterememiştir. Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen Ca'ferîlik veya Ca'feriyye Mezhebi de bu kabildendir denebilir.[272]

Özellikle Şiî kaynakların önemli eserlerinden biri olan Şeyh Müfid'in "Evâʾilü'l-Maḳālât fi'l-Meẕâhibi'l-Muḫtârât" adlı eserinde yapılmış olan tanıma göre, Hz. Peygamber'in nas ve bizzat belirlemesi neticesinde İmâmet, önce Hz. Ali'ye daha sonra Hz. Fâtımanın soyundan gelmiş olan iki oğluna ardından da Hz. Hüseyin'in nesliyle devam eden ve en sonunda da gâib imamla neticelenen ve onikinci imamın gaybetinden (el-gaybet-ü's-Suğrâ) sonra da tam bir mezhep halini alan fırka olarak tanımlanmıştır.[273]

---

[271] Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa* (Necef, 1936), 33-36.; Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/226-227. Ayrıca bkz. Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 245.

[272] Ayşen Baylak Görgün, "Türkiye'de Caferi Topluluğun Konumu ve Değişim Dinamikleri Üzerine Değerlendirmeler", *İnsan&Toplum*, (Bahar 2017), 70-71.

[273] Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makālât* (Tebriz, 1364), 58-60. Şîa denince akla Zeydiyye ve İsmailiyye de gelmelidir. Ancak günümüzde müntesipleri yok denecek kadar azdır. Buna karşılık İmamiyye denince de coğrafik olarak daha fazla yayılmış olduğundan dolayı günümüzde Şîa denince akla Ca'feriyye mezhebi veya fırkası anlaşılmaktadır.

İmamiyye[274], Zeyd b. Ali'nin (öl. 122/740) imâmetini kabul etmemelerinden dolayı "Râfizî", on iki imam akidesini benimsemelerinden dolayı "İsnâaşeriyye", oniki imama inanmayı dinin esaslarından biri olarak telakki ettiklerinden dolayı "İmâmiyye"[275], hem itikadi yönden hem de ibadet ve muamelat açısından Ca'fer es-Sâdık'ın görüşlerine dayanmalarından ötürü de "Ca'feriyye" diye adlandırılmıştır.[276] Bu konuda şunun bilinmesi gerekir ki İmâmet anlayışında Zeydiyye'den ayrılmış olan Şîa'nın ne kadar kolu varsa tümü Ca'fer es-Sâdık'ın imâmeti noktasında ittifak etmişlerdir.[277]

Şîanın ilk ortaya çıkışını dikkate aldığımızda Ca'feriyye mezhebinin siyasî bir nedene dayanmak suretiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet mezhepleri ilk başlarda kendilerine has bir mezhep sistematiği oluştururken Şîa mezhepleri, özelde de Ca'feriyye mezhebi için böyle bir şey söylememiz mümkün görünmemektedir. Çünkü Şiâ mezheplerinin gelişimi, Ehl-i Sünnet'teki gibi hızlı olmamıştır. Nedenine gelince, bu mezhepler ilk başlarda yalnızca Ehl-i beyt'ten gelen rivayetleri esas alıp amel etmişlerdir. Bu da Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin söylemleri ve bakış açılarının gündemi belirlediği sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bu anlayışın topluma yerleşmesinden sonra imamlar vasıtasıyla gelmeyen rivayetler ya alınmamıştır veya sınırlandırılmıştır. Bunların bir sonucu olarak şu söylenebilir: "Ehl-i Sünnet fıkhı ile Şîa fıkhı birbiriyle mukayese edildiğinde, Şîa fıkhının gelişim itibariyle yavaş, literatür açısından da oldukça geç bir dönemde ortaya çıktığını söyleyebiliriz"[278].

[274] İmamiyye mezhebinden olanlar, Câ'fer es-Sâdık'a kadar olan imamlık silsilesini kabulde müttefiktirler. Ancak Câ'fer es-Sâdık'tan sonrası için fikirleri birbirinden ayrışmaktadır.Daha geniş açıklama için Bkz. Cabala Dvin, "Câfer", *İslam Ansiklopedisi*, III/7. Ayrıca Bkz. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-A'yan*, çev. de Slane, ts., I/300.

[275]Ahmed b. Yahya b. Câbir İbnü'l-Mürtezâ, *el-Behrü'z-Zehhâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), I/42. ;Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam* (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 286. Ayrıca Bkz.Ahmet Ekinci, "Caferi Fıkhının Doğuşu ve Dönemleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 523-546.

[276] Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiâsı* (İstanbul, 1984), 153.

[277] Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 7/4-10.

[278] A.K Kazı, "Notes The Development of Zaidi Law (Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar)", çev. Kadir Demirci, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I (20014), 209-218.

Ca‘fer es-Sâdık yumuşak bir tabiata sahip olduğu ve Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’inden gelmesi münasebetiyle kısa zamanda birçok öğrencisi olmuş ve halk etrafında toplanmıştır. Şîa’nın İmamet anlayışında Zeydiyye’den[279] ayrılan bütün gruplar Ca‘fer es-Sâdık’ı imam olarak kabul etmiştir. Bu da onun artık bir rehber ve imam olduğunun kanıtı olarak görülmüştür.

Bu çerçevede öğrencilerin ve halkın teveccühü neticesinde zaman zaman Ca‘fer es-Sâdık’a fıkhi birçok soru da yöneltilmiştir. Kendisi de gelen bu sorulara fetvalar vermiş. Bu fetvalar da özellikle kendi öğrencileri tarafından halka ulaştırılmıştır. Ayrıca Ca‘fer es-Sâdık’ın bu fetvaları Şîa’nın birçok eserinin usul bölümlerinde biraraya getirilmiştir.[280]

Bir mezhebi doğru anlamak istiyorsak, öncelikle o mezhebin kaynaklarına bakmamız gerekir. Mezhebin kaynakları ne derece Kur’ân ve Sahîh Sünnet’le örtüşüyorsa ayrıca sözkonusu mevzular ne derece üzerinde icma‘ edilmişse o nisbette ulemâ ve insanlar nezdinde o mezhep muteber kabul edilir.

Bazı mezheplerin etrafında kümelenmiş halk kitleleri, çoğu zaman imamlarının dediklerini değil de kendi anladıklarını imamlarına nisbet etmişlerdir. Bu da çoğu kez

[279] Zeydiyye: Zeyd bin Ali'nin kendisine lider olarak kabul eden bir Şîa mezhebidir. Ayrıca Zeyd'îyye fıkıhını tâkip eden kişiler de Zeydî olarak kabul edilirler .

[280] İbnu’l-Melaâne’nin mirasıyla ilgili bölümde, farklı mezheplerden kişilerin mirasıyla ilgili yerlerde ayrıca boşanma kararıyla ilgili bölümün iki yerinde bu fetvalar mevcuttur. Muhammed b. Ali el-Erdebilî, *Câmîu’Ruvvât* (Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Edvâ, 1983), I/162-163. Küleynî eserinin çoğu yerinde Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetleri bağlamında fıkhî yorumlarını almış ve bazı yerde de yorumlardan yola çıkarak kendi değerlendirmelerini yapmıştır. Küleynî, *el-Kâfî*, I/, 78-80. Şiî hadis âlimlerine göre güvenilirlik yönünden Küleynî’nin *el-Kâfî* adlı eserinden sonra gelmektedir. Müellif, eser sayfa olarak kabarık görünmemesi için rivayetlerdeki senedlerin çoğunu hazf ettiğni belirtmektedir. Kendisine göre tahric ettiği rivayetlerin tamamı güvenilir olduğu için sened zincirlerini yine almamış ve bu rivayetlerin kendisiyle C. Hakk arasında hüccet olduğunu belirtmiştir. (a.g.e., I, 3). Şeyh Sadûk eserinin bazı yerlerinde, “Ca‘fer es-Sâdık dedi ki” yahut, “İmam Rızâ dedi ki” şeklindeki ifadelerle doğrudan mâsum imamların adını vermiştir, bir kısım rivayetlerde de imamların isimlerinden önceki isimleri de zikrederek hadisleri nakletmektedir. Şiî hadisçileri tarafından ilki mürsel, ikincisi müsned olarak tanımlanan hadislerden ikinci türü uani müsnedler daha fazla yer almıştır. İlyas Üzüm, “Kütüb-i Erbaa”, *Kütüb-i Erbaa* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 27/4-6.

kişileri hatalı davranmaya sevk etmiştir. Böyle bir durumda imamların söyledikleriyle kendi söyledikleri arasında taban tabana bir zıddıyet söz konusu olabilmektedir.

Bazı kaynaklarda özellikle Kûfe'de, başta Ebü'l-Hattâb [281], Mufaddal b. Ömer[282] ve bunların dışında da bazı şahıslar Ca'fer es-Sâdık ve babası Muhammed el-Bâkır hakkında birçok rivayeti onlara nisbet ederek birçok uydurma rivayet oluşturmuşlardır. Bu rivayetlerden biri Keşşi (öl.III-IV./IX-X.) tarafından şu şekilde zikredilmiştir; Keşşî, öncelikle Ca'fer es-Sâdık'ın İslam'a aykırı davranışlardan şiddetle sakınan müttakî bir müslüman olduğunu söyler. Ancak onun etrafında bulunan kişilerin ilim sahibi olmadıklarını bilakis cahillerden müteşekkil bir çevresinin olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bu şahısların Ca'fer es-Sâdık'a münker, mevzû hadisler- izafe ettikleri, "Göğün İlahı'nın imam Muhammed el-Bâkır veya Ca'fer es-Sâdık olduğu"- gibi birtakım asılsız ve insanı küfre sevk edecek sözleri ona nisbet ettiklerini belirtir. Hâlbuki Keşşî, Ca'fer es-Sâdık'ın kesinlikle bu tür şeyleri söylemediğini etrafındaki şahısların bu tür nitelemeleri kendisine yakıştırdığını söylemiştir.[283] İşte bu ve buna benzer söylemlerden yola çıkarak günümüzde var olan Ca'feriyye mezhebinin tamamıyla Ca'fer es-Sâdık'ın sözlerine ve görüşlerine dayandırılıp oluştuğunu söylemek oldukça güçtür.[284] Bu çerçevede değerlendirdiğimizde Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bu mezhebin kaynakları birtakım problemler barındırmaktadır. Çünkü Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen birçok söz bizzat ona

[281] Ahmed b. Yahya b. Câbir Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Mahmud Firdevs el-Âzm (Dımeşk/Şam, 1997), 3/290.; Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî el-Versinân Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, ed. Abdullah Sellam es-Samerraî (Bağdat, 1988), 289.; Ayrıca Bkz. Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 57-98. Bozan, Mezhepler Tarihi kapsamında yapmış olduğu doktora çalışmasında İmâmiyye Şîa'sının teşekkül sürecini ele almış,bu çerçevede imâmet nazariyesinin ne zaman ortaya çıktığı, onu ortaya çıkaran etkenler, imâmetle ilgili ilk İmâmî fikirlerin neler olduğu, süreç içinde hangi unsurların buna eklendiği ve en erken ne zaman ana unsurları ile teşekkül etmiş olabileceğiyle ilgili bu esere bakılabilir.

[282] Şeyh et-Taîfe Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Rical el-Ma'ruf Bi'r-Ricali'l-Keşşî*, ed. Mirâbâd el-Esterâbâdi- Mehdi er-Recâi (Kum: Müessefetü Âl-i' Beyt Aleyhimüsselam, 1404), 612-614.

[283] et-Tûsî, *İhtiyâru Marifeti'r-Rical el-Ma'ruf Bi'r-Ricali'l-Keşşî*, 617.

[284] Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/189. Sünnî fıkıh mezhepleri imamları arasında önemli bir yere sahip olan Câ'fer Sâdık'a dayandırılan fikirler bazı hususlarda Sünnî fıkıh kitaplarıyla Şiî literatürde farklılık göstermektedir. Ayrıca bilinmektedir ki Sünnî literatüre nispetle Şîa'ya ait eserler çok daha sonra telif edilmiş olması, bu eserlerde çok miktarda zayıf rivayetlerin bulunduğunu Şiî bilginler tarafından da kabul edilmiş görünmektedir. Haliyle bu durum Câ'fer Sâdık'a ait olanla olmayanı zorlaştırmaktadır Ayrıca Bkz. Eren Gündüz, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 68-69.

ait değil, aksine onu dinleyip daha sonra onun düşüncelerini kaleme alanların yorumları ve yaklaşımlarıdır. Yani onun dizi dibinde oturup, söylediklerini dinleyip sonra yanından ayrıldıklarında aslında imam şunu demek istedi diyerek bu ve benzeri düşüncelerle bu mezheb'in teşekkül etmiş olduğu gerçeğidir.[285] Ca'feriyye Mezhebî, doğrudan Ca'fer es-Sâdık'ın oluşturduğu bir mezhep olmaktan ziyade, müntesiplerinin onun fikirlerini yorumlayarak onun vefatından sonra oluşturdukları bir mezheptir denebilir.[286]

1.10.1. Ca'feriliğin İnanç Esasları

Ca'feriliğe mensup âlimler, bu mezhebi beş temel esas üzerine bina etmişlerdir. Bunlar: tevhid, nübüvvet, adalet, imamet, meâd şeklindedir.[287] Bunları şu şekilde kısaca açıklayabiliriz:

Tevhid: Ca'ferîlerin görüşleri özellikle Allah'ın varlığı ve birliği konusunda Ehl-i Sünnet'in anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Yani Allah'ı ispat konusunda izledikleri yol ve yöntem Sünnî inançla uyuşmaktadır[288] denebilir.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'de olduğu gibi Ca'feriler'de de uluhiyete nispet edilmesi mümkün olmayan acz, eksiklik, yaratılmışlık vb. kavramların Yüce Allah'a yakıştırılmasından şiddetle kaçınılmış ve selbî sıfatlarla bu durumu ortaya koymuşlardır.

Şiî fırkaları ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar mutedil olanlar bir de aşırı olanlar şeklindedir. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi Ca'ferileri de mutedil fırkalar sınıfına dahil etmek gerekmektedir. Çünkü bunlar özellikle inanç konularında Ehl-i Sünnet'e çok yakın durup, Şîa'nın aşırı gruplarından da ayrı düşmektedirler. Nitekim Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda teşbih ve tecsim anlayışına götürecek bir tutumdan diğer

[285] Muhammed b. Ömer Keşşî - Mirâbâd el-Esterâbâdî-Mehdî er-Recâî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl* (Kum, 1404), 398-401.
[286] Bu durum yapmış olduğumuz okumalar sonucunda bizde oluşmuş olan bir kanaattir.
[287] Ehl-i sünnet Âlimleri bunu zaruriyatı diniye olarak ele alırken: islâm hukukçuları da bunu "Makasıd" olarak değerlendirmişlerdir bu konuda rivayetler de kaynaklarımızda mevcuttur. Örnek rivayetler için Bkz. Buhârî, İman , 37; Müslim, İman,1.
[288] Avni İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiî'lik Sempozyumu*, (1993), 407.

mezheplerden daha ziyade kaçındıkları ortadadır.[289] Bazı Şîa âlimlerine görede kim Yüce Allah'a bazı uzuvlar nisbet ederse Allah-ı inkâr etmiş sayılır. Şîa'ya göre kıyamet gününde kişi Yüce Allah'ı herhangi bir cisme benzetmekten sakınsa bile onun mahlukat'ına görüneceğini söylemesi bile küfür olarak telakki edilirken, Ca'ferî inanç sisteminde Ehl-i Sünnet gibi düşünmekte ve Yüce Allah'a yer ve mekân tayin etmeksizin onun görülebileceğini mümkün görmektedirler. [290]

Adl (Adalet): 'Adl'den kasıt, Yüce Allah'ı çirkin fiillerden beri kılmaktır. Bir şeyin güzel mi yoksa çirkin mi olduğu kendi zatında ancak bilinebilir. Şîa, adl konusunda Mutezile ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır.[291] Buradan yola çıkarak kulların kendi fiillerini kendi tercihleriyle yaptıkları sonucuna varırlar. Dolayısıyla kullar kendi istekleriyle yaptıkları şeyleri Yüce Allah'a yükleyemezler. Bu sınır konulmadığı takdirde kötü ve çirkin şeyler de Yüce Allah'ı izafe edilir derler. Yüce Allah âdil-i mutlak olmasından dolayı O, kulları için uygun bir ortam yaratır. Çünkü kullar için mükellefiyetin başka bir açıklaması olamaz derler. Kullar yapmak istediklerini serbestçe yapamazlarsa, sorumlu tutulmaları zulüm anlamına gelir. İşte bundan dolayı Yüce Allah'ın kulları için gerekli ortamı yaratması vaciptir derler.[292]

"Allah insanlara iyiyi de kötüyü de seçebilecek ve isteyebilecek irade, kudret ve güç vermiştir. Kul fiillerinde tam bir irade hürriyetine sahiptir. Kul için cebr ve tefviz[293] yoktur. Bununla beraber Şîa'da kaza ve kaderin Allah'ın sırrı olduğu, dolayısıyla bu konuda tartışılamayacağı hatırlatılır."[294]

---

[289] Hâşim Mâruf el-Hâseni, *Usûlü'-Teşeyyu'* (Beyrut: y.y.y, ts.), 78-82.
[290] Şeyh M. Rıza el-Muzaffer, *Caferi İmamiyye İnançları (Akaid)*, ts., 38-41.
[291] Mutezile'ye göre adalet: Kişinin kendi fillerini kendisinin yarattığını söyler. Bunu da Yüce Allah kişinin kendisine bahşettiği bir yaratma kudretiyle gerçekleştirir. Mutezile ayrıca fiillerin yaratılması hususunda da Allah'ın bir müdahalesi olmadığını iddia eder.
[292] Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu 'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makālât* (Tebriz, 1364), 94.
[293] Cebr: Kulların bütün fiillerini ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle yaptıklarını ifade eden kavram. Tefviz: Kulun bütün işlerinde Allah'ı kendisine mutlak vekil kılması, O'na teslim olması anlamında tasavvuf terimi.
[294] İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", 413.

Nübüvvet: Şîa'da nübüvvet, adl anlayışının bir devamı olarak ele alınır. Şîa'ya göre; Peygamber hiçbir beşer tavassutu olmaksızın Yüce Allah'tan haber veren, ondan bilgi getiren insandır.[295] Peygamberlik bizzat güzel olduğu gibi hikmet boyutunda düşünülecek olursa vaciptir. İnsan fıtraten medeni olduğu için kendi hemcinsiyle yaşamaya mecburdur. İnsanların toplu yaşadığı yerde kişiler genellikle kendi menfaatini öne çıkarır. Bu da zaman zaman kişiyi zulüm yapmaya sevk edebilir. Hikmet, insanlar arasında adaletin devamından yanadır. Bu da Yüce Allah'ın, kendi kanunun hükümferma olmasını gerekli kılar. Bu kanunun uygulanması için de insanların hemcinsinden onların durumunu anlayacak bir şahıs lazımdır. Bu da Peygamber'in varlığını gerekli kılar. Bundan dolayı Şîa'da her imam peygamberlerin varlığına mutlak manada ihtiyaç duyulduğunu belirtir.[296]

İmamet: Şîa'yı diğer mezheplerden ayıran en önemli husus imâmet anlayışıdır. Şîa'da imâmet üzerine birçok tarif yapılmıştır. Bunlardan en geniş olanı ise; "İmamet, din ve dünya işleri ile ilgili olarak herhangi bir şahsın Hz. Peygamber'e niyabetle umumi başkanlığıdır." Buradan çıkarılacak netice bir imamın bulunmasının vucubiyetidir.[297] Bu vacip oluş Allah üzerinedir. Çünkü imâmet lütufdur. Her lütuf Allah'a vacip olduğuna göre imâmet de Allah'a vaciptir,[298] şeklinde bir akıl yürütmesi yaparlar. Tabi bu durum Şîa'ya has bir yaklaşımdır. Ehl-i Sünnet inanışına göre ise imâmet şu şekilde özetlenmiştir: İmamet konusu, İslam mezheplerinin üzerinde en fazla durduğu en önemli meselelerden biri olmuştur. İslam mezheplerinin çoğu imâmet adı verilen İslam devleti liderliğinin gerekliliğini ortaya koyarken, az bir kısmı ise imametin vacip olmadığı görüşünde olmuşlardır. İslam devleti idaresi anlamına gelen imâmet problemi, doğrudan İslam inanç esaslarını veya İslam akaidini refere etmekten ziyade, İslam hukuku ile alakalı bir mesele olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam fikir dünyasında siyaset denilen imâmet ya da devlet yönetimi ile alakalı

[295] Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, ed. Mehdi Muhakkik (Meşhed, 1989), 34.;İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", 413.
[296] el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, 34.
[297] Muhsin Abdunnazır, *Meseletü'l-İmâme* (Tahran, 1983), 61.
[298] el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, 40. ; Ayrıca bkz. İlhan, "Şîa'da Usulü'd-Din", 415.

münakaşaların merkezinde, Hz. Peygamber'in yerini alacak imamın nasla mı ya da seçimle mi onun yerine geleceği sorusu sürekli tartışıla gelmiştir. Eş'arî-Mâtürîdî âlimleri bu hususta, ilk dört halife, biat olarak adlandırılan, günümüzdeki anlamıyla seçim olarak ifade edilebilecek bir yöntemle devletin idaresini ellerine aldıklarından dolayı, imâmette esas ve doğru olanın seçim yoluyla göreve gelmek olduğunu ifade etmişlerdir.[299]

Meâd: Zaman ve yer anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle**,** dönüş zamanı ve yeri anlamında da kullanılır. Bilindiği üzere Şîa içerisinde birçok kol bulunmaktadır. Bunların içinde en mutedil denebilecek iki koldan söz edilebilir. Bunlar da Zeydiyye ve İsnâaşeriyye fırkalarıdır. Her iki fırka da, kainatta bulunan her şeyin yok olacağı birinci sûr ile, insanların yeniden dirileceği ikinci sûr yani ba's'ın hâkk olduğuna Ehl-i Sünnet gibi inandıklarını söylerler. Zaten bu konuda bütün ümmet'in icmâ-ı da vardır.[300] Yine Zeydiyye ve İsnâaşeriyyeye göre meâd yani öldükten sonra dirilme olmasaydı teklif kâbih olurdu. Yine bunlara göre meâd, kubûh olarak değerlendirilirse bunun Yüce Allah'a izafesi mümkün olmayacaktır. Ayrıca meâd'ın gerçekleşmesi durumunu Kur'ân ve Sahîh Sünnete dayandırmaktadırlar.[301]

Ca'feriliği başka mezheplerden ayıran temel bazı konuların da olduğu bilinmektedir. Bunların başlıcaları rec'at, bedâ ve takiyyedir[302]. Bu inançların günümüzde halen yaşayan Ca'ferilerin yaşamlarında pek fazla bir karşılığı bulunmamaktadır. Yapılan sosyolojik bir araştırmaya göre ankete katılanların tümü, bu konularda pekfazla bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun nedeni ankete katılanlara sorulduğunda

[299] Beyhakî, *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad Ala Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâe*, 472-477. ;Ebû'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 529-534.

[300] el-Hillî, *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, 40.

[301] Hûd, 11/7; Nahl 16/38; İsra 17/49-97; Meryem, 66-72 . Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/11.; et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Menâkıb, 8/16.

[302] "The Princeton Encyclopedia of Islâmic Political Thought", ed. Gerhard Bowering vd. (Princeton University Press, ts.), 136-137.

ise, bu konuların çok derin meseleler olduğu halkın bunları anlamayacaklarına inandıklarından dolayı üzerlerinde pek de durmadıklarını söylemişlerdir.[303]

1.11. CA‘FER es-SÂDIK’IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

1.11.1. Ca‘fer es-Sâdık’ın Hadis Sünnet Anlayışı

Ca‘fer es-Sâdık’ın hadis-sünnet anlayışını ortaya koyabilmemiz için öncelikle Sünnî ve Şiî ulemâ’nın kendisine nasıl bir yaklaşım sergilediğine bakmamız gerekmektedir. Sünnî âlimler Şîa’nın yaptığı gibi Ca‘fer es-Sâdık’a olağanüstü bir konum atfedip yüceltmemişlerdir. Ancak Hz. Peygamber’in soyundan gelmesinden dolayı da gösterilmesi gereken saygıyı göstermişlerdir.[304]

Erken dönem tarih kaynaklarının birçoğu, itikâdî ve dini meselelere, siyasî ve dini otoritelerle olan yakınlık ölçüsünce birtakım şahıslara temas etmektedir. Tarihi kaynaklarda Ca‘fer es-Sâdık’ın muhaddis kimliği bazen açıkça zikredilmiş olmakla birlikte onun bu özelliğini daha ziyade menâkıb ve tabakât gibi kaynakların satır aralarında daha fazla görmek mümkündür.[305]

Ca‘fer es-Sâdık yaşadığı asırda rivayet ettiği hadisleri belli bir metod çerçevesinde ele almış ve onlardan çıkardığı hükümlerle de anlaşılması müşkil olan meselelere çözümler ortaya koymaya çalışmıştır. Onun nazarında Kur’ân ana kaynak, Sünnet ise ikincil kaynak konumundadır. Süfyân es-Sevrî, Ca‘fer es-Sâdık’tan konuyla ilgili şu cümleleri nakletmiştir;

قال سفيان: سمعت جعفرا يقول: الوقوف عند كل شبهة خير من الاقتحام في الهلكة

وترك حديث لم نروه افضل من روايتك حديثا لم تحصه

إن على كل حق حقيقة وعلى كل صواب نورا، فما وافق كتاب الله فخذوه،وما خالفه فدعوه

[303] Ali Albayrak, “Dini Gruplar Bağlamında Ca‘ferilik”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 119.
[304] İbn Sa’d, *Tabakat*, V/321.; Cabala Dwin, “Câfer”, III/7.
[305] ez-Zehebî, *Tarihu’l-İslam ve Vefayatu’l-Meşahir ve’l-A’lam*, IV/27.; İbn Sa’d, *Tabakat* V/321-324.

"Her şüpheye karşı sağlam durmak, helak olmak için saldırmaktan daha iyidir. Rivayet etmediğimiz bir hadisin terki, kabul etmediğin bir hadisi nakletmenden daha hayırlıdır. Her hak olanda bir doğruluk payı vardır ve her doğruluğun da bir nuru vardır. Öyle ise Allah'ın kitabına uygun olanı alın, ona aykırı olanı bırakın."[306] Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi Ca'fer es-Sâdık hayatı boyunca hikmetli ve vakurlu bir şekilde hareket etmiştir. Daima haktan ve doğruluktan yana tavır koymuştur. Tüm söylemlerinde Kur'an'ı merkeze almış olduğunu görmekteyiz. Diğer bir ifadeyle onu mihenk taşı olarak kabul etmiştir.

Ca'fer es-Sâdık, Kur'ân ve sünnet çeliştiği zaman Kur'ân'ın esas alınacağını sünnetin ise terk edilebileceğini benimsemiştir. Muhammed Ebû Zehre bu neticeye Ca'fer es-Sâdık'ın, Kuleynî'nin "*Usûlü'l-Kâfî*"sinde yer alan şu sözlerine istinaden ulaştığını söylemektedir. "Yüce Allah (cc) Kur'ânda her şeyin açıklamasını inzâl etmiştir."[307] Hatta Yüce Allah, kulların ihtiyaç duyabilecekleri hiçbir şeyin izahını atlamamıştır. Öyle ki bir kulun keşke Kur'ân'da Yüce Allah şunu da inzâl etmiş olsaydı diyebileceği hiçbir şey yoktur."[308] Ayrıca Küleynî, "Herşeyin Kur'ân'da var olduğunu söylemenin, insanların aklının buna ermeyeceğini ifade etmektedir."[309] Yani, Küleynî burada insanların akıllarına göre onlara hitap etmenin daha doğru olacağını ifade etmektedir. Muhammed Ebû Zehre, Ca'fer es-Sâdık'ın ortaya koyduğu Kur'ân ve Sünnet/ Hadis arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetlemektedir: Kur'ân, sünnetten önce gelir. Kur'ân, Sünnet'e hâkim konumundadır. Sünnet her ne kadar bir anlamda onun tebyini ve tefsiri olsa da netice itibariyle Sünnet ona tabidir. Ancak buradan ortaya çıkan sonuç Ca'fer es-Sâdık'ın Kur'ân ve sünnet

---

[306] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kūbî Ya'kûbî, *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî* (Beyrut: Daru's-Sâdr, 1415), 2/381.

[307] وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيداً عَلٰى هٰٓؤُلَاۤءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ

Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız. Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allahtan gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik." Nahl 16/89

[308] el-Küleynî, *el-Kâfî*, I/113. Ayrıca Bkz. Evgin, *"Sünnî Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisciliği",* 127-142.

[309] el-Kuleyni, *el-Kâfî*, I/114.

çeliştiğinde Kur'ân-ı esas alıp Sünnet'i terk etmek şeklinde değildir. Ca'fer es-Sâdık şayet Kur'ân ve Sünnet çelişirse Sünnet'i Kur'ân'nın ruhuna uygun bir şekilde te'vil edip yorumlamak gerekir demektedir. Ona göre bu mümkün olmadığı takdirde ihtilafı gidermek için başvurulması gereken yolların en son aşaması olan tevakkufa başvurmanın gerekliliğini ifade eder.[310] Nitekim Süfyan es-Sevri, Ca'fer es-Sâdık hakkında şunları söyleyerek yukarıdaki tezimizi doğrulamaktadır: "Ca'fer es-Sâdık'ın, Sünnet'e harfiyen uyan, hoşgörülü, bağışlayıcı, ufku geniş, müslümanlarda fikir birliğinin olması gerektiğine inanan bir şahsiyet olduğunu söylemektedir."[311] Ayrıca Ca'fer es-Sâdık, "Allah'ın kitabına uygun olanı alın, ona aykırı olanı bırakın"[312] demek suretiyle Kur'ân'la çelişen herhangi bir rivayetin sahîh olmayacağını dolayısıyla böyle bir rivayetin kabul edilemeyeceğini söylemektedir. Burada da Sünnet, Kur'ân'a uyduğu sürece kendisine uyulması gerektiği mesajını vermektedir. Çünkü Sünnet, Kur'ân'a aykırı bir beyanda bulunamaz. Şayet varsa böyle bir rivayet, Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğu için tevakkuf edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

1.11.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis İlmine Olan Katkısı

Ca'fer es-Sâdık, çoğunlukla Hz. Peygamber'in son on yılını geçirmiş olduğu Medine'de ikamet etmiştir. Burada bulunduğu süre zarfında çevresine ilim-irfan yaymaya gayret göstermiştir. Ayrıca Medine'nin diğer ilim merkezlerine de yakın olması nedeniyle etki alanını genişletme hususunda ona pek çok avantaj sağlamıştır. Onun ilme olan vukufiyeti, özellikle hadis halkaları oluşturmuş olması civardaki birçok insanın o hadis halkalarına dahil olmasına yönelmesine sebebiyet vermiştir. Bu meyanda hadis dışında da birçok ilim halkaları oluşmuş, kendisi de zaman zaman bu halkalarda müderrislik yapmak suretiyle sayıları binleri bulan öğrenciler yetiştirmiştir.[313] Bu yetişen öğrenciler çevre

---

[310] Hadisler arasında zaman zaman ortaya çıkan ihtilafları gidermek için muhaddislerin başvurduğu yollar genel itibariyle, cem ve telif, tercih, nesih ve tevakkuf olmak üzere dörttür.

[311] eş-Şek'a, *el-Eimmet'u el-İmamü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'man*, 57-58.

[312] el-Ya'kûbî, *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî*, 1415, 2/381.

[313] Bu öğrencilerin tümünün kaydedildiği "*al-Fā'iq"diye bilinen* eser üç ciltten müteşekkil olup, bizzat Ca'fer es-Sâdık ile görüşmüş veya ders halkasında bulunmuş yaklaşık 3759 râvînin tercemelerini (Biyoğrafileri) ihtiva eden bir çalışmadır. Eserin birinci cildinin hemen baş tarafında Ca'fer es-Sâdık'ın hayatından genel hatlarla bahsedilmiştir. Ehl-î Sünnet ulemâsının onun hakkındaki düşüncelerine yer

beldelere, vilayetlere dağılmış ve gittikleri yerlerde Ca‘fer es-Sâdık’tan almış oldukları ilimleri başkalarına iletmişlerdir.

Özellikle Şiî hadis kaynaklarında Ca‘fer es-Sâdık’a atfedilen birçok rivayet mevcuttur.[314] Bunun nedeni olarak, Şîa inancına göre imamların masum kabul edilmesi ve söyledikleri her sözün peygamber söylemiş gibi delil olarak kabul edilmesi zikredilebilir.[315] Bu çerçeveden bakınca Ca‘fer es-Sâdık’ın binlerce hadis rivayet etmiş olması gayet normal karşılanmalıdır.

Malumdur ki, Şîa’daki hadis alma ve nakletme kriterleriyle Ehl-i Sünnet’teki hadisleri alma (tahammül) kriterleri farklılık arz etmektedir. Bu zaviyeden baktığımızda ise, Ehl-i Sünnet’te, muhaddislerin Ca‘fer es-Sâdık’tan neden az hadis rivayet ettiklerinin birtakım sebepleri olduğu görülmektedir. Ancak bununla birlikte *Kütüb-i Tis‘a* dışındaki eserler olmak üzere Buhârî dışındaki *Kütüb-i Tis‘a* müelliflerinin tamamının Ca‘fer es-Sâdıktan hadis nakletmiş olması ve gelen rivayetlerin önemli bir kısmının sahih olarak değerlendirilmiş olması, Ehl-i Sünnet muhaddislerinin Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetleri hüsn-ü kabulle hiçbir tereddüte mahal bırakmadan karşıladığının göstergesidir. Buhârî özelinde başka bir başlıkta bu konuyu geniş bir şekilde ele aldığımızdan dolayı burada bu kadarla yetiniyoruz.

Hadis ulemâsı arasındaki genel kanaate göre, Ebu’t-Tufeyl Amir b. Vasile b. Abdullah el-Leysi (öl.100/718-719),[316] vefat eden en son sahâbîdir. Dolayısıyla Ca‘fer es-Sâdık’ın hicri 80-148 arasında yaşadığı kabul edildiğinde kendisinin birçok sahâbîyle de

---

verilmiştir. Kitabı detaylı bir şekilde incelediğimizde ise râvîlerin çoğunlukla Şîa’ya müntesip oldukları görülmektedir. Ancak aralarında az da olsa Ehl-î Sünnet kaynaklarında hadis senedlerinde isimleri sıkça geçen bazı şahsiyetler de tanıtılmıştır. Kitabın geniş tanıtımı ayrıca yapılacaktır. Shabastarī, *al-Fā’iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq*, I/7-8.

[314] el-Mevlâ Muhammed Sâlih el-Mâzenderâni, *Şerh-u Usûli’l-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-İhyaî li-Türâsi’l-Arabi, ts.), V/14-343. Şîâ temel kaynaklarında Ebû Abdullah nisbesiyle zikredilen rivayetlerin tamamı Ca‘fer es-Sâdık’a aittir. Örnek olarak sunduğumuz bu eserdeki rivayetlerin yaklaşık %70’i Ca‘fer es-Sâdık’tan nakledilmektedir. Aynı durum diğer Şîa kaynakları için de geçerlidir. Örnek için Bkz. Küleynî, *el-Kâfî*, I/72-248.

[315] Abdullah Ünalan, *Şîa’da Hadis Usulü* (İstanbul: İşrak Yayınları, 2008), 121-139. Kutluay, *İmâmiyye Şîa’sına Göre Cerh ve Ta’dil*, 80-88.

[316] Ali Osman Koçkuzu, *“ Ebü’t-Tüfeyl”* (İsatnbul:TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 10/346.

mülaki olmuş olma ihtimali yüksektir. Ancak sahâbîlerden bizzat hadis rivayet etttiği hususunda elimizde kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık, Hz. Peygamber'in birçok hadisini bizzat işiten İslâm'ın ilk nesli olan sahâbeyle zaman zaman görüşmüş olma ihtimali yüksek olsa da onlardan rivayet alıp almadığı hususunda net birşey söylemek isabetli görünmemektedir.[317]

Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Sünnet'te bir râvî ve fakîh, Şîa da ise hadisin kaynağı olarak kabul görülmesinin sonucu olarak rivayetler üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmış olabileceği sonucuna varılabilir. Çünkü hadislere getirdiği yorumlara bakıldığında onun yaptığı fıkhü'l-hadisten başka bir şey değildir.[318] Ancak buna rağmen gerek Ehl-i Sünnet'te gerekse de Şîa da Ca'fer es-Sâdık'ın hadis ve fıkhâ yönelik müstakil bir eser ortaya koymadığı bilinmektedir.[319] Her iki ekolde bu çerçevede düşünüldüğünde yaşadığı asırda birçok alanda özellikle de hadis alanında faaliyet göstermiş olan Ca'fer es-Sâdık hadis ve fıkhü'l hadis konusunda eser vermemiş olmasına rağmen rivayetlere getirmiş olduğu yorumlar, yaptığı tahliller ve Kur'ân-ı da asıl kaynak almak kaydıyla hadislerden pekçok istinbatlar yapmıştır. Bu yönüyle Ca'fer es-Sâdık hadis alanında da önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.[320]

Ca'fer es-Sâdık tıpkı Ehl-i Sünnet ulemâsı gibi dini referans olarak öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i, sonra da Allah Resulü'ne tabi olmayı[321] istemesi ve buna dikkat çekmesi oldukça önemlidir. Yüce Allah'ın emirleri Hz. Peygamber'in de Sünnet'i ve hadisleri dururken kişinin kendi heva ve arzularına, mesnetsiz bir şekilde kişisel birtakım kanaatlere tabi olduğunda hak ve hakikatten ayrılacağı mesajını da vermiştir. Bu minvalde

[317] İsmail Cerrahoğlu, *"Atâ b. Ebi Rabâh"* (İstanbul:TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 4/35-36.

[318] Sefa Atik, "Cafer-i Fıkhında Akıl Delili'nin Furû Fıkha Uygulanması -Örnek Fıkhî Meseleler Üzerinde-", *PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Aralık 2019), 293-313. Ca'fer es-Sâdık'ın Fıkhü'l hadisi ve hadis yorumculuğu konusunda tezin üçüncü bölümüne bakılmalıdır.

[319] Bkz. Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), ٨ /59-60.,73

[320] Bu konuda Kütüb-i Erbaada Evgin, "Sünnî Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisciliği", 127-142.

[321] قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." Âl-i İmran, 2/31.

Ca'fer es-Sâdık hadis ilmine katkı anlamında pekçok rivayeti yorumlamak suretiyle de hadislerin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.[322]

Küleynî'de geçen bir habere göre Ca'fer es-Sâdık'ın dünyanın varoluşundan kıyamete kadar olan ve olacak olan herşeyi Hz. Peygamberden öğrenmiş olduğu bilgisi mevcuttur.[323] Doğrusu böyle bir bilgi akla aykırı görünmektedir. Çünkü Hz. Peygamber bazen dünyevi işlerle ilgili bir soru kendisine tevdi edildiğinde bile kendi ashâbına siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz demiştir.[324] Yine kendisine vahiy gelmeden bazı meselelerde konuşmadığı Yüce Allah'tan vahiy beklediği de bilinmektedir.[325] Durum böyle olunca Ca'fer es-Sâdık'a küleyninin söylediği gibi bir bilginin verilmiş olma ihtimali zayıf görünmektedir.

Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis ve Sünnetin daha iyi anlaşılmasına yönelik de hadis ilmine katkısı olmuştur.[326] Kendine has yaklaşımıyla Sünnet'e olan bağlılığını şu tavsiyelerle dile getirmiştir: "Resûlullah'ın Sünnet'ini takip edin ve emrettiklerini harfiyen uygulayın. Heveslerinize ve kendi görüşlerinize göre hareket etmeyin. Aksi takdirde dalâlete düşersiniz. Şüphesiz Allah katında insanların en sapkını Allah'ın emirlerine aykırı olarak kendi hevesine ve görüşüne uyan kimsedir[327]demiştir. Bu cümleleri kendi yerine imam olarak tayin ettiği oğlu Musa Kazım'a nasihat babından söyleyen Ca'fer es-Sâdık, aslında bununla tüm Müslümanlara da bir anlamda mesaj vermiş olduğunu söylemek mümkündür.

---

[322] Detaylar için tezin 3. bölümü olan Ca'fer es-Sâdık'ın Hadis Yorumculuğu bölümüne bakılabilir.
[323] Küleynî, *el-Kâfî,* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), I/260.
[324] Örnek rivayetler için bkz.Müslim, *Sahih-i Müslim*, 140.
[325] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *Siretu Nebeviyye li İbn Hişâm* (Şirketu Tebbâ'e el-Fenniye el- Müttehide, ts.) II, 272.
[326] Tezin üçüncü bölümü olan Ca'fer es-sâdık'ın hadis yorumculuğu kısmında konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. O yüzden burada detaylara girilmeyecektir.
[327] Muhammed el-Halili, *Min Emali'l-İmam es-Sâdık* (Beyrut: Müessesetü'l A'lemi li'l Matbu', 1984), IV/186-187. Ayrıca Bkz. Şeker, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", 105-128.

1.12. ŞÎA KAYNAKLARINDA CA‘FER es-SÂDIK’A BAKIŞ

Bu bölümde Şîa’nın temel kaynakları çerçevesinde ve bu eserlerde bulunan rivayetlerden de yola çıkarak Ca‘fer es-Sâdık’a yönelik nasıl bir bakış açısının hâkim olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ardından *Kütüb-i Erbaa* diye bilinen Şîa’nın dört temel eserinde bulunan Ca‘fer es-Sâdık rivayetleri sayısal olarak belirlenmeye çalışılacak daha sonra bir değerlendirme yapılacaktır.

Şîa’da imamlar, Allah’ın bir hücceti, Peygamberliğin bir devamı niteliğindedirler.[328] Başka bir ifadeyle Şîa’da Peygamberlik bittikten sonra vesâyet[329] ve imamlık[330] başlamaktadır. Bunun da nitelik itibariyle peygamberlikten pek fazla bir farkı bulunmamaktadır.

Şiî inancın üzerine bina edildiği temel esaslardan biri, İmam’ın Hz. Peygamber’den sonra nihâî dinî bir otorite olduğu, hatadan arındırılmış, kendisine fevkalâde, doğaüstü bilgiler bahşedilen bir ilimle donatıldığıdır. Bu yaklaşım neredeyse Şîa hadis anlayışının tamamına yansımıştır.[331] Şîa hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin bir kısmı Hz. Peygamber’in ya da imam veya seleflerinden müteşekkil bir isnada dayanmayıp, imamlardan herhangi birine sorulan bir soru ve imâmların bu soruya verdiği cevaptan oluşmaktadır. Şîa imamları içerisinde kendisine ençok soru tevdi edilenlerin başında Ca’fer es-Sâdık gelmektedir. Ayrıca Şîa kaynakları incelendiğinde

---

[328] Ayetullah el- Hâc Seyyid İbrahim el- Mûsevî en- Necefî ez-Zincânî, “, Akâidu’l- İmâmiyyeti’l- İsnâ Aşeriyye (Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi)”, çev. Murat Serdar VIII/139 (Kayseri 2005), 141-142.

[329] Siyasal otorite, İmamlar'ın manevi varisleri kabul edilen din âlimlerinin elinde olması gerektiğini ileri sürmüştür. İmâmî Şiîlerde imamet anlayışı, inanç esaslarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu, imamlık makamının da peygamberlik gibi ilahi bir takdir, tensip, makam ve mevki olduğuna inanmak demektir. Geniş Açıklama için Bkz.Ayetullah Humeyni, *Düşünce ve Pratiğinde Velâyet-i Fakîh*, çev. Gürkan Biçen (Önsüz Yayıncılık, ts.).; Ahmet İshak Demir, “İmamiyye Şî‘ası’nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* II/1 (Bahar 2009), 43-75.

[330] İmamet anlayışının temelleri Hz. Osman döneminde atılmış ve Sıffîn Savaşıyla olgunlaşmıştır. Tanrıverdi, *Sıffîn Vakası*, 262-263.

[331] Şiâ’nın en muteber kaynaklarından biri kabul edilen Küleynî’nin *el-Kâfî* adlı eserinin özellikle 1. cildinin pekçok yerinde bu durumu gözlemlemek mümkündür. Örnek rivayetler için bkz. Muhammed b. Yakup Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr, 1428), I/103-111.Bkz. Ahmet Yönem, “Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şiî-Sünnî İlişkileri Sempozyumu”, *Çanakkakle Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2013), 121-129.; Ayrıca bkz.Demir - Mostafa, “İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah’a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller”.

isnadların büyük çoğunluğunun Ca‘fer es-Sâdık’a izafe edildiği görülecektir. Şiî hadis koleksiyonları üzerine yapılan bir incelemede Ca‘fer es-Sâdık’a nispet edilen rivayetlerin mahiyeti ortaya konmuştur.[332] Şîa’nın dört temel eseri üzerine yapılmış olan bu inceleme ve araştırmalardan yola çıkarak kendimiz de bir inceleme ve araştırma yapma ihtiyacı duyduk.[333] Bunu yapmamızın iki nedeni vardı. Birincisi önceden yapılmış olan inceleme şayet isabetliyse onu tekid etmek, ikinci neden ise, şayet herhangi bir eksiklik var ise onu gidermek amacını gütmekteydi. Elde ettiğimiz sonuçlarda çok ciddi farklar görünmese de bize göre oluşan farkları aşağıya kaydetmeyi uygun gördük.

Burada *Kütüb-i Erbaa* eserlerinden sırasıyla Küleynî’nin: *el-Usûlü’l- Kâfi’si*, İbn Bâbeveyh’in: *Men Lâ Yahduruhü’l-Fakîh’i*, et-Tûsî’nin: *Tehzîbü’l-Ahkâm* ve *el-İstibsâr* adlı eserleri incelenecektir.

Küleynî ve *el-Usûlü’l- Kâfi’si:* Şîa’nın dört temel kaynağından biri kabul edilen Küleynî’nin *el-Kâfi’sinin* sadece birinci cildi incelendiğinde Ebû Abdullah (Ca‘fer es-Sâdık) künyesiyle yüzlerce hadise rastlancaktır.[334] Burada yapmış olduğumuz tespite göre rivayetlerin yaklaşık %70’i Ca‘fer es-Sâdık’a, %15 civarında babası Muhammed el-Bâkır’a isnat edilmekte, sadece % 5 Hz. Peygamber’e, geriye kalan kısım ise diğer imâm ve râvîlere isnad edilmektedir.[335]

[332] Yapılan bu incelemenin detayları için Bkz. Macit Karagözoğlu- M. Enes Topgül (Derleyen ve Çeviren), *Şîa’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Klasik yayınları, 2015), 41-42.

[333]Aşağıda Kütüb-i Erbaa ile ilgili verilen bilgiler Şâmile Programı, Cami‘u Hâdimü'l-Haremeyn, Cevâmi‘ü'l-Kelîm, Mektebet-u Ehlü'l Beyt gibi siteler taranmak suretiyle elde edilen sonuçlardır. Taramalar iki şekilde yapılmıştır. Öncelikle isim endeksli yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler. Burada yaptığımız ilk tarama, Ca'fer es-Sâdık, (Küçük oğlu) Ebû İsmail, (Kendinden önce vefat eden oğlu) Ebû Abdullah Ebû Musa isimleriyle yaptığımız taramalardır. İkinci tarama şekli de rivayetlerin metin kısımlarından birkaç kelime ile yapılan taramalardır.

[334] Nasırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 62-63.

[335]Küleynî, *el-Kâfî*, I/3-628. Ebû Ca‘fer Tûsî, *el-İstibsar Fima İhtalefe Mine’l-Ahbar* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Edvâ, 1406). 56-272.

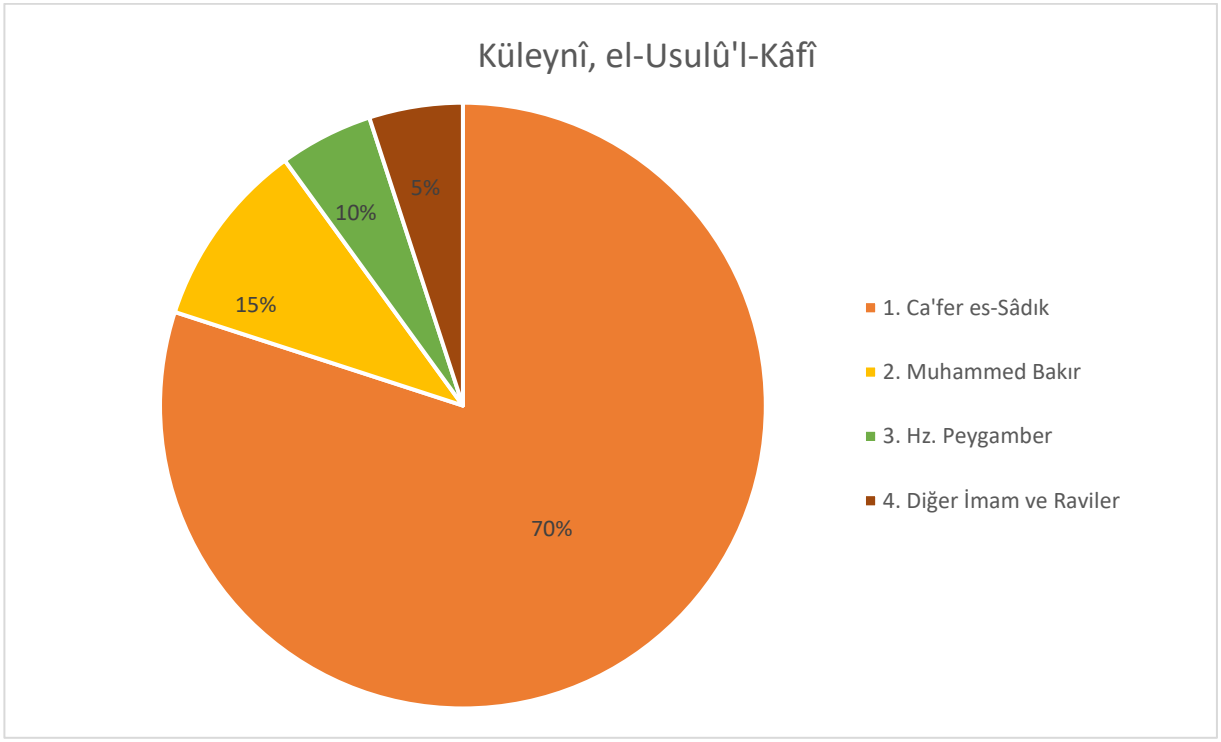

336

Şekil 1: Küleynî Usul *el-Kâfî* Rivayetlerin Dağılımı

İbn Bâbeveyh ve *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîhi:* Ayrıca yapılan diğer bir araştırmaya göre Şîa anlayışının temel kaynaklarından biri kabul edilen,[337] İbn Bâbeveyh'in, *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh* adlı eserinde, Ca'fer es-Sâdık'ın hadisleri yaklaşık %60 nihaî kaynak olarak görünmektedir. İsnadında Ca'fer es-Sâdık'ın geçmediği rivayetler, babası Muhammed el-Bâkır'dan %15, Hz. Peygamber'den %7, Ali er-Rıza'dan %5, Ali b. Ebî Tâlib'den %5 gelmektedir. Geriye kalanların büyük kısmı ise Hasan b. Ali Mûsâ b. Ca'fer ve Ali b. el-Hüseyin'den nakledilmiştir.[338]

[336] Not: Yukarıda verilen oranlar yaklaşık oranlar olup kesin rakamlar değildir.
[337] en-Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 66-67.
[338] Yukarıdaki oranlar bizim yaptığımız taramalar neticesinde elde ettiğimiz sonuçlardır. Daha farklı taramalar için Bkz. Macit Karagözoğlu- M. Enes Topgül, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, 43.

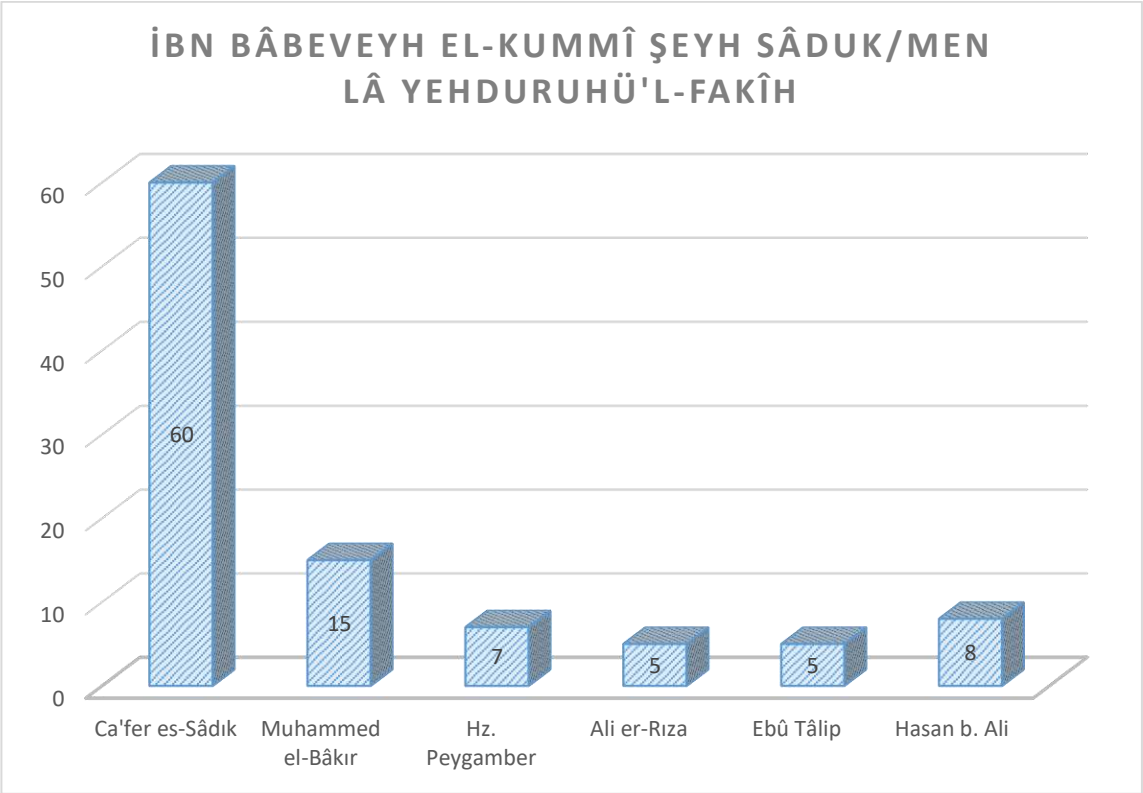

Şekil 2: İbn Babeveyh, Men lâ Yehduruhül-Fakîh Adlı Eserdeki Rivayetlerin Dağılımı

et-Tûsî ve *et-Tehzîbü'l-Ahkâmı*: Eser Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbının kendisine yönelttiği ahkâmla ilgili fıkhi sorulardan oluşmaktadır.[339] Dolayısıyla bu eserin hemen hemen tamamı Ca'fer es-Sâdık'a yöneltilmiş olan sorular ve kendisinin bu sorulara vermiş

[339] Ali en-Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 69-70.

olduğu cevaplardan müteşekkildir.[340] Yapmış olduğumuz sayıma göre eserde yaklaşık 14000 rivayet bulunmaktadır.[341]

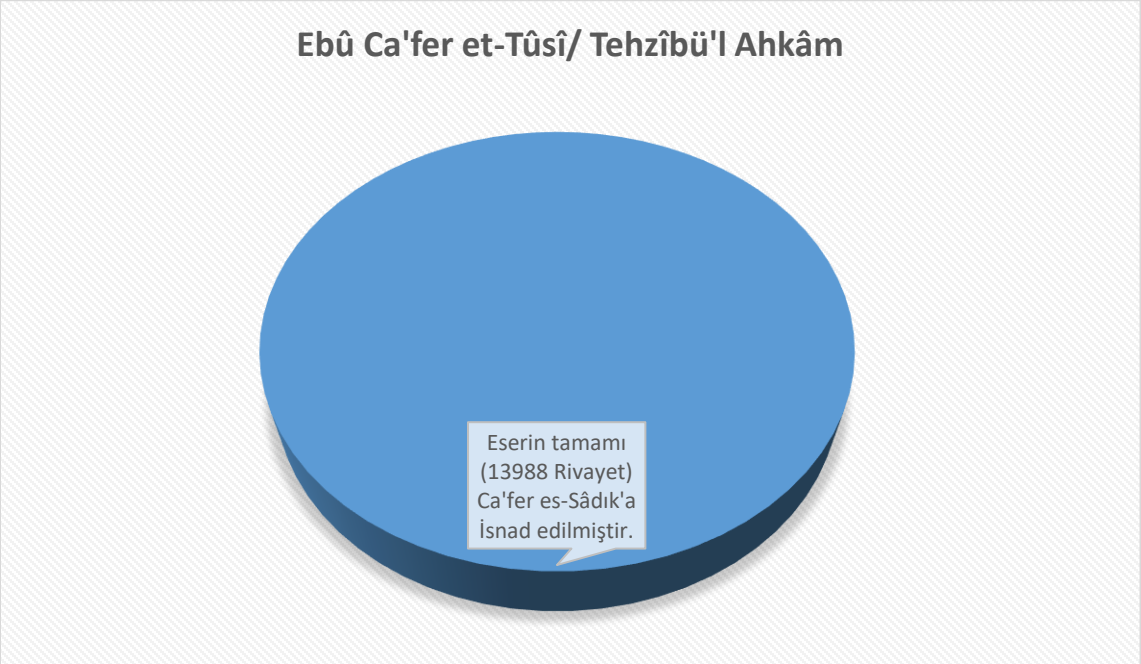

Şekil 3: Ebû Ca'fer et-Tûsî, Tehzîbü'l-Ahkâm Eserdeki Rivayetlerin Dağılımı

et-Tûsî ve *el-İstibsâr'ı:* Bu çalışma, et-Tûsî'nin *Tehzîbu'l-Ahkâm* adlı eserinin muhtasarı konumundadır. Tertip yönünden de yine *Tehzîbü'l-Ahkâm'a* benzemektedir.[342]

[340] Örnek bir rivayet: محمد عن محمد بن عيسى العبيدي عن الحسين بن عبيد قال كتبت إلى الصادق عليه السلام هل اغتسل أمير المؤمنين عليه السلام حين غسل رسول الله صلى الله عليه وآله عند موته؟ فقال: كان رسول الله صلى الله عليه وآله طاهرا مطهرا ولكن فعل أمير المؤمنين علي بن أبي طالب عليه السلام ذلك وجرت به السنة Muhammed > Muhammed b. İsa > el-Ubeydi'den > el-Hüseyin > b. Ubeyd'den rivayetle şöyle dedi: Ca'fer es-Sâdık'a yazdım ki esenlik onun üzerine olsun, Müminlerin Emiri (Hz. Ali), Hz. Peygamber'i yıkadı mı? Allah Resulü (s.a.v) vefat ettiğinde ne zaman yıkandı? Ca'fer es-Sâdık bu soru üzerine şunları söyledi: Allah'ın elçisi, Allah'ın salat ve selamı ona ve ailesine olsun, Hz. Peygamber vefat ettiğinde pak ve temizdi, fakat Müminlerin Emiri Ali b. Ebû Talib sünnet'e göre hareket etti. Daha geniş açıklamalar için Bkz. Ebû Ca'fer et-Tûsî', *Tehzîbü'l-Ahkâm*, ed. Seyyid Hasan el-Mevsuyi el-Horasanî, h. 1364, 1/469.

[341] Yapılan bu araştırma el-Mektebetu'ş-Şâmile li'ş-Şîa, Mektebet-ü Ehlü'l-Beyt ve Noorlib vb. sitelerde yapmış olduğumuz taramalar ve özel okumalar sonucunda elde ettiğimiz sonuçtur.

[342] İlyas Üzüm, "Kütüb-i Erbaa", *Kütüb-i Erbaa* (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003), 27/4-6.

Burada da rivayetlerin önemli bir kısmı Ca‘fer es-Sâdık ve babası Muhammed el-Bâkır’dan bize nakledilmiştir.[343] Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetler Ebû Abdullah nisbesiyle gelirken babasından ise genellikle Ebîhi veya Muhammed şeklinde gelmektedir. Bunların dışında başta Hz. Ali olmak üzere Ebû Zürâre, Muhammed b. Müslim, İmam Rıza vb. şahsiyetlerden de rivayetler gelmiştir. Eserin en önemli özelliği Tehzîbü’l-Ahkâm’da olduğu gibi Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbının kendisine yönelttiği soru ve kendisinin bu sorulara mukabil vermiş olduğu cevaplardan oluşmuştur.

344

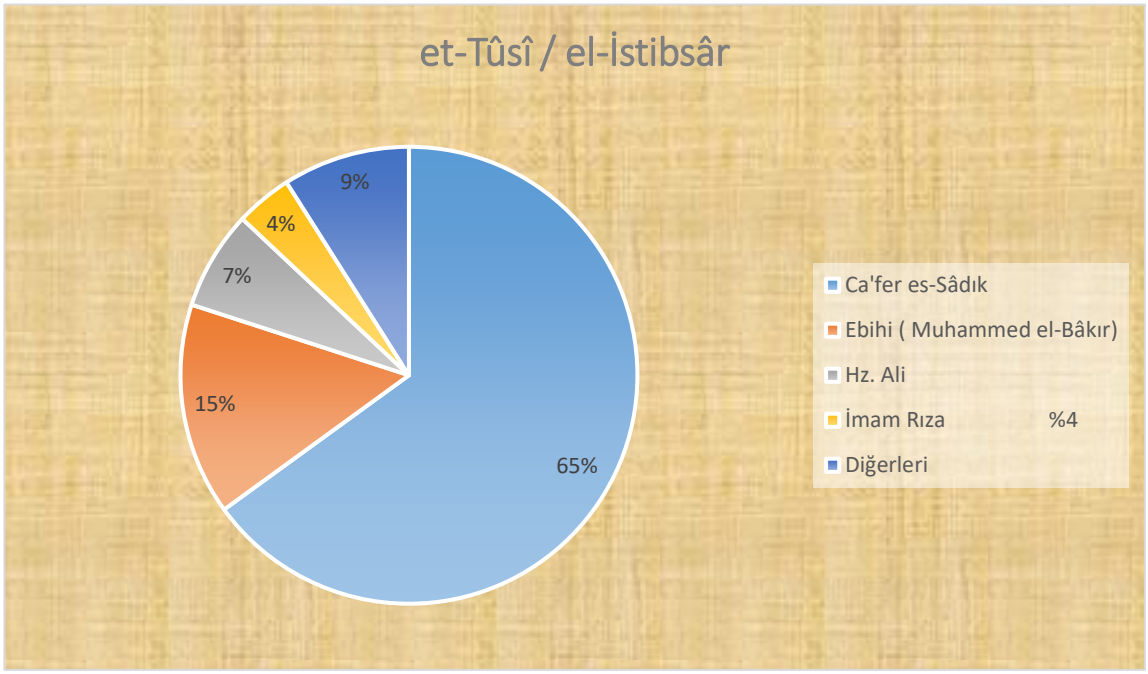

Şekil 4: Ebû Ca‘fer et-Tûsî’nin, *el-İstibsâr* Adlı Eserindeki Rivayetlerin Dağılımı

Yukarıdaki tabloları değerlendirdiğimizde tüm tablolarda diğer bir ifadeyle Şiâ’nın dört temel kaynağında bir hadis kaynağı olarak görülen Ca‘fer es-Sâdık’tan

[343] Ali en-Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 7174.
[344] Tabloda verilen değerler yaklaşık değerlerdir.

nakledilen rivayetler diğer râvîlerin naklettiklerinin bazı tablolarda iki kat, bazı tablolarda ise üç katı olmaktadır. Tüm tablolarda Ca‘fer es-Sâdık’tan sonra en çok hadis rivayet edenlerin başında babası Muhammed el-Bâkır gelmektedir. Doğrudan Ca‘fer es-Sâdık’ın Hz. Peygamberden naklettiği rivayetlerin oranı ise Küleynî’nin *el-Kâfî* adlı eserinde %10 iken bu durum el-Kummî’nin *Men lâ Yahdururuhü’l Fakîh* adlı eserinde %7’de kalmaktadır. Diğer iki eserde ise yok denecek kadar azınlıktadır. Yine *Tehzîbü’l-Ahkâm* dışındaki diğer üç eserde İmam Rıza’nın rivayetlerinin de bulunduğunun bilinmesi gerekmektedir.. Bunların dışında et-Tûsî’nin, *Tehzîbü’l-Ahkâm* adlı eserine gelince, bu eserin tamamına yakını Ca‘fer es-Sâdık’ın bir hadis kaynağı olarak rivayet etmiş olduğu hadislerden müteşekkildir. Ayrıca bu eserin diğer bir özelliği de Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbının kendisine yönelttiği ahkâma yönelik fıkhi sorulardan oluşmaktadır. Küleynî’nin eseri, pekçok muhtelif konuyu ihtiva ederken el-Kummî’nin eseri daha çok ashâbının kendisine yönelttiği sorulara karşılık kendisinin vermiş olduğu cevaplardır. Tûsî’nin *el-İstibsâr* adlı eserine gelince bu eser *Tehzîbü’l-Ahkâm’*ın muhtasarıdır denebilir. *el-İstibsâr’*ın tamamına yakını ahkâmla ilgili rivayetlerdir.

1.13. EHL-İ SÜNNET KAYNAKLARINDA CA‘FER ES-SÂDIK'A BAKIŞ

Bu bölümde Ehl-i Sünnet’in temel kaynakları çerçevesinde ve bu eserlerde bulunan rivâyetlerden yola çıkılarak Ehl-i Sünnet’in Ca‘fer es-Sâdık’a yönelik nasıl bir bakış açısına sahip olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından Ca‘fer es-Sâdık’ın *Kütüb-i Tis’a* da yer alan rivayetleri sayısal olarak belirlenmeye çalışılacaktır. Devamında da bir değerlendirme yapılacaktır.

Buhârî dışında[345] *Kütüb-i Tis‘a* içinde yer alan hadis kitaplarına bakıldığında Ca‘fer es-Sâdık’tan, yaklaşık 203 rivayetin geldiği görülmekteyken; *Kütüb-i Tis‘a* dışında bulunan Sünnî müelliflerin eserlerinde ise *Kütüb-i Tis‘a* da geçen rivayetlere oranla çok daha fazla rivayet bulunduğunu söyleyebiliriz.[346] Bunun birçok nedeni olabilir. Ancak en

[345] Bu konu yani Buhârî’nin Ca‘fer-Sadık’tan gelen rivayetleri kendi eserine almamasının nedenleri sayfa 110 da detaylı bir şekilde ele alınmıştır.
[346] Bu konu tezimizin 231-236. sayfalarda geniş bir şekilde ele alınmıştır.

önemli nedeni *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinin kendi kitaplarına hadisleri alırken ortaya koydukları birtakım kabul şartlarına dayanmaktadır.[347] *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinden Buhârî ve Müslim hadisleri kendi kitaplarına alırlarken "Ben kitabıma şu şartlara hâiz rivâyetleri alacağım" diye bir açıklama yapmış değillerdir. Fakat kendi eserleri incelendiğinde her birinin hadisleri bir araya getirmede öngördüğü şartlar ortaya çıkmaktadır. Buna göre Buhârî ve Müslim'in hadisleri eserlerine alma şartlarından kısaca bahsetmek yararlı olacaktır;

1. Rivâyetlerin meşhûr sahâbîye varıncaya kadar güvenilirlikleri açısından ittifak olan râvîlerin nakletmesidir.

2. Râvîlerin güvenilir olduğu noktasında sika ve sebt olan münekkitler arasında bir ihtilâf olmamalıdır.

3. Aynı zamanda rivâyetin isnâdı münkatı' değil, muttasıl olmalıdır. Yani eğer sahâbî'den hadisi nakleden iki veya daha fazla râvî varsa bu durum tercihe şayandır. Yok, eğer tek râvî ile nakledilmiş bir hadis ise sahâbîye ulaşan isnâdın sahîh olması durumunda rivâyeti eserlerine almışlardır.

4. Müslim, Buhârî'nin kendince şüpheli bulduğu ve rivâyetlerini almadığı bazı râvîlerden kendisi hadis nakletmiştir.

5. Müslim, yapmış olduğu araştırma neticesinde o râvîler hakkında söz konusu şüpheleri gidermiş ve hadislerini daha sonra kitabına almıştır.[348] Buhârî, sahîh olan bütün hadisleri derlemenin, kitabın hacmini büyüteceğini düşünerek bu yola gitmediğini, ancak sahîh

[347] Dokuz hadis kitabının hadis alma şartları diye bir eser mevcut değildir. Altı hadis kitabının hadis alma şartları için bkz. Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Şürûṭü'l-Eʾimmeti's-Sitte* (Kahire: y.y., 1357), III/1-26. Geniş açıklama için bkz. Selahattin Yıldırım, "Kütüb-i Sitte Musanniflerinin Hadis Kabul Şartları", *Hadis Tedkikleri Dergisi*, (ts.), 1-10.

[348] İbnü'l-Kayserânî, *Şürûṭü'l-Eʾimmeti's-Sitte*,139. ;Yıldırım, "Kütüb-i Sitte Musanniflerinin Hadis Kabul Şartları", 96.

olmayan hiçbir hadisi de eserine almadığını belirtmiştir.[349] İmam Mâlik ise, Ca'fer es-Sâdık'a hangi yolla hadis aldığını sorduğunda ilk başlarda tatminkâr bir cevap almadağından, ondan rivayet almamıştır. Ancak daha sonra 14 hadisi kendisinden rivayet ettiğini görmekteyiz .[350]

Sünnî âlimlerin eserleri incelendiğinde Ca'fer es-Sâdık'ın müspet bir şekilde değerlendirildiği görülecektir. Ayrıca Sünnî kaynakların tamamına yakını kendisini sika, güvenilir ve sâduk bir râvî olarak değerlendirilmiştir.[351] Bu âlimlerden Şafiî, Yahya b. Maîn onun için sikâ bir râvî değerlendirmesinde bulunurlarken[352] İbn Hibbân (öl. 354/965), Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleriyle sika râvîlerin rivayetleri arasında bir çelişki bulunmadığını ifade etmiştir.[353] Ebû Hanîfeden rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: Ca'fer b. Muhammed'den daha fakîh birini görmedim. Ebû Hâtim er-Razî ise onun sika biri olduğunu ve onun bir benzerinin olmadığını dile getirmiştir.[354] Aynı şekilde el-Bûveytî de İbn Mâce üzerine yazmış olduğu şerhte kendisini sâduk ve fakîh olarak nitelendirmiştir.[355] İbn Hâcer Şireveyh'in Ca'fer es-Sâdık için ilim ve irfan yolunda asrının eşsiz şahsiyetlerinden biri olduğunu belirtmiştir.[356] Aynı şekilde Zehebî de *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde onun güvenilir ve ârif bir şahsiyet olduğunu söylemiştir.[357] Ca'fer es-Sâdık için sika yani güvenilir bir râvî olduğunu söylediğini belirtmiştir. Yine

[349] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-Hadis (Mukaddime)* (Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikirü'l-Mu'asır, 1998), 178.;M. Yaşar Kandemir, "*Sahîhayn"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/527-530.

[350] Tezimizin 239-253. sayfalarda konu geniş bir şekilde ele alındağından dolayı burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

[351] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Maʿrifetü'r-Ricâl*, çev. Muhammed Kâmil Kassâr – Muhammed Mutî' el-Hâfız – Gazve Büder (Dımeşk, 1405), 110.

[352] ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/335.

[353] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî, es-Sikât (Hindistan: Dâiretü'l-Meârifi'lOsmânî, 1393/1973), 6/131. } Ayrıca Bkz. el-Ezzi, *Sünnî ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*, 16.

[354] ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Haydarabad: Darû'l-Meârîf, 1966), I/166.

[355] Ebû Ya'kūb Yûsuf b. Yahyâ el-Mısrî el-Büveytî el-Büveytî, *Mürşidü Zevi'l-Hecâ ve'l-Hâce İlâ Süneni İbn Mâce* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1439), XIV/170.

[356] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Zehrü'l-Firdevs* (el-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide: Cem'iyyetu Dâru'l-Bir, 1439), II/79.

[357] Muhammed b. Ahmet Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1405), IV/576;. İbn Hacer, *Zehrü'l-Firdevs* (el-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide: Cem'iyyetu Dâru'l-Bir, 1439), II/79.

Nesâî de onun sebt yani sağlam bir râvî olduğunu ifade ederken, İbn Hâcer, Ca'fer es-Sâdık için fıkıh ve ilim yönünden Ehl-i beyt'in ileri gelenlerinden biridir demiştir.[358]

Erken dönem tarih eserlerinin birçoğu, itikadi ve dini meselelere, siyasî ve dini otoritelerle olan yakınlık ölçüsünce birtakım şahıslara temas etmiş, ele almışlardır. Bu yüzden tarihi kaynaklarda ulemâya çok az ilgi gösterilmiştir. Ca'fer es-Sâdık da siyasilerden uzak yaşamaya çalıştığından dolayı tarihi kaynaklar, ona klasik kaynaklara göre daha az yer vermişlerdir. Sünnî edebiyatın diğer türlerinde ise Ca'fer es-Sâdık'a yönelik tutum daha nettir. Tarihi kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ın muhaddis kimliği bazen açıkça zikredilmiş olmakla birlikte onun bu özelliğini daha ziyade menâkıb ve tabakât gibi temel eserlerin satır aralarında görmek mümkündür.[359]

Sonuç olarak şunu söylememiz gerekir ki, Ehl-i Sünnet'in dokuz temel kaynağının Ca'fer es-Sâdık'tan çokça rivayet almamasının asıl nedeni herbir müellifin kendi kitabına bir hadis alırken ortaya koymuş olduğu birtakım kriterlerden kaynaklanmaktadır. Yoksa Ca'fer es-Sâdık'ın şahsından kaynaklanan bir durum söz konusu değildir. Kaldı ki pekçok Ehl-i Sünnet âlimi kendisini sika, sebt gibi vasıflarlarla tanımlayarak onun ilme olan teveccühünü ve ilmî derinliğini kabul etmişlerdir. Gerek Ehl-i Sünnet gerekse de Şîa anlayışında her ne kadar Ca'fer es-Sâdık birçok alanla ilgilenmiş olarak görünse de onun en belirgin vasfı ve öne çıkan özelliği, onun hadislerle ciddi anlamda meşgul olmasıdır. Aynı zamanda bir hadis otoritesidir. Onun hadislerle ne denli meşgul olduğuna dönük en büyük delil sünnî şarihlerden gelmektedir.[360] Çünkü pekçok şârih onun rivayetlerini çok

[358] ed-Dârimî, *es-Sikât,* VI/131, .;Al-Ezzi, *Sünnî ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*, 16.

[359] ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahir ve'l-A'lam*, IV/27.; el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya,* III/216.

[360] Örnek rivayet ve açıklamalar için bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribu't· Tehzib*, ts., II/103. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009).;Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnü'l- Ma'bûd* (Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009).; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerḥu'l-Mühezzeb*, .(Riyad:Dâru'l- Kütübi'l_ilmiyye:1997) II, 339-344

detaylı bir şekilde incelemiş, onun ve naklettiği rivayetler hakkında belli bazı kanaatlere ulaşmışlardır.

1.14. CA'FER es-SÂDIK'IN RİVAYETLERİNE ŞÜPHEYLE YAKLAŞANLAR

Hz. Peygamber'den sonraki asırlarda yani Şiîliğin ilk teşekkülü zamanlarında mutedil bir görüntü veren Şiîlik, daha sonraları birtakım fikirsel değişiklikler geçirmiş ve çok farklı bir durum arz etmeye başlamıştır. Malumdur ki Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı asırda siyasî çalkantılardan sonra siyasî sâiklerle birçok grup itikadi düşünceleri doğrultusunda hadis uydurma faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu grupların içinde en dikkat çekeni de Şîa'dır. Bunlar kendi maksad ve hedefleri uğruna bazı sahâbîlerin rivayetlerine şüpheyle yaklaşma, onlar adına hadis uydurma, hatta onların rivayetlerini reddetme hususunda hiçbir sınır tanımamışlardır.[361] Bundan dolayı Ehl-i Sünnet âlimleri de, Şîa'nın sened zincirine kendi anlayışları ve kattıkları farklı argümanlar nedeniyle,[362] onlardan gelen rivayetlere temkinli yaklaşmışlardır.

Şiâ ravilerin rivayetlerine temkinli yaklaşılmasının diğer bir nedeni ise, bazı Şiî âlimler, kendi dönemlerinde yaşayan ve meşhur olan, halk arasında güvenilir addedilen bazı muhaddislerin derslerine iştirak etmişlerdir. Bunlardan biri de toplum nezdinde itibar görülüp sevilen Ca'fer es-Sâdık olmuştur. O bir sözünde konuyla ilgili olarak; "Ben adama hadis öğretir, Allah'ın dininde tartışma ve münakaşayı yasaklarım; Kıyasa girmesini de yasaklarım. Ama adam yanımdan çıkar çıkmaz hadisimi anlamının dışına taşan bir şekilde tevil eder. Bunun üzerine ben bazı kimselere konuşmalarını emrettim, bazılarına da yasakladım. Herkes (yanına girip çıkan bazı şahısları kasd ederek) Allah ve

[361] Ehl-î Sünnet ile Şîa arasındaki temel ayrılıklardan biri de Sahâbîlere ((a.s) olan yaklaşımda kendini göstermektedir. Sahâbîler birçok ayette övülmelerine ve Hz. Peygamber tarafından rol model bir nesil olarak gösterilmelerine rağmen bazı Şiîler sahâbîlerin önde gelenlerine ağza alınmayacak sözler söyleyip hakaret etmişlerdir Buhârî, *Fezailü's-Sahâbe* I/5; Müslim *Fezailü's-Sahâbe* 221/212. Yüksel Çayıroğlu, "*Ehl-i Sünnet İle Şîa Arasındaki Temel İhtilâf Noktaları*", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013), 213-215. Ayrıca bkz. Kandemir, Mevzû Hadisler (Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkîdi), 189

[362] İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, 42-43.

resulüne karşı gelmek amacıyla te'vil yapmaktadır"[363] demektedir. Diğer bir rivayette ise Ca'fer es-Sâdık'ın "Ben şöyle şöyle diyorum. Onlar ise yani şunu şunu demek istiyor"[364] demek suretiyle kendisinin sözlerinin nasıl çarpıtıldığının açık bir şekilde ifade etmiştir. Yani bundan anlaşılmaktadır ki kendi huzuruna ders dinleme maksadıyla giren bazı kimseler hadis ilminin incelik ve ayrıntılarını öğrendikten sonra, almış oldukları bu bilgileri kötüye kullanmışlardır.

Bu minvalde Ehl-i Sünnet'te itibar kazanmış bazı isimleri rical kaynaklarından tespit etmek suretiyle hadislere yönelik öğrenmiş oldukları incelikleri de devreye koymak suretiyle onları istismar etmişlerdir. Yani onlar adına bazı rivayetler uydurmuşlardır. Ayrıca Şiâ âlimlerinin bir kısmı kendi hadisçilerinin hadislerini onlara isnad ederek ortalığı karıştırmaya çalışmışlardır.[365] Mesela, bu çerçevede iki şahsı ele alalım. Bunlardan birincisi: Ehl-i Sünnet'in güvenilir âlimlerinden olan Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî'dir (127/745).[366] Kısaca es-Sûddî el-Kebir şeklinde de bilinmektedir. Diğeri ise aşırı bir râfızı olarak bilinen meşhur hadis uydurucusu es-Sûddî adındaki şahıstır. Şiâ, bilinçli bir şekilde Ehl-i Sünnet nezdinde muteber bir şahsiyet olan es-Suddî el-Kebir'i, Râfızî olarak bilinen hadis uydurucusu es-Suddî ile karıştırmak istemiştir. İkincisi ise Abdullah b. Müslim b. Kuteybedir (öl. 276/889). Şiîler Ehl-î Sünnetin bu âlimini de kötü emellerine alet etmişlerdir. Bu şahsı bilinçli bir şekilde Şîa'ya mensup Abdullah b. Kuteybe ile

[363] Keşşî - Mirâbâd el-Esterâbâdî-Mehdî er-Recâî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, 391.; Ayrıca bkz. Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 90.

[364] İbn Ebû Zeyneb Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim Nu'mânî, *Kitâbü'l-Gaybe* (Tahran: Mektebetu's-Sedûk, 2016), 39. Ayrıca bkz. Bozan, *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, 90.

[365] Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkîdi)*, 189.

[366] Hadis otoriteleri Süddî hakkında sikadan leyyin ve zayıfa kadar çeşitli sıfatlar kullanmıştır. Ebû İshak el-Cûzcânî kendisini kezzâb diye zikretmiştir. (Bu iddianın tenkidi için Bkz. M. Atâ Yûsuf, s. 27). Ancak Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in onu sika olarak görmesi, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc gibi otoritelerin kendisinden rivayette bulunması, Buhârî dışındaki muteber hadis kaynaklarında rivayetlerine yer verilmesi karşısında Süddî'nin güvenilirliği konusunda bir problemin bulunmadığını düşünmek gerekmektedir. İsmail Cerrahoğlu, *"Suddî"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 38/17-18.

karıştırmışlardır. Her ikisinin'de el-Me'ârif adında eseri de olduğundan dolayı çok rahat bir şekilde bunları birbirine iltibas etmişlerdir.[367]

Ca'fer es-Sâdık'ın özellikle yaşadığı ve hususen etrafında artık belli bir kitlenin toplanıp ondan istifade ettiği yıllara (h. 120 ve sonrası) geldiğimizde, onu toplum nezdinde muteber bir şahsiyet olarak görmekteyiz. Tabi öncesinde de toplum içerisinde kendisine yönelik pek fazla bir teveccüh söz konusuydu. Fakat h.120 yılından itibaren artık birlikte yaşadığı toplum kendisini tam olarak bağrına basmıştır. Daha önceden de belirtttiğimiz üzere Ca'fer es-Sâdık'a öğrencilik yapan veya ondan hadis rivayet eden yüzlerce hatta binlerce kişiden söz edilmektedir.[368] Bu öğrencilerin bir kısmının başlangıçta onun rivayetlerini nakletmekte tereddüt gösterdiklerini görmekteyiz. Mâliki mezhebinin kurucusu Mâlik b. Enes'de (öl. 179/796) ilk başlarda Ca'fer es-Sâdık rivayetlerine kuşkuyla yaklaşanlardan biridir. Bu kuşkudan dolayı Abbâsîlerin yönetimi elllerine aldıkları yani hicri 132 yılına kadar Mâlik b. Enes, Ca'fer es-Sâdık'tan herhangi bir rivayette bulunmamıştır. Ancak sonraki süreçte Mâlik b. Enes'in kendisinden hadis naklettiği ve bu hadisleri de meşhur eseri *el-Muvatta'* da 14 rivayetini kaydetmek suretiyle, var olan şüpheyi ortadan kaldırdığı bilinmektedir.[369] Buhârî de, önceleri kendisinden rivayet almaktan kaçınan biriyken daha sonra *el- Câmiu's-Sahîh*'inin dışındaki eserlerine ondan hadis tahriç ederek ona müspet anlamda meyil göstermiştir.[370] İbn Hibban'a, Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet almamasının nedeni sorulduğunda, "Ca'fer es-Sâdıkla ilgili rivayetlerde sorun gibi görünen bazı hususların var olduğunu söylemiştir.

[367] Abdulazîz ed-Dihlevî, *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ 'Aşeriye* (Mısır, 1383), 32.
[368] Mhabastarī, *al-Fā'iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq*, I/7-8.
[369] İmam Mâlik ilk başta Ca'fer es-Sâdık'tan rivayette bulunmamasıyla ilgili herhangi bir veriye ulaşamadık. Yaptığımız okumalar sonucunda İmam Mâlik'in Ca'fer es-Sâdık'tan rivayette bulunmamasının iki nedeni olabilir. Birincisi, O dönem de Ca'fer es-Sâdık'a mensup Şîa taraftarlarının kendisinden aldıkları rivayetlerin bir kısmını çarptırarak nakletmeleri sebebiyle kendisinden rivayet almamış olabilir. İkincisi, Ebû Bekir b. Ayyâş'ın da belirttiği üzere semâ' yoluyla değil de rivayet ettiği bütün hadislerin babasından duydukları hadisler olmasından kaynaklı olarak rivayette bulunmamış olabilir. İmam Mâlik Kendi eseri olan *el-Muvatta'*da birçok bab başlığı altında Ca'fer es-Sâdıktan rivayetler almıştır. Bu rivayetler daha ziyade zekât, hac, kurban kesme, akika kurbanı, yargılama gibi konular üzerinde odaklandığı görülmüştür. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* "Kitabü'z-Zekât", 24.;Kitâbü'l-Hac.42, 46, 129, 130, 134, 161, 184; Kitâbü'l-Akîka. 2; Kitâbü'l-Akdîyye. 5.
[370] ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, VI /285.;Buhârî, *et-Târîhü'l-Evsaṭ*, I/293.

Ancak bu sorunların Ca‘fer es-Sâdık’tan kaynaklanmadığını, onun oğlundan kaynaklandığını dile getirmiştir. Çünkü Ca‘fer es-Sâdık’ın oğlu, babası ve dedesinden almadığı haberleri onlardan almış gibi göstererek nakletmiştir”[371] demiştir. Yine Ca‘fer es-Sâdık ile çağdaş olan ve onunla görüştüğü belirtilen ancak kendisinden hadis rivayet etmeyen aynı zamanda öğrencilerinden biri sayılan bir diğer şahıs ise Ebû Bekir b. Ayyâştır (öl.193). Onun Ca‘fer es-Sâdık’tan hadis nakletmemesinin nedeni kendisine sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Ona hocalarından semâ‘ yoluyla alıp ve rivayet ettiği hadis olup olmadığını sorduk, O da böyle bir hadis olmadığını, rivayet ettiği bütün hadislerin babasından duydukları hadisler olduğunu belirtmiştir.[372] Bu durumda Ebû Bekir b. Ayyâşı bu şekilde davranmaya sevk eden etkenin Ca‘fer es-Sâdık’ın hadislerinin sema yoluyla alınmamış olduğu söylenebilir. Yine Yahya b. Said’e (öl.143/760), Ca‘fer es-Sâdık ile ilgili birtakım sorular tevdi’ edildiğinde, “Onun hakkında bazı şeyler bildiğini fakat bunları dile getirmek istemediğini ifade etmiştir.”[373] Ancak Zehebî, *Siyer-û A‘lâmi’n-Nübelâ* adlı eserinde Yahya b. Saîd’in bu beyanını tasvip etmemiş ve onun bu şekildeki yaklaşımını hatalı bulmuştur.[374]

Sonuç itibariyle Ca‘fer es-Sâdık’a temkinli yaklaşan zevatın bu yaklaşımları anlayışla karşılanmalıdır. Çünkü o süreçte Ca’fer es-Sâdık üzerine oynanan bazı olaylar gösteriyor ki bazı çevrelerin asıl gayesi ilim ve irfana kendini adayan bir şahıstan kendi emelleri doğrultusunda yararlanmak olmuştur. Kendisine yöneltilen eleştiriler incelenip tedkik edildikten sonra asıl şüphenin Ca‘fer es-Sâdıktan kaynaklanmadığını, bilakis kendisinin de pek tasvip etmediği bazı nedenlerden ve sözlerini farklı şekilde yayanlardan kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Bunun sonucunda Ca‘fer es-Sâdık da çok geçmeden kendisi üzerine oynanmak istenen bazı oyunların farkına varmıştır. Bu rahatsızlığını çeşitli mecralarda kendi sözleriyle de dile getirmiştir. Kendisine ilk başta şüpheyle

[371] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *es-Sikât* (Haydarabad, 1403), VII/138.
[372] İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I/385. ; İbn Adî, *el-Kâmil fî Duʿafâʾi’r-Ricâl*, II/555. Ayrıca Bkz. Evgin, “Sünnî Kaynaklara Göre Ca‘fer es-Sâdık’ın Hadisciliği”, 129.
[373] İbn Adî, *el-Kâmil fî Duʿafâʾi’r-Ricâl*, II/357.
[374] Zehebî, *Siyer-û A’lâmi’n-Nübelâ*, IV/363. Ayrıca geniş açıklama için Bkz. Al-Ezzi, *Sünnî ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*, 16-17.

yaklaşan âlimler de durumu anlamış olmalılar ki sonraki süreçte kendi eserlerine onun rivayetlerini almak suretiyle kendisi hakkında oluşmuş olan bazı olumsuz düşünceleri bertaraf etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

CA‘FER es-SÂDIK'IN HADİS KAYNAKLARINDAKİ RİVAYETLERİ

Bu bölümde *Kütüb-i Tis‘a* ve *Kütüb-i Tis‘a* dışındaki Ehli Sünnet’in temel kaynaklarında Ca‘fer es-Sâdık’ın bir râvî olarak naklettiği rivayetler üzerinde durulacaktır. Bu rivayetlerin sened ve metin tenkidleri yapılıp isnad şemaları çıkarılacaktır. Ayrıca Buhârî’nin Ca‘fer es-Sâdık’tan kendi meşhur eseri olan *el-Câmiu’s-Sahîh’e* rivayet almamasının nedenleri tartışılacaktır.

Bu bölümde *Kütüb-Tis’a* ve *Kütüb-i Tis’a* dışında geçen Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetler sayısal olarak belirlenecek aynı zamanda rivayetlerin üzerinde yoğunlaştığı konular tespit edilecektir. Ardından bu veriler sayısal olarak şemalar şeklinde de belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu zikrettiklerimizin yanısıra, Şîa’da temel hadis kitapları olarak kabul edilen *Kütüb-i Erbaa* ve onların dışındaki hadis kaynaklarında geçen Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayet ettiği hadislerin odaklandığı konular ve bu konularda geçen rivayetlerin Ehl-i Sünnet kaynaklarındakine oranla sayısal olarak fazla olmasının nedenleri üzerinde kritik yapılacaktır. Burada da Ca‘fer es-Sâdık’tan geldiği kabul edilen rivayetler konu ve sayısal değerler bağlamında şemalar şeklinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu bölümün sonunda da gerek Ehl-i Sünnet kitaplarında yer alan ve Ca‘fer es-Sâdık’ın bir râvî olarak yer aldığı rivayetler; gerekse Şîa kaynaklarında gelen bu minvaldeki rivayetler genel bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Ehl-i Sünnet’e göre Ca‘fer es-Sâdık tâbiînden sayılması hasebiyle Hz. Peygamber’den doğrudan rivayeti bulunmamaktadır. Ancak farklı râvîler aracılığıyla Buhârî hariç diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri’nin eserlerinde yüzlerce rivayeti bulunduğu da bir gerçektir.

Şîa'ya göre ise imamların Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmek için bir râvî zincirine ihtiyaç duyulmamaktadır. Onlar doğrudan Hz. Peygamber'den hadis nakledebilmektedirler. Çünkü onların bilgileri Şiî âlimlerce müfehhem ve muhaddes olarak kabul edilmiştir.[375]

2.1. CA'FER es-SÂDIK'IN SÜNNÎ HADİS KAYNAKLARINDAKİ RİVAYETLERİ

2.1.1. Kütüb-i Tis'a'da Yer Alan Rivayetleri

Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'da bulunan rivayetlerini incelediğimizde mükerreleriyle birlikte bunların yaklaşık 203 tane olduğunu tespit ettik. Ancak bunları mütâbî'[376] ve şâhidleriyle birlikte tedkik ettiğimizde sayı 1000'leri bulmaktadır. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu yani yaklaşık ¾'nün metinleri mana itibariyle benzer olup sadece isnatlarında bazı farklılıklar söz konusudur. Ca'fer es-Sâdık'ın *Kütüb-i Tis'a'da* tekrarsız olarak nitelendirebileceğimiz rivayet sayısı ise 50 civarındadır.

---

[375] Müfehhem ve Muhaddes: Esas olarak normal insanların sahip olmadığı bu bilginin kaynakları dörttür.
1.Kendinden önceki imamdan nakledilen bilgi,
2. Veraset yoluyla elde edilen bilgiler;
3.Muhteviyatı sadece imamlarca bilinen kitaplardan kazanılan bilgiler,
4.Bir melekle doğrudan temasa geçmek suretiyle elde edilen bilgi.
Bu son bilgi türü, ilham olarak adlandırıldığı gibi bunun alıcısı da müfehhem ve muhaddes olarak isirnlendirilir. Etan Kohlberg, "Gaybet Öncesi Şia' da İmam ve Toplum", 228-229.; Ayrıca Bkz. Metin Bozan, "İmamiyye Şia'sının Peygamberlik ve İmamet Anlayışının Mukayesesi" IX/26 (Aralık 2006), 85-112.

[376] Mütâbaat Teba' kökünden türeyen bir kelime olup, bir şeyin peşinden gitmek, uymak veya bir şeyi takip etmek anlamlarına gelir. Ferd veya garîb olduğu muhtemel olan bir rivayetin râvîsine, hadisi tahriç edilmeye yani nakledilmeye elverişli başka bir râvî tarafından muvâfakat edilmesi ayrıca hadisin aynı şeyhten veya senedin daha üst bir tarafında bulunan başka bir râvîsinden benzer tarzdaki ifadelerle hadisin bir başkasına nakledilmesidir. Ayrıca ferd olarak bilinen bir hadis rivayetinin başka varyantlarda farklı râvîleri var mıdır? Diğer hadis ulemâsı nezdinde bu hadis ma'ruf mudur? Şeklinde hadis hakkında yapılan incelemeye de i'tibar denmiştir. İbn Salah meşhur eseri Ulümü'l- Hadis'de konu üzerinde daha farklı değerlendirmelerde de bulunmakta ve konuyla ilgili örnekler getirmektedir. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-Hadîş* (Dımeşk /Beyrut: Dâru'l Fikir /Daru'l-Fikr el-Meâsir, 2017), 74-75. Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî ez-Zebîdî, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Ahmed Naim (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982), 1/114-119. Daha geniş açıklama için Bkz. Selahattin Polat, *"Mütâbaat"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/181-182.

Bu bölümde öncelikle Buhârî'nin Ca‘fer es-Sâdık'tan hadis rivayet etmemesinin nedenleri üzerinde durulacaktır. Ardından onun *Kütüb-i Tis‘a’da* bulunan rivayetlerinin tekrarsız olanları kaydedilecektir. Bu rivayetler konu eksenli olarak ele alınarak orijinal metinleri anlamlarıyla birlikte ortaya konacaktır. Metinler üzerinde açıklamaya ihtiyaç duyulan kısımlar izah edilecektir. İsnatta bulunan râvîler sened tenkidi açısından incelenecektir. Bu inceleme yapılırken durumu Ehl-i Sünnet ulemâsınca bilinen şahıslar incelenmeyecektir. Daha ziyade ismi fazla duyulmamış olan râvîler üzerinde tenkitler yoğunlaştırılacaktır. Ayrıca herbir rivayetin senedi hakkında şayet kaynaklarımızda varsa verilmiş hükümler kaydedilecektir. Rivayetlerin senetleri de bütünlük açısından sened değerlendirmelerinden hemen önce verilmiştir. Ardından her rivayetin sened ve metin tenkidi yapılmıştır. Konuların çok fazla uzamaması için daha sonra Ca‘fer es-Sâdık’ın *Kütüb-i Tis‘a* dışındaki rivayetleri üzerinde sadece genel birtakım değerlendirmeler yapılacaktır. Ancak bununla ilgili yine kaynaklarımızda varsa herbir rivayetin altında o rivayetin senediyle ilgili istatistiki bazı bilgiler verilecektir. Ca‘fer es-Sâdık’ın Ehl-i Sünnet’te bulunan rivayetlerini incelerken izlemiş olduğumuz metodu, bu bölümde Şîa rivayetlerini incelerken de takip etmeye çalışacağız. Ancak Ehl-i Sünnet kaynaklarında olup Şîa kaynaklarında olmayan bazı bilgilerden de sarf-ı nazar edeceğiz.

Tüm bu çalışmalarla hedeflediğimiz amaç ise; Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetlerini toplu olarak bir arada görmektir. İsnad şeması, sened ve metin yönünden rivayetler üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunarak bu alanda varsa hadis ilmine katkısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunu yapmamızdaki nedene gelince, Ca‘fer es-Sâdık’ın hadisle ilgili konumunu hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa açısından belirlemektir.

2.1.1.1. Buhârî'nin Ca‘fer es-Sâdık’tan Hadis Rivayet Etmemesinin Nedenleri

Tezin bu kısmında Buhârînin, Ca‘fer es-Sâdık’ın Şîa’ya göre bir kaynak olarak söylediği veya Ehl-i Sünnet’e göre ise bir ravi olarak nakletmiş olduğu hadisleri kendi es-Sâhih adlı eserine almamaya sevk eden temel âmiller ele alınacaktır. Bu konu özellikle İmamiyye ve Zeydiyye Şî‘a’sın da pekçok kişinin de ileri sürdüğü bir konudur. Şu da

bilinmelidir ki, Ehl-i Sünnet'e mensup bazı kimseler de bu iddiada bulunanlara iştirak etmişlerdir. Bu durum onların nazarında Buhârî'inin Ehl-i Beyt'e sadakat göstermediği, hatta Nâsıbelerin[377] yanında durduğu, mevcut durum ve otoritenin baskısına boyun eğdiği iddiasını yaymaya başlamışlardır. Ortaya atılan bu iddianın detaylı tedkik edilmesi ve vakıaya ne kadar uygun düştüğünün analiz edilmesi gerekmektedir. Böylesine bir iddianın müstakil bir çalışmada ele alınması gerektiği aşikârdır. Çünkü Buhârîye böyle bir tenkidin yöneltilmesi sonucunda râvi seçiminde objektif davranmadığı sonucunu doğuracak, bu da Müslümanlar nezdinde muteber kabul edilen bir kaynak hakkında şüphe doğuracaktır. Halbuki Buhârî'nin es-Sâhîh adlı eseri Ehl-i Sünnet nazarında son derece muteber bir eser olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla *es-Sahîhi* bu şekilde tenkide açmak sünnî düşünce sisteminin de dayanmış olduğu temel esaslardan birini tenkide açmak anlamına gelecektir.[378] Biz burada elde mevcut olan bilgileri ortaya koyup fotoğrafını çektikten sonra objektif bir şekilde meseleyi ele almaya özen göstereceğiz.[379]

Ehl-i Sünnet'in birçok müellifi hususen Buhârî dışında *Kütüb-i Tis'a* diye bilinen kitapların yazarları Ca'fer-Sâdık'tan birçok hadis tahric etmişlerdir. Hatta bunların içerisinde Ahmed b. Hanbel'in, Ca'fer es-Sâdık'tan en fazla hadis tahric ettiği bilinmektedir.[380]

Kütüb-i Tis'a dışındaki eserlere baktığımızda ise; Ehl-i Sünnet'in diğer âlimleri kendi eserlerine Ca'fer es-Sâdık'tan onlarca hatta yüzlerce hadis aldıkları halde Buhârî'nin kendi sahîhine Ca'fer es-Sâdık'tan herhangi bir rivayet almamış olmasının elbette birçok nedeni olmalıdır. Bu durum, ulemâ nezdinde hep merak edilegelmiştir. Son zamanlarda bu alanda yazılmış pek fazla çalışmaya rastlayamadık. Bu konuda sadece

[377] "Şîa'nın Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabir." Geniş açıklama için bkz. Mustafa Öz, "Nâsıbe" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/393.
[378] Ancak unutulmaması gereken husus şudur; Kur'ân dışında her eserin ve müellifin hadis usûlü kriterleri çerçevesinde tenkid edilebileceği gerçeğidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususun insafın ve ilmi ahlâkın dışına çıkılmamasıdır.
[379] Ahmad Snobar, *"Esbabu Uduli'l-İmam Buhârî Ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahihî,,X-2, 2012, s.57-63.*, ts., 74.
[380] Tezin 227. sayfasında bulunan şemada durum detaylı bir şekilde ortaya konmuştur.

arapça bir makale dışında[381] derli toplu başka bir kaynağın olmaması da son derece dikkat çekicidir.

Burada yapılan analizlere göre Buhârî sadece Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayet almamazlık yapmamıştır. Aksine kendi kriterlerine uygun olmayan başka şahsiyetlerden de rivayet almadığı görülmektedir. Bazı kriterler râvîlerin mesela adâlet ve güvenirlik durumlarını zedeleyici bir durum oluşturmamış olsa bile bu konuda ihtilaf söz konusu olduğu takdirde Buhârî’nin onlardan hadis almayı terk edip, kendilerinden sarf-ı nazar ettiğini göstermektedir. Örneğin; Süheyl b. Ebî Sâlih adındaki hadis râvîsi babasından yapmış olduğu rivâyetler hususunda eleştirilmiştir. Bunun nedeni, Süheyl’in, babasından sadece bir sayfalık hadis rivâyet ettiği, diğer rivâyetlerini ise babasının kitabından naklettiği iddiasıdır. Buhârî, bu nedenle Süheyl’den bir kaynak olarak bir rivayet alıp nakletmeyi terk etmiştir. Yani, Buhârî Süheyl’den rivayet almayı bırakıp, onun babasının râvîlerinden hadis almayı tercih etmiştir. Diğer bir örnek ise, Hammad b. Selemedir. Kendisi aynı zamanda hadis ilminde önde gelen, otoriter şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak şöhreti yayılınca yalancı bazı kimseler onun rivayet etmediği hadisleri de sanki rivayet etmiş gibi ona isnat ederek rivayet etmeye başlamışlardı. Buhârî’nin bu sebeple Hammad b. Selemeden de herhangi bir rivayet almadığını görmekteyiz. Ancak istişhad için onun yalnız bir rivayetini kullandığını görmekteyiz.[382] Ayrıca diğer Kütüb-i Sitte müellifleri de onun rivayetlerine yer vermişlerdir.[383]

Buhârî’nin, Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayet almaması mevzusuna gelince, onun durumu yukarıda zikrettiğimiz şahsiyetler gibi benzer birtakım mülahazalardan kaynaklı

---

[381] Snobar, *“Esbabu Uduli’l-İmam Buhârî Ani’t-Tahric li’l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahihî,* 55-71.

[382] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî Buhârî, *el-Câmi’u-Sahîh*,(İstanbul: y.y.y, 1981), Rikâk 10. Ahmed b. Hanbel, Buhârî’nin bu şekildeki yaklaşımını Hammâd’ın yaşlılığı ve bu nedenle hâfızasının zayıflaması ile açıklamıştır. Müslim de bu konuda hâfıza bozukluğundan önce sadece Sâbit b. Eslem’den gelen rivayetlerini aldığın belirterek onun dışındaki on iki rivayetini istişhâd için kullandığını, sika râvilere muhalefet ettiği noktalarda tedbiren ona güvenmemek gerektiğini ifade etmiştir.;Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkūt el-Hamevî, *Mu ’cemü’l-Udebâ* (Beyrut: Dâru’l-Fikr li’t-Tibâ‘a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1400), X/257-260.

[383] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkūt el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Udebâ* (Beyrut: Dâru’l-Fikr li’t-Tibâ‘a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1400), X/255-258.

olduğunu söylenebilir. Yani o dönemde özellikle Ca'fer es-Sâdık'ın yanına girip çıkanların sözlerini çarpıtarak yaymaları ve siyasi yönünün olmamasına rağmen varmış gibi bunlar tarafından yayılmaya çalışılarak kendisinden menfaat devşirilmeye çalışılmıştır.

Bu kısımda Buhârî'nin öncelikle kendi meşhur eseri olan ve el-Câmiu's-Sahîh'e hadis alma kriterleri ele alınacaktır. Ardından Ca'fer es-Sâdık'tan hadisleri almamasının sebepleri birkaç madde halinde ele alındıktan sonra bir değerlendirmeyle konu tamamlanacaktır.

*Kütüb-i Tis'a'*nın dokuz müellifinin her birisi, kendi eserine bir hadis alırken bir takım kurallar koymuşlardır. Ancak bu müelliflerin; "Ben aldığım hadisi şu kurala göre aldım ve eserime de bu kural çerçevesinde koyuyorum" şeklinde açık bir ifade ve beyanatlarına rastlanmamıştır. Ne var ki onların eserleri incelediğinde, ortaya koydukları bazı kurallar sonucunda hadisleri tahric ettiklerini görmekteyiz. Bu da onların hadisleri tahric ettikleri zaman çok titiz davrandıklarını, rastgele herhangi bir hadis almadıklarını bize göstermektedir. Şimdi birkaç madde kapsamında Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh adlı eserine hadis alma kriterleri üzerinde duralım.[384]

a.a. Buhârî, alacağı rivâyetlerin senedinin meşhûr sahâbîye ulaşıncaya kadar güvenilir kişiler olup olmamaları yönünden, üzerinde ittifak edilen râvîlerden hadis nakletmeyi önemsemiştir.

a.b. Ona göre, sened zincirinde bulunan râvîlerin hadis ilminin sebt ve güvenilir münekkitlerinin arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamalıdır.

a.c. Tahrici yapılan rivayet muttasıl bir senede hâiz olmalıdır.

a.d. Aynı rivayet farklı sahâbîlerden gelmiş ise bu, tek râvîyle nakledilmiş ve sahîh kabul edilmiş bir rivayete göre daha muteber kabul edilmiştir.

[384] Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu* (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 193-198.

a.e. Buhârî hadis alırken likâ (karşılıklı görüşme/karşılaşma) şartını açık bir şekilde zikretmese de bu şart muhaddisler tarafından kendisine nisbet edilmiştir.[385]

Dikkat edilirse Buhârî'nin bir hadiste olmasını istediği en önemli şeyin muttasıl bir senedle o hadisin nakledilmiş olmasıdır. Ancak es-Sahîh adlı eserinde rivayet ettiği hadislerin pekçoğunun râvîleri, hadis münekkidleri tarafından eleştirilmiştir. Hadisin senedinde geçen râvîlerden birinin özellikle güvenilirlik konusunda herhangi bir sorunu varsa Buhârî o hadisi almamaya özen göstermesine rağmen, rivayetlerini almış olduğu bir kısım râvîler, bazı hadis münekkidleri tarafından tenkide uğramıştır.[386] Aynı rivayetin farklı isnadlarının bulunup, farklı sahâbilerden gelmesine rağmen el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde çok sayıda garip hadisin mevcut olduğu da bilinmektedir. Ayrıca Buhârî, râvinin hadis aldığı şeyhiyle bir kere bile olsa görüştüğünün (mülakat) bilinmesini bir şart olarak benimsediğini görmekteyiz. Ancak bu durum da bazı âlimler tarafından tenkid edilmiştir.[387]

Yukarıda Kütüb-i Tis'a'nın tüm müellifleri özellikle de Buhârî kendi eserine herhangi bir rivayeti alırken dikkat ettiği hususlara daha başka maddeler de ilave edilebilir. Ancak konuyu daha fazla uzatmamak için bu kadarla iktifa ediyoruz. Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmemesinin pekçok nedeni zikredilebilir. Biz burada belli başlı birkaçının üzerinde duracağız.

---

[385] Ancak Müslime'e göre aralarında herhangi bir mülakat olmasa dahi şayet raviler aynı asırda yaşam sürmüşlerse ravilerin birbirlerinden rivayetleri kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, 197-198.;Sevdenur Kaya, "Hadis Usulünde Liḳā' Tartışmaları: Müslim'in İtirazları Bağlamında Liḳā' Şartının Buḫârî'ye Atfedilmesi", *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2022), 27-44.

[386] İbn Hâcer Fethu'l-Bârî'nin mukaddimesinde (Hedyu's-Sârî), Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu 400'ün üzerindeki ravinin tenkid edildiğini bunlardan da 80 civarında ravinin de zayıflıkla müttehem olduğunu ifade etmiştir.;Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2001), 15.

[387] İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, 12. Ancak bu söylenilenler bazı âlimler tarafından itiraza uğramıştır. Örneğin el-Makdisî *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin şartlarını ele almış olduğu eser olan Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte adlı eserinde Buhârî ve Müslim'in şartları olarak ileri sürülen bazı şeylerin tartışmasız kabul edilecek kurallar olmadığını belirtmiştir. Ayrıntılar için bkz.: İbnü'l-Kayserânî, *Şürûṭü'l-E'immeti's-Sitte*, III/101-103. Ayrıca geniş açıklamalar için bkz. Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, 193-196.

2.1.1.1.1 Buhârî'nin, Mezhebî Farklılık Nedeniyle Ca'fer es-Sâdık'tan Hadis Almadığı İddiası

Şîa'dan bazı hadis münekkidleri Ca'fer es-Sâdık'a mezhebî açıdan yaklaşım göstererek, Buhârî'nin mezhebî taassuptan kaynaklı olarak kendisinden hadis almadığını iddia etmişlerdir. Örneğin, İmamî Şiîlerden birçoğu ve bazı Zeydîler İmam Buhârî'yi Ehl-i beyt'e muarız ve düşman olan, aynı zamanda harici olan İmrân b. Hıttân ve Hariz (Hüreyz) b. Osman en-Nâsibi'den rivayet alıp, Ca'fer es- Sâdık'tan rivayet almamasını eleştirmişlerdir. Bunu İmam Buhârî ve Sahîhi için bir ta'n sebebi olarak telakki etmişlerdir. İmamiyye Şîa'sından Hîşim Ma'rûf, *"ed-Dirasât fi'l Hadis ve'l-Mühaddisin*"[388] adlı eserinde bu hususlara dikkat çekmiştir.

Zeydiyye'ye mensup bazı kimseler Buhârî'ye yönelik çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır.[389] Ancak onlardan bazıları bu ibareleri yumuşatma eğilimine girerek Buhârî'nin, Ehl-i beyt'e karşı nahoş birtakım ifadeler kullanarak Ca'fer es-Sâdıktan hadis almadığını ileri sürmüşlerdir. Acı olan taraf da şudur; Şîa'nın bu söylemlerine karşı Ehl-i Sünnet'ten bazı araştırmacıların da kendilerine destek verdikleri iddia edilmiştir. Onlardan öne çıkanı es- Seyyîd Muhammed b. Ukayl el-Hâdremî el-Ba'levîdir. Kendisi "*el-'Atbu'l Cemîl Alâ Ehli'l Cerhî ve't-Ta'dil"* adlı kitabında özetle şunları ifade etmiştir: Buhârî hariç Kütüb-i Sitte'nin tüm müellifleri Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmişlerdir. Burada İbn Sa'd, İbn Ayyaş ve İbn Kattandan nakledilmiş bazı bilgilere göre Buharî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet almadığı hususu maksadlı ortaya atılmış bilgiler olarak görünmektedir. Çünkü Ca'fer es-Sâdık konusunda aldatıcı şeytan, münafıklar ve nevâsıblar[390] aldandıkları gibi bu şahıslar da Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık'tan hadis almadığı konusunda hata yapmış olabilirler şeklinde söylenmiş ve Buhârî töhmet altında

[388] Hâşim Ma'ruf, *ed-Dirasât fi'l Hadis ve'l-Mühaddisin* (Beyrut/Lübnan: Daru't-Te'âruf, ts.), 78-85.

[389] Çağdaş Şîa âlimlerinden Bedruddin el-Hûsî Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadis alma şartlarının yeterli olmadığını, ileri sürdükleri şartların zan ifade ettiğini belirtmektedir. Geniş açıklama için Bkz.Kadir Demirci, "Çağdaş Zeydî Âlimlerle Zeydiyye ve Hadis Üzerine", *Hadis Tedkikleri Dergisi* IV/1 (2006), 160.

[390] Akt. "Şîa'nın Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabir"Mustafa Öz, "Nâsıbe" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), XXXII/393-394.

bırakılmıştır. Burada Buhârî'yi bu şekilde eleştirmeleri ilmi olmaktan uzak tamamen keyfi ve duygusal yönden eleştirilerdir[391] denmiştir.

Yıkarıda söylenenlere ilaveten İbn Teymiyye el-Harrani de, "*el-Minhacü's-Sünne"* adlı eserinde, bazı kimselerin Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık ile ilgili düşüncelerinin zan ve şüphe içerdiğini söylemiştir. "Bunu bu şekilde açıklayanların Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık hakkında yanıldıklarını ifade etmek gerekir"[392] der. Çünkü Buhârî es-Sahîh adlı eserine Ca'fer es-Sâdık'tan herhangi bir rivayet almamış olsa da *et-Tarih* ve daha başka eserlerinde O'ndan pekçok rivayette bulunmuştur.[393]

Bunların dışında bazı çevrelerce Buhârî'nin Ca'fer es-Sâdık'a sanki karşıt biriymiş gibi birtakım izlenimler de oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun en bariz örneği, Buhârî'nin etrafına Nâsîbe diye adlandırılan bir grubun toplanmasıdır. Bunlar tarafından töhmet altında bırakılan Buhârî, Mevzû hadisler hususunda bunlar tarafından zan altında bırakılmıştır. Ayrıca istediği râvîleri seçme /tercih etme eğilimine girdiği belirtilmiştir. Hatta denilmiştir ki; Buhârî, Abbasi devletinin baskısından korktuğu için ve Ca'fer es-Sâdık'ın senetteki râvîlerini ve rivayetlerini güvenilir bulmadığı için O'ndan rivayet almamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Buhâri es-Sâhih adlı meşhur eserine ondan rivayet almamış olsa da bu durum bir özür olarak anlaşılmamalıdır. Buhârî sadece tercihini o yönde kullanmıştır[394] denilebilir.

Sonuç itibariyle, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserine rastgele rivayet almamıştır. Aksine kendi zihninde oluşturduğu belli kurallar çerçevesinde bu eserine rivayetler almıştır. Tüm baskı ve eleştirilere rağmen bu düşüncesinden geri adım

---

[391] Ahmad Snobar, *" Esbabu Uduli'l-İmam Buhârî ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahîhi,,X-2, 2012, s.57-63.*, ts., 55-56.

[392] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiye, *Minhâcü's-Sünne* (Riyad: y.y.y, 1986), V/385-394.

[393] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsaṭ* (Halep / Kahire: Dârü'l-Vâî /Mektebetû Dârü't-Tûrâs, 1397), I/276.;Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir* (Beyrut: el-Mütemeyyîz Li't-Tabâati Ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1440), I/39.

[394] Ahmad Snobar, *" Esbabu Uduli'l-İmam Buhârî ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahihî,,X-2, 2012, s.57-63.*, ts.,56- 57.

atmamıştır. Ancak yukarıda zikredilen söylemler, Buhârî'yi ve Sahîh'ini kısmende olsa töhmet altında bırakmıştır.

2.1.1.1.2. Siyasî Sebepler

Buhârî'nin Ca'fer-Sâdık'tan rivayet almamasının pekçok nedeninden biri de siyasidir. Buhâî'nin yaşadığı dönem siyasî çalkantıların olduğu bir süreç olduğu bilinmektedir. Birçok âlim bu süreçte zarar görmüştür. Örneğin Buhârî, Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık tavrı içinde bulunan Abbâsî devletinin baskısı altında olduğu iddia edilmiştir.[395] Buhârî'nin, kendisine zarar gelebileceği düşüncesiyle yönetimden çekinerek Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmekten kaçındığı söylenmiştir.[396] Ancak bu söylenenler tamamen zan üzere söylenmiş ifadelere benzemektedir.[397]

Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserine baktığımızda Ehl-i Beyt mensuplarından birçok tahrici bulunmaktadır. Başta Ca'fer es-Sâdık'ın babası Muhammed el-Bâkır olmak üzere dedesi Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talip (r.a), Hüseyin b. Ali b. Ebû Talip Muhammed b. Amr b. Hasan b. Ali b. Ebû Talip'ten (r.a) ve daha pek çoğundan rivayetler mevcuttur.[398] Şayet Buhârî Ehl-i Beyt'e karşı herhangi suçlayıcı bir şey işlemiş olsaydı, onlara karşı sâdık olmasaydı onlardan belki hiç söz etmez rivayette de bulunmazdı.

Yine Buhârî, Nâsıbelikle ilgili veya Âl-i Beyt'in yönetimiyle ilgili bir şeyler örtmeye, gizlemeye çalışsaydı Âl-i Beyt'in önde gelen şahsiyetlerinden olan başta Ali b. Ebû Talip ve oğulları Hasan ve Hüseyin'den ve Âl-i Beyt'in diğer zevatından herhangi bir rivayet nakletmemesi gerekirdi. Tüm bunlara rağmen Buhârî bazı Şîa mensuplarından da pekçok tahriçlerde bulunmuştur. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'nin mukaddimesinde

---

[395] Muhammed b. Ahmet ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hâdîs, 1427), VII/80.

[396] Yasir Musa, *Merviyyatu İmam Ca'fer es-Sâdık* (Kahire: Kahire Üniversitesi İslami İlimler Araştırma Enstitüsü, 2006), 68-71.

[397] Bunula ilgili kaynaklarda net bir bilgiye ulaşamadık.

[398] Buhârî'nin es-Sahîh adlı eserinin fezadâilu's-Sahâbe, Ali b. Ebû Talip, Hasan ve Hüseyin'in menâkıblarında birçok rivayete ulaşmak mümkündür. Örnek rivayetler için bkz.; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u-Sahîh* (İstanbul: y.y.y, 1981), Kitâbûl-Hâms, III/1125, 1132, 1212; IV,1470, 1479,1751.;V, 2184.

Buhârî'nin, Şîa'ya taraftar olduğu düşünülen 19 raviden rivayet almış olduğunu bildirmiştir.[399]

Tüm bunlar bize göstermektedir ki, Buhârî'nin Ehl-i Beyt'e karşı herhangi olumsuz yaklaşımı söz konusu değildir. Sadece *es-Sahîh* adlı eseri için ortaya koyduğu bazı ilkelere göre hareket ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü onun *es-Sahîh* adlı eseri incelenirse görülecektir ki, aslında Buhârî Ehl-i Beyt'ten pekçok kişiden rivayet almıştır. Örneğin Ca'fer es-Sâdık'ın hem hocası hem de babası olan Muhammed el-Bâkır'dan pekçok rivayeti vardır.[400] Yine Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyinden de birçok rivayeti kendi eserine almıştır.[401]

2.1.1.1.3. Ğulat Kabul Edilen Bazı Kimselerden Rivayet Aldığı Halde Ca'fer es-Sâdık'tan Hadis Tahric Etmediği İddiası

Buhârî, kaleme aldığı *es-Sahîh* adlı eserini telif ederken bazılarınca çok hassas davranmadığı ileri sürülmüştür.[402] Bunu ileri süren fırkalardan biri de Şiâ'nın ğulat fırkasıdır. Buhârî'nin bu fırkadan rivayet aldığını ancak hem Ehl-i Sünnet hem de Şiâ da hadis ilminde otorite kabul edilen Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet almamasını bazı âlimler tenkid etmişlerdir. Buna yönelik getirdikleri ilk delil ise, ğulat diye bilinen, Adiy b. Sabit el-Ensari el-Kûfi'den (öl.116/734) hadis tahric ettiğini söylemeleridir. Bu kişinin Şiî olduğu ve Şîa propagandası yaptığı ileri sürülmüştür. Aynı şekilde Yahya İbn Mâin de bu şahsın aşırı bir Şiî olduğunu belirtmiştir. Mes'udi de Adiy b. Sabit'den Şîa lehine daha fazla konuşan birini görmedim diyerek onun hakkında söylenenleri teyid etmiştir. Hatta Dârekutnî bunun müfrit Şiîlerden biri olduğunu beyan etmiştir.[403] Denilmiştir ki, durum böyle olduğu halde nasıl oluyorda Buhârî böyle birinden rivayet alıp Ca'fer es-Sâdık gibi birinden rivayet almamıştır. Hâlbuki Buhârî'nin yanısıra birçok hadis otoritesi Ca'fer es-

[399] Ahmed b. Ali b. Hâcer el-Askalânî İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379), I/13-14.
[400] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, I,60; II,20; III,96; IV,180.
[401] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*. Kitâbû'l-İ'tisâm Bi'l-Kitâb ve'Sünne, VI, 2674,2716
[402] Daha önceden değindiğimiz gibi Buhârî ve diğer *Kütüb-i Tis'a* müellifleri doğrudan şu kurallara göre hadisleri biz hadisleri tahric ettik dememişlerdir. Ancak eserler dikkatle tahkik edildiğinde herbirinin kendine göre hadis alma kriterlerinin olduğunu görmekteyiz.
[403] Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Kitabü's-Sıfat*, 1403, 30.

Sâdık'ı güvenilir addetmiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesâi ve İclî onun sika biri olduğunu söylerken, İbn Maîn ve Ebû Hatîm onu sâduk olarak nitelendirmişlerdir.[404]

Netice itibariyle ifade edildiğine göre Şîi olduğu ve hatta Şîa propagandası yaptığı ileri sürülen bazı kimselerden Buhârî'nin rivayet aldığı ancak sadece Şîa mensubu olduğu kabul edilen birinden neden rivayet almamazlık yapmıştır. Burada şu söylenebilir; Buhârî'nin bir râvi ile ilgili zihninde oluşturduğu kriterlere bir uygunsuzluk varsa o kriterleri de devreye koymak suretiyle rivayeti alıp almamaya karar verdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, Buhârî, birilerinin bir râvî hakkında ortaya koydukları kararlardan ziyade şayet o kişiden rivayet alacaksa kendi kriterlerine uygunluğuna bakıp karar ermiş olabileceğini söyleyebiliriz. Yani rivayet kendi kriterlerine uygun ise o rivayeti almış, değilse almamıştır.

2.1.1.1.4. Buhârî'nin Âlî İsnada Ulaşma Arzusu

Buhârî âlî isnadı[405] elde etmeye çalışırken çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak bu eleştiriler kendisinin âlî isnadı elde etmeye çalışmasına engel olamamıştır.

Ahmed b. Hanbel'in ifade etttiği gibi, âlî isnadı elde etmek, selef-i sâlihinin çoğunun nihâî amacı olmuştur.[406] Çünkü âlî isnad Allah'a ve Resûlüne en kısa yoldan ulaştıran bir yöntem olarak görülmüştür.[407] Bu düşünceden yola çıkarak denilebilir ki, Buhârî'nin en büyük arzularından biri de şüphesiz âlî isnada ulaşma arzusudur. Bu gayesine ulaşmak için çeşitli yollar denemiştir. Bundan dolayı Buhârî, meşhur eseri olan *el-Câmiü's-Sahîh'i* inşa ederken âlî isnada hâiz olan rivayetleri almıştır. Onun çok sayıdaki rıhleleri bu amaçla gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu sebepledir ki Buhârî Ca'fer es-Sâdık'tan herhangi bir rivayet almaktansa âlî isnada ulaşmak arzusuyla

[404] Ahmed b. Ali b. Hâcer el-Askalânî İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379), I/424.
[405] Bir hadisin râvisi ile Hz. Peygamber arasındaki bağı meydana getiren güvenilir râvi sayısının en az olmasını ifade eden terim olarak ifade edilebilir. Geniş açıklama için bkz. Raşit Küçük, "İsnad" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2001), 23/154-159.
[406] İbrahim en-Nuhhâs, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmam Ahmed* (Cumhuriyyeti Mısır el-Arabiyye: Dârü'l-Felâh li'l-Bahsî'l-İlmî, 1430), XV/423.
[407] Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Erbeûn Hadisen li Erbeîne Şeyhen min Erbeîne Beldeten* (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 20.

onun yerine babası Muhammed el-Bâkır'dan rivayetleri almayı tercih ettiği söylenebilir. Ca'fer es-Sâdık rivayetlerinin ekserisini babasından nakletmiştir. Buhâri de ondan almak yerine babasından almayı yukarıda zikredilen sebepten dolayı tercih etmiştir.[408] Ayrıca Buhârî'nin aynı rivayeti Ca'fer es-Sâdık yerine sened zincirindeki diğer ravilerden aldığına dair deliller de bulunmaktadır.[409]

Buhârî'ye yukarıda yapılan eleştirilerin yanısıra kendisinin tenkid edildiği diğer bir nokta ise Ehl-i beyt mensuplarına karşı takındığı tavırdır. Ancak zikredeceğimiz şu örnek, iddianın doğru olmadığını göstermektedir. Fıtr b. Halife el-Kûfî (öl.155/771)[410] adındaki şahsın Şiî ve Haşebî olduğu söylenmiştir.[411] İclî de bu şahıs hakkında kendisinde biraz Şiîlik olduğunu belirtmiştir. Abbas ed-Dûrî, İbn Cüneyd ve Zehebî'nin onunla ilgili Şiî bir şahıs,[412] Ahmet b. Hanbel'in ise müfrit bir hâşebî olduğunu söylemiş olması bu kişinin böyle biri olduğu hakkındaki kanaatleri güçlendirmişitr. Ebû Bekir b. Ayyaş da bu şahsın peşinden gittiği mezhebin doğru bir mezhep olmadığından dolayı kendisinden herhangi bir rivayet almadığını söylemiştir. Tüm bu söylenenlerin yanısıra Buhârî'nin, kendisinden altmış rivayet aldığı ifade edilmiştir.[413] Ancak Buhârî'nin bu şahıstan rivayet almasındaki temel sâik, bu şahıs hakkında olumsuz anlamda söylenilenlerin kendisinin akidesiyle ilgili olmadığını daha ziyade siyasî olduğunu, bu şahsın Ehl-i beyt'e karşı bir tavır içine girmediği de bilindiğinden dolayı ondan rivayet almayı uygun bulduğunu söylemiştir. Ancak es-Sâcî, bu şahsın sika fakat mütkin yani dikkatli ve titiz biri olmadığını belirtmiş olması da yukarıdaki zevatın düşüncelerine katkı sunmuştur.

---

[408] Örnek rivayetler için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulumü'l-İnsaniyye, 1993), Kitabü'l-İlim, 33, 101, 803, 953, 1142 .;

[409] Buhârî, Kitabü'l-İlim, .

[410] Fıtr b. Halîfe, erken dönem eserlerinden olan er-Ricâl adlı eserde Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından biri olarak görülmektedir. Aynı zamanda Amr b. Hâris el-Hayyat'ın da kölesi olarak görülmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, et-Tarihu'l-Kebir (Beyrut: el-Mütemeyyîz Li't-Tabâati Ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1440), 7/139.
içerisinde zikredilmiştir. Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *er-Ricâl* (Necef: y.y.y, 1380), 274.

[411] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ʿİlel ve Maʿrifeti'r-Ricâl* (Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422), I/443.; Ayrıca bkz. Muhammed b. Ukayl b. Abdullah b. Yahya el-Âlevî el-Hûseynî el-Hadrâmî, *el-'Atbu'l-Cemîl alâ ehli'l-Cerhî ve't-Te'dîl* (Amman/Ürdün: Dâru'l-İmâm en-Nevevî, 1425), 125-154.

[412] el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl* , XXI/314.

[413] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, I/314.

Buhârî'nin Yahya b. Sait'ten de rivayet alması yine bazı eleştirlere kendisini maruz bıraksa da İclî,[414] ile Ebû Bekr b. Ebû Davud'un Yahya b. Sait'in sika olduğunu Ebû Zür'a'nın onun sadûk biri olduğunu belirtmiş olması Buhârî'yi haklı çıkarmıştır.[415]

Özetlemek gerekirse, Buhârî açık bir şekilde söylemese de onun almış olduğu rivayetler incelendiğinde görülecektir ki o, rivayet zincirinin âlî isnad olmasına son derece özen gösterirdi. Bu yolda birtakım engeller var ise bunları aşmaya çalışırdı. Ayrıca Buhârî, bir rivayeti alırken kişi hakkında yapılan tenkitleri nazarı dikkate alır. Ancak öncelikle râvînin kavrayış ve hıfzı şayet güçlü ise, itikadî yönden sorunlu biri değilse kendisinin rivayetlerini önemser ve onlardan rivayet alırdı. Daha doğru bir ifadeyle kendisi rivayetleri birinden alırken ki temel etken, râvînin inancı, mezhebî veya siyasetteki tesiriyle çok da ilgili değildi. Onun kitabına almış olduğu rivayetlerin seçiminde gözönünde bulundurduğu şartları herhangi bir şekilde açıklamamıştır. Ancak kitabının ismine baktığımızda aslında bu konuyla ilgili bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Kitabını *el-Câmiʿu'l-Müsnedü's-Saḥîḥu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallâhü ʿAleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihî* şeklinde isimlendiren Buhârî bizlere bazı ipuçları vermektedir. Kitabın isminde yer alan "Müsned" ifadesi Buhârî'nin kitabına almış olduğu rivayetlerin isnadı muttasıl rivayetleri aldığına delâlet etmektedir.[416]

Sonuç olarak, Buhârî Ca'fer es-Sâdık ile ilgili aynı hadisle ilgili farklı isnadlar bulduğu takdirde ve bu isnatlar onu âlî isnada götürecek bir vaziyette ise bu rivayetleri almayı tercih etmiştir. Yukarıda zikri geçen rivayetle ilgili olarak da Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenen Fıtr b. Halîfe'nin bazı Şiî eğilimler taşıdığı bazı âlimler tarafından ortaya konmuştur. Bu ithâmlar nisbeten Şiî ricâl kitapları tarafından da doğrulanmıştır.

---

[414] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, I/314-315.
[415] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, I/275.
[416] Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 176-178.

2.1.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’daki Rivayetlerinin Analizi

Ehl-i Sünnet âlimlerinin nazarında sika bir râvî olan Ca‘fer es-Sâdık’tan Kütüb-i Tis‘a’nın, Buhârî hariç tüm âlimleri hadis rivayet etmişlerdir. Pekçok şârih de bu rivayetler üzerine detaylı analizler yapmışlardır. Bu bölümde Kütüb-i Tis’a’da bulunan, Ca‘fer es-Sâdık’tan nakledilen toplam 203 rivayetin mükerrer olmayanlarından toplam 50 rivayet seçilmiştir.[417] Bu rivayetleri kapsadıkları konular itibariyle sınıflandırdık. Rivayetlerin sened ve metin analizleri Ehl-i Sünnet kaynakları esas alınarak yapılmıştır. Ancak aynı rivayet Şîa kaynaklarında tespit edilmişse, bunu da ilgili rivayete dâhil etmek suretiyle rivayet üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Rivayetlerle ilgili verilmiş olan istatistiki bilgiler Cevâmiü’l-Kelim 4.5 uygulamasında bulunan 1400 hadis eserleri içerisinde ve daha başka uygulamalarda tarama yapılmak suretiyle elde edilmiştir. Rivayetler taranırken özellikle hadis metninin Ca‘fer es-Sâdık’a ait olmasına dikkat edilmiştir.[418] Bu rivayetler zaman zaman el-Mektebetü’ş-Şâmile programındaki eserlerle de karşılaştırmak suretiyle net bazı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

2.1.2.1. Tahammülü’l-Hadis İle İlgili Gelen Rivayet

1. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيم بن الْمُنْذِر، حَدَّثَنَا دَاوُد بن عَطَاءٍ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ قَالَ عَرْضُ الْكِتَابِ، والْحَدِيثُ سَوَاء.

Bize İbrahim b. Münzir (öl.318/930?) haber verdi. > Bize Dâvûd b. Atâ > Ca‘fer b. Muhammed > babasından tahdis etti (babası) şöyle dedi: *“Kitabı arz etmek ile (hocanın okumasıyla) hadis rivayet etmek birdir.”*[419]

[417] Bu bölümde 50 rivayet seçmemizin temel nedeni konu itibariyle birbirine yakın olan veya aynı olan rivayetlerden sadece birini tercih ettik. Ancak bazı rivayetlerin senetleri farklı olduğundan dolayı bu tür rivayetlerin tümünü aldık bunların üzerinde bazı değelendirme ve analizlerde bulunduk. Bu bölümdeki rivayetler daha önceden yüksek lisans tezi kaleme alan Zehra korkmaz’ıntezine almış olduğu rivayetlerle kısmen de olsa örtüşmektedir. Geniş bilgi için bkz. Zehra Korkmaz, *Ca'fer es-Sâdık’ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya Üniversitesi, 2023), 98-123.

[418] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim” (Katar: Turath, ts.).

[419] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *Müsnedü’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyâd: Dâru’l-muğnî, 2000), “Mukaddime”, 53.

İsnad Şeması 1

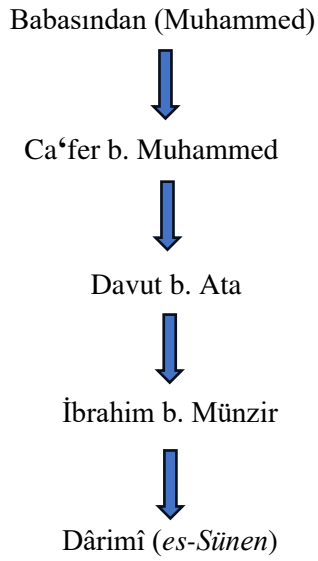

2.1.2.1.1. Sened ve Metin Değerlendirmesi

Rivayet, tâbiînden kabul edilen Muhammed el-Bâkır'dan (öl.114/733?) nakledilmiştir. Hadis bu haliyle tüm tarikleriyle birlikte hadis kriterlerine göre tâbiîn sözü olduğu için Maktû bir rivayet olarak kabul edilmiştir.[420] Aynı rivayet Sünen-i Dârimî de Hişam b. Urve'den de gelmiştir. Bu rivayetin farklı bir senedi de Hâtip el-Bağdâdî'nin el-Câmi' li-Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi' eserinde de geçmektedir.[421] Sünnî kaynaklar, Muhammed el-Bâkır'ı Medine'deki Sünnî çevrelerde güvenilir bir râvî olarak görmüşlerdir.[422] Sened zincirinin ilk râvîsi olan İbrahim b. Münzir'e gelince, Zehebî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi âlimler tarafından kendisi, -Mesleme b. Kāsım el-Endelüsî ile Ukaylî dışındakiler- sika bir râvî olarak değerlendirilmiştir. Mesleme, İbnü'l-Münzir'in sahîh ve müsned rivayetler dururken, Zayıf ve Mürsel hadisleri tercih ettiğini iddia etmiştir. Bundan dolayı bazı müellifler İbnü'l-Münzir hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ca'fer es-Sâdık hadisi, hem hocası hem de babası olan Muhammed'ten rivayet ederken "عن" sigasını kullanmıştır. Kendisinden hadisi rivayet eden öğrencisi

[420] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[421] Hâtip el-Bağdâdî, *el-Câmiu'l-Ahlak er-Râvî ve Âdabi's-Sâmi'* (Beyrut: er-Risâle, 1417), I/180.
[422] İbn Sa'd, *Tabakat*, I/328.

Davud b. Ata da aynı sigayla hadisi nakletmiştir. Bu şekilde Ca‘fer es-Sâdık’ın hadisi alırken ve kendisinden hadis nakledilirken eda sigalarından olan sema‘ yoluyla hadisi naklettiği görünmektedir.

Hadisin metnine gelince, rivayette geçen, “Kitabı arz etmekle hadis rivayet etmek”, talebenin, hadis hocasının huzurunda, hocasının rivayet ettiği hadisleri kendisine okumasıdır. “Arzu’l-Kırâat” ve “Arzu’s-Semâ” da denilen bu usulle talebe okuduğu hadisleri hocadan alıp öğrenir ve bunu bir başkasına nakleder. Bazı hadis âlimleri hadis öğrenme yollarından biri olan kıraate “arz” adını da vermişlerdir.[423]

2.1.2.2. İman’ın Tanımıyla İlgili Gelen Rivayet

2. حَدَّثَنَا سَهْل بن أَبِي سَهْل، ومُحَمَّد بن إِسْمَاعِيل قَالَا، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بن صَالِحٍ أبو الصَّلْتِ الْهَرَوِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيّ بن مُوسَى الرّضَا، عن أَبِيهِ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن الْحُسَيْنِ، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ

ﷺ الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ، وقَوْلٌ بِاللِّسَانِ، وعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ قَالَ أبو الصَّلْتِ لَوْ قُرِئَ هَذَا الْإِسْنَادُ عَلَى مَجْنُونٍ لَبَرَأَ.

Bize Sehl b. Ebî Sehl ile Muhammed b. İsmail (öl.179/796) tahdis etti. (onlar) dedi ki: > Bize Abdüsselam b. Salih Ebü’s-Salt el-Herevî tahdis etti. > dedi ki: Bize Ali b. Musa er-Rıza > babasından > Ca‘fer b. Muhammed’den > babasından > Ali b. Hüseyin’den (öl.94/712) > babasından > Ali b. Ebî Talib’in şöyle dediğini tahdis etmiştir. Rasûlullah (a.s) dedi ki: *“İman kalple tasdik, dille ikrar ve organlarla ameldir.” “Râvîlerden Ebü’s-Salt dedi ki: Şayet bu sened bir deliye okunsaydı o deli şifa bulurdu*.”[424]

[423] Abdullah Aydınlı, “Arz” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1991), III/438.

[424] Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaût-Âdil Mürşid-vd. (Dımaşk: Dâru’r-risâleti’l-âlemîyye, 2009), “Sünne”, 9.

İsnad Şeması 2

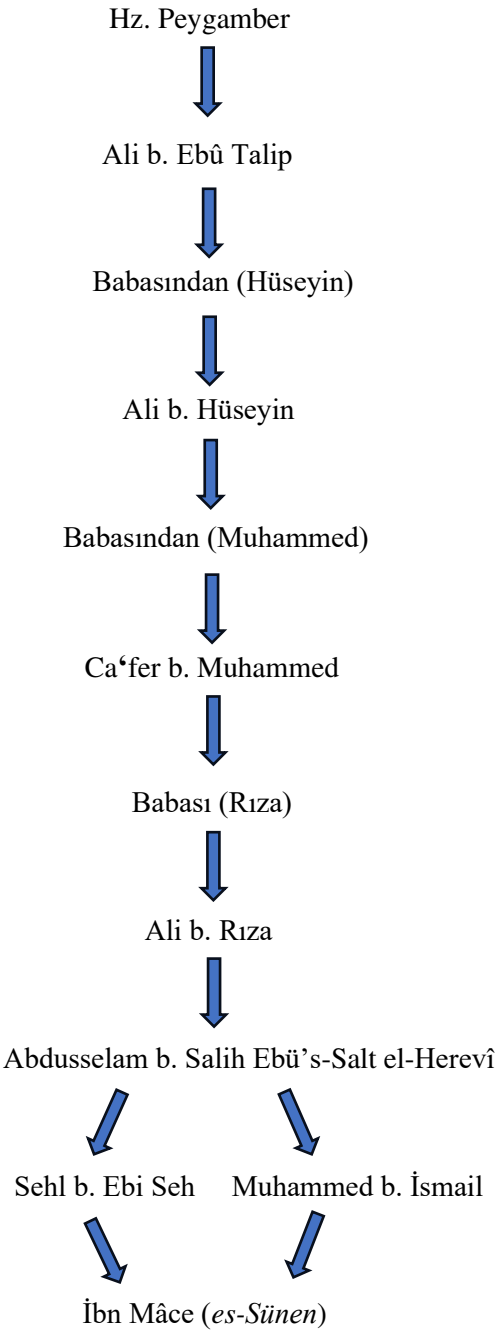

2.1.2.2.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Hadisin senedini incelediğimizde Hadis'in Hz. Ali'den geldiğini görmekteyiz. Ayrıca bu rivayetle ilgili gelen tüm isnadlar yine Hz. Ali'den gelmiştir.[425] Bu şekliyle rivayet tüm varyantlarıyla birlikte Merfû' bir rivayet olarak değerlendirilmştir. Ca'fer es-Sâdık, rivayeti, hocası ve aynı zamanda babası olan Muhammed'den "عن"lafzıyla alırken, kendisinden de öğrencisi Ali b. Musa er-Rıza عن sigasını kullanarak aldığını görmekteyiz. Bu şekliyle senedinin herhangi bir yerinde "عن فلان" şeklinde rivayet edilmiş olan hadise Muan'an denmektedir.[426] Bu şekildeki rivayetler çoğunlukla muttasıl[427] kabul edilmektedir. Bu rivayetle ilgili olarak farklı isnadlarla nakledilen yaklaşık 66 rivayetin tümünün senedinde Ca'fer es-Sâdık'ın olduğunu görmekteyiz. Bu nakledilen 66 rivayetin yaklaşık % 1.5'i Hasen, %18.2'si Zayıf, %65.2'si Şedidü'z-Za'f, %10.6 Müttehem bi'l Vad', % 4.5'i de mevzu olduğu söylenmiştir. Hadisin senedini incelediğimizde, hadisin hasen liğayrihi olduğu söylenebilir.[428]

. Burada râvîlerden Ebü's-Salt'ın hadise bir ziyadesi söz konusudur. Şöyleki Ebü's-Salt'ın hadis metninin sonunda: "Şayet bu sened bir deliye okunsaydı o deli şifa

---

[425] Tüm isnadlar için Bkz. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[426] An'ane, Hicrî I. yüzyıldan itibaren râvîler birbirinden hadis naklederken kullanmış oldukları bir rivayet şeklidir. Özellikle hadis usulü terimlerinden olan tahdîs, ihbâr ve semâ gibi edâ sîgalarının yaygınlaşmadığı hicri ilk asırda bir hocadan semâ yoluyla alınan hadislerin naklinde عن lafzına sıkça rastlanırdı.el-Askalânî İbn Hacer, *Ta'likü't-Ta'lik*, ts., II/8-11. Sonradan gelen muhaddislerin birçoğu tedlîs yapmaması, râvînin sika olması, ayrıca hocasıyla bir defa karşılaşması şartıyla aksi bir durum söz konusu olmadıkça an'aneli rivayetin semâ yoluyla alındığı ve senedinin de muttasıl olacağı görüşü benimsenmiştir. Daha geniş açıklamalar için Bkz.Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* (Beyrut: Darû Afâkû'l-Cedîd, 1980), 28. Mahmud Tahhân, Yeni Hadis Usulü (Teysirü; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bâ'iṯü'l-Ḥaṯîṯ Şeh-u Ma'rifeti 'Ulûmi'l-Hadîṯ*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408), 42. *Müstelehi'l Hadis)*, çev. Cemal Ağırman (İstanbul: Rağbet Yay., 2017), 412-413.

[427] Muttasıl: Senedinde herhangi bir kopukluk bulunmayan rivayet anlamına gelen bir hadis terimidir. Geniş açıklama için bkz. en-Nîsâbûrî, *Marifetu'l-Ülûmü'l-Hadîs* (Beyrut/Lübnan: Dâr el-Âfâk, ts.), 29-33.; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesir, *İḫtiṣâru 'Ulûmi'l-Hadîṯ* (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408)38-39.

[428] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

bulurdu" şeklindeki yaklaşımı oldukça ilginçtir.[429] Ancak yukarıda Ebü's-Salt'a isnad edilen söz, Şiâ kaynaklarından olan Bihârü'l Envâr adlı eserde İmam Rıza'nın sahifesine dayandırılmış ve şöyle denmiştir: "Eğer bu rivayet zinciri bir delinin izniyle okunsaydı, (kendisi için okunan kişi) o kişi iyileşirdi"[430]. Tacüddin es-Sübkî'nin et-Tabakatü'ş-Şafiyyeti'l-Kübrâ adlı eserinde naklettiği rivayette ise, aslında bu sözü orada bulunanların isnadda geçen şahıslar hakkında soru sormaları üzerine Ebü's-Salt'ın söylediği anlaşılmaktadır. Orada Ebü's-Salt, "Bu (isnad) delilerin enfiyesidir, hangi deli bunu çekerse iyileşir" demiştir.[431] Ahmed b. Hanbel'in "Eğer bu rivayet zincirini bir deliye okursanız o deli delilikten korunacaktır" demektedir. Devamında da bu rivayetin tek kusuru isnad zincirinin kalitesidir denmiştir.[432] Bazı âlimler Ebü's-Salt'ı değerlendirirken, zayıf bir râvî olduğunu söylemişlerdir. İsnadının zayıf olması Ebü's-Salttan kaynaklandığı bildirilmiştir. Yukarıda zikri geçen konuyla ilgili rivayetlerin tamamı zayıf olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Elbânî de, nakledilen rivayetlerin zayıf olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.[433] Ancak Yahyâ b. Mâin ve Dârekutni Ebü's-Salt'ı sika bir râvî olarak değerlendirmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise onu Sâdık diye nitelendirmiştir. Nesâî ve İbn Mâce ise kendisinden hadis tahdis etmişlerdir. Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl adlı eserinde Ebü's-Salt'ın, salih bir kimse olduğunu belirtmiştir. Şiâ kaynaklarında ise, Şiî Ali b. Ğurab ona mütâbaat etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî ise onu Şiî olarak değerlendirmiştir. Hadisteki ziyadeye gelince, sened zincirinde Ehl-i beyt'in göz bebeği mahiyetinde olan en sağlam ve güvenilir şahsiyetler olduğu için Ebü's-Salt'ın bu sözü söylediği anlaşılmaktadır.[434]

---

[429] Tâceddin es-Sübkî, *Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ*, ts.120

[430] el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 78/117-122.

[431] es-Sübkî, *Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ*, I/120.

[432] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî el-İsfahânî, *Ẕikru Aḫbâri İṣbahân.*, ts., I/174.

[433] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî es-Sindî, Ḥâşiyetü's-Sindî ʿAlâ Sünenü İbn Mâce (Beyrut, 1416), I/383.; et-Tûsî, el-Emâli adlı eserinde Ebü'l-Müfaddal'ın, Hz. Ali'nin bu rivayetinde teferrüd ettiğini belirtmiştir. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî et-Tûsî, Emâli'ş-Şeyḫ eṭ-Ṭûsî, ts., II/460Ts., .

[434] Şiî olmak tek başına bir hadisin zayıf sayılma sebebi değildir. Hadis, iki nedenden dolayı zayıf kabul edilir. Birincisi râvîsinin mecruh olmasından dolayı, ikincisi ise, senedindeki kopukluk sebebiyle hadis zayıf kabul edilir. Muhaddisler senetteki inkita'ı şiddetli zayıflık sebebi olarak kabul etmemektedirler. Onlara göre yalancı, yalanla töhmet altına bırakılan kimse veya çok hata yapan kişilerin rivayetleri ile

Yukarıdaki açıklamalardan iki sonuca varılabilir. Bunlardan birincisi; Ebu's-Salt'ın güvenilir olduğunu belirtenlerin görüşüne göre hadis sahih olur. Ancak senette Şîa temayülü olan râvîlerin bulunmasından dolayı bu rivayet zayıf olarak da değerlendirilebilir. Bunların yanısıra bu hadisin asıl problemi; ilk asırda yaşanan birtakım problemler neticesinde ortaya çıkan imanın netliği ile ilgili tartışmaları konu edinmesidir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde olmayan bu problemin ona isnad edilen bir hadis şeklinde rivayet edilmesi, hadisin sonraki dönemlerin ürünü olma ihtimalini de akla getirmektedir.

2.1.2.3. Tahâret (Temizlik) İle İlgili Gelen Rivayet

3. أَخْبَرَنَا مُحَمَّد بن الْمُثَنَّى قَالَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن الْحُسَيْنِ، عن زَيْنَبَ بنتِ أُمِّ سَلَمَةَ، عن أُمِّ سَلَمَةَ :أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَكَلَ كَتِفًا فَجَاءَهُ بِلَال فَخَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، ولَمْ يَمَسَّ مَاءً.

Bize Muhammed b. el-Müsennâ (öl.252/866) haber verdi. > dedi ki: Bize Yahya > Ca'fer b. Muhammed'den > Babasından > Ali b. Hüseyin'den > Zeyneb bnt. Ümmü Seleme'den (öl.73/693) > Ümmü Seleme'den (r.a.) (öl.62/681) tahdis etti. Ümmü Seleme de dedi ki: *"Rasûlullah (a.s) bir koyunun etinin ön kolundan yemişti. O sırada Bilal geldi ve abdest almaksızın onunla birlikte namaza gitti*."[435]

şazz hadislerin zaafları şiddetlidir. Râvîsi sıdk ve diyanetle mevsuf olmakla birlikte, mestur, seyyiu'l-hıfz, muhtelit olan hadislerle, irsal tedlis, inkita' gibi senetteki kopukluk sebebiyle zayıf sayılan hadislerin, za'fı şiddetli değildir denmiştir. el-Askalânî İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, ts., 75-78.; Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmet İbn Recep, *Şerhu İlelu't-Tirmizî*, ts., 100-105. Ayrıca bkz. Selahattin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel" 1 (1983), 85.

[435] Bkz. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, es-*Sünenü'n-Nesâî*, thk. Nâsırüddin el-Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-meârif, ts.), "Tahâret", 123; İbn Mâce, "Tahâret", 66; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, *Müsned-ü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 44/108.

İsnad Şeması 3

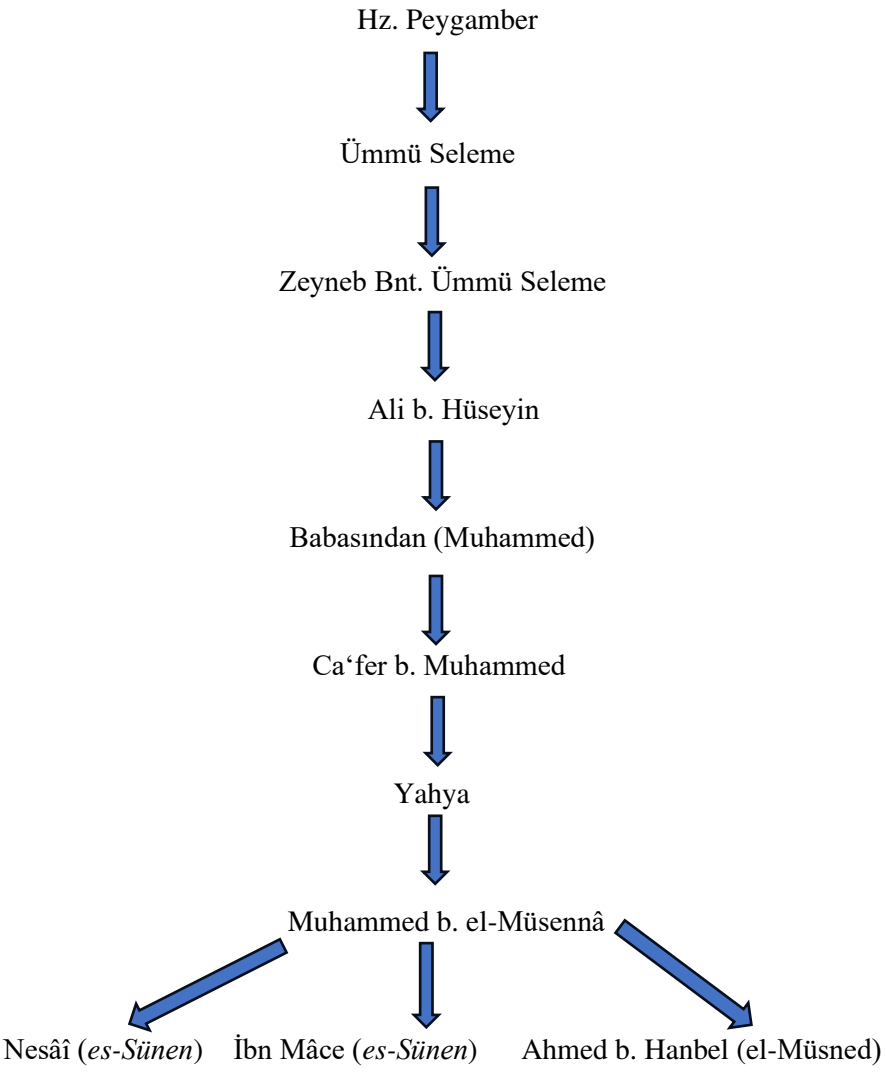

2.1.2.3.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Hadisi Hz. Peygamber'in zevcesi Ümmü Seleme validemiz nakletmektedir. Hadis bu şekliyle tüm varyantlarıyla Merfû' bir rivayettir.[436] Hadisin senedinde bulunan Muhammed b. el-Müsennâ'yı (İbnü'l-Müsennâ), Yahyâ b. Maîn sika olarak değerlendirirken, Zühlî onu hüccet, Ebû Hâtim er-Râzî ise kendisini sâduk diye nitelendirmiştir. Ebû Arûbe'ye gelince o da Muhammed b. el-Müsennâ için sebt tabirini

[436] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

kullanmıştır.[437] Hadisin senedinde bulunan diğer bir râvî ise Yahya b. Mâin'dir. Kendisi doğrudan Ca'fer es-Sâdık'tan hadisi aktarıyor görünse de, kendisiyle Ca'fer es-Sâdık arasında bir inkita' (râvî düşmesi) söz konusudur. Çünkü Ca'fer es-Sâdık Hicrî 148/766'de vefat etmiş, İbn Mâin ise Hicrî 158/775'de dünyaya gelmiştir. Bu durumda İbn Mâin'in kendisinden hadis rivayet etme ihtimali bulunmamaktadır. Hadisin senedinde Ca'fer es-Sâdık yine hadisi tahdis ederken ve kendisinden hadis tahdis edilirken "عن" sigasının yanısıra "أَخْبَرَنَا", "حَدَّثَنَا" gibi sigaları da kullanıldığını görmekteyiz. Bu rivayet aynı senedle el-Utâridî'nin, Şiâ'nın en prestijli eserlerinden derleyip bir araya getirdiği "*Müsnedü'l-İmâm es-Seccâd"* adlı eserde de kayıt altına alınmıştır.[438] Ayrıca bu rivayetle ilgili 1199 isnad tespit edilmiştir. Gelen rivayetlerin yaklaşık % 35.4 Sahih, %29.2 si Hasen, %27.4'ü Zayıf, %5.4'ü Şedidü'z-Za'f, %1.7'si müttehem bi'l-Vad', % 1.0 Mevzu olarak değerlendirilmiştir. [439]

Hadisin metnine gelince, hadisin metni, Sahih liğayrihî şeklinde değerlendirilmiştir.[440] Rivayet ahkâmla ilgilidir. Bir rivayette Deve eti yendikten sonra sahâbiler abdest alalım mı diye Hz. Peygamber'e sorunca, o da: Evet. Abdest alın buyurmuştur. Ardından koyun eti yendikten sonra abdest almak gerekir mi diye farklı bir soru sorulduğunda ise, "isteyen alabilir" şeklinde buyurmuştur.[441] Zikredilen rivayete göre Hz. Peygamber koyun eti yemektedir. Bilalîn gelmesiyle abdest alınmadan namaza geçilmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in koyun eti yendikten sonra abdest alma eylemini kişilerin tercihine bıraktığı şeklinde yorumlanabilir.

[437] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, I/479.; Akt. Ali Toksarı, *İbnü'l-Müsennâ* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000), 160.
[438] Azîzullah Utâridî Kûşânî el-Utâridî, *Müsnedü'l-İmâm es-Seccâd* (Tahran, 1379), 180.
[439] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[440] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[441] Müslim, *"vudu'" 36*.

2.1.2.4. Gusül İle İlgili Gelen Rivayet

4. حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَعْنِي الثَّقَفِيَّ، حَدَّثَنَا جَعْفَر، عن أَبِيهِ، عن جَابِر بن عَبْدِ اللَّه قَالَ: كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنْ جَنَابَةٍ، صَبَّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ حَفَنَاتٍ مِنْ مَاءٍ. فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ بن مُحَمَّد: إِنَّ شَعْرِي كَثِيرٌ. قَالَ جَابِر فَقُلْتُ لَهُ: يَا ابن أَخِي كَانَ شَعْرُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَكْثَرَ مِنْ شَعْرِكَ، وأَطْيَبَ.

Bize Muhammed b. el-Müsennâ tahdis etti. dedi ki > Bize Abdülvehhâb es-Sekafî tahdis etti > dedi ki: Bize Ca‘fer babasından, > Câbir b. Abdullah'tan şöyle nakletti. Câbir (r.a) dedi ki: "Rasûlullah (s.a.v.) cünüplükten gusledeceği zaman başına üç avuç su dökerdi." Bunun üzerine Hasan b. Muhammed, Câbir'e (r.a) "Benim saçım çoktur" dedi. Câbir (r.a) dedi ki: Bunun üzerine ben de ona "Yeğenim, Rasûlullah'ın (s.a.v.) saçı senin saçından daha çok ve daha temizdi" dedim.[442]

İsnad Şeması 4

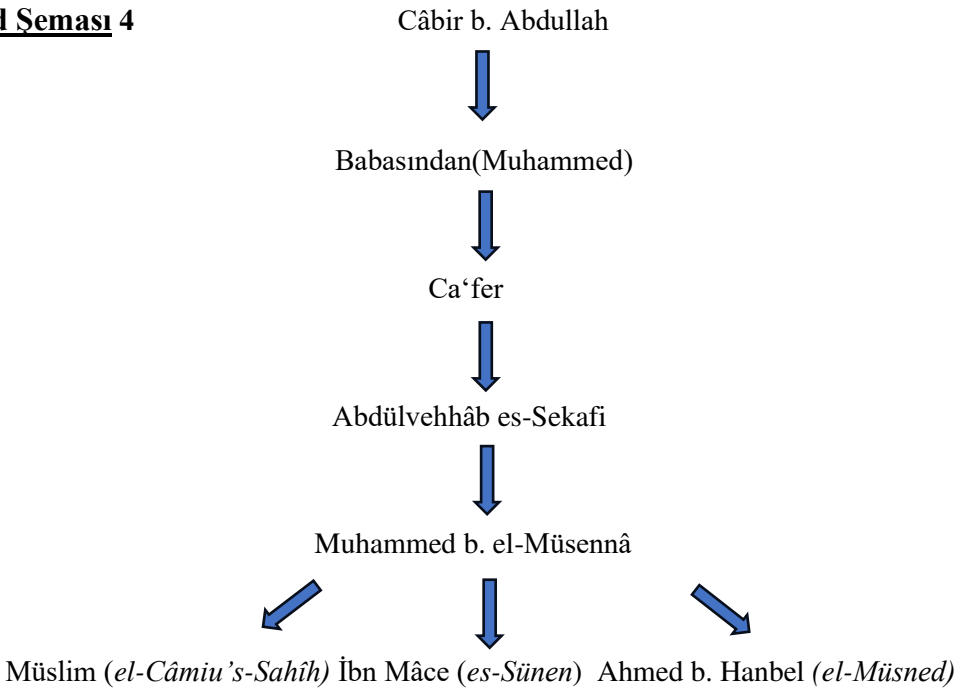

[442] Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1991), "Hayz", 57; İbn Mâce, "Teyemmüm", 95; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/319; 23/291.

2.1.2.4.1 Sened ve Metin Değerlendirmesi

Ca‘fer es-Sâdık hadisi, babası Muhammed’den “عن” sigasıyla almış olduğunu görmekteyiz. Kendisinden de Abdülvehhâb es-Sakâfi “حَدَّثَنَا” sigasıyla tahdis etmiştir. “حَدَّثَنَا” semâ’[443]

Hadisin senedini incelediğimizde Hadisi, Sahâbî ve aynı zamanda hadis usulüne göre müksirûn’dan kabul edilen Câbir b. Abdullah rivayet etmektedir. Rivayet bu haliyle Merfû‘ rivayet olarak değerlendirilir. Senette bulunan diğer râvîlerden olan Abdülvehhâb es-Sekafî, Şîa kaynaklarını incelediğimizde pek çok rivayetin Câbir b. Abdullah’a isnat edilmiş olduğunu görmekteyiz[444]

Hadisin sened kısmında Abdülvehhâb es-Sekafi, rivayeti Ca‘fer es-Sâdık’tan, “حَدَّثَنَا”sigasıyla alırken, Ca‘fer es-Sâdık da babasından “عن” lafzıyla almaktadır. Rivayetin diğer varyantları incelendiğinde tümünün Merfû‘ olduğu görülecektir.[445] Aynı rivayet Şiânın pekçok kaynağında aynı sened ve metinle geçmektedir. Yalnız İmam Bâkır’ın Müsnedinde rivayetin detayları da bulunmaktadır.[446] Bu rivayetin bize ulaşan yaklaşık 510 isnadı bulunmaktadır. Bu isnadların yaklaşık %44.1 Sahih, %29.4’ü Hasen, %19.0 Zayıf, %1.8 Şediü’d-Da’f, %5.5 Müttehem bi’l-Ved’,% 0.2 Mevzu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hadisin senedinin merfû‘ olduğu ifade edilmiştir.[447]

---

[443] Sema': Hoca'nın ağzından dinlemek. Ayrıca hocanın hadisi okuması veya öğrencinin de dinlemesi şeklinde de tanımlanabilir. Hadis bilginlerinin çoğuna göre sema' tahammül yollarının en üstünü olarak kabul edilir. Ayrıca bkz. İbn Kesir, *İḫtişâru ʿUlûmi’l-Hadîş*, 82.;Abdullah Aydınlı, “Semâ” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2009), 36/457-458.

[444] Câbir b. Abdullah ile ilgili hem El-i Sünnet hem de Şîa kaynaklarında pekçok bilgi mevcuttur. Ancak Şîa kaynaklarında Câbir b. Abdullah ile ilgili öne çıkan en önemli husus; Şiî akidesinin temelini oluşturan Hz. Ali’nin vesâyeti, On iki imamın dindeki konumuyla ilgili bilgiler vb.. pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür|.;Tabersî, *İʿlâmü’l-Verâ bi-Aʿlâmi’l-Hüdâ* (Beyrut: y.y., 1399), 253,262-263,399.; Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, “Câbir b. Abdullah”, *Câbir b. Abdullah* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992), 6/530-532.

[445] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

[446]Geniş açıklamalar için Bkz. Azîzullah Utâridî Kûşânî el-Utâridî, *Müsned-ü İmam Bâkır*, ts., VI/174.;

[447] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.; Ayrıca bu rivayetin isnadının “kavi” olduğu da belirtilmiştir. Ebû Amr b. Abdüber en-Nemerî el-Kurtubî en-Nemerî, *et-Temhîd* (London: Müessetu’Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 1439), IV/73.

Hadisin metnine gelince, hadisin metni hasen liğayrihi olduğu tespit edilmiştir.[448] Hadis aşırılıklardan kaçınıp orta yolu tutmayı emretmektedir. Rivayeti bize nakleden sahâbî râvîsi Câbir (r.a) muhtemelen sorulan bir soru üzerine Hz. Peygamber'den görmüş olduğu bir uygulamayı aktarmaktadır. Anlatımı bittikten sonra Hasan b. Muhammed der ki; Benim saçım gür olduğu için bana üç avuç yetmez diye serzenişte bulununca, bunun üzerine Hz. Cabîr, Hz. Peygamber'in saçının kendisininkinden daha fazla ve aynı zamanda temiz olduğunu ifade etmiştir. Yani üç avuç su Hz. Peygamber'e yetmişse, sana da fazlasıyla yeter mesajını vermiştir.

2.1.2.5. Salât/ Namaz İle İlgili Gelen Rivayetler

5. حَدَّثَنَا زُهَيْر بن حَرْبٍ، وإسحاق قَالَا: أَخْبَرَنَا، أبو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا دَاوُد بن قَيْس، حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيم بن عَبْدِ اللَّهِ بن حُنَيْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عن ابن عَبَّاس، عن عَلِيّ قَالَ: نَهَانِي حِبِّي ﷺ أن أَقْرَأَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا.

***حَدَّثَنَا يَحْيَى بن يَحْيَى قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِك، عن نَافِع: و حَدَّثَنِي عِيسَى بن حَمَّادٍ الْمِصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عن يَزِيدَ بن أَبِي حَبِيبٍ قَالَ: ح، و حَدَّثَنِي هَارُون بن عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا ابن أبي فديك، حَدَّثَنَا الضَّحَّاك بن عُثْمَان قَالَ ح، وحَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، وهُوَ الْقَطَّان، عن ابن عجلان ح، و حَدَّثَنِي هَارُون بن سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا بن وهب حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بن زَيْدٍ قَالَ ح، وحَدَّثَنَا يَحْيَى بن أَيُّوبَ، وقُتَيْبَة، وابن حُجْر قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيل، يَعْنُونَ ابن جَعْفَر، أَخْبَرَنِي مُحَمَّد، وهُوَ ابن عَمْرٍو، قَالَ ح، و حَدَّثَنِي هَنَّاد بن السَّرِيّ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عن مُحَمَّد بن إسحاق، كُلُّ هَؤُلَاءِ، عن إِبْرَاهِيم بن عَبْدِ اللَّهِ بن حُنَيْنٍ، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ ح إِلَّا الضَّحَّاك، وابن عجلان فَإِنَّهُمَا زَادَا، عن ابن عباس، عن عَلِيٍّ، عن النَّبِيّ ﷺ كُلُّهُمْ قَالُوا: نَهَانِي عن قِرَاءَةِ الْقُرْآن، وأَنَا رَاكِعٌ. وَلَمْ يَذْكُرُوا فِي رِوَايَتِهِمُ النَّهْيَ عَنْهَا فِي السُّجُودِ كَمَا ذَكَرَ الزُّهْرِيّ، وزَيْدُ بن أَسْلَمَ، والْوَلِيدُ بن كَثِيرٍ، ودَاوُد بن قَيْسٍ.

***و حَدَّثَنَاه قُتَيْبَةُ، عن حَاتِمِ بن إِسْمَاعِيل، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن مُحَمَّد بن الْمُنْكَدِر، عن عَبْدِ اللَّهِ بن حُنَيْنٍ، عن عَلِيّ، ولَمْ يَذْكُرْ فِي السُّجُودِ.

Bize Züheyr b. Harb (öl.234/849) ve İshâk (b. Râhuye) (öl.238/853) tahdis ettiler. (o ikisi) > dedi ki: Bize Ebû Âmir el-Akadî (öl.204/ 819-820) haber verdi: > Bize Dâvûd b. Kays tahdis etti. > Bana İbrahim b. Abdullah b. Huneyn, babasından, > İbn Abbas'tan,

[448] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".; Ayrıca bu rivayetin müttefekün aleyh olduğu ifade edilmiştir. bkz. Bahaüddin muhammed b. Hasan el-İsfehânî (el-Fâdıl-el-Hindî, *Keşfü'l-Lisam an-Kavâidi'l-Ahkâm* (Kum: Müessesetü'n-Neşrü'l-İslamî, 1416), 1/454.

> Ali'den tahdis etti. Ali: "Habibim (a.s) beni rükû veya secde halinde Kur'ân okumaktan nehyetti" dedi.

Bize Yahya b. Yahya tahdis etti. > dedi ki: Mâlik'e > Nâfi'den dinlediğim şu hadisi okudum. H Bana İsa b. Hammâd el-Mısrî de tahdis etti. > Bize Leys, Yezîd b. Ebî Habîb'den haber verdi. ح (Tahvil)[449] Bana Harun b. Abdullah tahdis etti. > dedi ki: Bize İbn Ebî Füdeyk tahdis etti. > dedi ki: Bize Dahhâk b. Osman tahdis etti. ح Dedi ki: Bize el-Mukaddemî tahdis etti. > dedi ki: Bize Yahya yani el-Kattân > İbn Aclân'dan tahdis etti. ح Bana Harun b. Saîd el-Eylî tahdis etti. > dedi ki: Bize İbn Vehb tahdis etti. > dedi ki: Bana Üsâme b. Zeyd tahdis etti. ح (تحويل) Dedi ki: Bize Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve İbn Hûcr tahdis ettiler. > (üçü) dediler ki: Bize İsmail b. Ca'fer tahdis etti. (İsmail) dedi ki: Bana > Muhammed b. Amr haber verdi. ح Dedi ki: Bana Hennâd b. Serî tahdis etti. > dedi ki: Bize Abde > Muhammed b. İshâk'tan tahdis etti. Bu râvîlerin hepsi İbrahim b. Abdullah b. Hûneyn'den, > babasından, (babası) Ali'den > (Ali de) Peygamber'den (a.s) tahdis etmişlerdir. "ح"Ancak Dahhâk ve İbn Aclân > Ali'den İbn Abbas'ın da rivayet ettiğini ziyade eylemişler ve hepsi: "Peygamber (s.a.v.) rükûda bulunduğum halde beni Kur'ân okumaktan nehyetti" demişlerdir. Fakat rivayetlerinde Zührî, Zeyd b. Eslem, Velîd b. Kesîr ve Dâvûd b. Kays'ın dedikleri gibi, Hz. Peygamber kendilerini "secde hâlinde kıraatten nehyettiğini söylememişlerdir."

[449]Hadisin sened kısmında "ح" şeklinde yazılan harf, Arapça "تحويل " kelimesinin kısaltılışıdır sözlükte "dönüştürmek, durumunu veya yerini değiştirmek" vb. anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, "bir rivayeti farklı isnadlarıyla birlikte naklederken bir senetten diğerine geçmek" anlamına gelmesinin yanı sıra senedlerin birleştiği isimden sonra konulan özel bir işaretin de adıdır. Bir hadisin ayrı ayrı senedlerini, bu senedlerin her birinde bulunan müşterek râvîden (Common link) itibaren birleştirerek zikredilmesi sened ve metnin her seferinde tekrarlanmasını engelleme kolaylığı sağlar. Emin Aşıkkutlu, "Tahvil" (İstanbul, 2010).

Bize bu hadîsi Kuteybe > Hâtim b. İsmail'den > Ca'fer b. Muhammed'den > Muhammed b. el-Münkedir'den, > Abdullah b. Huneyn'den, > Ali'den tahdis etti. Fakat secde hâlinde Kur'ân meselesini zikretmedi.[450]

[450] Müslim, "Salât", 211.

İsnad Şeması 5

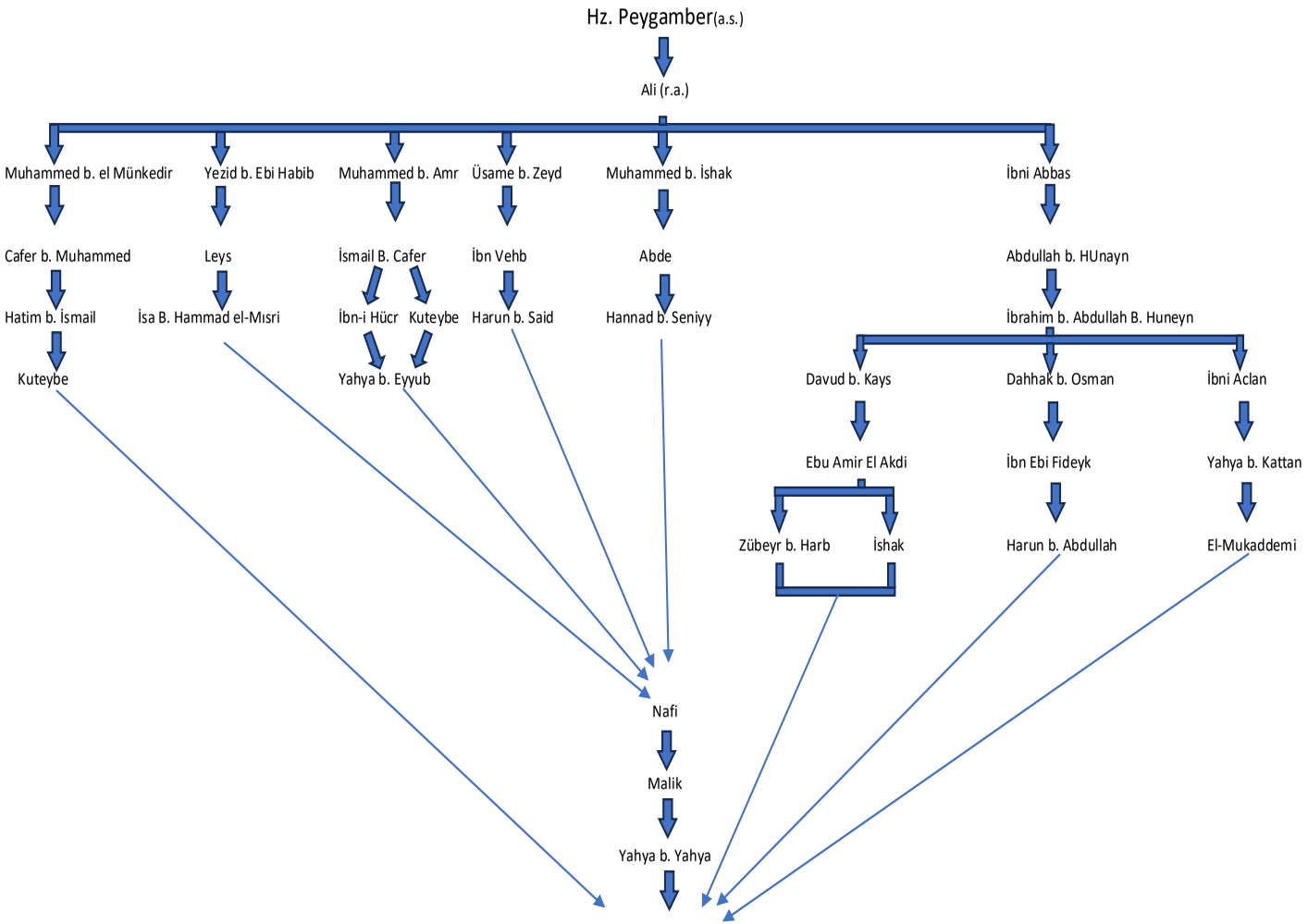

Bu rivayet birçok isnatla bize ulaşmaktadır. Rivayet Hz. Ali'den bize nakledilmiştir. Merfû' bir rivayettir. Aynı zamanda sened zincirinde sahâbîlerden İbn Abbas, Üsame b. Zeyd de bulunmaktadır. Sadece son rivayetteki isnatta Ca'fer es-Sâdık'ın ismi zikredilmiştir. Bu rivayette Hâtim b. İsmail, rivayeti Ca'fer es-Sâdık'tan عن sigasıyla alırken Ca'fer es-Sâdık da rivayeti aynı sigayla Muhammed b. el-Münkedirden almıştır. Rivayet hem Kütüb-i Tis'a'nın hem de Kütüb-i Tis'â dışındaki pekçok kaynakta geçmektedir. Bu rivayet yaklaşık 1223 isnadla bize ulaşmıştır. Bu isnadları incelediğimizde bu rivayetlerin yaklaşık, %31.8'i Sahih, %43.1, Hasen, %16. 4'ü Zayıf, %5.0'ı Şedidü'd-da'f, %3.4'ü Müttehem bi'l-vad', %0.3'ü mevzu olarak bize nakledilmiştir.[451]

Hadisin metni Sahih olarak değerlendirilmiştir.[452] Rivayet ahkâmla ilgilidir. Ayrıca, burada iki farklı rivayetle karşılaşmaktayız. Bunlardan birinde rükûda iken Hz. Peygamber kişiyi Kur'ân okumaktan nehyetmiştir. Ancak gelen diğer bir rivayette ise secde halinde iken kıraatten nehyettiği yönünde bilgiler de mevcuttur. Dolayısıyla hem rükû da hem de secde halinde iken o ibadetlere özgü duaları okumak gerekmektedir. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen son rivayete göre ise, rükû ve secdede Kur'ân tilaveti yapmaya gerek bulunmamaktadır.

6. حَدَّثَنِي حَجَّاج بن الشَّاعِر، حَدَّثَنَا مُعَلَّى بن أَسَد، حَدَّثَنَا، وهَيْبُ بن خَالِدٍ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن أَبِي مُرَّةَ مَوْلَى عَقِيلٍ، عن أُمّ هَانِئ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى فِي بَيْتِهَا عَامَ الْفَتْحِ ثَمَانِيَ رَكَعَاتٍ فِي ثَوْبٍ، واحِدٍ قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ.

[451]Rivayeti, Cevâmiü'l-Kelim sitesinden tarattığımızda rivayetlerin yaklaşık 1/3 ü farklı isnad ve metinlerde gelmektedir. Kalan rivayetlerin yaklaşık 1/3'ü de yine senedlerinde bazı râvîler değişmiştir. Rivayetin metninde ise, bazı tekil kelimeler çoğul olarak gelmiştir. (ركوع و سجود gibi) geriye kalan rivayetlerde ise herhangi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[452] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Bana Haccâc b. Şâir tahdis etti. > dedi ki: Bize Muallâ b. Esed tahdis etti. > dedi ki: Bize Vüheyb b. Hâlid (öl. 165/781), Ca'fer b. Muhammed > babasından > Akîl'in âzâdlısı Ebû Mürre' > Ümmü Hânî'den (öl. 50/670) tahdis etti. Rasûlullah (s.a.v.) fetih senesi Ümmü Hânî'nin evinde bir tek elbise içinde, iki ucunu çaprazlama koltuk altından geçirerek sekiz rekât namaz kıldı.[453]

İsnad Şeması 5.1

Ümmi Hani

⬇

Ebû Bürre Mevla Ukayl

⬇

Babası (Muhammed)

⬇

Ca'fer b. Muhammed

⬇

Vüheyb b. Halid

⬇

Mualla b. Esed

⬇

Haccac b. Şair

⬇

Müslim *(es-Sahîh)*

[453] Müslim, "Salâti'l-Müsâfirîn", 83. ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/342-344.;İbn Hacer, *Ta'likü't-Ta'lik*, II/323.

2.1.2.5.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Sened'deki ilk râvî Ümmi Hânî; Hz. Ali'nin kız kardeşi olup Sahâbîdir. Sahâbî olmasından dolayı hadis Merfû' hadis olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu rivayetin dışında nakledilmiş olan tüm isnatlar Merfû'dur. Burada da Ca'fer es-Sâdık, عن sigasıyla hadisi babasından tahdis etmektedir. Yine öğrencisi Vüheyb b. Halid de aynı sigayla hadisi kendisinden rivayet etmiştir. Rivayetle ilgili olarak yaklaşık 273 isnada ulaşılmıştır. Bu isnadlar kritik edildiğinde bunların yaklaşık %31.5'i Sahih, %35.2 Hasen, %26.4 Zayıf, %5.1Şedidü'd-da'f, %1.8'i Müttehem bi'l-vad',[454] bu rivayetle ilgili herhangi bir mevzu hadise ulaşılamamıştır.

Hadisin metnine gelince, Hadis, Sahih liğayrihî olarak değerlendirilmiştir.[455] Mekke'nin fethi gününde Hz. Peygamber Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evine gelerek boy abdesti aldığını ve ardından sekiz rek'at namaz kıldığını söylemiştir. Bazı rivayetlerde ise Mekke'nin fethedileceği gün henüz Hz. Peygamber şehre girmemişken kendisinin onun yanına gittiğini ve bu esnada sekiz rek'at namaz kıldığını gördüğünü belirtmiştir. Bu namaz her ne kadar müttefekün aleyh olarak duha namazı olarak kabul görmüşse de, İbn Kayyim el-Cevziyye, Hz. Peygamber bu namazı kuşluk vaktinde kılmasından dolayı kuşluk namazı sanıldığını, fakat hakikatte, bu namazın fetih ve şükür namazı olduğunu belirtmiştir.[456] Hz. Ali'ye nisbet edilen Nehcü'l-Belâga adlı çalışmanın şerhinde yukarıda zikri geçen rivayet isnadsız bir şekilde kaydedilmiştir. Rivayetin metin kısmında ise herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.[457]

7. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بن مَسلَمَة بن قَعْنَب، حَدَّثَنَا سُلَيْمَان، يَعْنِي ابن بِلَال، عن جَعْفَر، وهُوَ بن مُحَمَّد، عن عَطَاءِ بن أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا كَانَ يَوْمُ الرِّيحِ والْغَيْمِ، عُرِفَ ذَلِكَ فِي وجْهِهِ، وأَقْبَلَ، وأَدْبَرَ. فَإِذَا مَطَرَتْ، سُرَّ بِهِ، وذَهَبَ عَنْهُ ذَلِكَ. قَالَتْ عَائِشَةُ: فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: إِنِّي خَشِيتُ أن يَكُونَ عَذَابًا سُلِّطَ عَلَى أُمَّتِي. ويَقُولُ إِذَا رَأَى الْمَطَرَ رَحْمَةٌ.

---

[454] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[455] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[456] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meʿâd Fi Hêdyi Hâyri'l-İbâd* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981), 410.
[457] İbn Ebi'l-Hâdid, *Şerh-u Nehcü'l Belaga*, ts., 278.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka‘neb tahdis etti. > Bize, Süleyman b. Bilâl (öl. 172/788), Ca‘fer b. Muhammed’den, > Atâ b. Ebû Rebâh’dan (öl. 114/732) tahdis etti. Atâ > Peygamber’in (s.a.v.) zevcesi Âişe’yi şöyle derken işitmiş: “Hava rüzgârlı ve bulutlu olduğu zaman, bu durum Rasûlullah’ın (a.s) yüzünden belli olur, bir ileri bir geri gidip gelirdi. Yağmur yağdığı zaman buna sevinir ve gâm hali kendisinden giderdi. Ben, bunu kendisine sorduğumda o şöyle cevap vermişti: “Hava bozulduğu zaman bu durumun ümmetime musallat kılınacak bir azâb olmasından korkarım” cevabını verdi. “Yağmuru görünce de bu rahmettir” buyurdu.[458]

İsnad Şeması 5.2

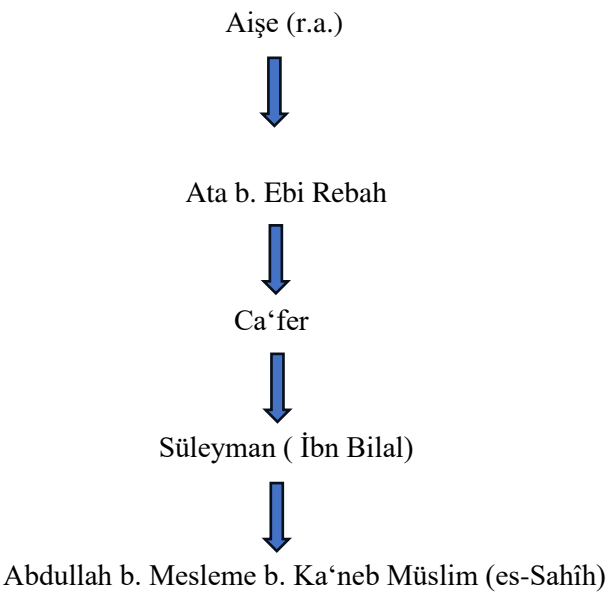

2.1.2.5.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Yukarıda zikri geçen rivayet, Hz. Aişe tarafından bize nakledilmiştir ve tüm isnatlarıyla birlikte Merfû‘ olarak nakledilmiştir.[459] Burada da Ca‘fer es-Sâdık, babası Muhammed’den عن sigasıyla hadisi bize tahdis etmektedir. Kendisinden de öğrencisi Süleyman b. Bilal yine aynı sigayla hadisi rivayet ettiğini görmekteyiz. Senette bulunan râvîlerden Abdullah b. Mesleme sika bir râvî olarak değerlendirilmiştir. İbn Hacer, et-

[458] Müslim, *“Salâti’l-istiskâ”,* 14.
[459] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

Takrîb adlı eserinde onun sika ve âbid bir kimse olduğunu söylemektedir. İbn Ebû Hatîm de onun sika ve hüccet olduğunu belirtmiştir. Rivayeti hadis koleksiyonlarında tarattığımızda toplam 248 farklı isnadla bu rivayetin bize nakledilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu rivayetlerin istatistikî değerlerine baktığımızda ise, isnadların yaklaşık % 31.5'i Sahih, %29.8'i Hasen, %25.4'ü Zayıf, %12.5'i Şedidü'd-da'f, % 0.8'i Müttehem bi'l vad' şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu rivayetlerin %51'i şevâhid olarak nakledilmiştir.[460]

Hadis'in metnine gelince, rivayet Sahih liğayrihî olarak değerlendirilmiştir.[461] Rivayeti incelediğimizde, Yüce Allah'ın "Bağışlanma dilerken de Allah onlara azap edecek değildir"[462] ayetinden dolayı acaba burada Hz. Peygamber hangi sebeple endişe duymaktadır diye akla bir soru gelmektedir. Ayetin sebeb-i nüzûlüne bakıldığında Hz. Peygamber'in söyleminden sonra bu ayetin nazil olma ihtimali sözkonusu olduğunu düşünmekteyiz. Rivayetlere göre bu ayet nazil olduktan sonra Hz. Peygamber'de herhangi bir endişe hali kalmamıştır. Çünkü ümmeti istiğfar edip, Allah'a dayanıp ona güvendikçe ümmetinin başına kolay kolay musibet gelmeyeceğini bazı rivayetlerde müjde vermektedir.

8. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ ، أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ لِصَلَاةِ الصُّبْحِ ، وَابْنُ الْقِشْبِ يُصَلِّي ، فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْكِبَهُ ، وَقَالَ : يَا ابْنَ الْقِشْبِ ، تُصَلِّي الصُّبْحَ أَرْبَعًا (أَوْ مَرَّتَيْنِ) ابْنُ جُرَيْجٍ يَشُكُّ .

Muhammed b. Bekr bize tahdis etti. > dedi ki: Bize İbn Cüreyc (öl. 150/167) haber verdi. > dedi ki: Bana Ca'fer b. Muhammed > babasından > Abdullah b. Mâlik b. Bûheyne'den haber verdi: Peygamber (s.a.v.) sabah namazını kılmak için çıktı. İbnü'l-Kışb namazı kılıyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) onun omuzuna vurdu ve dedi ki: "Ey İbnü'l-

[460]İsnadları incelediğimizde metinlerdeki mana bütünlüğü rivayetlerde kahir ekseriyetle görülmektedir. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[461] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[462] Enfal 8/75 .

Kışb, sabah namazını dört olarak kıl (ya da iki defa kıl) dört mü yoksa iki mi söylediği hususunda İbn Cüreyc şüphe etmiştir.[463]

İsnad Şeması 5.3

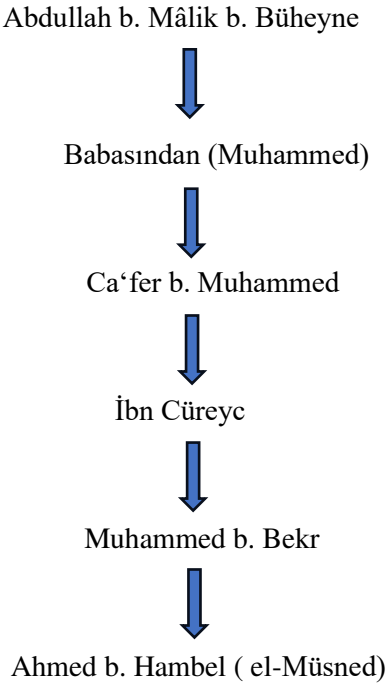

2.1.2.5.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Sahâbî Abdullah b. Mâlik b. Bûheyne'den tahdis edilmiştir.[464] Gelen tüm isnatların Merfû‘ olduğu tespit edilmiştir.[465] Bu rivayetin senedine baktığımızda yine Ca‘fer es-Sâdık babasından "عَنْ" sigasıyla hadisi tahdis etmiştir. Ancak kendisinden bu rivayeti alan İbn Cüreyc ise, "أَخْبَرَنِي" sigasıyla rivayeti nakletmektedir. Muhaddislerin çoğunun bu ifadeyi sadece kıraât için kullandıkları bilinmektedir.[466] Rivayetin senedini

[463] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/17.

[464] Abdullah b. Mâlik b. Cündeb (el-Kışb), Abdullah b. Büheyne diye de bilinen bir sahâbidir. Hicrî 54 veya 59 yılında vefat etmiştir.Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe Fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), I/168.

[465] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[466] Bazı âlimler Kıraat yoluyla yapılan rivayet şeklini derecelendirmişlerdir. Şöyle ki: Bazılarına göre Kıraat ve Semâ birbirine eşittir. Bu görüşü savunanlar: Mâlik, Buhârî'dir. Ayrıca Küfe ve Hicaz ehli de aynı düşüncededir. Bazılarına göre ise Kıraat semâ'dan daha alt bir tabakadadır. Maşrıklıların çoğu bu görüştedir. Kimine göre ise, Kıraat, Semâ'dan daha üst bir konumdadır. Ebû Hanîfe ve İbn Zi'b'in (öl.

incelediğimizde bu rivayetin 116 isnadla bize ulaştığını görmekteyiz, bu isnadların yaklaşık %27.6'sı Sahih, %44.8'i Hasen, %23.3'ü Zayıf, %3.4'ü Şedidü'd-da'f, %0.9'u Müttehem bi'l-vad' olarak değerlendirilmiştir.[467]

Rivayetin metnini incelediğimizde ise bu rivayetin Sahih liğayrihi olduğu ifade edilmiştir.[468] Bunun ahkâmla ilgili bir rivayet olduğunu görmekteyiz. Burada farz namazının nâfile namazla karıştırılmaması için Hz. Peygamber'in bunu söylediği ifade edilmiştir. İmam Nevevi de bunun hikmetini şöyle açıklamıştır. Farz namaza başlarken kişinin kendisini o namaza adaması gerekmektedir. Dolayısıyla namazda esas olan, imamın namaza önce başlayıp daha sonra cemaatin kendisine tabi olmasıdır. Farz namazı tamamlamayı sürdürmek, nâfile namazla meşğul olmaktan daha iyidir denmiştir.

2.1.2.6. Cuma İle İlgili Gelen Rivayetler

9. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بن مَسلَمَة بن قَعْنَب، حَدَّثَنَا سُلَيْمَان، وهُوَ ابن بِلَال، عن جَعْفَر، عن أَبِيهِ، عن ابن أَبِي رَافِع قَالَ: اسْتَخْلَفَ مَرْوَانُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَلَى الْمَدِينَةِ، وخَرَجَ إِلَى مَكَّةَ، فَصَلَّى بنَا، أبو هُرَيْرَةَ الْجُمُعَةَ، فَقَرَأَ بَعْدَ سُورَةِ الْجُمُعَةَ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ. قَالَ: فَأَدْرَكْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ حِينَ انْصَرَفَ فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّكَ قَرَأْتَ بِسُورَتَيْنِ كَانَ عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ يَقْرَأُ بِهِمَا بِالْكُوفَةِ. فَقَالَ، أبو هُرَيْرَةَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهِمَا يَوْمَ الْجُمُعَةَ.

Bize Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti. > dedi ki: Bize Süleyman yani İbn Bilâl (öl.172/788), Ca'fer'den > babasından > İbn Ebû Râfi'den tahdis etti. İbn Ebî Râfi' şöyle dedi: Mervân, Ebû Hüreyre'yi kendi yerine bırakarak Mekke'ye gitti. Bu sebeple bize Cuma'yı Ebû Hüreyre kıldırdı. İlk rekâtta Cuma sûresini okuduktan sonra son rekâtta Münâfikûn sûresini okudu. Namazdan çıktıktan sonra Ebû Hüreyre'ye yetişerek "Sen, Ali b. Ebî Tâlib'in Kûfe'deyken okuduğu iki sûreyi okudun" dedim. Ebû Hüreyre "Çünkü ben, Rasûlullah'ı (s.a.v.) cuma günü bu iki sûreyi okurken işittim" dedi.[469]

158/775) bu görüşte olduğu belirtilmiştir. Tahhân, *Yeni Hadis Usulü (Teysirü Müstelehi'l Hadis)*, 416-417.

[467] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[468] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[469] Müslim, "Cuma", 61; Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebû Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kamil Karabelli (Suriye: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 2009), "Tahâret", 72**;** Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996), "Cuma", 22; İbn Mâce, "İkameti's-salavât", 90; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 15/339.

İsnad Şeması 6

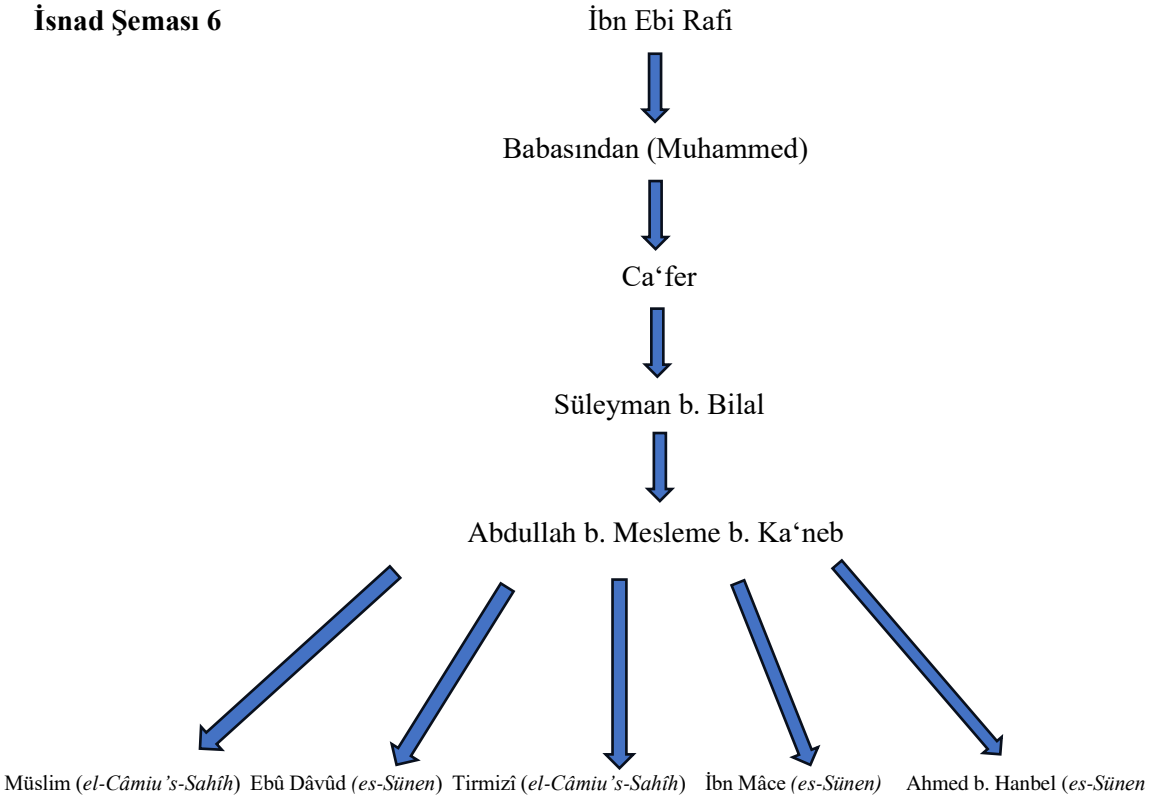

2.1.2.6.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet tâbiînden İbn Ebî Râfi’ tarafından nakledilmiş ve Merfû‘ hadis olarak değerlendirilmiştir. Ca‘fer es-Sâdık hadisi babası Muhammed’den “عن” sigasıyla tahdis etmektedir. Öğrencisi Süleyman b. Bilal de aynı şekilde Ca‘fer es-Sâdık’tan “عن”sigasıyla hadisi almaktadır. Bu rivayetle ilgili olarak bize toplam 248 isnad nakledilmiştir. Bunların 157 tanesi şevâhid olarak kabul edilmiştir. Bu isnadların yaklaşık %21.4’ü Sahih, %47.6’sı Hasen, %17.7’si Zayıf, % 7.3’ü Şedidü’d-da‘f, %5.6’sı Müttehem bi’l-vad‘,%0.4 Mevzu olarak değerlendirilmiştir. Hadisin senedi ise, bu haliyle Sahih liğayrihî olarak kabul edilmiştir.[470]

[470] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

Hadisin ilk râvîsi olan Ebû Rafi'in sorusundan, sahâbîlerin namaz sûrelerini okurken, Hz. Peygamber hangi sûreyi okumuşlarsa kendileri de namazlarda aynısını okumaya özen gösterdikleri sonucu çıkmaktadır.

10. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ خَطَبَ خُطْبَتَيْنِ يَوْمَ الْجُمُعَةَ، وجَلَسَ بَيْنَهُمَا.

Mâlik > Cafer b. Muhammed > babasından nakletti: Rasûlullah (s.a.v.) cuma günü iki hutbe okudu ve ikisi arasında oturdu.[471]

İsnad Şeması 6.1

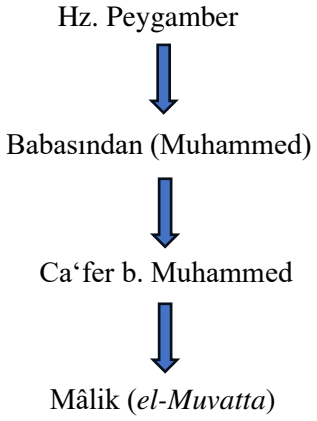

2.1.2.6.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayette Muhammed el-Bâkır, sahâbî râvîsini atlayarak hadisi tahdis ettiği için Münkatı' Hadis olarak değerlendirilmiştir. Burada Ca'fer es-Sâdık عن sigasıyla babasından hadisi tahdis etmektedir. Kendisinden ise Mâlik b. Enes yine عن sigasıyla hadisi rivayet etmiştir. Bu rivayetle ilgili bize ulaşan yaklaşık 291 isnad bulunmaktadır. Bu isnadların 225 tanesi şevâhid kabilindendir. Bu isnadları istatistikî açıdan değerlendirdiğimizde, bunların %11.7'si Sahih, %49.5'i Hasen, %23.0 'ü Zayıf, %11.0'i Şedidü'd-da'f, %4.1'i Müttehem bi'l-vad', %0.7'si mevzu olarak kabul edilmiştir. Hadisin senedini incelediğimizde ise, rivayetin Sahih liğayrihî olduğu ifade edilmiştir [472]

[471] Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), "Cuma", 21.
[472] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Hadisin metninde geçen "Cuma günü iki hutbe okudu" ifadesinden yola çıkacak olursak; günümüzde Cuma günleri okunan iki hutbenin temellerinin Hz. Peygamber'e kadar uzandığını söylemek mümkündür.

11. حَدَّثَنِي مُحَمَّد بن الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بن عَبْدِ الْمَجِيدِ، عَنْ جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن جَابِر بن عَبْدِ اللَّه قَالَ: كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَطَبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ، وعَلَا صَوْتُهُ، واشْتَدَّ غَضَبِهِ، حَتَّى كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ، ومَسَّاكُمْ، ويَقُولُ بُعِثْتُ أَنَا والسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ، ويَقْرُنُ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةِ، والْوُسْطَى، وَ يَقُولُ: أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ، وخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّد، وشَرُّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا، وكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، ثم يَقُولُ: أَنَا أَوْلَى بِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلِأَهْلِهِ، ومَنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضَيَاعًا فَإِلَيَّ وَعَلِي.

Bana Muhammed b. el-Müsennâ tahdis etti. > dedi ki: Bize Abdülvehhâb b. Abdilmecîd, Ca'fer b. Muhammed'den, > babasından, > Câbir'den tahdis etti. Câbir (r.a) dedi ki: "Rasûlullah (s.a.v.) hutbe okuduğu zaman gözleri kızarırdı, sesi yükselirdi ve hiddeti artardı. Hatta o, sanki düşman akşam sabah size baskın yapacak diye ordusunu uyaran bir komutan gibi olurdu ve şehadet ile orta parmağını yan yana getirerek şöyle derdi: "Ben şu ikisinin birbirine olan yakınlığı gibi (bir yakınlıkla) kıyamete yakın zamanda gönderildim" derdi. Ve şöyle devam ederdi: "İmdi sözün en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. İrşadların en hayırlısı Muhammed'in irşadıdır. Umurun en kötüsü, sonradan çıkarılanlardır. Her bid'at dalâlettir" der ve şunu da eklerdi: "Ben her mü'mine kendi nefsinden ileriyim. Bir kimse ölürken ardından mal bırakırsa o mal onun yakınlarına aittir. Fakat ardından borç ya da çoluk çocuk kalırsa bunlar bana ait ve benim üzerimedir" buyururlardı.[473]

[473] Müslim, "Cuma", 43; İbn Mâce, "Sadakât", 13; Nesâî, "Sehv", 65; Dârimî, "Mukaddime", 23; Nesâî, "Salâtul iydeyn", 22; İbn Mâce, "Sünne", 7; Ebû Dâvûd, "Harac ve'l-fey", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/237, 320, 467; 23/234.

İsnad Şeması 6.2

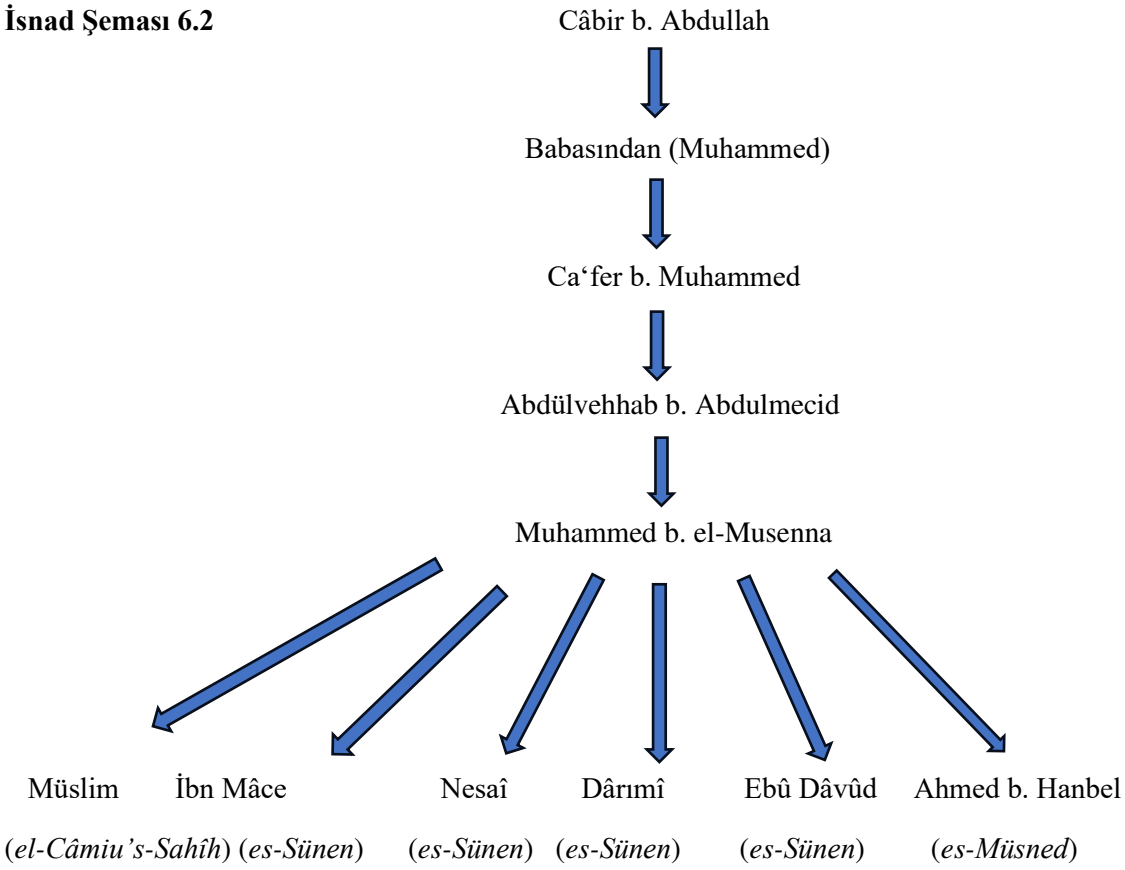

2.1.2.6.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayetin tüm varyantları Merfû‘ olarak bize ulaşmıştır. Ca‘fer es-Sâdık hadisi babası Muhammed’den yine “ عن” sigasıyla tahric ettiğini kendisinden de Abdülvahhâb b. Abdülmecid yine aynı sigayla hadisi tahric ettiğini görmekteyiz. Bu rivayetle ilgili bize yaklaşık 267 isnad ulaşmıştır. Bunların 182 tanesi şevâhid olarak kabul edilmiştir. Bu rivayetlerin istatistikleri şu şekildedir: %31’i Sahih, %39.3’u Hasen, %25.1’i Zayıf,

%2.2'si Şedidü'd-da'f, %1.9'u Müttehem bi'l-vad', %0.4'ü Mevzu olarak bize nakledilmiştir. Ayrıca hadis Sahih liğayrihî olarak kabul edilmiştir [474]

Hadisin metninden özetle şunlara varılmıştır: Öncelikle hadisin son kısmıyla ilgili olarak Hattâbî şunu söylemektedir: Bir kimse malından geriye ödenemeyecek kadar bir borç bırakırsa o zaman bu borç savaşta elde edilen ganimetlerden ödenir. Kim ödemeyi ihmal ederse, borcu alacağı ganimetten karşılanır. Geri kalan parası ise mirasçıları arasında paylaştırılır.[475] Diğer hususlara gelince; Birincisi, Hz. Peygamber hutbe okurken hem bir devlet başkanı hem de ordu komutanı sıfatıyla hutbe irad etmiştir. Bu da son derece bir vakar ve ciddiyeti gerektirmiştir. İkincisi, Hz. Peygamber muhataplarını daha fazla etkilemek için beden dilini çok iyi kullanırdı. Üçüncüsü, Hz. Peygamber zaman zaman istikbalden/gelecekten haber verir. Ümmetini ahirete yönelik her daim hazırlıklı olmaya teşvik ederdi. Dördüncüsü, Allah'ın Kitabı ve kendi Sünnet'ine vurgu yapmıştır. Beşincisi, bid'atlerden sakınılmasını istemiştir. Her bid'atın dalâlet olduğunu vurgulamıştır. Altıncısı, miras hukukuyla ilgili birtakım ilkeler ortaya koymuştur.

12. حَدَّثَنَا أبو بَكْرِ بن أَبِي شَيْبَةَ، وإسحاق بن إِبْرَاهِيمَ، قَالَ أبو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بن آدَمَ، حَدَّثَنَا حَسَنُ بن عَيَّاش، عن جَعْفَرِ بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن جَابِرِ بن عَبْدِ اللَّه، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثم نَرْجِعُ فَنُرِيحُ نَوَاضِحَنَا. قَالَ حَسَنٌ: فَقُلْتُ لِجَعْفَر: فِي أَيِّ سَاعَةٍ تِلْكَ؟ قَالَ: زَوَالَ الشَّمْسِ.

Bize Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (öl.235/849) ile İshâk b. İbrahim tahdis ettiler. Ebû Bekir dedi ki: Bize Yahya b. Âdem (öl.203/818) tahdis etti. > dedi ki: Bize Hasan b. Ayyâş, Ca'fer b. Muhammed'den, > babasından, > Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti. Câbir (r.a) dedi ki: "Biz cuma namazını Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber kılardık, sonra dönüp su taşıdığımız develeri dinlendirirdik." Bunun üzerine Hasan "Ben Ca'fer'e bu hangi saatte oluyordu" diye sordum. Ca'fer ise, "Güneşin zevâl vaktinde" diye ifade etti.

[474] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[475] el-Azîmâbâdî, *Avnü'l- Ma'bûd*, 8/119-120.

İsnad Şeması 6.3

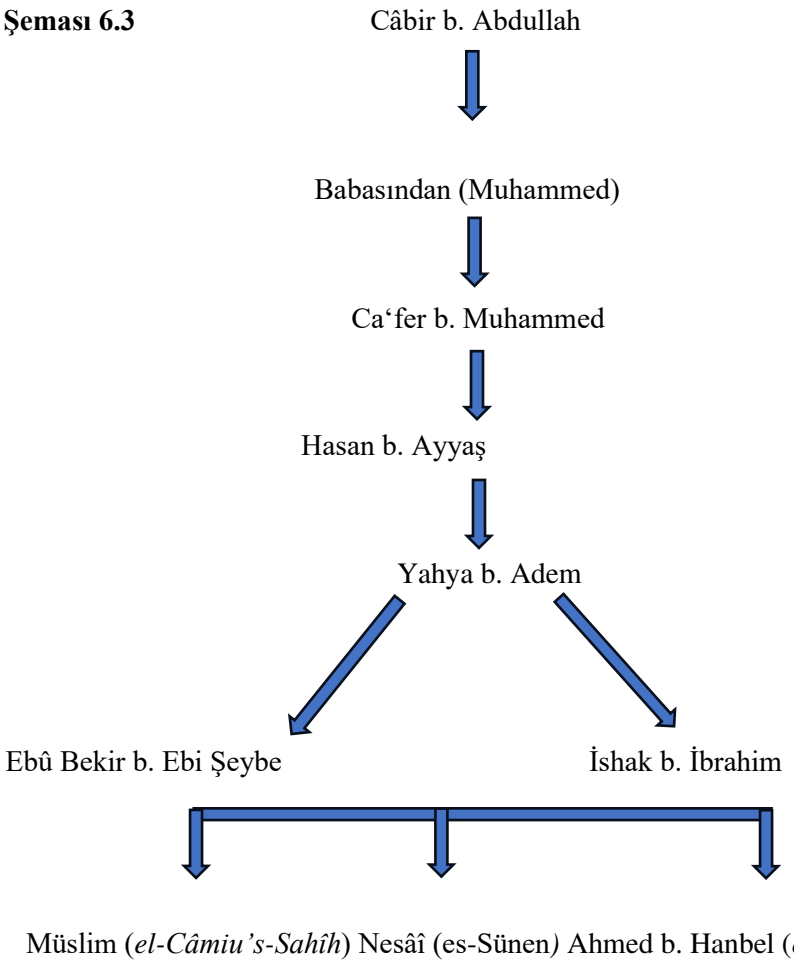

2.1.2.6.4. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet sahâbî râvîsi Câbir b. Abdullah’dan bize nakledilmiştir. Ayrıca bu rivayetin tüm varyantları bize Merfû‘ olarak ulaşmıştır. Hadisin senedini incelediğimizde Ca‘fer es-Sâdık, rivayeti babası Muhammed’den “عن” sigasıyla aldığını kendisinden ise Hasan b. Ayyaş’ın tahriçte bulunduğunu görmekteyiz. Bu rivayetle ilgili toplam 185 isnad bize ulaşmıştır. Bu isnatlardan 122 tanesi şevâhid konumundadır. Bu rivayetler üzerinde

yapılmış olan istatistiksel bilgiler ise şu şekildedir; %26.5 Sahih, %50.8 Hasen, %17.8 Zayıf, %1.1 Şedidü'd-da'f, %3.8 Müttehem bi'l-vad' olarak değerlendirilmiştir. Hadisin sened kısmı Sahih liğayrihî olarak değerlendirilmiştir [476]

Bu konuda farklı varyantlar da bize kadar ulaşmıştır. Örneğin Sehl'den gelen rivayette "Güneş battığı esnada ifadesi mevcuttur."[477] Hadisin zâhirine bakıldığında Cuma namazına yetişmek için acele edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, Sahâbe ve Tabiînden oluşan Cumhuru Ulemâ'nın görüşüne göre Cuma namazının güneşin zevalinden sonraya bırakılmasının caiz olmadığı görüşü hakimdir. Ancak Ahmet b. Hanbel ve İshâk (b. Râhûye) zevalden sonra da namazın kılınabileceğine cevaz vermişlerdir. Yine Cumhur'u ulemâ, Cuma namazına yetişmek için aşırı bir aceleciliğe gerek olmadığını savunmuşlardır. Ancak yemeğin ve kaylûle uykusunun Cuma namazından sonraya bırakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bir matem durumu olduğu takdirde ise namazın geciktirilebileceğini söylemişlerdir.[478]

2.1.2.7. Mevâkit İle İlgili Gelen Rivayet

13. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيم بن هَارُون قَالَ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بن إِسْمَاعِيل قَالَ، حَدَّثَنَا جَعْفَر بن مُحَمَّد بن عَلِيّ بن الْحُسَيْنِ، عن أَبِيهِ أَنَّ جَابِر بن عَبْدِ اللهَّ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ الصُّبْحَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ.

(Müslim, Ahmed b. Hanbel) > İbrahim b. Harun haber verdi. > dedi ki: Bize Hâtim b. İsmail tahdis etti. > dedi ki: Bize Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin, babasından Câbir b. Abdullah'ın (r.a) şöyle dediğini tahdis etti: "Rasûlullah (s.a.v.), sabah namazını şafak sökerken kıldırdı."[479]

[476] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[477] . Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevi, *Şerh-u Sahih-i Müslim,* (Riyad: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 17/385-387.
[478] en-Nevevi, *Şerh-u Sahih-i Müslim,* 17/386-387.
[479] Nesâî, "Mevâkit", 24.

İsnad Şeması 7

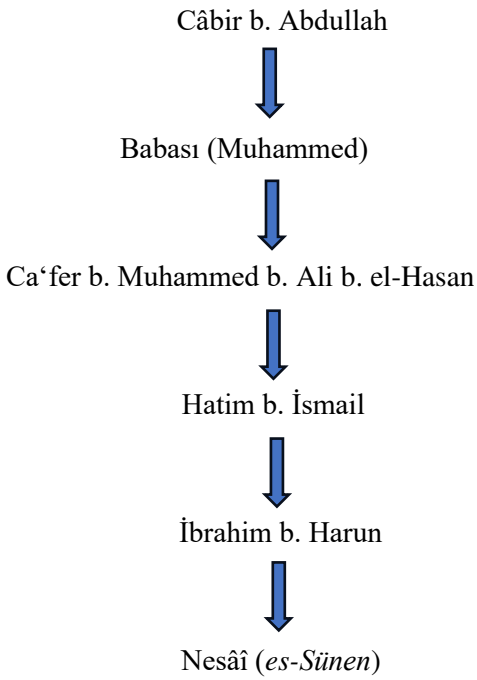

2.1.2.7.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayeti sahâbî Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Rivayetin gelen tüm varyantları Merfû‘ olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Ca‘fer es-Sâdık hadisi babası Muhammed'den "عن" sigasıyla almıştır. Kendisinden de Hatim b. İsmail "حَدَّثَنَا" sigasıyla tahric etmiştir. Hadis bize 526 isnadla gelmiştir. Bu isnadların 365 tanesi şevâhid kabilindendir. Gelen bu rivayetlerin istatistiksel değerlerine baktığımız zaman, bunların yaklaşık %43.7'sinin Sahih, %37.9'nun Hasen, %11.0 ‘ı Zayıf, %6.7'si Şedidü'd-da‘f, %0.5 Müttehem bi'l vad‘, %0.2'si Mevzu olarak kabul edilmiştir. Hadisin senedi Sahih liğayrihî düzeyinde kabul edilmiştir. [480]

[480] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Rivayetin metin kısmı gayet açık olduğu için üzerinde herhangi bir değerlendirmeye gerek duyulmamıştır.

2.1.2.8. Cenâiz/ Cenâze İle İlgili Gelen Rivayetler

14. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ غُسِّلَ فِي قَمِيصٍ.

Mâlik > Cafer b. Muhammed'den > babasından nakletti ki: "Rasûlullah'ın (s.a.v.) cenazesi gömleği üzerinden çıkarılmadan yıkandı."[481]

İsnad Şeması 8

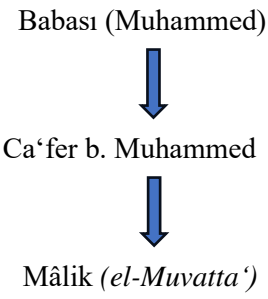

2.1.2.8.1 Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayeti İmam Mâlik Ca'fer es-Sâdık'tan "عن " lafzıyla tahric etmiştir. Ca'fer es-Sâdık da babası Muhammed'den aynı lafızla rivayeti tahdis etmiştir. Cevherî; Muvatta'da geçen bu rivayetin İbn Âfîr adındaki râvînin rivayetini sarfı nazar ederek bu rivayeti Mürsel bir hadis olarak değerlendirmek gerekir demektedir. Ancak İbn Afir'in Hz. Aişe'den aldığı rivayetin müsned bir rivayet olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İbn Abdülber de, İbn Afir'in naklettiği rivayet için; onun rivayeti sahîh ve muttasıldır demiştir. Aynı şekilde bu rivayetin siyer ve meğâzî ehli yanında da meşhur bir rivayet olduğunu söylemektedir.[482] Bu rivayet 47 isnadla bize ulaşmıştır. Bunların 15'i şevâhid olarak kabul edilmiştir. Bu rivayetlerin İstatistikî değerlerine baktığımız zaman, bunların yaklaşık %14.9'u Hasen, %76.6'sı Zayıf, %8.5'i Şedidü'd-da'f olarak değerlendirilmiştir. Hadisin

[481] Mâlik, *el- Muvatta*, "Cenâiz", 1.
[482] Ebî Abdulmelik Mervân b. ali el-bûnî el-Malikî, *Tefsirü'l-Muvatta* (Mağrib: ed-Dârü'l-Beydâ, ts.), III/43.

sened kısmını incelediğimizde hadis hasen liğayrihi olarak kabul edilmiş olduğunu görmekteyiz.[483]

Yine aynı isnadla gelen farklı bir rivayette de, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında orada bulunanlar onun gömleğini çıkartmak isteyince, sakın o gömleği çıkartmayın şeklinde bir ses işitilmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlar gömleği çıkartmaksızın Hz. Peygambere boy abdesti aldırdılar. Bu durum muhtemelen Hz. Peygamber'e özel bir durum[484] olduğunu değerlendirmekteyiz.

15. حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَخْزَمَ الطَّائِيُّ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ فَرْقَدٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: الَّذِي أَلْحَدَ قَبْرَ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَبُو طَلْحَةَ، وَالَّذِي أَلْقَى الْقَطِيفَةَ تَحْتَهُ شُقْرَانُ مَوْلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ. قالَ جَعْفَرٌ: وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ شُقْرَانَ يَقُولُ: أَنَا وَاللهِ طَرَحْتُ الْقَطِيفَةَ تَحْتَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي الْقَبْرِ.

Mâlik > Zeyd b. Ahzem et-Tâî el-Basrî (öl.257/871) tahdis etti. > dedi ki: Bize Osman b. Ferkad tahdis etti. > dedi ki: Ben Ca'fer b. Muhammed'den > O'da babasından şöyle söylediğini işittim: Rasûlullah'ın (s.a.v.) kabrini lahd şeklinde kazıp hazırlayan Ebû Talha'dır. Kabrin altına kadife bir örtü atan ise Rasûlullah'ın (s.a.v.) azâd ettiği kölelerden Şükrân'dır. Cafer dedi ki: > Ubeydullah b. Ebî Râfi' haber verdi o dedi ki: > Şükrân'ı (öl. 22/644 ?) şöyle derken işittim: "Vallahi Rasûlullah'ın (s.a.v.) kabrinin tabanına kadife örtüyü atan bendim."[485]

[483] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[484] el-Malikî, *Tefsirü'l-Muvatta*, III/43-44.
[485] Tirmizî, *es-Sünen* "Cenâiz", 55.

İsnad Şeması 8.1

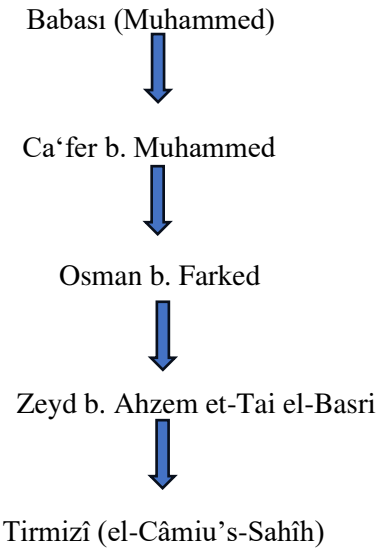

2.1.2.8.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayetlerden ilkini bize nakleden Muhammed el-Bâkır, rivayeti sahâbî râvîsini atlayarak aktardığı için naklettiği hadis münkatı‘dır. Ca‘fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed’den “عَنْ” sigasıyla almıştır. Kendisinden hadisi rivayet eden Osman b. Farkâd ise “سَمِعْتُ” lafzıyla hadisi nakletmiştir. Bu lafız edâ sigalarından Semâ’a delalet etmektedir. Semâ, âlimlerin çoğunluğuna göre tahammül yollarının en üstün derecesi olarak kabul edilmektedir.[486] Senette ismi zikredilen Şukrân ise, Hz. Peygamber’in âzadlısı olarak bilinmektedir. Bu rivayet Tirmizî tarafından hasen ğarip şeklinde değerlendirilmiştir. Bu rivayetle ilgili toplam 5 farklı isnad bize ulaşmıştır. Bu isnatlardan Tirmizî’deki 2 rivayet mevkûf, İbn Ebî Asım’dan gelen tarik ise Merfû‘, *Üsdü’l Gâbe* ve Mizzi’nin *Tehzîbü’l-Kemâl* adlı eserinde gelen rivayet ise mevkûf olarak değerlendirilmiştir. Hadisin senedi incelendiğinde ise, rivayet hasen ğarip olarak kabul edilmiştir.[487]

[486] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbn Salah, *Ulumü’l-Hadis (Mukaddime)* (Beyrut/Lübnan: Daru’l Fikirü’l-Mu’asır, 1998), 238.
[487] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

Aynı rivayetin farklı bir varyantı Beyhakî'nin *el- Mühezzeb Fi İhtisârî's-Sünenû'l-Kübrâ* adlı eserinde de nakledilmektedir. Ebû Mûsâ el-Eşârî'den gelen bu rivayete göre ise[488] Hz. Peygamber ölüm kendisine geldiğinde kabirde, kendisiyle toprak arasına birşeyin serilmemesini söylemiştir. İbn Abbas'tan gelen nakledilen farklı rivayete göre ise, kabirde ölen kimsenin altına herhangi birşeyin serilmesini mekruh olarak değerlendirmiştir.[489] Beğavi, bu rivayetlerden yola çıkarak Muğni'l-Muhtâc[490] adlı eserde ölünün defnedileceği mezarın tabanına bir örtünün serilmesinde bir mahzur olmayacağını bildirmiştir. Ancak İslâm ûlemâsı Hz. Peygamber'in kabrinin taban kısmına bir serginin serilmesi olayının münferit yapılmış bir hareket olduğunu belirtmiş, bütün sahâbîlerin yapmış olduğu bir fiil olarak değerlendirilemez demişlerdir. Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Şukrân'ın bunu yapma sebebine gelince Hz. Peygamber'den sonra bu gömleğin giyilmemesi için bunu yaptığını belirtmiştir. Kaldı ki el-İstiâb adlı eserde, Hz. Peygamber'in kabri, toprak doldurulmadan önce bu kadifenin çıkarıldığı söylenmiştir.[491]

16. حَدَّثَنَا يَحْيَى بن يَمَانٍ، عن حَسَنِ بن صَالِحٍ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد :قَالَ كَانَ الْمَاءُ، مَاءُ غُسْلِهِ ﷺ حِينَ غَسَّلُوهُ بَعْدَ وفَاتِهِ يَسْتَنْقِعُ فِي جُفُونِ النَّبِيِّ ﷺ فَكَانَ عَلِيٌّ يَحْسُوهُ.

Ahmed b. Hanbel > Yahya b. Yemân > Hasan b. Salîh'den > Ca'fer b. Mhammed'den tahdis etti. Ca'fer b. Muhammed şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde yanında bulunan su, gusül suyu idi. Ali onu yıkarken kaşları üzerinde biriken suyu dağılması için eliyle ovaladı.[492]

---

[488] Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *el- Mühezzeb Fi İhtisârî's-Sünenû'l-Kübrâ* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 399.

[489] Ancak Beyhakî'den gelen farklı bir rivayete göre ise bayanların üzerine bir örtünün serilebileceğini ifade edilmiştir. Geniş açıklama için bkz. Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, *Muhtasar et-Tirmizî* (Küveyt: Tûrâsü'z-Zehebî, 2020), III/520.

[490] İmam Nevevî'nin Şâfiî fıkhına yönelik *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eseri üzerine Hatîb eş-Şirbînî'nin (öl. 977/1570) yazmış olduğu şerh.

[491] en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstîʿâb fî Maʿrifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Daru'l-Cîyl, 1412), 3/267-268.

[492] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/229.

İsnad Şeması 8.2

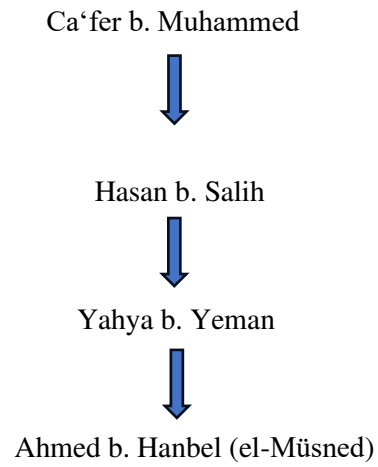

2.1.2.8.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet doğrudan Ca‘fer es-Sâdık’tan gelmektedir. Tâbiîn’den olduğu kabul edilen Câ‘fer es-Sâdık Sahâbî râvîsini atlayarak hadisi rivayet ettiğinden dolayı hadisin Münkatı‘ oldu söylenmiştir. Öğrencisi Hasan b. Sâlih kendisinden “عن” sigasıyla hadisi tahdis etmiştir. Bu rivayetin toplam iki senedi bize ulaşmıştır. Bu senedlerden biri yukarıdaki rivayettir. Diğeri ise İbnü’l Cevzi’nin et-Tarihü’l-Ûmem adlı eserinde geçmektedir.[493]

Hadisin metnine gelince, rivayet zayıf olarak kabul edilmiştir.[494]Abdullah ibn Abbas’tan nakledildiğine göre, İbn Abbas: Hz. Peygamber’in yedi elbiseyle kefenlendiğini söylemiştir.[495]

17. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيم بن هَارُون الْبَلْخِيُّ قَالَ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ : أن الْحَسَنَ بن عَلِيّ كَانَ جَالِسًا فَمُرَّ عَلَيْهِ بِجَنَازَةٍ فَقَامَ النَّاسُ، حَتَّى جَاوَزَتِ الْجَنَازَةُ فَقَالَ الْحَسَنُ :إِنَّمَا مُرَّ بِجَنَازَةِ يَهُودِيٍّ، وكَانَ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَى طَرِيقِهَا جَالِسًا فَكَرِهَ أن تَعْلُوَ رَأْسَهُ جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ فَقَامَ.

---

[493] Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzi, *el-Müntazâm fi Târihi’l-Ümem li-İbnü’l-Cevzi* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412), IV/47.

[494] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

[495] Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Saâtî, *El-Fethü’r-Rebbânî* (Beyrut: Daru’t-Turâsî, ts.), I-XXIV/252.

Nesâî > İbrahim b. Harun el-Belhî haber verdi. > Hâtim > Ca‘fer b. Muhammed’den > babasından tahdis etti > dedi ki: Hasan b. Ali (öl.49/669) oturuyordu, yanından cenaze geçti. Herkes ayağa kalktı, cenaze geçip gidinceye kadar öylece kaldılar. Hasan dedi ki: “Bir Yahudi cenazesi geçiyordu, Rasûlullah’da (a.s) o cenazenin geçeceği yol üzerinde oturuyordu. Yahudi cenazesinin kendi başından yukarıda olmasını doğru bulmadığı için ayağa kalkmıştı.”[496]

İsnad Şeması 8.3

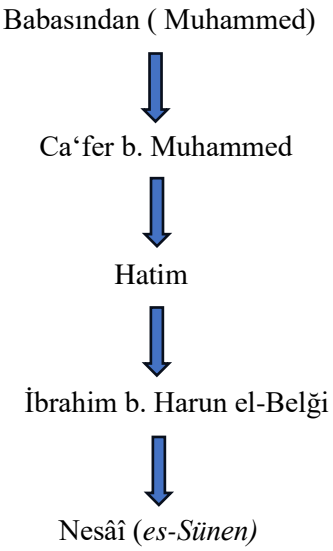

2.1.2.8.4 Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Ca‘fer es-Sâdık’ın babası Muhammed el-Bâkır’dan bize nakledilmiştir. Dolayısıyla rivayet sened itibariyle maktû rivayet olarak değerlendirilebilir. Hadisin senedinde bulunan râvîlerden Hâtim’in tam adı, Hâtim b. İsmail b. Muhammed b. Aclandır (öl.186/802). Beyhakî ondan hüccet diye bahsetmiştir. Dârekutnî ise onu sika olarak nitelendirmiş ve ziyadelerinin de makbul olduğunu söylemiştir. Yahya b. Main ve Zehebî de onu sika olarak değerlendirmişlerdir. Ebû Bekr el Esrem de onda biraz gaflet hali olduğunu ancak yazdıklarının ise salih olduğunu ifade etmiş ve onu sika bir râvî

[496] Nesâî, “Cenâiz”, 47.

olarak değerlendirmiştir. [497]Ayrıca bu rivayetle ilgili toplam 710 isnad bize ulaşmıştır. Bunların 445 tanesi Şevâhid konumundadır. Bu rivayetler hakkındaki istatistiklere baktığımızda, rivayetlerin yaklaşık %40.8'i Sahih, %29.2'si Hasen, %22.7'si Zayıf, %6.2'si Şedidü'd-da'f, %0.7'i Müttehem bi'l-vad', %0.4'ü Mevzu olarak değerlendirilmiştir.[498]

Rivayetin metnine gelince, hadisin metni bu haliyle sahih olarak kabul edilmiştir.[499] Hadisin metnine gelince, Cenaze onun yanından geçince denildi ki bu bir yahudinin cenazesidir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Ölüm korkutucudur. Eğer cenazeyi görürseniz ayağa kalkın buyurdu. Buradan anlaşıldığına göre ölümün korkutucu olmasından dolayı ayağa kalkılması gerektiğini ifade etmiştir. Yoksa cenazenin bir yahudiye ait olduğunu öğrenince özellikle kalkmamazlık yapmamıştır.

2.1.2.9. Zekât İle İlgili Gelen Rivayetler

18. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد بن عَلِيٍّ، عن أَبِيهِ أَنَّ عُمَر بن الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ فَقَالَ مَا أَدْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي أَمْرِهِمْ ?فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَن بن عَوْفٍ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ.

Mâlik > Ca'fer b. Muhammed b. Ali'den > babasından nakletti: Ömer b. Hattâb sözü Mecûsilere getirerek "onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf "Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) 'onlara Ehl-i kitap gibi muamele edin' dediğini bizzat duydum" dedi.[500]

[497] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*.
[498] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[499] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[500] Mâlik, *el- Muvatta*, "Zekât", 42.

İsnad Şeması 9

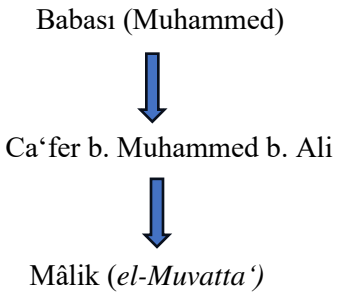

2.1.2.9.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayeti, Muhammed el-Bâkır, Ömer b. Hattâb'dan aldığı görülüyor. Ancak Ömer b. Hattâb'ın Hicri 23'te vefat ettiği bilinmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın ise hicri 52 veya 53'de (676 veya 677) dünya geldiği varsayılırsa, her ikisinin birbirlerini görme ihtimali bulunmamaktadır. Dolayısıyla sened zincirinden râvî düşmesi söz konusu olduğundan dolayı bu rivayet Münkatı‘ bir hadis olarak değerlendirilebilir. Bu rivayetle ilgili yaklaşık 282 isnad bize ulaşmıştır. Bu isnatlardan 97 tanesi Şevâhid konumundadır. Bu rivayetin istatistikî bilgilerine baktığımızda, gelen rivayetlerin yaklaşık %19.5'nin Sahih, %18.4'nün Hasen, %50.7'sinin Zayıf, %5.0'ın Şedidü'd-da‘f, %6.0'nın Müttehem bi'l-vad‘, %0.4'nün ise, Mevzu olduğunu görmekteyiz. Hadisin senedi incelendiğinde, hadisin Sahih liğayrihi olarak değerlendirildiği görülecektir.[501]

Bu rivayete göre, Ehl-i kitap ve Mecusilerin ne mallarına, ne meyvelerine, ne de ziraî ürünlerine zekât düşmemektedir. Uygulama günümüze kadar bu şekilde devam edilegelmiştir. Onlar kendi dinlerindeki hükümlere tabidirler. Hangi dindelerse ona göre hareket ederler. Örneğin ticaret yapmak amacıyla bir yıl içinde bir memlekete birkaç kez giriş-çıkış yaparlarsa her seferinde 1/10 gümrük vergilerini vermek durumundadırlar. Çünkü yapmış oldukları cizye anlaşmasının şartlarına göre onların ticaret yapma serbestisi bulunmamaktadır. İmam Mâlik şunu da ilave etmiştir; "Kendilerine yetişmiş olduğum Medine Uleması da, bunlar hakkında bu şekilde hüküm vermeyi uygun görmüşlerdir" der.

[501] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Ayrıca İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe, Ehl-i kitap olanlardan yılda ancak bir kez cizye alınabileceğini hükmetmişlerdir.[502]

2.1.2.10. Oruç/Savm/Sıyâm İle İlgili Gelen Rivayetler

19. حَدَّثَنِي مُحَمَّد بن الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَعْنِي ابن عَبْدِ الْمَجِيدِ، حَدَّثَنَا جَعْفَر، عن أَبِيهِ، عن جَابِر بن عَبْدِ اللَّه -رَضِيَ اللهُ عَنْهما- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ عَامَ الْفَتْحِ إِلَى مَكَّةَ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ، حَتَّى بَلَغَ كُرَاعَ الْغَمِيمِ، فَصَامَ النَّاسُ، ثم دَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ، فَرَفَعَهُ، حَتَّى نَظَرَ النَّاسُ إِلَيْهِ، ثم شَرِبَ. فَقِيلَ لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ: إِنَّ بَعْضَ النَّاسِ قَدْ صَامَ. فَقَالَ: أُولَئِكَ الْعُصَاةُ، أُولَئِكَ الْعُصَاةُ.

***وحَدَّثَنَا قُتَيْبَة بن سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيز، يَعْنِي الدَّارَوَرْدِيّ، عَنْ جَعْفَر بِهَذَا الْإِسْنَادِ، وزَادَ: فَقِيلَ لَهُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصِّيَامُ، وَإِنَّمَا يَنْظُرُونَ فِيمَا فَعَلْتَ، فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ بَعْدَ الْعَصْرِ.

Bana Muhammed b. Müsennâ tahdis etti. > dedi ki: Bize Abdülvehhâb yani İbni Abdülmecid tahdis etti. > dedi ki: Bize Ca'fer > babasından > Câbir b. Abdullah'dan (r.a.) tahdis etti: Fetih yılında Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'ye sefer için Ramazan'da yola çıktı ve Kürâ'e'l-Gamîm denilen yere varıncaya kadar oruç tuttu. Cemaat de oruç tutmuştu. Sonra Hz. Peygamber bir bardak su istedi ve bardağı herkesin görebileceği şekilde kaldırdıktan sonra suyu içti. Biraz sonra kendisine: "Bazı kimseler oruç tutuyorlar" denildi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) "Onlar âsilerdir, onlar âsilerdir" buyurmuştur.

(Müslim, Tirmizî, Nesâî) > bu hadisi Kuteybe b. Saîd de tahdis etti. > dedi ki: > Bize Abdülazîz yani Dâreverdî > Ca'fer'den bu isnatla rivayet etti. Şunu da ziyâde eyledi: Rasûlullah'a (s.a.v.): Cemaate oruç meşakkat vermektedir. Onlar senin ne yapacağına bakıyorlar dediler. Bunun üzerine ikindi namazından sonra bir bardak su istedi.[503]

[502] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf ez-Zürkānî Zürkânî, *Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ (Ebhecü'l-Mesâlik bi-Şerḥi Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik*, ts., I/190-192.

[503] Müslim, "Sıyâm", 90, 91; Tirmizî, "Savm", 18; Nesâî, "Sıyâm", 49.

İsnad Şeması 10

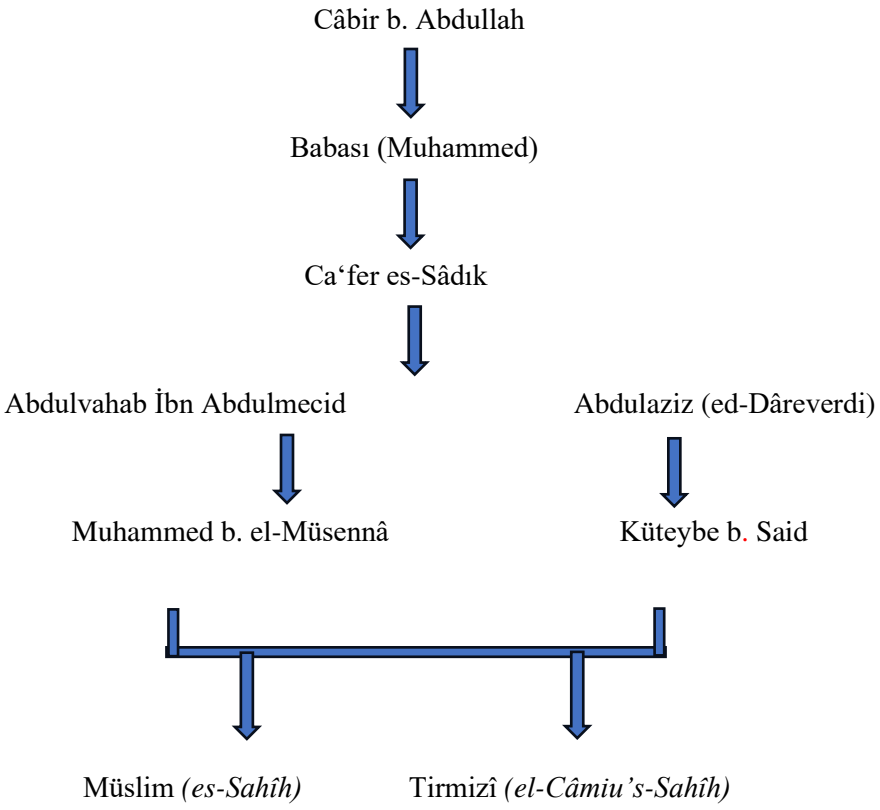

2.1.2.10.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Yukarıda iki farklı isnatla gelmiş olan rivayet sahâbî Câbir b. Abdullah’da birleşmektedir. Câbir (r.a) de hadisi mevkûf olarak rivayet etmektedir. İlk hadisin senedine baktığımızda Ca‘fer es-Sâdık’ın, rivayeti babasından “عن” sigasıyla aldığını, kendisinden ise öğrencisi Abdülvehhâb adındaki bir râvî “حَدَّثَنَا" sigasıyla tahdis etmiştir. Bu rivayetin isnadlarını incelediğimizde bu minvalde 1113 isnadın var olduğunu görmekteyiz. Bunların 729 tanesi şevâhid türündendir. Bu rivayetle ilgili istatistikleri incelediğimizde %39.1’nin Sahih, %30.4’nün Hasen, %20.8’nin Zayıf, %6.2’sinin Şedidü’d-da‘f, %2.5’nin Müttehem bi’l-vad‘, %1.0’ın ise Mevzu olduğu görülecektir. Hadis’in senedinin Sahih liğayrihî olduğu ifade edilmiştir.[504]

[504] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

Rivayetin metnini incelediğimizde, yolculuk esnasında şayet geceden niyet edilmemişse tutulan orucun bozulabileceği ancak niyet edilmiş olması durumunda bir mazeret söz konusu olmadıkça orucun tamamlanmasına yönelik fetva verilmiştir.[505] Ancak yukarıdaki rivayette yolculuk esnasında orucun bozulmasının Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmesi savaş durumundan dolayı özel bir durum arz etmektedir.

2.1.2.11. Hac/Menâsik İle İlgili Gelen Rivayetler

20. حَدَّثَنَا أبو بَكْرِ بن أَبِي شَيْبَةَ، وإِسْحَقُ بن إِبْرَاهِيم، جَمِيعًا، عن حَاتِمٍ، قَالَ أبو بَكْرٍ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بن إِسْمَاعِيل الْمَدَنِيّ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى جَابِر بن عَبْدِ اللَّه، فَسَأَلَ عن الْقَوْمِ، حَتَّى انْتَهَى إِلَيَّ، فَقُلْتُ: أَنَا مُحَمَّد بن عَلِيّ بن حُسَيْنٍ، فَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى رَأْسِي، فَنَزَعَ زِرِّي الْأَعْلَى، ثم نَزَعَ زِرِّي الْأَسْفَلَ، ثم، وضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ ثَدْيَيَّ، وأَنَا يَوْمَئِذٍ غُلَامٌ شَابٌّ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ يَا ابن أَخِي، سَلْ عَمَّا شِئْتَ. فَسَأَلْتُهُ، وهُوَ أَعْمَى، وحَضَرَ وقْتُ الصَّلَاةِ، فَقَامَ فِي نِسَاجَةٍ مُلْتَحِفًا بِهَا، كُلَّمَا وضَعَهَا عَلَى مَنْكِبِهِ، رَجَعَ طَرَفَاهَا إِلَيْهِ؛ مِنْ صِغَرِهَا، ورِدَاؤُهُ إِلَى جَنْبِهِ عَلَى الْمِشْجَبِ فَصَلَّى بنا. فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي عن حَجَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَقَالَ بِيَدِهِ فَعَقَدَ تِسْعًا، فَقَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ، ثم أَذَّنَ فِي النَّاسِ فِي الْعَاشِرَةِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَاجٌّ، فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ، كُلُّهُمْ يَلْتَمِسُ أَنْ يَأْتَمَّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ ويَعْمَلَ مِثْلَ عَمَلِهِ، فَخَرَجْنَا مَعَهُ، حَتَّى أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ؛ فَوَلَدَتْ أَسْمَاء بنتِ عُمَيْسٍ، مُحَمَّد بن أَبِي بَكْرٍ، فَأَرْسَلَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّه ﷺ: كَيْفَ أَصْنَعُ؟ قَالَ: اغْتَسِلِي، واسْتَثْفِرِي بِثَوْبٍ، وأَحْرِمِي.

فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ، ثم رَكِبَ الْقَصْوَاءَ، حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ نَاقَتُهُ عَلَى الْبَيْدَاءِ، نَظَرْتُ إِلَى مَدِّ بَصَرِي، بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ رَاكِبٍ ،ومَاشٍ، وعَنْ يَمِينِهِ مِثْلَ ذَلِكَ، وعَنْ يَسَارِهِ مِثْلَ ذَلِكَ، ومِنْ خَلْفِهِ مِثْلَ ذَلِكَ ، ورَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا ، وعَلَيْهِ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ، وهُوَ يَعْرِفُ تَأْوِيلَهُ، ومَا عَمِلَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ، عَمِلْنَا بِهِ. فَأَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ والنِّعْمَةَ لَكَ والْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ. وأَهَلَّ النَّاسُ بهذا الَّذِي يُهِلُّونَ بِهِ، فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم -عَلَيْهِمْ شَيْئًا مِنْهُ، ولَزِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَلْبِيَتَهُ، قَالَ جَابِر -رَضِيَ اللهُ عَنْه-: لَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ، حَتَّى إِذَا أَتَيْنَا الْبَيْتَ مَعَهُ، اسْتَلَمَ الرُّكْنَ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا، ومَشَى أَرْبَعًا، ثم نَفَذَإِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيم -رَضِيَ اللهُ عَنْه- فَقَرَأَ:(واتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيم مُصَلًّى). فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وبَيْنَ الْبَيْتِ. فَكَانَ أَبِي يَقُولُ: ولَا أَعْلَمُهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عن النَّبِيِّ ﷺ كَانَ يَقْرَأُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، وقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ. ثم رَجَعَ إِلَى الرُّكْنِ فَاسْتَلَمَهُ، ثم خَرَجَ مِنَ الباب إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: (إِنَّ الصَّفَا والْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ)، أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ، فَبَدَأَ بِالصَّفَا، فَرَقِيَ عَلَيْهِ حَتَّى رَأَى الْبَيْتَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَوَحَّدَ اللَّهَ، وكَبَّرَهُ، وقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، ولَهُ الْحَمْدُ، وهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وحْدَهُ أَنْجَزَ وعْدَهُ، ونَصَرَ عَبْدَهُ، وهَزَمَ الْأَحْزَابَ وحْدَهُ. ثم دَعَا بَيْنَ ذَلِكَ. قَالَ مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ، ثم نَزَلَ إِلَى الْمَرْوَةِ ، حَتَّى إِذَا انْصَبَّتْ قَدَمَاهُ فِي بَطْنِ الْوَادِي، حَتَّى إِذَا صَعِدَتَا مَشَى، حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَ عَلَى الْمَرْوَةِ كَمَا فَعَلَ عَلَى الصَّفَا، حَتَّى إِذَا كَانَ آخِرُ طَوَافِهِ عَلَى الْمَرْوَةِ، فَقَالَ: لَوْ أَنِّي اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي

[505] Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkī İbn âbîdin, *Reddü'l-Muḥtâr ʿAle'd-Dürri'l-Muḫtâr*, ts., II/421-424.

مَا اسْتَدْبَرْتُ، مَ أَسُقِ الْهَدْيَ، وجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، ولْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً. فَقَامَ سُرَاقَةُ بن مَالِك بن جُعْشُمٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلِعَامِنَا هَذَا أَمْ لِأَبَدٍ ؟ فَشَبَّكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَصَابِعَهُ، واحِدَةً فِي الْأُخْرَى، وقَالَ: دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ فِي الْحَجِّ مَرَّتَيْنِ، لَا بَلْ لِأَبَدٍ أَبَدٍ.

وقَدِمَ عَلِيّ مِنَ الْيَمَن بِبُدْنِ النَّبِيّ ﷺ فَوَجَدَ فَاطِمَةَ -رَضِيَ اللهُ عَنْها- مِمَّنْ حَلَّ، ولَبِسَتْ ثِيَابًا صَبِيغًا، واكْتَحَلَتْ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهَا فَقَالَتْ: إِنَّ أَبِي أَمَرَنِي بهذا. قَالَ: فَكَانَ عَلِيّ يَقُولُ بِالْعِرَاقِ: فَذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُحَرِّشًا عَلَى فَاطِمَةَ لِلَّذِي صَنَعَتْ، مُسْتَفْتِيًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيمَا ذَكَرَتْ عَنْهُ، فَأَخْبَرْتُهُ أَنِّي أَنْكَرْتُ ذَلِكَ عَلَيْهَا. فَقَالَ: صَدَقَتْ، صَدَقَتْ. مَاذَا قُلْتَ حِينَ فَرَضْتَ الْحَجَّ ؟ قَالَ: قُلْتُ اللهم إِنِّي أُهِلُّ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُكَ. قَالَ: فَإِنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ فَلَا تَحِلُّ. قَالَ: فَكَانَ جَمَاعَةُ الْهَدْيِ الَّذِي قَدِمَ بِهِ عَلِيّ مِنَ الْيَمَن، والَّذِي أَتَى بِهِ النَّبِيّ ﷺ مِائَةً .قَالَ: فَحَلَّ النَّاسُ كُلُّهُمْ ، وقَصَّرُوا، إِلَّا النَّبِيّ ﷺ ومَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ. فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَة، تَوَجَّهُوا إِلَى مِنًى، فَأَهَلُّوا بِالْحَجِّ، ورَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى بِهَا الظُّهْرَ ،والْعَصْرَ، والْمَغْرِبَ والْعِشَاءَ، والْفَجْرَ، ثم مَكَثَ قَلِيلًا، حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، وأَمَرَ بِقُبَّةٍ مِنْ شَعَرٍ تُضْرَبُ لَهُ بنمِرَةَ، فَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ولَا تَشُكُّ قُرَيْشٌ إِلَّا أَنَّهُ واقِفٌ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، كَمَا كَانَتْ قُرَيْشٌ تَصْنَعُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَجَازَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَتَى عَرَفَةَ فَوَجَدَ الْقُبَّةَ قَدْ ضُرِبَتْ لَهُ بنمِرَةَ، فَنَزَلَ بِهِا، حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ، أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ فَرُحِلَتْ لَهُ ، فَأَتَى بَطْنَ الْوَادِي،

فَخَطَبَ النَّاسَ، وقَالَ: إِنَّ دِمَاءَكُمْ، وأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، ألا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، ودِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، وإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ أَضَعُ مِنْ دِمَائِنَا: دَمُ ابن رَبِيعَةَ بن الْحَارِثِ، كَانَ مُسْتَرْضِعًا فِي بني سَعْدٍ، فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ. وربَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وأَوَّلُ ربًا أَضَعُ: ربَانَا، ربَا عَبَّاس بن عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ. فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ؛ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللَّهِ، واسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ، ولَكُمْ عَلَيْهِنَّ: أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ؛ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ، ولَهُنَّ عَلَيْكُمْ: رِزْقُهُنَّ، وكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ. وقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ، إِنَّ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ: كِتَابُ اللَّهِ، وأَنْتُمْ تُسْأَلُونَ عَنِّي فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ، وأَدَّيْتَ ونَصَحْتَ. فَقَالَ بِإِصْبَعِهِ السَّبَّابَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى السَّمَاءِ،ويَنْكُتُهَا إِلَى النَّاسِ: اللهم اشْهَدْ، اللهم اشْهَدْ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثم أَذَّنَ، ثم أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثم أَقَامَ فَصَلَّى الْعَصْرَ، ولَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا ، ثم رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَتَى الْمَوْقِفَ ، فَجَعَلَ بَطْنَ نَاقَتُهُ الْقَصْوَاءِ إِلَى الصَّخَرَاتِ، وجَعَلَ حَبْلَ الْمُشَاةِ بَيْنَ يَدَيْهِ، واسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَلَمْ يَزَلْ واقِفًا، حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وذَهَبَتِ الصُّفْرَةُ قَلِيلًا، حَتَّى غَابَ الْقُرْصُ. وأَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ، ودَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وقَدْ شَنَقَ لِلْقَصْوَاءِ الزِّمَامَ، حَتَّى إِنَّ رَأْسَهَا لَيُصِيبُ مَوْرِكَ رَحْلِهِ، ويَقُولُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى: أَيُّهَا النَّاسُ السَّكِينَةَ، السَّكِينَةَ، كُلَّمَا أَتَى حِبْلًا مِنَ الْحِبَالِ أَرْخَى لَهَا قَلِيلًا، حَتَّى تَصْعَدَ، حَتَّى أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ والْعِشَاءَ بِأَذَانٍ واحِدٍ وإِقَامَتَيْنِ وإِقَامَتَيْنِ، ولَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا شَيْئًا. ثم اضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، وصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِأَذَانٍ وإِقَامَةٍ، ثم رَكِبَ الْقَصْوَاءَ، حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَدَعَاهُ ،وكَبَّرَهُ، وهَلَّلَهُ ،ووَحَّدَهُ، فَلَمْ يَزَلْ واقِفًا، حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، فَدَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وأَرْدَفَ الْفَضْلَ بن عَبَّاس، وكَانَ رَجُلًا حَسَنَ الشَّعْرِ، أَبْيَضَ وسِيمًا، فَلَمَّا دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَرَّتْ بِهِ ظُعُنٌ يَجْرِينَ، فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهِنَّ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ عَلَى وجْهِ الْفَضْلِ، فَحَوَّلَ

الْفَضْلُ وجْهَهُ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ يَنْظُرُ، فَحَوَّلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ مِنَ الشِّقِّ الْآخَرِ، عَلَى وجْهِ الْفَضْلِ يَصْرِفُ وجْهَهُ مِنَ الشِّقِّ الْآخَرِ يَنْظُرُ، حَتَّى أَتَى بَطْنَ مُحَسِّرٍ فَحَرَّكَ قَلِيلًا، ثم سَلَكَ الطَّرِيقَ الْوُسْطَى الَّتِي تَخْرَجُ عَلَى الْجَمْرَةِ الْكُبْرَى، حَتَّى أَتَى الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ، فَرَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهَا، مِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثم انْصَرَفَ إِلَى الْمَنْحَرِ، فَنَحَرَ ثَلَاثًا وستينَ بِيَدِهِ، ثم أَعْطَى عَلِيًّا، فَنَحَرَ مَا غَبَرَ، وأَشْرَكَهُ فِي هَدْيِهِ، ثم أَمَرَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبَضْعَةٍ، فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ، فَطُبِخَتْ فَأَكَلَا مِنْ لَحْمِهَا، وشَرِبَا مِنْ مَرَقِهَا، ثم رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَفَاضَ إِلَى الْبَيْتِ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ، فَأَتَى بني عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَسْقُونَ عَلَى زَمْزَمَ، فَقَالَ: انْزِعُوا بني عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَوْلَا أَنْ يَغْلِبَكُمُ النَّاسُ عَلَى سِقَايَتِكُمْ، لَنَزَعْتُ مَعَكُمْ، فَنَاوَلُوهُ دَلْوًا فَشَرِبَ مِنْهُ .

Bize > Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (öl. 235-849) > İshâk b. İbrahim hep birlikte > Hâtîm'den tahdis ettiler. Ebû Bekir dedi ki: Bize > Hâtim b. İsmail el-Medenî > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından nakledip tahdis etti. > dedi ki: Câbir b. Abdullah'ın yanına girdik ve o kavim (topluluk) hakkında soru sordu. Sıra bana geldiğinde dedim ki: "Ben Muhammed b. Ali b. Hüseyin'im". Hemen ardından elini başıma doğru uzattı ve üst düğmemi açtı. Sonra alt düğmemi de açtı. Sonra avucunu memelerimin ortasına koydu, ben o gün genç bir çocuktum. Sonra: "Hoş geldin yeğenim, istediğin şey hakkında sor" dedi. Ben de sordum. Kendisi âmâydı. Namaz vakti geldi ve o, üzerinde sarındığı dokumayla namaza kalktı. Dokuma küçük geldiği için omuzlarına koyduğunda iki tarafı geriye kıvrılıyordu. Ridası da yanındaki askılıkta duruyordu. Namazı o kıldırdı. Akabinde ona dedim ki: "Bana Hz. Peygamber'in haccını anlatır mısın?" Bunun üzerine eli ile dokuzu göstererek dedi ki: "Hz. Peygamber hac yapmadan dokuz sene geçirdi, onuncu sene de insanlara hacca gideceğini haber verdi. Bunun ardından Medine'ye birçok insan geldi ve onların hepsi Hz. Peygamber'e uymak için uğraşıyor, onun gibi amelde bulunmaya çalışıyorlardı. Sonra hep beraber onunla yola çıktık. Zü'l-Huleyfe'ye varınca Esma bnt. Umeys, Muhammed b. Ebû Bekir'i doğurdu ve ben ne yapacağım diye Hz. Peygamber'e haber gönderdi. Hz. Peygamber ona: "Yıkanıp bir elbise ile kuşak sarın ve ihrama gir!'" cevabını verdi.

Müteakiben Hz. Peygamber buradaki mescidde namaz kıldı sonra da Kasvâ'ya bindi, devesi onu Beydâ mevkiine getirdiğinde gözümün alabildiği kadar her yerde Hz.

Peygamber'in önünde binekli ve yaya gördüm. Aynı şekilde sağında, solunda ve arkasında bir o kadar da insan gördüm. O zaman Hz. Peygamber aramızdaydı. Kur'ân ona nazil oluyor ve açıklamasını da o yapıyordu. O ne yaptıysa biz de öyle yapardık. Sonra birden yüksek sesle "Lebbeyk Allahümme lebbeyk! Lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk! Lâ şerîke lek" diyerek telbiye getirdi. İnsanlar ise önceden söyledikleri telbiyeyi getirdiler. Hz. Peygamber buna bir şey demedi ama o kendi söylediği telbiyesini sürdürdü. Câbir (r.a) dedi ki: Biz o zamanlar yalnızca hacca niyet ediyorduk, umreyi ise bilmiyorduk. Onunla beraber Beytullah'a geldiğimizde o, rüknü selamladı ve üç tur remel yaparak dört tur da yürüyerek tavaf yaptı. Sonra Makâm-ı İbrahim'e vardı ve "İbrahim'in makamından namazgâh edinin!" ayetini okudu. Peşinden makâm'ı, kendisi ile Kâbe arasına aldı. Babam şöyle derdi ki ben babamın bunu Hz. Peygamber'den duymadan söyleyeceğini hiç sanmam, Hz. Peygamber iki rekâtta "Kul hüvallahü ehad" ve "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" sûrelerini okurdu. Sonra rükne yine döndü ve onu selamladı. Sonra (Kâbe'nin) kapıdan Safâ tepesine çıktı. Safâ'ya geldiğinde "Şüphesiz ki Safâ ve Merve, Allah'ın alametlerindendirler" ayetini okudu ve "Allah'ın başladığından başlıyorum" dedi ve Safâ'dan başladı. Beytullah'ı göreceği kadar Safâ'nın üzerine çıktı, sonra kıbleye döndü, Allah'ı birliğini ifade etti ve tekbir getirdi. "Bir olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Onun ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur. O, her şeye kadirdir. Bir olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah vaadini gerçekleştirdi, kuluna yardım etti. Tek başına tüm hizipleri hezimete uğrattı" dedi. Sonra bu arada dua okudu. Bu dediklerini aynen üç defa tekrar etti. Sonra Merve'ye indi. Ayakları vadinin ortasına değdiği zaman yürüyüşünü hızlandırdı ta ki Merve'ye geldi Merve'de de Safâ'da yaptığı gibi yaptı. Merve'deki son sa'yini yaptığında, "Şayet ben daha önce yaptığım işle şimdi karşılaşsaydım bu hedyi (kurban) getirmezdim ve hac yerine umre yapardım. Neyse sizden yanında hedy olmayanlar hemen ihramdan çıkıp haccını umreye döndersin" dedi. Peşinden Sürâka b. Mâlik b. Cü'şum ayağa kalktı ve dedi ki: "Yâ Rasûlallah, bu durum bu senemiz için mi geçerli yoksa hep böyle mi sürecek" diye sordu. Hz. Peygamber parmaklarını birbirine geçirdi ve iki kere üst üste, "Umre, Hacca dâhil oldu ve bilakis bu iş sonsuza dek böyle olacaktır" dedi. Ali (r.a), Yemen'den Hz.

Peygamber develerini getirdi, Fâtıma'nın (r.a.) da ihramdan çıkıp, renkli elbise giyip, sürme çektiğini gördü. Ali'nin (r.a) bunu beğenmediğini fark eden Fâtıma "Böyle yapmamı bana babam emretti" dedi. Ali, Irak'tayken şöyle derdi: "Bunun üzerine ben yaptığı şeylerden dolayı Fâtıma'yı azarlaması için ve de bunları Hz. Peygamber'in mi söylediğini sormak için Hz. Peygamber'e gittim. Fâtıma'nın yaptıklarından hoşlanmadığımı ona bildirdim. O: "Doğru söylemiş. Doğru söylemiş. Sen, hacca niyet ederken ne söyledin" dedi. Ali dedi ki: Ben, "Allah'ım, Resûl'ün niyet ettiği şeye ben de niyet ettim" cevabını verdim. Hz. Peygamber: "Benim yanımda hedyim var, sen ihramdan çıkma" dedi. Ali'nin Yemen'den getirdiği hedylerin sayısı ile Hz. Peygamber'in getirdiği hedylerin toplamı yüz tane oldu. Bu sırada Hz. Peygamber yanında hedy kurbanı bulunan kişiler hariç insanların hepsi ihramdan çıkıp, saçlarını kısalttılar. Terviye günü geldiğinde Mina'ya doğru yöneldiler ve hacca niyet ettiler. Hz. Peygamber hayvanına binmişti. Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı. Sonra orada güneş doğana kadar biraz bekledi ve kendisi için Nemira'da kıldan yapılmış bir çadır kurulmasını emretti. Sonra Hz. Peygamber yola koyuldu. Kureyşliler, câhiliye döneminde yaptıkları gibi Hz. Peygamber'in Meş'ar-i Haram'da duracağından şüphe duymadılar. Fakat Hz. Peygamber orayı geçip Arafat'a ulaştı. Nemira'da kendisi için kurulan çadırı gördü ve oraya indi. Güneş zeval vaktine eriştiğinde devesi Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvan hazırlandı.

Bunun ardından vadinin ortasına geldi ve insanlara şöyle hutbe verdi: "Şüphesiz kanlarınız ve mallarınız bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin hürmeti gibi birbirinize haramdır. Dikkatli olun! Câhiliyeye ait her iş, ayaklarımın altındadır. Câhiliye devrinin kan davaları düşmüştür. İlk düşürdüğüm kan davası bize ait olan kan davalarından, İbn Rabîa b. el-Hâris'in kan davasıdır. O, Benî Sa'd kabilesine süt anneye verilmişti. Onu Hüzeylliler öldürdü. Câhiliye zamanının ribâsı da (Faiz) düşmüştür. İlk iptal ettiğim ribâ, bizim ribâmız yani Abbâs b. Abdulmuttalib'in ribâsıdır. Muhakkak ki ribânın hepsi iptaldir. Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Çünkü siz, onları Allah'ın emanıyla aldınız ve onları Allah'ın kavliyle kendinize nikahladınız. Sizin onlar üzerindeki hakkınız: Yataklarınıza hoşlanmadığınız birisini ayak bastırmamalarıdır. Şayet böyle

yaparlarsa zarar vermemek kaydıyla onları dövün. Kadınların sizin üzerinizdeki hakkı ise: Rızıklarını ve giyeceklerini güzel bir şekilde temin etmenizdir. Sizin için öyle bir şey bıraktım ki ona sıkıca sarılırsanız ondan sonra bir daha asla dalâlete düşmezsiniz o da Allah'ın kitabıdır. Benim hakkımda size sorulduğunda acaba siz ne söyleyeceksiniz? İnsanlar hep birden: "Şehadet ederiz ki sen risâletini tebliğ ettin, görevini hakkıyla yerine getirdin ve nasihatte bulundun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şehadet parmağını göğe kaldırarak parmağıyla insanları gösterip üç defa, "Şahid ol Ya Rab! Şahid ol Ya Rab! Şahid ol Ya Rab!" dedi.

Sonra ezan okundu, kamet getirildi ve öğle namazını kıldırdı. Ardından kamet getirildi, ikindiyi kıldırdı. Bu iki namazın arasında başka namaz kıldırmadı. Daha sonra Hz. Peygamber hayvanına bindi ve vakfe yerine geldi. Sonra devesi Kasvâ'nın karnını kayalara dönderdi. Yayaların toplandığı alanı önüne aldı ve kıbleye yöneldi. Güneş batıncaya kadar vakfe yaptı. Güneşin sarılığı biraz gidip sonunda tüm etkisi kayboldu. Hz. Peygamber Üsâme'yi terkisine aldı. Kasvâ'nın yularını o kadar sıkmıştı ki, devenin başı, adeta semerin alt tarafındaki deriye değiyordu. Sağ eliyle: "Cemaat! Sakin olun, sakin olun!" diyerek işaret ediyordu. Kum tepelerinden bir tepeye geldiğinde düze çıkıncaya kadar hayvanın dizginini biraz gevşetiyordu. Sonunda Müzdelife'ye geldi ve orada akşamla yatsıyı bir ezan ve iki kametle kıldırdı. O ikisinin arasında başka bir namaz kılmadı. Sonra Hz. Peygamber fecir vakti doğana kadar yattı ve sabah aydınlığı çıkınca bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldırdı. Sonra Kasvâ'ya bindi ve Meş'ar-i Harâm'a geldi. Kıbleye yönelip Allah'a dua etti, tekbir ve tehlîl getirip tevhidde bulundu. Etraf iyice aydınlanana kadar vakfe yapmayı sürdürdü.

Akabinde güneş doğmadan yola koyuldu ve arkasına Fadl b. Abbâs'ı aldı. Fadl o zaman güzel saçlara sahip beyaz tenli yakışıklı bir adamdı. Hz. Peygamber yola çıktığında yanından koşarak geçen kadınlara rastladı ve o sırada Fadl o kadınlara bakmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini Fadl'ın yüzüne koydu. Fadl da yüzünü öbür tarafa çevirerek bakmağa başladı. Bu sefer Hz. Peygamber de elini öbür tarafa çevirerek Fadl'ın yüzüne kapadı, Fadl yüzünü öbür tarafa çevirerek bakıyordu. Nihayet Batn-ı Muhassir'e

vardı ve hayvanı biraz sürdü. Sonra büyük cemreye çıkan orta yolu tuttu. Nihayet ağacın yanındaki cemreye vardı. Oraya, yedi ufak taş attı. Bunlar, atılan ufak taşlar gibiydi. Onları vadinin içinden attı. Her birini atarken tekbir getiriyordu. Bilahare kurban yerine giderek kendi eliyle altmış üç deve boğazladı. Sonra (bıçağı) Ali'ye verdi. Geri kalanını da o boğazladı. Ve Ali'yi hedyine ortak yaptı. Daha sonra her deveden bir parça alınmasını emir buyurdu. Bunlar bir çömleğe konarak pişirildi. İkisi de develerin etinden yiyip, çorbasından içtiler. Ondan sonra Hz. Peygamber'in yanından ayrılarak Beyt-i Şerif'e gitti. (Tavafı müteakip) Mekke'de öğle namazını kıldı. Arkasından zemzem sâkîliği yapan Benî Abdulmuttalib'e gitti. Ve onlara: "Ey Abdulmuttalib oğulları! Suyu çıkarın! Su çıkarmanız hususunda başkalarının size galebe çalacağından endişe etmesem ben de sizinle beraber çıkarırdım" buyurdu. Onlar da kendisine bir kova su takdim ettiler. Hz. Peygamber bu sudan içti.[506]

[506] *Müslim*, "Hac", 110, 147, 235, 236; *Tirmizî*, "Hac", 33, 34, 38, 43; "*Tefsirü'l-Kur'ân*", 3; *"Menâkıb",* 105; *Ebû Dâvûd*, *"Menâsik*", 26, 56; *"Huruf",* 3969 no'lu hadis; *Nesâî, "Menâsik",* 46, 51, 52, 57, 73, 149, 154, 163, 64, 168, 169, 170, 171, 172, 178, 179, 180, 181, 215, 227, 228; *"Dahâya",* 32; "*Hayz",* 24; "*Ezan",* 18, 19; "*Mevâkit*", 48; *"Gusl ve Teyemmüm*", 23; *"Tahâret",* 137, 184; *İbn Mâce*, *"Menâsik",* 12, 15, 29, 37, 84, 85; *"Edâhî",* 15; Mâlik, e*l-Muvatta'*, "Hac", 107, 126, 127, 131, 181; Dârimî, "Menâsik", 11, 27, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/323; 22/325, 416, 431; 23/27, 28, 252, 358, 359, 360, 399, 416.

İsnad Şeması 11

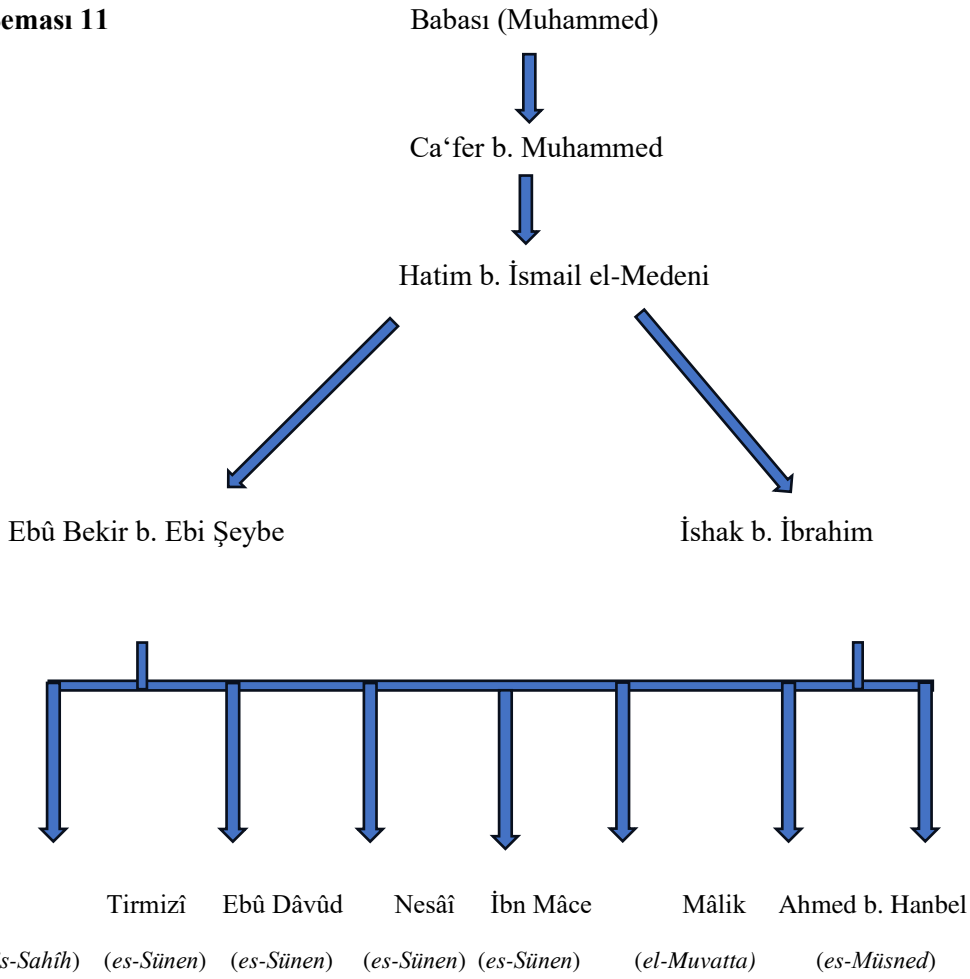

2.1.2.11.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Ca‘fer es-Sâdık'ın babası Muhammed el-Bâkır tarafından Câbir'den nakledilmiştir.[507] Rivayetin senedinde bulunan Ca‘fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed el-Bâkır'dan " عَن " sigasıyla alırken kendisinden de öğrencisi Hâtim b. İsmail el-Medeni yine aynı sigayla kendisinden almıştır. Senette geçen İshak b. İbrahim (öl.161/778), hakkında Ebû Zür'a er-Râzi, İshak'tan daha hâfızını görmedim demiştir. İbn Hacer kendisini sika, hâfız ve müçtehid olarak vasıflandırmıştır.[508] Rivayeti

[507] Burada râvî düşmesi söz konusudur. Bu durumu daha önceden açıkladığımız için burada bu kadarla yetiniyoruz. .
[508] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl,III, 79*.

incelediğimizde 1163 isnadının olduğunu, bu isnadların da 505'nin şevâhid kabilinden olduğunu görmekteyiz. Bu rivayetin istatistiklerine bakıldığında, yaklaşık %44.0'ün Sahih, %37.2'nin Hasen, %16.1'nin Zayıf, %1.6'nın Şedidü'da'f, %0.7'nin Müttehem bi'l-vad', %0.3'ün Mevzu hadis olduğunu görmekteyiz. Rivayetin sened kısmına baktığımızda, senedin Sahih liğayrihî olduğunu görürüz.[509]

Rivayetten, Câbir'in (r.a) hayatının sonlarına doğru âmâ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rivayetin metninde Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla ilgili birçok unsur bulunmaktadır. Örneğin, Telbiye getirirken, nasıl söylenmesi gerektiğine dair ifadelerin yanı sıra kurban'da kurban kesme ve hacda bulunan diğer bazı rükünleri de Hz. Peygamber bizzat kendisi önce uygulamalar yapmak sûretiyle sahâbilere rol modellik yaparak öğretmeye çalışmıştır.

21. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ حُبَابٍ ، عَنْ سُفْيَانَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَجَّ ثَلَاثَ حِجَجٍ : حَجَّتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُهَاجِرَ ، وَحَجَّةً بَعْدَ مَا هَاجَرَ وَمَعَهَا عُمْرَةٌ ، فَسَاقَ ثَلَاثَةً وَسِتِّينَ بَدَنَةً ، وَجَاءَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ بِبَقِيَّتِهَا ، فِيهَا جَمَلٌ لِأَبِي جَهْلٍ ، فِي أَنْفِهِ بُرَةٌ مِنْ فِضَّةٍ ، فَنَحَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبَضْعَةٍ فَطُبِخَتْ وَشَرِبَ مِنْ مَرَقِهَا.

Bize Abdullah b. Ebî Ziyâd tahdis etti. > dedi ki: Bize Zeyd b. Hübâb Süfyan'dan > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Câbir b. Abdullah'dan (r.a) tahdis etti: "Hz. Peygamber üç kere hac yaptı. İki haccı hicretten önce, diğer haccını ise hicretten sonra umreyle birlikte yaptı. O bu haccında altmış üç deve getirmişti geri kalan develeri de Yemen'den Ali (r.a) getirmişti. Ebû Cehil'in burnunda gümüş halka bulunan devesi de bunların arasında idi. Hz. Peygamber bunların hepsini kurban etti ve hepsinden birer parça alınıp pişirilmesini emretti de Hz. Peygamber onun suyundan içti."[510]

[509] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[510] Tirmizî, "Hac", 6; İbn Mâce, "Menasik", 85.

İsnad Şeması 11.1

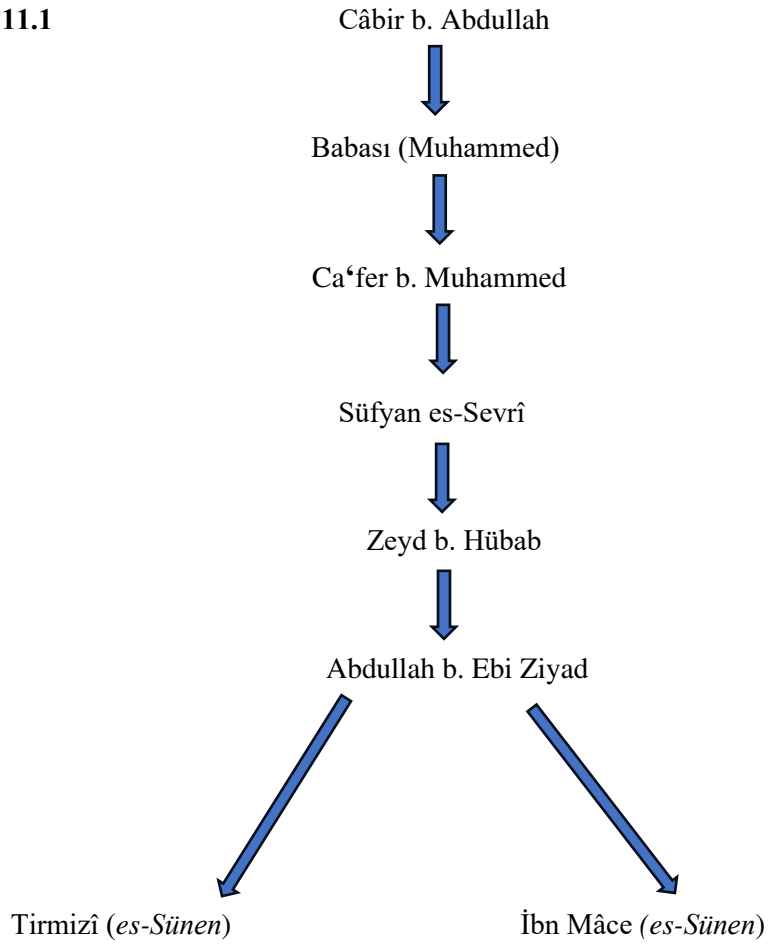

2.1.2.11.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet bize Câbir b. Abdullah'tan gelmektedir. Ca'fer es-Sâdık rivayeti babasından "عَن" sigasıyla alırken kendisinden de öğrencisi Süfyan yine aynı sigayla almaktadır. Senette bulunan Zeyd b. Hübab'ı incelediğimizde, Sadûk ve Hasenü'l hadis olduğu ifade edilmiştir. Ebû Ca'fer el- Büsti onun sika bir râvî olduğunu belirtmiştir. Ebû Hatim er-Razi ise onun sadûk, salih ve sika bir kimse olduğunu söylemiştir.[511]

Bu rivayet bize 214 isnadla ulaşmıştır. Bunların 91 tanesi şevâhid konumundadır. Hadisin istatistiklerine baktığımız zaman, %2.8'nin Sahih, %55.6'nın Hasen, %32.7'nin

[511] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, 6/189*.

Zayıf, %3.7'nin Şedidü'd-da'f, %4.2 Müttehem bi'l-vad', %0.9 Mevzu olduğu tespit edilmiştir. Hadisin senedine gelince, sened Sahih liğayrihî olarak değer kazanmıştır.[512]

Rivayetin metninde de özetle Hz. Peygamber'in üç kez hac yaptığı bunlardan ikisini hicretten önce diğerini ise hicretten sonra yaptığı anlaşılmaktadır. Getirilen 63 devenin altmışının kendisinin getirdiği geri kalan üç tanesini de Hz. Ali'nin Yemenden getirdiğ ifade edilmiştir. Ayrıca rivayette kurban kesiminin vacip oluşu üzerinde durulmuştur.

22. حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: لَمَّا أَرَادَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَجَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ، فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ، فَلَمَّا أَتَى الْبَيْدَاءَ أَحْرَمَ .

Bize (Tirmizî) > İbn Ebû Ömer (öl. 243/858) tahdis etti. > dedi ki: Bize Süfyân b. Uyeyne (öl.198-814) > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti. > dedi ki: "Hz. Peygamber haccetmek isteyince insanlardan müsaade istemiştir. Bunun üzerine orada bulunanlar toplandılar. Hz. Peygamber Beydâ denilen yere gelince de ihrama girmiştir."[513]

[512]Bir önceki rivayet aynı konu üzerinde durduğu için orada daha detaylı bir şekilde ele alıp değerlendirmiştir.
[513] Tirmizî, "Hac", 8.

İsnad Şeması 11.2

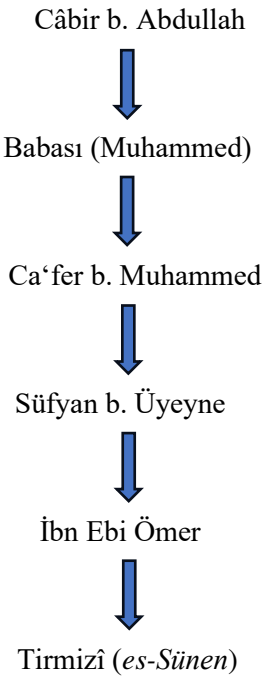

2.1.2.11.3. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayeti bize aktaran sahâbî râvîsi Câbir b. Abdullahtır. Ca‘fer es-Sâdık "عَن" sigasıyla babası Muhammed el-Bâkır'dan rivayeti tahdis etmiştir. Kendisinden de öğrencisi Süfyan b. Uyeyne yine "عَن" sigasıyla almıştır. Senette ismi geçen râvîlerden İbn Ebî Ömer yani Muhammed b. Yahya b. Ebî Ömer (öl.243/858), sika bir râvîdir. Zehebî onun için Hâfız, İbn Hacer ise, sika demiştir. el-Büsti ise onun isminin sika râvîler arasında geçtiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel ise onun salih bir kimse olduğunu ifade etmiştir.[514] Rivayetin senedini incelediğimizde 537 isnadının olduğunu görmekteyiz. Bu isnadların 387'si şevâhid konumundadır. Bunların istatistiklerine baktığımızda bunların %44.7'sinin Sahih, %29.1'nin Hasen, %20.7'nin Zayıf, %1.5'nin Şedidü'd-da‘f, %3.5'nin Müttehem bi'l-vad‘, %0.6'nın ise mevzu olduğunu görmekteyiz. Hadisin sened zincirine gelince, hadis Sahih liğayrihî olarak değerlendirilmiştir.[515]

[514] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, III,116-117*.
[515] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Bu rivayette Hz. Peygamberin zerafeti dile getirilmiştir. Hac yapmak istediğini belirtmiştir. Bunun için de kimseye eziyet vermemek üzere orada bulunan topluluktan izin istediği ifade edilmiştir.

23. حَدَّثَنَا الْعَبَّاس بن عُثْمَان الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بن مُسْلِمٍ، عن مَالِك بن أَنَسٍ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن جابر أَنَّهُ قال لَّمَا فَرَغَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِنْ طَوَافِ الْبَيْتِ أَتَى مَقَامَ إِبْرَاهِيم فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا مَقَامُ أَبِينَا إِبْرَاهِيم الَّذِي قَالَ اللهُ سُبْحَانَهُ واتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيم مُصَلًّى. قَالَ الْوَلِيدُ فَقُلْتُ لِمَالِك :هَكَذَا قَرَأَهَا واتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيم مُصَلًّى قَالَ: نَعَمْ.

Bize (İbn Mâce) > Abbas b. Osman ed-Dımaşkî tahdis etti. > Bize Velîd b. Müslim > Mâlik b. Enes'ten > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından (babası) > Câbir'den (r.a) tahdis etti. o şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) Kâbe tavafını tamamlayınca Makâm-ı İbrahim'e geldi. Ömer b. Hattâb (r.a.): "Yâ Rasûlullah! Bu makam, Allah'ın 'İbrahim'in makamından bir namazgâh ittihaz ediniz' ayetinde buyurduğu babamız İbrahim'in makamıdır." dedi. Velîd dedi ki: Mâlik b. Enes'e, Ömer (r.a) "İbrahim'in makamından bir namazgâh edininiz" ayetini bu şekilde mi okudu diye sordum. Mâlik: "Evet" dedi.[516]

[516] İbn Mâce, "İkameti's-salavât", 56.

İsnad Şeması 11.3

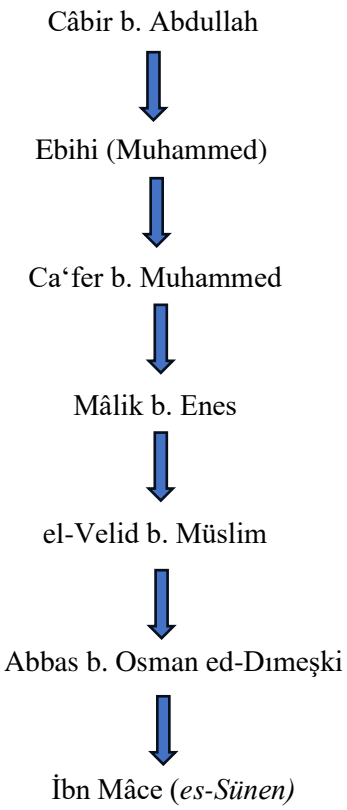

2.1.2.11.4. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet, sahâbî râvîsi Câbir'den (r.a) gelmektedir. Ayrıca Ca‘fer es- Sâdık, babası Muhammed'den hadisi "عَن" sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden de çağdaşı ve yakın arkadaşı olan Mâlik b. Enes yine aynı sigayla hadisi almıştır. Senette ismi geçen râvîlerden Abbas b. Muhammed ed-Dımeşkî (öl.239/854), sadûk ve hasenü'i-hadis diye tarif edilmiştir. İbn Hacer ise, sadûk ve hata eden biri diye ondan bahsetmiştir. Zehebî de onu sika bir râvî olarak değerlendirmiştir.[517] Ayrıca senette geçen ricalin tümünün sebt yani sağlam olmalarından dolayı rivayet sahih kabul edilmiştir. Rivayetin 130 isnadla bize kadar geldiğini görmekteyiz. Bu isnatlardan 84 tanesinin şevâhid olduğu bilinmektedir. Rivayetin istatistiklerine baktığımızda ise isnadların yaklaşık % 44.6'nın Sahîh, %28.5'nin Hasen, % 25.4'nün Zayıf, %1.5'nin ise Mevzu rivayetlerden oluştuğu

[517] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, III,123-125.*

görülecektir. Rivayetin senedini incelediğimizde ise, senedin Sahih liğayrihî olduğu görülmüştür.[518]

Rivayetin metnini analiz ettiğimizde Hz. Peygamber'in kudüm tavafı yaptığını anlamaktayız. Hz. Peygamber, Hz. İbrahim'in kabrinin yanına geldiğinde orada namaz kılmıştır. Bunu gören Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e bu, "Ceddimiz İbrahim'in makamıdır" demiştir. Yani tavaf namazının kılındığı yerdir demek istemiştir. Velid b. Müslim, Hz. Ömer ayeti emir siğasıyla mı okudu? (Velidin sorusuna atıf yaparak) evet dedi. Hz. Ömer'in bu şekildeki okuyuşunun manası Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim'in makamının arkasında iki rek'at tavaf namazı kıldığı şeklinde belirtilmiştir.[519]

24. حَدَّثَنَا هِشَامُ بن عَمَّار ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيز الدَّارَوَرْدِيّ، و حَاتِمُ بن إِسْمَاعِيلَ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن جَابِر: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَفْرَدَ الْحَجَّ في الزوائد إسناد حديث جابر صحيح.

Hişâm b. Ammâr bize tahdis etti. > Bize Abdülaziz ed-Dâraverdî ve Hâtim b. İsmail > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından (babası da) > Câbir'den bize tahdis etti: Rasûlullah (s.a.v.) ifrâd haccı yapmıştır: Câbir'in (r.a) *Zevâid'de* bulunan hadisinin isnadının sahîh olduğu belirtilmiştir.[520]

[518] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[519] el-Büveytî, *Mürşidü Zevi'l-Hecâ ve'l-Hâce İlâ Süneni İbn Mâce*, XIV/246.
[520] İbn Mâce, "Menâsik", 37.

İsnad Şeması 11.4

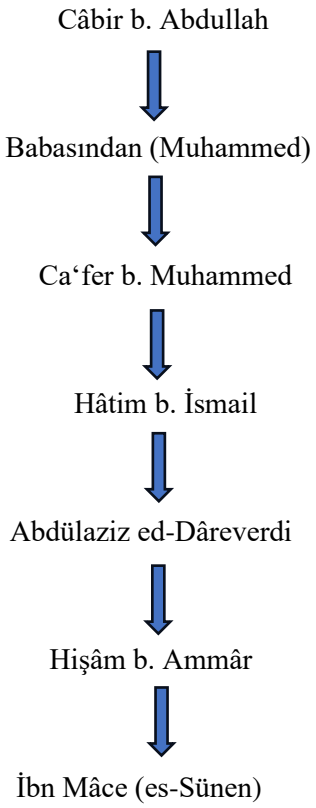

2.1.2.11.5. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet de Câbir'den (r.a) bize nakledilmiştir. Ca‘fer es-Sâdık babası Muhammed'den hadisi "عن" sigasıyla tahdis ederken, kendisinden de öğrencisi Hâtim b. İsmail tahdis etmiştir. Hadisin sened kısmının isnadının sahih olduğu vurgulanmıştır.

Hadisin metnine gelince aynı yılın hac mevsimi içerisinde Hz. Peygamberin umre yapmaksızın bu haccı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu da Hz. Peygamberin ifrad haccı yaptığı sonucunu doğurmaktadır.

25. حَدَّثَنَا عُمَر بن حَفْص بن غِيَاثٍ: حَدَّثَنَا أَبِي، عن جَعْفَر: حَدَّثَنِي أَبِي، عن جَابِر فِي حَدِيثِهِ ذَلِكَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: نَحَرْتُ هَا هُنَا، ومِنًى كُلُّهَا مَنْحَرٌ، فَانْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ، ووَقَفْتُ هَا هُنَا، وعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، ووَقَفْتُ هَا هُنَا، وجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.

Bize > Ömer b. Hafs b. Gıyas tahdis etti > dedi ki: Bize babam > Ca‘fer'den tahdis etti. (Ca‘fer) dedi ki: Bana > babam > Câbir'den (r.a) bu hususta ki hadisini tahdis etti:

Hz. Peygamber dedi ki: “Ben, şurada kurban kestim. Mina’nın her tarafı, kurban yeridir. Binâenaleyh siz konakladığınız yerlerde kurban kesin! Ben şurada vakfe yaptım. Arafat''ın her tarafı vakfe yeridir. Ben, şurada da vakfe yaptım. Müzdelife’nin her tarafı vakfe yeridir.”[521]

İsnad Şeması 11.5

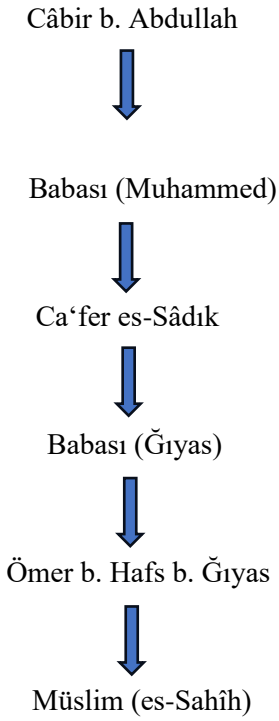

2.1.2.11.6. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Yukarıdaki rivayet Câbir’den (r.a) bize gelmektedir. Ayrıca sened’de bulunan Ca‘fer es-Sâdık, rivayeti babası Muhammed’den tahdis etmiştir. Kendisinden de öğrencisi Hafs b. Gıyas nakletmiştir.[522] Bu rivayetin 207 isnadı tespit edilmiştir. Bunlardan 108 tanesi şevâhid konumundadır. Senette bulunan râvîlerden Abdullah b. Yusuf (öl.348/959), sadûk ve hasenü’l-hadis olarak kabul edilmiştir. Ebû Bekr el-Mâliki onun ömrünün

[521] Müslim, “Hac”, 149.
[522] Hafs b. Gıyas, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca belli bir süre Kûfe ve Bağdat kadılığını da üstlenmiştir.

sonlarında bazı şeyleri karıştırdığını ancak sâlih[523] biri olduğunu, İbn Hacer ise onun meşhur bir hadisçi olduğunu ifade etmiştir.[524] Bu isnadlar üzerinde yapılmış istatistiklere baktığımızda bunların yaklaşık %5.3'ü Sahih, %58'i Hasen %30.9'u Zayıf, %1.4'ü Şedidü'd-da'f, %3.9'u Müttehem bi'l-Vad', %0.5 Mevzu kabul edilmiştir. Hadisin metin kısmı ise,nSahih liğayrihî olduğu ifade edilmiştir [525]

Hz. Peygamber'in Hac menâsiklerinin sadece kendisinin o işlevi yapmış olduğu yerde değil, mevcut alanın tamamında bunu gerçekleştirebileceklerini yapmış olduğu uygulamalarla ortaya koymuştur.

26. حَدَّثَنَا أحمد بن حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بن سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَر، حَدَّثَنَا أَبِي، عن جَابِر قَالَ: ثم قَالَ النَّبِيّ ﷺ قَدْ نَحَرْتُ هَا هُنَا، ومِنًى كُلُّهَا مَنْحَرٌ .وَوَقَفَ بِعَرَفَةَ فَقَالَ : قَدْ، وقَفْتُ هَا هُنَا، وعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ . ووَقَفَ بِالْمُزْدَلِفَةِ فَقَالَ : قَدْ، وقَفْتُ هَا هُنَا، ومُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِف.

*حَدَّثَنَا مُسَدَّد، حَدَّثَنَا حَفْص بن غِيَاثٍ، عن جَعْفَر، بِإِسْنَادِهِ زَادَ : فَانْحَرُوا فِي رِحَالِكُمْ.

*حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بن إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بن سَعِيدٍ الْقَطَّان، عن جَعْفَر، حَدَّثَنِي أَبِي، عن جَابِر، فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ. وأَدْرَجَ فِي الْحَدِيثِ عِنْدَ قَوْلِهِ واتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيم مُصَلًّى قَالَ فَقَرَأَ فِيهِمَا بِالتَّوْحِيدِ ، وقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ. وقَالَ فِيهِ : قَالَ عَلِيّ -رَضِيَ اللهُ عَنْه- بِالْكُوفَةِ -قَالَ أَبِي : هَذَا الْحَرْفُ لَمْ يَذْكُرْهُ جَابِر - : فَذَهَبْتُ مُحَرّشًا . وذَكَرَ قِصَّةَ فَاطِمَةَ -رَضِيَ اللهُ عَنْها.

Bize > Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) tahdis etti. > Yahyâ b. Saîd (el-Kattân) (öl. 198-813) tahdis etti. > Ca'fer bize tahdis etti. > dedi ki: Bize > babam > Câbir'den (r.a) tahdis etti. > dedi ki: Câbir (r.a) şöyle dedi. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ben (kurbanları) burada kestim. Minâ'nın her yeri, kesim alanıdır." Arafat'ta ise durup şöyle dedi: "Ben şurada vakfe yaptım ve Arafat'ın her yeri vakfedir." Müzdelife'de durarak şöyle dedi: "Ben şurada durdum, Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir."

[523] Sâlih kelimesi için bkz. Zeyneb Ekici, "Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-hadîs' ve 'Suveylih' Terimleri" IV (2018), 7-38.
[524] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*.
[525]Bu rivayetin bazı isnadlarında Ca'fer es-Sâdık bulunmamaktadır. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Bize > Müsedded (b. Müserhed) (öl.228/843) tahdis etti. > Bize > Hafs b. Gıyâs (öl. 194/804) > Ca‘fer’den bu isnadla tahdis etti ve hadise, şu ifadeyi kattı: “Konakladığınız yerde kurbanınızı kesin.”

Bize > Yâkub b. İbrahim (ed-Devrâkî) (öl. 252/876) tahdis etti. > Bize Yahya b. Said el-Kattân > Ca‘fer’den tahdis etti. > Bize babam Câbir’den tahdis etti: Bu hadisi zikretti. (Ca‘fer): “İbrahim’in makâmını namazgah ittihaz ediniz” ayetinin peşine şu cümleleri kattı: “O iki rekâtta Tevhid ve Kul Yâ Eyyühe’l-Kâfirûn” sûrelerini okudu dedi. Bu hadiste “Ali (r.a.) Kûfe’de dedi ki” ibaresi vardı. Babam dedi ki: “Ben Fâtıma’yı azarlatmak için gittim” sözünü Câbir’in (r.a) rivayet etmediğini onun yalnızca Fâtıma (r.a.) ile ilgili kıssayı zikrettiğini dedi.[526]

[526] Nesâî, “Menâsik”, 202; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, 64.

İsnad Şeması 11.6

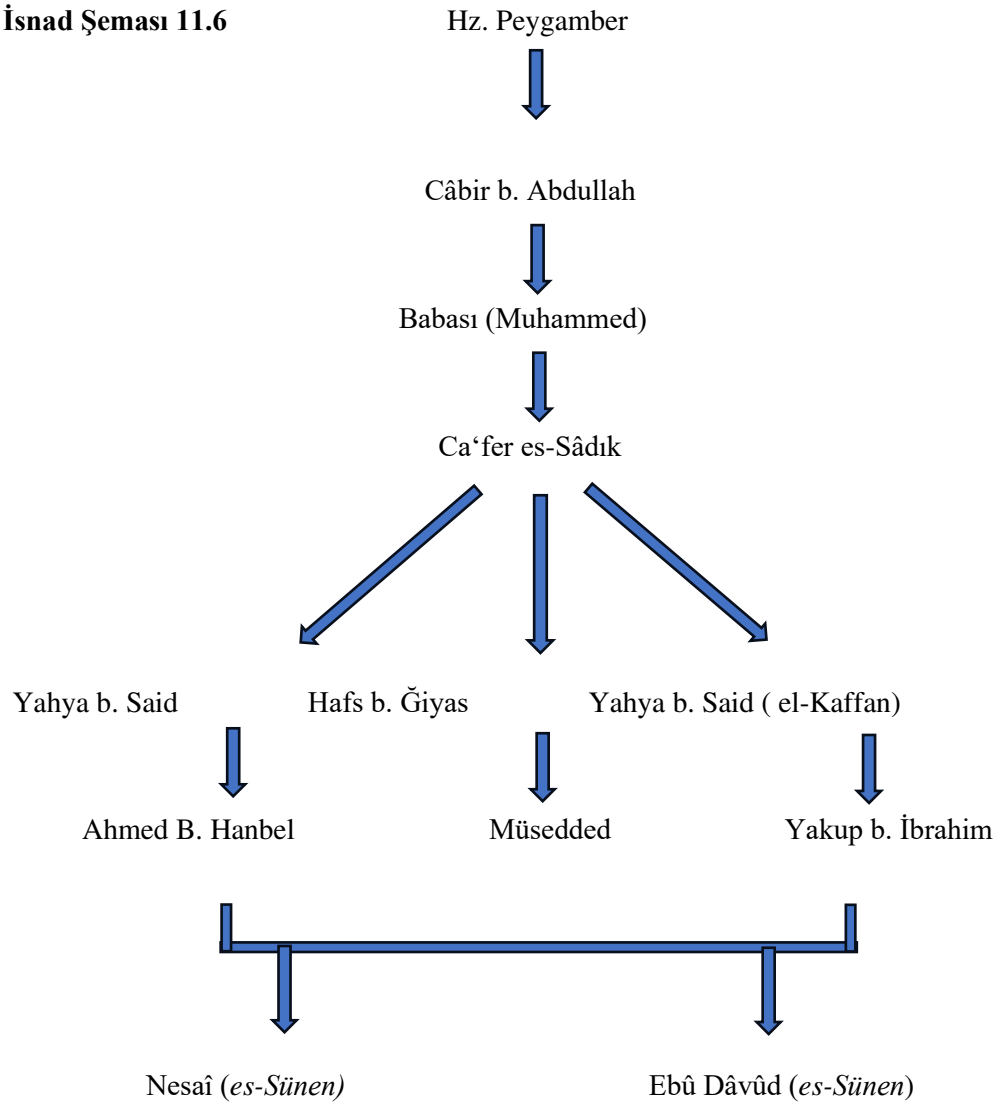

Yukarıda bulunan, üç farklı rivayet tek bir isnatla yani Câbir'in (r.a) isnadıyla bize kadar ulaşmıştır. Ca‘fer es-Sâdık'ın sened içindeki durumuna baktığımızda kendisi babasından bize "عن" sigasıyla aktarmaktadır. Kendisinden ise her üç rivayette de öğrencisi Yahya b. Sâid el Kattân aynı sigayla bize hadisi nakletmektedir. Bu rivayetle ilgili toplam 207 isnad tespit edilmiştir. Bunlardan 108 tanesi şevâhid konumundadır. İsnadla ilgili istatistiklere bakıldığında bunların %5.3'ü Sahih, %58.0 Hasen, %30.9 Zayıf, %1.4 Şedidü'd-da‘f, %3.9 Müttehem bi'l vad‘, %0.5 Mevzu olarak

değerlendirilmiştir. Hadislerin senetlerini incelediğimizde, senedin Sahih liğayrihi olduğu anlaşılacaktır.[527]

Ayrıca ilk rivayeti incelediğimizde bu tür uygulamalarla aslında Hz. Peygamber, vakfe'nın tekbir yerde yapılamayacağı, aksine her yerde vakfe yapılabileceği gerçeğini ortaya koymuştur. Diğer bir hususta şudur ki, önceki hadisten farklı olarak Câbir'in (r.a) iki ziyadesinin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Birincisi, kendisi Hz. Peygamber'in "İbrahim'in makamını namazgah ittihaz edininiz"[528] ayetini okuduktan sonra Tevhid (ihlas) ve Kâfirûn[529] sûrelerini okuduğunu ilave etti. İkincisi ise; "Ali (r.a) Kûfe'de dedi ki" ibaresi eklenmiştir. Rivayetin sonunda Muhammed el-Bâkır'ın hadisin metninde bir düzeltme yaptığını görmekteyiz. Şöyle ki; Ca'fer es-Sâdık, babasının; "Ben Fâtıma'yı azarlatmak için gittim" sözünü Câbir'in (r.a) rivayet etmediğini onun yalnızca Fâtıma (r.a) ile ilgili kıssayı zikrettiğini söylemiştir.

27. أَخْبَرَنَا عِمْرَان بن يَزِيدَ قَالَ أَنْبَأَنَا شُعَيْبُ بن إِسْحَقَ قَالَ أَنْبَأَنَا بن جُرَيْج قَالَ أَخْبَرَنِي جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ سَمِعَهُ يُحدث عن جَابِر أَنَّهُ سَمِعَهُ يُحَدِّثُ أن النَّبِيّ ﷺ سَاقَ هَدْيًا فِي حَجِّهِ.

Bize > İmran b. Yezid haber verdi > dedi ki: Bize Şuayb b. İshak haber verdi. > dedi ki: Bize İbn Cüreyc haber verdi. > Bana Ca'fer b. Muhammed > babasından haber verdi. > Babasını şöyle rivayet ederken işitti. (Babası) Câbir'den (r.a) onu şöyle derken işitti: Hz. Peygamber hac yaptığında kurbanlık hayvanını önceden Mekke'ye göndermişti.[530]

[527] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[528] Bakara 2/125.
[529] Kâfirun 109/1-6.
[530] Nesâî, "Menâsik", 73.

İsnad Şeması 11.7

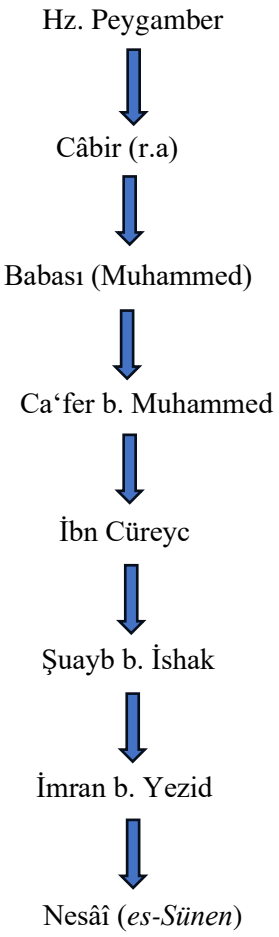

2.1.2.11.7. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Buradaki rivayet Câbir'den (r.a) bize nakledilmiştir. Dolayısıyla mevkûf rivayet olarak kabul edilmektedir. Ca‘fer es-Sâdık hadisi babasından "عن " sigasıyla tahric etmiştir. Kendisinden ise İbn Cüreyc " أَخْبَرَنِي" sigasıyla tahric etmiştir. Senette geçen râvîlerden İmran b. Yezid'i incelediğimizde lakabının İbn Ebî Cemil olduğu, aynı zamanda sika bir râvî olduğu ifade edilmiştir. İbn Hacer onun sadûk biri olduğunu belirtirken, Zehebî, onun sika olduğunu söylemiştir. Nesâi onunla ilgili olarak "lâ be'se

bih" tabirini kullanmıştır.[531] Bu rivayetle ilgili toplam 214 isnad bize ulaşmıştır. Bunlardan 91 tanesi şevâhid konumundadır. Hadisle ilgili istatistikleri incelediğimizde bu rivayetlerin %2.8'nin Sahih, %55. 6'nın Hasen, %32.7'nin Zayıf, %3.7'nin Şedidü'd-da'f, %4.2'nin Müttehem bi'l-Vad', %0.9'nun ise Mevzu olduğu görülmektedir.[532]

Hadisin metnine baktığımızda ise, metnin Sahih liğayrihî olduğu belirtilmiştir.[533]

28. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ أَنَّ عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ كَانَ يُلَبِّي فِي الْحَجِّ حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ قَطَعَ التَّلْبِيَةَ.

Mâlik > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından nakletti: Ali b. Ebî Talib Hac'da Arefe günü güneş zevâlden dönünceye kadar telbiyede bulunurdu, sonra telbiyeyi bırakırdı.[534]

İsnad Şeması 11.8

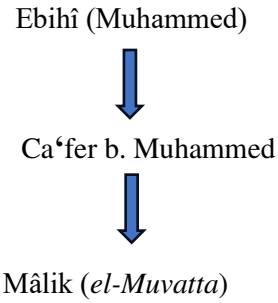

2.1.2.11.8. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet bize Hz. Ali (r.a) kanalıyla ulaşmaktadır. Bu rivayet de Sahâbî sözü olduğu için mevkûf bir rivayet olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca rivayeti Ca'fer es Sâdık

[531] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*.; Ayrıca "lâ be'se bih" tabiri için Bkz. Ahmet Emin Gül, "Hadis İlminde Cerh Tadil Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 368-371.
[532] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[533] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[534] Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 44.

babası Muhammed'den عن sigasıyla tahric etmiştir. Kendisinden ise Mâlik b. Enes yine aynı sigayla tahric etmiştir.[535]

Hadisin metnine baktığımızda ise, Telbiye ile ilgili Hz. Ali'nin bir uygulamasını görmekteyiz.[536] Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in Akabe cemresine taş atmadığı sürece telbiyeye devam ettiği belirtilmiştir. İbn Kasım'ın rivayetinde ise namaza gittiğinde, İbn Müvazînin rivayetinde ise arefe vakfesinde telbiyeye ara verirdi denmektedir. [537]

29. وحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَتَى الْحَجَرَ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ مَشَى عَلَى يَمِينِهِ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا.

Bize > İshak b. İbrahim tahdis etti. > dedi ki: Bize Yahya b. Âdem (öl.203/818 haber verdi. > dedi ki: Bize Süfyân > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından, > Câbir b. Abdullah'tan (r.a) naklen rivayet etti ki, Hz. Peygamber Mekke'ye vardığında el-Hacerü'l-esved'e giderek onu öpmüş sonra sağından yürüyerek üç defa remel ile dört turda da normal yürüyüşle tavaf yapmıştır.[538]

[535] eş-Şâfiî, *el-Üm*, I/168.
[536] Mezheplere göre Telbiye getirmenin zamanı ve nerede başlanacağı ile ilgili birtakım farklılıklar söz konusudur. Daha geniş açıklama için Bkz. Salim Öğüt, *Telbiye* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2011), 40/396-397.
[537] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 44.
[538] Müslim, "Hac", 150.

İsnad Şeması 11.9

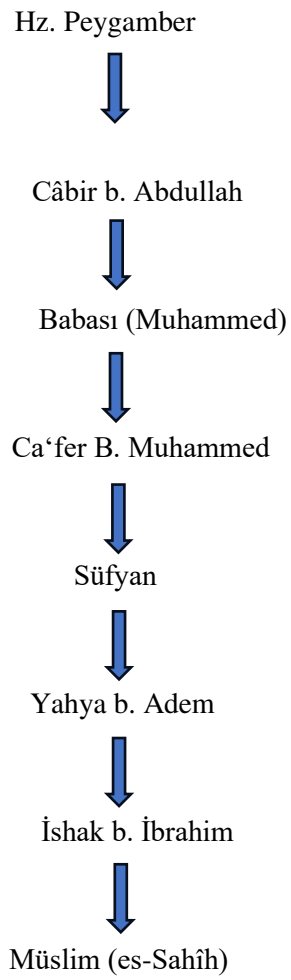

2.1.2.11.9. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet bize Câbir b. Abdullah'tan gelmektedir. Merfû‘ bir hadistir. Sened'de bulunan râvîlerden Ca‘fer es-Sâdık, rivayeti babası Muhammed'den "عَنْ" sigasıyla tahric etmiştir. Kendisinden ise öğrencisi, Süfyan (es-Sevrî) yine "عَنْ" sigasıyla hadisi tahric etmiştir. Bu rivayetle ilgili olarak toplam 527 isnad nakledilmiş. Bunlardan 280 tanesi şevâhid konumundadır. Bu rivayetle ilgili istatistikleri incelediğimizde rivayetlerin

yaklaşık % 26.6'sı Sahih, %49.3'ü Hasen, %18.8'i Zayıf, %4.4'ü [539]Şedidü'd-da'f, %0.6'sı Müttehem bi'l vad', %0.4'ü ise, Mevzu olarak nakledilmiştir.[540]

Hadis'in metnine gelince, metin Sahih liğayrihî olarak kabul edilmiştir.[541] Hz. Peygamber'in el-Hâcerü'l-esvedi öpme hadisesini, İslâm hukukçuları görüş birliği yaparak Sünnet olarak değerlendirmişlerdir.[542] Ayrıca bu durum burada zikredilen rivayet başta olmak üzere daha başka rivayetlerde de ele alındığı üzere Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla da sabittir.[543] Hadisin metninde geçen üç kez remel, dört tur normal yürüyüş ise yine Haccın menâsikleri arasında kabul görmektedir.

30. أَخْبَرَنِي عِمْرَان بن يَزِيدَ قَالَ أَنْبَأَنَا شُعَيْبٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابن جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ جَعْفَر بن مُحَمَّد يُحدِّث عن أَبِيهِ، عن جَابِر فِي حَجَّةِ النَّبِيّ ﷺ فَلَمَّا أَتَى ذَا الْحُلَيْفَةِ صَلَّى وهُوَ صَامِتٌ، حَتَّى أَتَى الْبَيْدَاءَ.

Bana İmran b. Yezid haber verdi. > dedi ki: Bize Şuayb haber verdi. > dedi ki: bana İbn Cüreyc haber verdi. > dedi ki: Ca'fer b. Muhammed'i babasından > (babasını) Hz. Peygamber haccı hakkında Câbir'den (r.a) şöyle derken işitti: (o) dedi ki: "(Rasûlullah (s.a.v) Zülhuleyfe'ye geldiğinde namaz kıldı. Beyda denilen yere gelinceye kadar da hiç konuşmadı."[544]

[539] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[540] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[541] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[542] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *el-Bidayetü'l Müctehid* (Dâr-u İbn Hâzm, 2014), I/340.
[543] Hacerü'l-Esved ile ilgili olarak Hz. Ömer'in, "Allaha yemin olsun ki, senin ne faydası olan ne de zararı olan bir taş olduğunu biliyorum. Şayet Hz. Peygamber seni selam veriyor şeklinde gömeseydim, ben de sana selam vermezdim demektedir. Buhârî, *el-Câmi'u-Sahîh*, I-VIII/60. ; Müslim, *Sahih-i Müslim*, 249-250.
[544] Nesâî, "Menâsik", 56.

İsnad Şeması 11.10

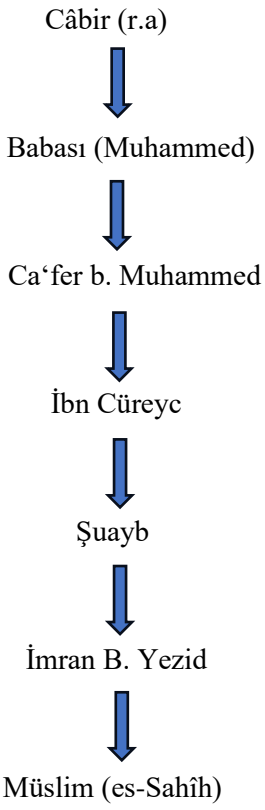

2.1.2.11.10. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Câbir b. Abdullah'dan bize gelmektedir. Sened'de bulunan Ca‘fer es-Sâdık, hadisi babasından "عن" sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden ise öğrencisi İbn Cüreyc "سَمِعْتُ" sigasıyla almıştır. Rivayette geçen râvîlerden Şuayb'ın, tam adı, Şuayb b. İshak b. Abdurrahmandır (öl.189/805). Sika bir râvîdir. Ebû Davud, Ahmet b. Hanbel , Ahmet b. Şuayb en-Nesâî, ed-Dımeşki, ve İbn Hacer, kendisini sika olarak vasıflandırmışlardır.[545] Bu rivayetle ilgi olarak 537 isnad tespit edilmiştir. Bunların 387 tanesi şevâhid konumundadır. Bu rivayetlerin istatistiklerini incelediğimizde, %44.7 Sahih, %29.1 Hasen, %20.7 Zayıf, %1.5, Şedidü'd-da‘f, %3.5 Müttehem bi'l vad‘, %0.6 Mevzu olarak belirlenmiştir.[546]

[545] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, III,116*.
[546] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Hadisin metnine gelince, metnin Sahih liğayrihî olduğu söylenmiştir.[547]

31. أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بن إِبْرَاهِيمَ قَالَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بن سَعِيدٍ قَالَ، حَدَّثَنَا جَعْفَر بن مُحَمَّد قَالَ، حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: أَتَيْنَا جَابِر بن عَبْدِ اللَّهَ فَسَأَلْنَاهُ عن حَجَّةِ النَّبِيّ ﷺ فَحَدَّثَنَا أن نَبِيَّ اللهِ ﷺ قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِف.

Bize Yakub b. İbrahim haber verdi. > dedi ki: Bize Yahya b. Said tahdis etti. > dedi ki: Bize Ca‘fer b. Muhammed tahdis etti. > dedi ki: bize babam tahdis etti. > dedi ki: Câbir b. Abdullah’ın yanına gittik ve ona Peygamber’in (s.a.v.) haccıyla ilgili sorular sorduk. O da bize Rasûlullah’ın (s.a.v.): “Arafat bölgesinin tamamı vakfe yapılacak yerdir” dediğini tahdis etti.[548]

İsnad Şeması 11.11

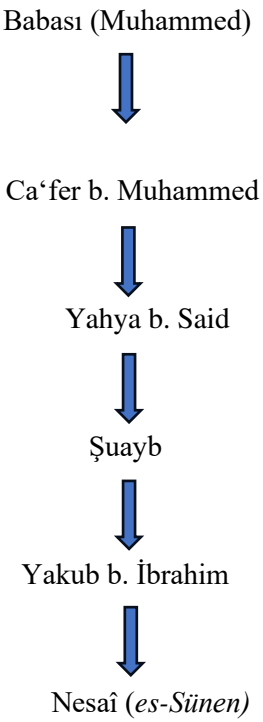

2.1.2.11.11. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Yahya b. Said rivayeti “حَدَّثَنَا” lafzıyla Ca‘fer es-Sâdık’tan naklederken, Ca‘fer es-Sâdık’da yine aynı lafızla babasından nakletmektedir. Hadisin senedini incelediğimizde

[547] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.
[548] Nesâî, “Menâsik”, 202.

Mâlik'in *Muvatta-ı* ve el-Fâkihi'nin *Ahbaru Mekke* adlı eserlerde gelen rivayetler mevkûf olarak değerlendirilmiştir. Diğer tüm rivayetlerin Merfû' olduğu belirtilmiştir. Bu rivayetle ilgili isnatlara baktığımızda toplam 207 isnadın geldiğini bunların 155'nin şevâhid kabilinden olduğu görülmüştür. Bu rivayetle ilgili istatistikler ise şu şekildedir: %5.3 Sahih, %58.0 Hasen, %30.9 Zayıf, %1.4 Şedidü'd-da'f, %3.9 Müttehem bi'l-vad', %0.5 Mevzudur. Hadisin senedi, Sahih liğayrihî olarak kabul edilmiştir.[549]

Hadisin metnine gelince, 27. Hadisin açıklamasında da belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber vakfe yapmak için herhangi bir yer belirlememiştir. Arafat bölgesinin tamamında bu ibadetin yapılabileceğini ifade etmiştir.

32. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ كَانَ يَقُولُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةٌ .

Mâlik > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Ali b. Ebî Talib'den nakletti: Kâbe'ye gönderilecek kurbanlıkların en kolay elde edileni koyundur.[550]

İsnad Şeması 11.12

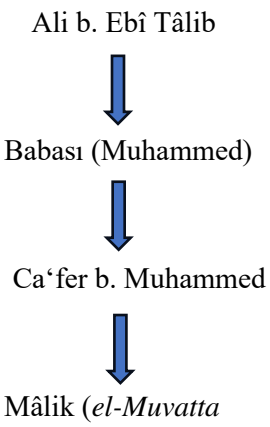

2.1.2.11.12. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Ali b. Ebû Talip'den bize ulaşan bu rivayet mevkûf bir rivayettir. Senedine baktığımızda Ca'fer es-Sâdık, babası Muhammed'den "عن" sigasıyla hadisi tahdis etmiştir. Kendisinden ise Mâlik b. Enes yine aynı sigayla tahdis etmiştir.

[549] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[550] Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 158.

Hadisin metnine baktığımızda ise her ne kadar burada koyun zikredilmiş olsa da daha başka rivayetlerde örneğin Abdullah b. Ömerden gelen bir rivayete göre kendisi bunu deve veya sığır olarak belirlemiştir.[551] Tüm bu farklılıklarının nedenini ise Mâlik b. Enes Kur'ân-ı Kerim'in bir ayetinde bunun hedy ifadesine bağlamıştır.[552] Ayette hedy olarak belirlenen en kolay hayvanın Medineliler olarak koyun olduğunda ittifak etiklerini söylemiştir.[553]

33. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ أَنَّ الْمِقْدَادَ بن الْأَسْوَدِ دَخَلَ عَلَى عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ بِالسُّقْيَا ،وهُوَ يَنْجَعُ بَكَرَاتٍ لَهُ دَقِيقًا،وخَبَطًا فَقَالَ : هَذَا عُثْمَان بن عَفَّانَ يَنْهَى عن أن يُقْرَنَ بَيْنَ الْحَجِّ، والْعُمْرَةِ فَخَرَجَ عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ، وعَلَى يَدَيْهِ أَثَرُ الدَّقِيقِ، والْخَبَطِ فَمَا أَنْسَى أَثَرَ الدَّقِيقِ، والْخَبَطِ عَلَى ذِرَاعَيْهِ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى عُثْمَان بن عَفَّانَ فَقَالَ : أَنْتَ تَنْهَى عن أن يُقْرَنَ بَيْنَ الْحَجِّ، والْعُمْرَةِ ؟ فَقَالَ عُثْمَان :ذَلِكَ رَأْيِي . فَخَرَجَ عَلِيّ مُغْضَبًا، وهُوَ يَقُولُ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ وعُمْرَةٍ مَعًا.

Mâlik > Ca'fer'den > Cafer b. Muhammed, babasından naklediyor: Mikdâd b. Esved, Sükya'da Ali b. Ebî Talib'in huzuruna girdi. Hz. Ali deve yavrularına bulamaç yediriyordu. Mikdâd, "Bak, Osman b. Affân Kıran Haccı yapmayı yasaklıyor" diye söze başladı. Bunun üzerine Hz. Ali, ellerinin unlu hamurlu olduğunu unutarak Osman b. Affân'ın huzuruna kadar gitti. "Sen Kıran Haccı yapmayı yasaklıyormuşsun, öyle mi?" dedi. Hz. Osman: "Bu benim takdirim!" diye karşılık verince Hz. Ali kızgın bir vaziyette: "Emrine amadeyim Allah'ım, emret! Hacla umreye/kıran haccına niyet ettim!" diyerek kızgın bir şekilde oradan ayrıldı.[554]

[551] Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac"161-164.
[552] "…Ka'be'ye varacak bir kurban; yahut yoksullara yedirme şeklinde keffâret; ya da buna denk oruçtur."Ts., .
[553] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 163.
[554] Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 40.

İsnad Şeması 11.13

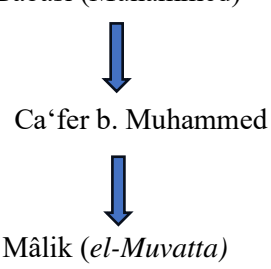

2.1.2.11.13. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Ca‘fer es-Sâdık bu rivayeti babası Muhammed’den “عن" sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden de Mâlik b. Enes hadisi tahric etmiştir. Rivayet tâbiînden bize intikal ettiği için Maktû hadis olarak değerlendirilmiştir. Bu rivayetle ilgili olarak gelen isnadların 1304 adet olduğu tespit edilmiştir. Bunların 912 tanesi şevâhid konumundadır. Rivayetlerin istatistiklerini incelediğimizde, %34.2’sinin Sahih, %34.9’nun Hasen, %24.9’unun Zayıf, %3.2’sinin Şedidü’d-da‘f, %2.3’nün Müttehem bi’l-vad‘, %0.5 ise mevzu olarak tespit edilmiştir.[555]

Hadisin metin kısmı ise, Sahih liğayrihi olduğu ifade edilmiştir.[556] Ayrıca metinde, Hz. Osman’ın Haccı Kıran ile ilgili vermiş olduğu fetvaya karşılık Hz. Ali’nin bu fetvayı kabul etmeyip kızgın bir şekilde bulunduğu yeri terkedip Hac ve Umre ile, Kıran Haccına niyet ederek bunu uygulamaya dönük bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz.

34. حَدَّثَنَا عَبْد اللهِ، حَدَّثَنَا عَمْرُو ابن مُحَمَّد النَّاقِدُ قَالَ، حَدَّثَنَا أبو أحمد الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن ابن عباس، عن مُعَاوِيَةَ قَالَ: قَصَّرْتُ عن رَأْسِ رَسُولِ اللهِ ﷺ عِنْدَ الْمَرْوَة.

Bize Abdullah tahdis etti > Bize Amr b. Muhammed en-Nâkıd tahdis etti. > dedi ki: Bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tahdis etti > Bize Süfyân > Ca‘fer b. Muhammed’den >

[555] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.
[556] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Eyeri vkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

babasından > İbn Abbas'tan > Muâviye'den tahdis etti. Muâviye dedi ki: "Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) saçını Merve'de kısalttım."[557]

İsnad Şeması 1 11.14

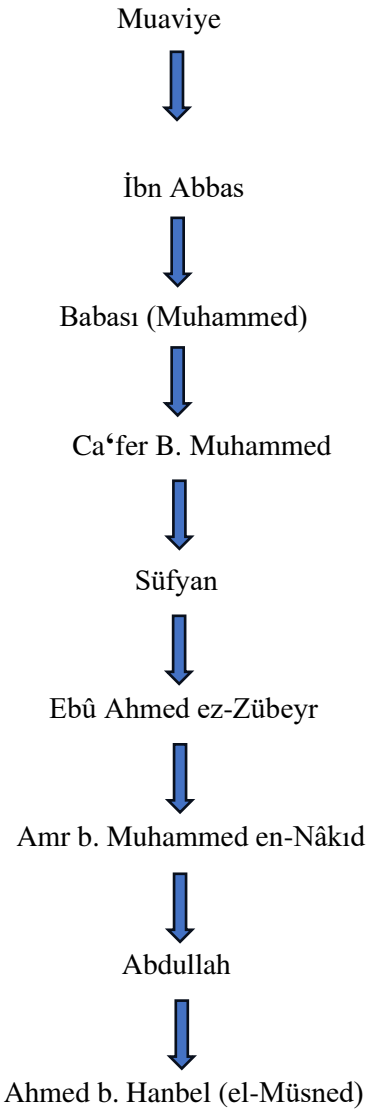

Bu rivayet sahâbî râvîsi Muâviye'den geldiğinden dolayı Merfû' hadis konumundadır. Rivayetin senedinde bulunan Ca'fer es-Sâdık, hadisi babası Muhammed'den "عن" sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden ise Süfyan es-Sevrî yine aynı

[557] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/98, 99, 136-137.

sigayla tahdis etmiştir. Senette bulunan râvîlerden, Amr b. Muhammed b. en-Nâkıd'ın asıl isminin Amr b. Muhammed b. Bekir b. Sabur (öl.232/847) şeklindedir. Kendisi sika bir râvîdir. Aynı zamanda Nâkıd (eleştirmen) ve Fakîh olduğu söylenmiştir. Ebû Hâtim er-Razi onunla ilgili olarak, sika, emîn, ve sadûk olduğu ifade edilmiştir. es-Sicistani de onu sika olarak telakki etmiştir. Zehebî de onun hâfız biri olduğunu söylemiştir.[558] Hadisi incelediğimizde 104 isnadının olduğu görülmektedir. Bunlardan 61 tanesi şevâhid konumundadır. Bu rivayetlerin istatistiklerine baktığımızda %34.6'nın Sahih, %42.3'nün Hasen, %22.1'nin Zayıf, %1.0'ın Müttehem bi'l-Vad' olduğu görülecektir.[559]

Hadisin metnine gelince, metin, Sahih liğayrihi olarak kabul edilmiştir.[560] Bu rivayete göre her ne kadar Hz. Peygamber saçını Merve de kısaltmış olsa da daha sonra Hacca gidenlerin saçlarını Merve de kestirme mecburiyeti bulunmamaktadır. Önemli olan Umre esnasında sa'y'den sonra, herhangi uygun bir mekânda, saçın bir kısmının veya tamamının kesilmesidir.[561]

2.1.2.12. Nikâh İle İlgili Gelen Rivayet

35. حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، حَدَّثَنَا أبو سَعِيدٍ مَوْلَى بني هَاشِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بن جَعْفَر، عن أُمِّ بَكْرٍ، وجَعْفَر، عن عُبَيْدِ اللهِ بن أَبِي رَافِع ، عن الْمِسْوَر قَالَ بَعَثَ حَسَنُ بن حَسَنٍ إِلَى الْمِسْوَر يَخْطُبُ ابنتًا لَهُ قَالَ لَهُ تُوَافِينِي فِي الْعَتَمَةِ فَلَقِيَهُ فَحَمِدَ اللَّهَ الْمِسْوَر فَقَالَ : مَا مِنْ سَبَبٍ، ولَا نَسَبٍ، ولَا صِهْرٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَسَبِكُمْ، وصِهْرِكُمْ، ولَكِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ : فَاطِمَةُ شُجْنَةٌ مِنِّي يَبْسُطُنِي مَا بَسَطَهَا ، ويَقْبِضُنِي مَا قَبَضَهَا، وإِنَّهُ يَنْقَطِعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْأَنَسَاب، والْأَسْبَابُ إِلَّا نَسَبِي وسَبَبِي، وتَحْتَكَ ابنتُهَا، ولَوْ زَوَّجْتُكَ قَبَضَهَا ذَلِكَ فَذَهَبَ عَاذِرًا لَهُ.

Bize > Muhammed b. Abbâd el-Mekkî tahdis etti. > Bize Benî Hişâm'ın azatlısı Ebû Saîd tahdis etti. >Bize Abdullah b. Ca'fer > Ümmü Bekir'den > Ca'fer'den Ubeydullah b. Ebî Râfi'den > Misver'den (öl.64/683) tahdis etti. (o dedi ki): Hasan b. Hasan kızını nişanlamak (istemek) üzere Misver'e elçi gönderdi de ona dedi ki: "Bana akşam karanlığında gelir misin? O da onunla karşılaştı ve Misver Allah'a hamdetti ve

[558] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, III, 98-101*.
[559] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[560] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[561] Bayanlar da ise bir parmak ucu kadar saçın kesilmesi yeterli görülmüştür, ayrıca Umre de saçını tıraş ettiren kimselere Hz. Peygamber'in dua ettiği nakledilmiştir el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3/127.

“Hiçbir sebeb, hiçbir neseb, hiçbir akrabalık bağı sizin nesebinizden ve akrabalığınızdan bana daha sevimli değildir.” Ayrıca Hz. Peygamber buyurdular ki: “Fatıma benden bir parçadır, onu ezen beni ezmiş olur, onu inciten beni incitmiş olur. Kıyamet günü benim soyum ve bağım hariç bütün soy-sop bağları kesilir. O’nun kızı senin nikahın altındadır, eğer ben seni evlendirmiş olsaydım, bu onu ezmiş, bükmüş, üzmüş olurdu.” Bunun üzerine o da özür dileyerek çekip gitti.[562]

İsnad Şeması 12

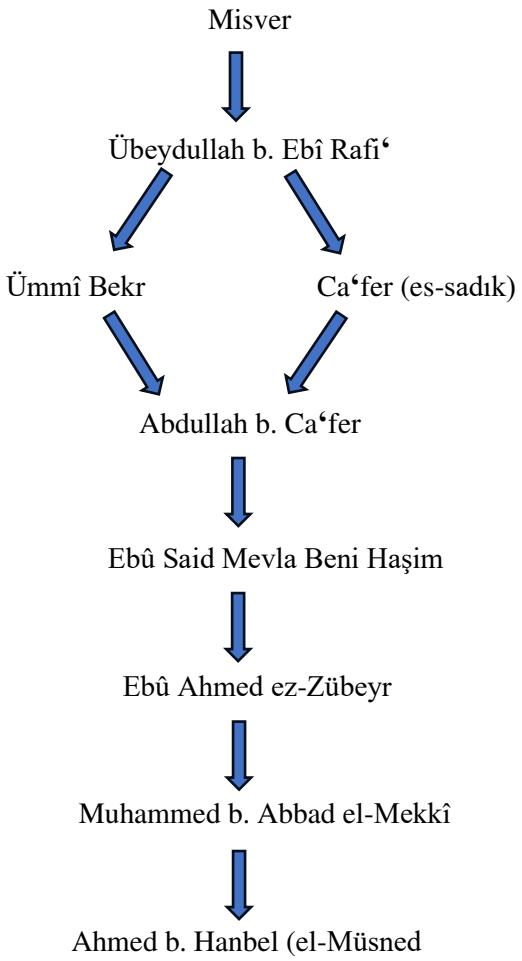

[562] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/258.

2.1.2.12.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet sahâbî râvîsi Misver b. Mâhreme'den bize nakledilmiştir. Merfû' bir rivayet olarak görülmektedir. Ca'fer es-Sâdık, rivayeti Ubeydullah b. Ebî Râfi'den "عن" sigasıyla almıştır. Kendisinden ise Ubeydullah b. Ca'fer yine aynı sigayla tahdis etmiştir. Bu rivayetle ilgili olarak nakledilmiş olan isnatlara baktığımızda bunların 281 tane olduğu görülecektir. Ancak bunlardan 52'si şevâhid konumundadır. Rivayetlerle ilgili istatistiklere baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız. İsnatların %35.6'sı Sahih, %31. 7'si Hasen, %29.9'u Zayıf, %1. 8'i Şedidü'd-da'f, %0.7'si Müttehem bi'l-Vad', % 0.4'ü ise Mevzu olarak nakledilmiştir.[563]

Hadisin metnine baktığımızda, metnin Sahih liğayrihi olduğu görülmektedir.[564] Rivayettte iki mesele öne çıkmaktadır. Birincisi, özel ve mahrem hususların gizli yapılması hususunda rivayette bir mesaj söz konusudur. İkincisi ise, Hz. Peygamber'in nesebine vurgu yapılmıştır.

2.1.2.13. Talâk İle İlgili Gelen Rivayet

36. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ : إِذَا آلى الرَّجُلُ مِن امْرَأَتِهِ لَمْ يَقَعْ عَلَيْهِ طَلَاقٌ، وإِنْ مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُر، حَتَّى يُوقَفَ فَإِمَّا أن يُطَلِّقَ، وإمّا أَن يَفِيءَ قَالَ مَالِك، وذَلِكَ الْأَمْرُ عِنْدَنَا .

Mâlik > Ca'fer b. Muhammed'den (o) babasından (babası da) Ali b. Ebî Talibin şöyle dediğini nakletti: "Bir kişi karısına yaklaşmamaya yemin ettiğinde talâk meydana gelmez. Dört ay geçince bakılır ya karısını boşar ya da cinsî münasebet yapmakla yeminini bozar, karısına yaklaşır." İmam Mâlik der ki: "Fetva bizce de böyledir."[565]

[563] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[564] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[565] Mâlik, *el-Muvatta',* "Talâk", 17.

İsnad Şeması 13

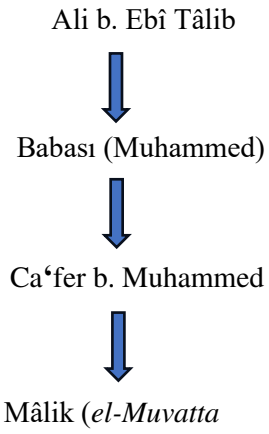

2.1.2.13.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Ali b. Ebû Talip'ten gelen bu rivayet Mevkûf bir rivayettir. Sened'de bulunan Ca'fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed'den "عن" sigasıyla almıştır. Kendisinden ise Mâlik b. Enes aynı sigayla rivayeti tahdis etmiştir. Bu rivayet Ahmet b. Hanbelden bize dört farklı isnadla gelmiştir. Hadisin metninde zikredilen konu İslam hukukunda "îlâ" konusu kapsamında ele alınmıştır. "İla" yoluyla yemin, ya sarih veya kinaye ifadelerle olur. Sarih ifadelerin niyete ihtiyacı yoktur. Örneğin "Erkeğin hanımına sana yaklaşmam" veya "Kinaye kabilinde seninle benim başımı, hiçbirşey biraraya getiremez" [566] sözlerinde olduğu gibi. Karısına yaklaşmamaya yemin eden, sonra da bir talâk ile boşayan ve boşama iddeti bitmeden üzerinden dört ay geçen adam hakkında der ki: "Bu adam, yeminini bozarak keffaret vermemişse iki talâk ile boşamış olur. Şayet boşama iddeti dört aydan önce biterse (bu durumda) adamın yemini boşama anlamına gelmez. Çünkü karısı ondan boş iken dört ay geçmiş olmaktadır."[567]

2.1.2.14. Buyu'/ Alışveriş İle İlgili Gelen Rivayet

37. أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيم بن الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن إِسْمَاعِيل ابن أبي فديك، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بن سُفْيَان مَوْلَى الْأَسْلَمِيِّينَ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن عَبْدِ اللهِ بن جَعْفَر قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِنَّ اللهَ مَعَ الدَّائِنِ، حَتَّى يُقْضَى

[566] Îlâ: Kocanın kendi eşiyle cinsel yönden yaklaşmamak üzere yapmış olduğu yemin olarak tarif edilmiştir. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 17-19. Ayrıca daha geniş açıklamalar için Bkz. Hamdi Döndüren, "Îlâ" (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 22/61-62.
[567] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 17-18.

دَيْنُهُ مَا لَمْ يَكُنْ فِيمَا يَكْرَهُ اللهُ قَالَ وكَانَ عَبْدُ اللهِ بن جَعْفَر يَقُولُ لِخَازِنِهِ : اذْهَبْ فَخُذْ لِي بِدَيْنٍ فَإِنِّي أَكْرَهُ أن أَبِيتَ لَيْلَةً إِلَّا واللهُ مَعِي بَعْدَمَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

Bize > İbrahim b. Münzir el-Hizâmî (öl. 236/850) haber verdi. > dedi ki: Bize Muhammed b. İsmail b. Ebî Füdeyk tahdis etti > Bize Eslemlilerin azatlısı Saîd b. Süfyân, Ca'fer'den > babasından > Abdullah b. Ca'fer'den (öl. 80/699-700) tahdis etti. (Abdullah) Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Şüphesiz Allah, borcu Allah'ın çirkin gördüğü şeylerde olmadığı takdirde borçlu o borcunu ödeyinceye kadar Allah onunla beraberdir." Abdullah b. Ca'fer maliyecisine şöyle dedi: "Git ve benim için borçla bir şeyler al. Çünkü ben Rasûlullah'tan (s.a.v.) işittiğim bu sözden sonra Allah'ın benimle olmadığı bir gece gecelemeyi kerîh görürüm"[568] derdi.

İsnad Şeması 14

Abdullah b. Ca'fer

↓

Babası (Muhammed)

↓

Ca'fer b. Muhammed

↓

Said b. Süfyan (Eslemiyyun'un Kölesi)

↓

Muhammed b. İsmail b. Ebû Fûdeyk

↓

İbrahim b. Münzîr el Hizâmî

↓

Dârimî (*es-Sünen*)

[568] Dârimî, "Sünen", "Büyu'", 55; İbn Mâce, *Sünen*, "Sadakât", 10.

2.1.2.14.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Hadisin senedine baktığımızda rivayet, sahâbî Abdullah b. Ca‘fer tarafından Hz. Peygamber’den nakletmiştir. Hadis bu haliyle Merfû‘ bir rivayettir. Ca‘fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed’den “عن ” lafzıyla almıştır. Kendisinden ise, öğrencisi Said b. Süfyân (Eslemî’lerin kölesi) hadisi tahdis etmiştir. Bu rivayeti incelediğimizde toplam 23 farklı isnatla bize nakledilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu isnadların sadece 1 şevâhidi tespit edilmiştir. Rivayetin isnadlarını incelediğimizde, yaklaşık %69.6’sının Hasen, %17.4’nün Zayıf, %8.7’nin Şedidü’d-da‘f, %4.3’nın ise Mevzu olduğu tespit edilmiştir.[569]

Hadisin metnine baktığımızda ise, metin, hasen hadis olarak kabul görmüştür.[570] Hadiste zikri geçen “deyn” tabiri borç anlamındadır. Eğer borçlu darlık içinde değilse borcunu zamanında ödemesi gerekir. Ancak borçlu darlık içindeyse, durumu düzelinceye kadar ona mühlet vermek gerekir. (Şayet mümkünse ve alacaklının maddi durumu yerindeyse) Darda olan borçluya ise alınacak miktarın bütünüyle bağışlanması Yüce Allah tarafından tavsiye edilmiştir.[571] Hz. Peygamber de pekçok hadisinde alacaklının borçlu olan kişiye karşı göstereceği müsamahakârlıktan dolayı kendisinden övgüyle bahsetmiştir.[572] Ancak yukarıdaki rivayette dikkat çeken bir husus şudur ki; Borçlu olan kişi, Yüce Allah’ın övgüsüne mazhar olmasının şartı, kişi borçlu olduğu halde, kanaatkar davrandığı ve Allah’ın çirkin gördüğü şeylerde malını kullanmadığından dolayı onun övgüsüne nail olacağı belirtmiştir.

2.1.2.15. Miras/Ferâiz İle ilgili Gelen Rivayet

38. حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بن حَمَّادٍ، عن عَبْدِ الْعَزِيز بن مُحَمَّد، حَدَّثَنَا جَعْفَر، عن أَبِيهِ : أَنَّ أُمَّ كُلْثُومٍ، وابنهَا زَيْدًا مَاتَا فِي يَوْمٍ واحِدٍ فَالْتَقَتِ الصَّائِحَتَانِ فِي الطَّرِيقِ فَلَمْ يَرِثْ كُلُّ، واحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ، وأَنَّ أَهْلَ الْحَرَّةِ لَمْ يَتَوَارَثُوا ، وأَنَّ أَهْلَ صِفِّينَ لَمْ يَتَوَارَثُوا.

Bize > Nuaym b. Hammâd (öl.228/843) > Abdülaziz b. Muhammed’den tahdis etti. > dedi ki: Bize Ca‘fer, babasından tahdis etti: “Ümmü Gülsüm ve oğlu Zeyd aynı gün

[569] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.
[570] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.
[571] Daha geniş açıklamalar için bkz. Hâdid 57/18; Teğabun 64/17.
[572] Daha geniş açıklamalar için Bkz. Müslim, *es-Sahih,* “Zikir”, 38. Tirmizî, *es-Sünen*, Buyu‘,67 .

ölmüştüler. O gün (olayı bildirmek üzere giden) bağırıcı kadınlar yolda karşılaşmışlar (kimin önce öldüğü anlaşılamamıştır). Bu sebeple o ikisi birbirine mirasçı olamamıştır. Harre vakasında, ölenler de birbirlerinin mirasçısı olamadıkları gibi Sıffîn savaşında vefat edenler de birbirlerinin mirasçısı olamamışlardır.[573]

İsnad Şeması 15

Babasından (Muhammed)

↓

Ca'fer es-Sâdık

↓

Abdulaziz b. Muhammed

↓

Nuaym B. Hammâd

↓

Dârimî (*es-Sünen*)

2.1.2.15.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Muhammed el-Bâkır'dan bize nakledilmiştir ve Maktû hadis niteliğindedir. Hadisin senedine baktığımızda ise Ca'fer es-Sâdık'ın bu rivayeti babası Muhammed'den "عن" sigasıyla almış olduğunu görmekteyiz. Kendisinden ise öğrencisi Abdülaziz b. Muhammed yine aynı sigayla rivayeti tahdis etmiştir.

Hadisin metnine gelince; Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ün, Hz. Ömer ile evlenmesi hadisesi, Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında tartışmalı bir konudur. Ehl-i Sünnet evliliğin gerçekleştiğini, Şîa ise Hz. Ömer'in Hz. Ali'yi tehdit ederek evlendiğini iddia etmişlerdir.[574] Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber ile akrabalık

[573] Dârimî, Sünen, "Ferâiz", 37.

[574] Başka bir iddiaya göre ise Hz. Ömer'in Fatıma'dan olmayan Hz. Ali'nin başka bir kızıyla evlendiğini iddia etmişlerdir. Hatta Hz. Ömer'in Necran'lı bir cinle evlendiği veya bu evliliğin hiç gerçekleşmediği

bağlarını güçlendirmek için bu evliliği talep etmiştir. İlk başta Hz. Ali razı olmasa da daha sonra evlilik gerçekleşmiştir.[575] Netice itibariyle zımnen de olsa Şîa bu evliliğin gerçekleştiğini kabul etmektedir. Ayrıca iki kardeşin aynı gün vefat etmesi ve hangisinin önce vefat ettiğinin tespit edilememesi miras hukukuyla ilgili birtakım sonuçlar doğurmuştur.[576]

2.1.2.16. Vasiyet/Vasâya İle İlgili Gelen Rivayet

39. أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بن مُحَمَّد، حَدَّثَنَا سُلَيْمَان بن بِلَال، حَدَّثَنَا جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن يَزِيدَ بن عَبْدِ اللهِ بن قُسَيْطٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الْمَرْءُ أَحَقُّ بِثُلُثِ مَالِهِ يَضَعُهُ فِي أَيِّ مَالِهِ شَاءَ.

Bize > Mervân b. Muhammed haber verdi > dedi ki: Bize Süleyman b. Bilal tahdis etti > bize Ca'fer b. Muhammed, Yezid b. Abdullah b. Kuseyt'ten (ö111/729) rivayet etti. O dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: "Kişi malının 1/3'de daha fazla hak sahibidir. Onu istediğine verebilir."[577]

şeklinde birtakım iddalar söz konusudur. İbn Sa'd, *Tabakat*, I/.; Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbu Nesebi Kureyş*, ed. E. Lévi-Provençal (Kahire, 1982), .

[575] Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ, V, 75-76*.

[576] "Mirasın şartlarından biri de muris (ölen kişi) öldüğünde varisin (mirasçının) hayatta olduğunun kesin olarak bilinmesidir. Buna göre yardım, deprem ve boğulma gibi, aynı anda veya birbiri ardına gerçekleşen, ölümlerde yakınlardanhangisinin önce öldüğü bilinmiyorsa hiçbiri diğerine mirasçı olamaz. Hanbeli mezhebi hariç üç mezhebin görüşü bu yöndedir." Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletüh* (Dımeşk: Daru'l Fikr, 1903), 10/72.;Ali Haydar Efendi, *Teshilü'l-Ferâiz*, çev. Orhan Çeker (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 7.

[577] Dârimî, es-Sünen, "Vasâyâ", 17.

İsnad Şeması 16

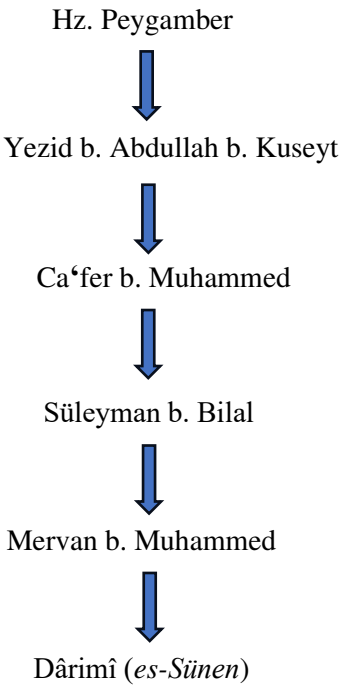

2.1.2.16.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet bizlere Yezid b. Abdullah b. Kuseyt'ten gelmektedir. Yezid b. Abdullah b. Kuseyt (öl.69/689) ise Tabiîn neslinin hadis ulemâsındandır. Dolayısıyla doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği bu rivayet Mürsel Hadis konumundadır. Süleyman b. Bilal, hadisi Ca'fer es-Sâdık'tan حَدَّثَنَا sigasıyla almıştır. Kendisi de Yezid b. Abdullah b. Kuseyt'ten عن sigasıyla rivayeti nakletmiştir. Bu rivayetin toplam 5 farklı isnadla bize ulaşmış olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu rivayetin 2 tane de şevâhidi bulunmaktadır. Rivayet üzerinde yapılmış olan istatistiklere baktığımızda bu rivayetlerin yaklaşık %20.0'nin Hasen, %60.0'nın Zayıf, %20.0'nin Müttehem bi'l-vad' olduğu tespit edilmiştir.[578]

Hadisin metin kısmına geldiğimizde ise, rivayetin hasen liğayrihi olduğu anlaşılmaktadır.[579] Kişi malının tümünde istediği şekilde tasarruf etme yetkisine sahip

[578] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[579] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

değildir. Malının 2/3'nü varislerine bırakmak mecburiyetindedir. Geriye kalan 1/3'nü ise dilediği gibi tasarruf edebilir.[580]

2.1.2.17. Akdiye/Ahkâm İle İlgili Rivayet

40. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبَانَ قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ.

Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Ebân bize tahdis ettiler. (o ikisi) dediler ki: Bize > Abdülvehhâb es-Sekafî Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Câbir'den (r.a.) tahdis etti (Câbir): "Rasûlullah (s.a.v.) bir şahitle beraber yemin ettirerek hüküm vermiştir."[581]

İsnad Şeması 12

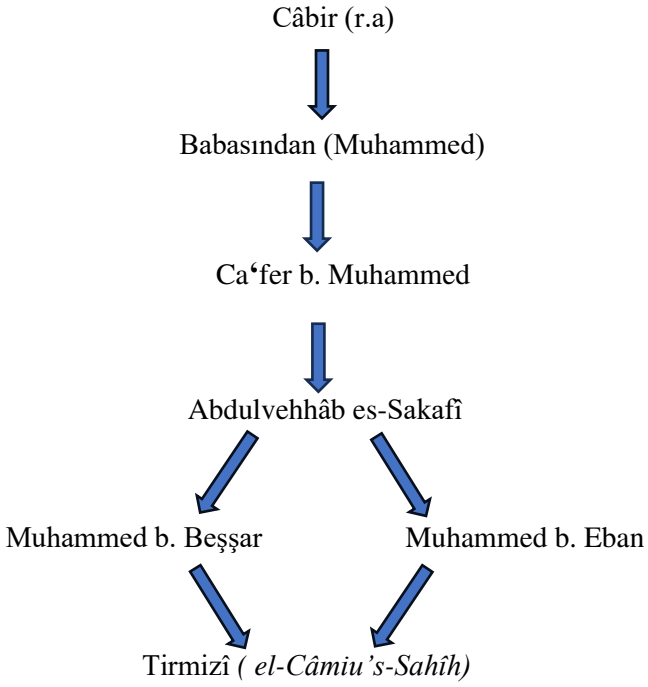

[580] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî Cürcanî, *Şerhu's-Sirâciyye* (Mısır: Mektebetü'l-Mustafa, 1944), 5-8.; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslam Miras Hukuku* (İstanbul, 1991), 21-24.; Ayrıca Bkz.; İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD) (The Journal of Islâmic Civilization Studies)

[581] Ayrıca Bkz. Tirmizî, "Ahkâm", 13; *el-Muvatta'*, "Akdiye", 5; İbn Mâce, "Ahkâm", 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/181.

2.1.2.17.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet Câbir'den (r.a) gelmektedir ve Merfû' bir rivayettir. Senetteki râvîlerden Ca'fer es-Sâdık hadisi babası Muhammed'den "عن" sigasıyla almıştır. Kendisinden ise Abdulvehhâb es-Sakâfi yine aynı sigayla tahdis etmiştir. Bu rivayetle ilgili toplam 555 isnad bize ulaşmıştır. Bunlardan 334 tanesi şevâhid kabilindendir. Senedle ilgili istatistiklere baktığımız zaman, gelen rivayetlerin %8.8'nin Sahih, %38. 7'si Hasen, %39.3 Zayıf, %6.8 Şedidü'd-da'f, %5.4 Müttehem bi'l-vad', %0.9 ise Mevzu olarak tespit edilmiştir.[582]

Hadisin metnine gelince, rivayetin metni Sahih liğayrihî olarak kabul edilmiştir.[583] İslam Muhakeme Hukukunda şahitlikten amaç hakkın tezahürüdür. Olayın nicelik ve niteliğine göre şahitler değişkenlik gösterebilir. Hz. Peygamber zaman zaman davacı olan şahıstan, şahitlerin şehadetiyle hakkını ispat etmesini talep etmiş bu minvalde davacıya: "Ya iki şahit getirirsin veyahut karşı taraf yemin eder demiştir."[584] Bununla şahitliğin muteber bir ispat vasıtası olduğunu göstermek istemiştir. Bazen de bir olayın örneğin zina olayı için dört erkek şahit istenmiştir. Bazı âlimler böyle bir durum için üç erkek iki kadın şahidin de yeterli olabileceğini ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi sadece tek şahit değil yerine göre iki bazen de dört şahit isteme durumu söz konusu olabilmektedir.[585] Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki iddia sahibi iddiasını ispatla mükelleftir. İslam hukuku buna ayrı bir önem atfetmektedir.

2.1.2.18. Cihad İle İlgili Gelen Rivayet

41. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بن مَسلَمَة بن قَعْنَب، حَدَّثَنَا سُلَيْمَان، يعني ابن بِلَال، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ، عن يَزِيدَ بن هُرْمُز، أن نَجْدَةَ كَتَبَ إِلَى ابن عَبَّاس يَسْأَلُهُ، عن خَمْسِ خِلَالٍ، فَقَالَ ابن عباس: لَوْلَا أَنْ أَكْتُمَ عِلْمًا مَا كَتَبْتُ إِلَيْهِ. كَتَبَ إِلَيْهِ نَجْدَةُ: أَمَّا بَعْدُ فَأَخْبِرْنِي: هَلْ كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟ وهَلْ كَانَ يَضْرِبُ لَهُنَّ بِسَهْمٍ؟ وهَلْ كَانَ يَقْتُلُ الصِّبْيَانَ؟ ومَتَى يَنْقَضِي يُتْمُ اليَتِيْم؟ وعَنِ الْخُمْسِ: لِمَنْ هُوَ؟ فَكَتَبَ إِلَيْهِ ابن عَبَّاس: كَتَبْتَ تَسْأَلُنِي هَلْ كَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ؟ وقَدْ كَانَ يَغْزُو بِهِنَّ، فَيُدَاوِينَ الْجَرْحَى، ويُحْذَيْنَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وأَمَّا بِسَهْمٍ فَلَمْ يَضْرِبْ لَهُنَّ، وأَنَّ رَسُولَ

[582] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[583] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[584] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulumü'l-İnsaniyye, 1993), 6, 2622.
[585] Ayrıca Bkz. Mücahit Çolak, "İslam Muhakeme Hukunda Şahitlik ve Hükümleri" II-IX (2016), 85-104.

اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَقْتُلُ الصِّبْيَانَ، فَلَا تَقْتُلِ الصِّبْيَانَ، وكَتَبْتَ تَسْأَلُنِي: مَتَى يَنْقَضِي يُتْمُ اليَتِيمِ؟ فَلَعَمْرِي، إِنَّ الرَّجُلَ لَتَنْبُتُ لِحْيَتُهُ، وإِنَّهُ لَضَعِيفُ الْأَخْذِ لِنَفْسِهِ، ضَعِيفُ الْعَطَاءِ مِنْهَا، فَإِذَا أَخَذَ لِنَفْسِهِ مِنْ صَالِحِ مَا يَأْخُذُ النَّاسُ، فَقَدْ ذَهَبَ عَنْهُ اليتم، وكَتَبْتَ تَسْأَلُنِي، عن: الْخُمْسِ لِمَنْ هُوَ؟ وإِنَّا كُنَّا نَقُولُ: هُوَ لَنَا فَأَبَى عَلَيْنَا قَوْمُنَا ذَاكَ.

Bize > Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb (öl.221/836) tahdis etti > Bize Süleyman (yani İbn Bilâl) (öl. 172/788) Ca'fer b. Muhammed'den, > babasından > Yezîd b. Hürmüz'den tahdis etti: Necdet (adında birisi) , İbn Abbas'a mektup yazarak ona beş şey sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs: "Şayet bir ilmi gizlemiş olmasam buna cevap vermezdim" dedi. Necdet ona şunları yazdı: "İmdi beni haberdar et. " Kadınlar Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte Gazâ'ya katılırlar mıydı? Onlara pay verir miydi? Çocukları öldürür müydü? Yetimin yetimlik süresi ne zaman biter, beşte bir kimin hakkıdır?" Bu sorulara cevaben İbn Abbâs ona şöyle yazdı: "Bana, Rasûlullah (s.a.v.) kadınlar ile beraber gazaya çıkar mıydı" sorusunu sordun. "Evet, kadınlarla beraber Gazâ ederdi. Kadınlar yaralananları tedavi ederdi ve onlara ganimetten bazı şeyler verilirdi. Paya gelince, onlara pay ayırmamıştı. Rasûlullah (s.a.v.) kesinlikle çocukları öldürmezdi dolayısıyla sen de onları öldürme. Ayrıca bana: "Yetimin yetimlik süresinin ne zaman sona erer" sorusunu yazmıştın. Ona da şöyle bir cevap vermek isterim: "Hayatıma yemin ederim ki, bir adam sakalı çıktığı halde kendine ait olanı almaktan ve vermekten acizse, (o hala yetimdir) ama kendisi için insanların aldıklarının elverişlisinden almaya başladığında ise artık ondan yetimlik kalkmıştır." Bana "1/5'in kime verileceği" sorusunu yazdın. Biz: "O bizim hakkımızdır" derdik. "Fakat kavmimiz bunu kabul etmedi."[586]

[586] Müslim, "Cihad", 137, 138; Tirmizî, "Siyer", 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24.

İsnad Şeması 18

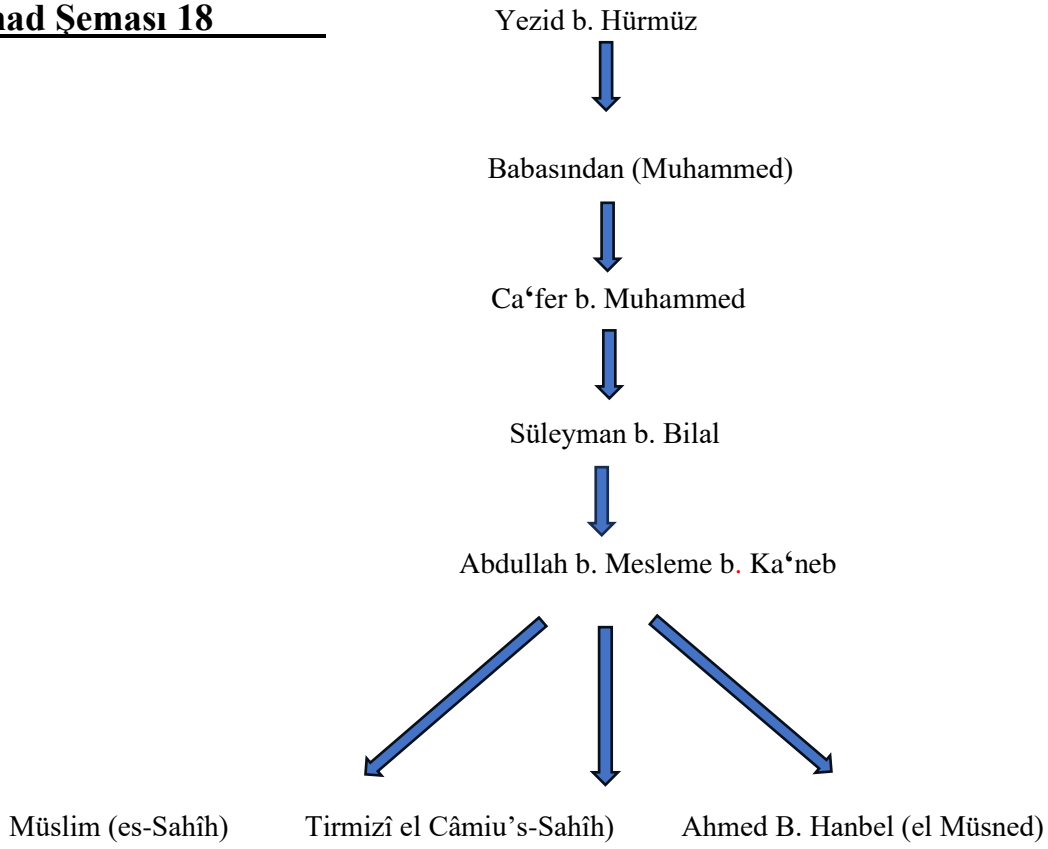

2.1.2.18.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet, Yezid b. Hürmüz'den gelmektedir. Hadisin senedine baktığımızda Ca'fer es-Sâdık hadisi babası Muhammed'den "عن" sigasıyla almıştır. Kendisinden ise öğrencisi Süleyman b. Bilal yine aynı sigayla hadisi tahdis etmiştir. Bu rivayetle ilgili toplam 18 isnad bize ulaşmıştır. Bu rivayetin şevâhidi bulunamamıştır. Gelen isnadları istatistikî açıdan incelediğimizde bunların %44.4'ü Sahih, %55.6'sı ise Hasen olarak değerlendirilmiştir.

Hadisin metni ise, Sahih liğayrihidir. Hibrü'l-Ümme[587] ünvanıyla anılagelen İbn Abbas'a, o dönemde Haricilerin lideri olarak bilinen Necdet b. Amîr el-Harûrî tarafından

[587] Kurân'nın inceliklerini anlayıp yorumlaması açısından Hz. Peygamber'in özel duasına mazhar olan Abdullah b. Abbas'ın tefsir ilmindeki üstünlüğü, asr-ı saadetten günümüze kadar hemen herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Kendisi Âyetlerin nüzûl sebeplerini ayrıca Âyetlerin nâsih ve

yöneltilen suallere, kendisinin vermiş olduğu beş kısa cevap'tan oluşmaktadır. Ahmet b. Hanbel ile Necdet arasında geçen şu ifadeler dikkat çekicidir; İbn Abbas cevap vermesinin ilk sebebini şöyle açıklamaktadır: "Şayet bu adamın ahmakça bir iş yapacağından emin olmasaydım onun sorularına mektupla cevap vermezdim."[588] demektedir. İbn Abbasın bu şahsın sorularına cevap vermesinin bir diğer sebebi ise, "Kim bildiği bir meseleyi, kendisine soran bir kimseye izah etmekten kaçınırsa kıyamet günü onun ağzına ateşten gem vurulacaktır hadisidir."[589] Savaşa katılan kadınlara verilen ganimetle ilgili olarak Müslim'de geçen diğer bir rivayet'de geçen "Razh" sözcüğü konuya açıklık getirmektedir.[590] Lügatte bu kelimenin tam karşılığı olarak "az bir miktar" veya "az bir miktarda verilen şey" anlamı vardır.[591] Buradan da şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Savaşa katılan kadınlar savaşçı olmadıkları halde geri hizmetlerde vazife alırlardı. Allah Resulü bunları göz ardı etmemiştir. Bunlara da bir miktar ganimet verilmiştir şeklinde düşünülebilir.

2.1.2.19. Kurban/ Edâhi/Dahâya İle İlgili Gelen Rivayet

42. حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشَجُّ ، قَالَ : حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: ضَحَّى رَسُولُ اللهِ ﷺ بِكَبْشٍ أَقْرَنَ فَحِيلٍ يَأْكُلُ فِي سَوَادٍ، وَيَمْشِي فِي سَوَادٍ، وَيَنْظُرُ فِي سَوَادٍ.

Bize > Ebû Saîd el-Eşec (öl.257/871) tahdis edip dedi ki: > Bize Hafs b. Gıyâs (öl.194/804) > Ca'fer b. Muhammed'den > Babasından > Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) (öl.74/693-694) tahdis edip dedi ki: "Hz. Peygamber, ağzı siyah, gözlerinin etrafı siyah, ayakları siyah olan damızlık iki koçu kurban etmişti."[592]

---

mensuhunu çok iyi bilmenin yanısıra Arap edebiyatına olan vukufu da Ehl-i ilim nezdinde bilinegelmiştir. Bu sebeple ashap döneminden bu yana "Hibrü'l-Ümme, Tercümânü'l-Kur'ân" unvanlarıyla yâdedilegelmiştir. Tüm bu sebeplerden kaynaklı olarak Hz. Ömer, Bedir ashâbının da iştirak ettiği ilim meclislerinde, yaşının küçük olmasına rağmen onu da yanında bulundurur ve fikirlerine önem verirdi. İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "abdullah b. abbas" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1988), I/76-79.

[588] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/294-308.

[589] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/305-344.

[590] Müslim, *Sahih-i Müslim*, 139.

[591] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 2015) IV,232.

[592] Tirmizî, "Edâhî", 4; İbn Mâce, "Edâhî", 4; Ebû Dâvûd, "Edâhî", 4; Nesâî, "Dahâya", 14.

İsnad Şeması 19

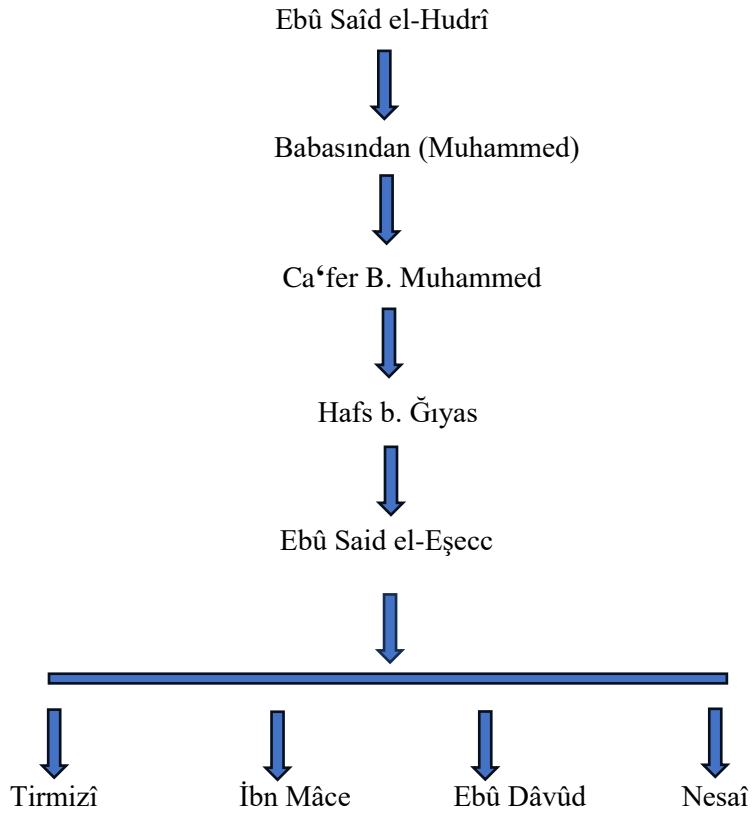

2.1.2.19.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet bize Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilmektedir. mevkûf bir rivayettir. Senette bulunan Ca'fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed el-Bâkır'dan "عَنْ" sigasıyla almıştır. Kendisinden ise öğrencisi Hafs b. Gıyâs yine aynı sigayla rivayeti tahdis etmiştir. Tirmizî, bu rivayet için hasen-sahîh-garip ifadesini kullanmıştır.[593] Rivayeti incelediğimizde 374 isnadının bulunduğunu, bunların da 271'inin Şevâhid olarak bize nakledilğini görmekteyiz. Bu rivayetleri analiz ettiğimizde bunların %32.4'nün Sahih, %42.5'nin Hasen, %18.7'nin Zayıf, %4.5'nin Şedidü'd-da'f, %1.3'nün Müttehem bi'l-vad', %0.5'nin ise Mevzu olduğunu görmekteyiz.[594]

[593] Müçteba Uğur, "Hasen" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, ts.), XVI/374-375.
[594] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

Hadisin metnine baktığımızda ise, Sahih liğayrihi düzeyinde olduğunu görürüz.[595] Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in kurban için almış olduğu iki Koç'un vasıflarını da söylemek suretiyle hadisi rivayet ettiğini görmekteyiz.

2.1.2.20. Yiyecekler/Eti'me İle İlgili Gelen Rivayet

43. حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن حَاتِمِ بن بَزِيعٍ، حَدَّثَنَا مُعَلَّى، يعني ابن مَنْصُورٍ، عن مُحَمَّد بن مَيْمُونٍ، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن جَابِر بن عَبْدِ اللَّهَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لَا تُؤَخَّرُ الصَّلَاةُ لِطَعَامٍ ولَا لِغَيْرِهِ.

Bize > Muhammed b. Hâtim b. Bezîi' tahdis etti. > Bize Mualla b. Mansûr (öl. 211/826) > Muhammed b. Meymûn'dan > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Câbir b. Abdullah'tan onun tahdis etti. (Câbir) dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.): "Yemek veya başka bir şey sebebiyle namaz geciktirilmez" dedi.[596]

[595] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[596] Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Eti'me", 1.

İsnad Şeması 20

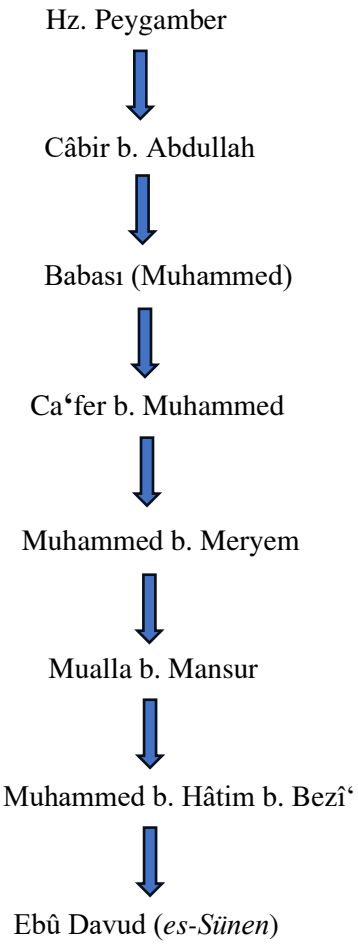

2.1.1.20.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Câbir b. Abdullah'tan gelen bu rivayet doğrudan Hz. Peygamber'den nakledildiği için Merfû' bir rivayet olarak gözükmektedir. Hadisin senedinde bulunan Ca'fer es-Sâdık hadisi babasından "عَنْ" sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden ise öğrencisi Muallâ b. Mansûr yine aynı sigayla hadisi tahdis etmiştir. Bu rivayetle ilgili bize nakledilen isnad sayısı 6 olarak belirlenmiştir. Rivayetin şevâhidi tespit edilememişir. Bu rivayet üzerinde yapılmış olan istatistikleri incelediğimizde gelen rivayetlerin %66.7'si Hasen, %16.7'si, Zayıf, %16.7'si Şedidü'd-da'f olarak belirlenmiştir.

Hadisin metnine baktığımızda ise, rivayet "Hasen" olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber yukarıdaki rivayette "yemek veya başka bir şey sebebiyle namaz

geciktirilmez” demiş olsa bile, yine ondan gelen farklı rivayetleri incelediğimizde şöyle bir sonuç ortaya çıktığını söyleyebiliriz: Şayet namaz vaktinin çıkması söz konusu olmayacaksa ve yemek hazır ise önce yemeğin yenilmesini tavsiye etmiştir.[597] Dolayısıyla namaz vaktinin çıkma durumu söz konusuysa ister yeme-içme, isterse daha başka bir durumdan dolayı olsun namazın geciktirilmemesi gerektiğidir.

2.1.1.21. Giyim/Libâs İle İlgili Gelen Rivayet

44. حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ يَتَخَتَّمَانِ فِي يَسَارِ هِمَا.

Bize > Kuteybe tahdis etti > dedi ki: Bize Hâtim b. İsmail Cafer b. Muhammed > O’da babasından tahdis etti. (Babası) dedi ki: Hasan ve Hüseyin, yüzüğü sol ellerine takarlardı.[598]

İsnad Şeması 21

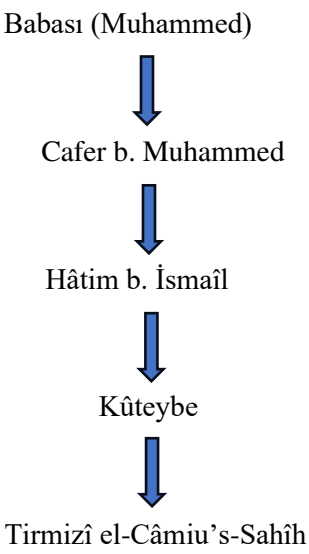

2.1.1.21.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet doğrudan Ca‘fer es-Sâdık’tan bize ulaşmıştır. Ancak Hz. Hasan’ın miladi 669 da, Hz. Hüseyin’in de 680’de vefat ettiği düşünüldüğünde ve Ca‘fer es-

[597] Buhârî, *"Ezân"*,42; Müslim, *Mesâcid* 64.; el-Aynî, *Umdetü’l-Kâr Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, 5/387.
[598] Tirmizî, *Sünen*, “Libâs”, 16.

Sâdık'ın da 680'de dünyaya geldiği varsayıldığında Ca'fer es-Sâdık'ın, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i görme ihtimalinin olmadığı sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla arada bir râvî düşmesi söz konusu olduğundan dolayı rivayet maktû bir rivayet olarak değerlendirilebilir. Bu rivayeti Ca'fer es-Sâdık babası Muhammed'den " عَنْ" sigasıyla alırken, kendisinden de öğrencisi Hâtim b.İsmail yine aynı lafızla almıştır. Bu rivayet 8 farklı isnatla bize intikal etmiştir.

Hadisin metninde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yüzüğü sol ele taktıklarına dair gelen rivayete baktığımızda acaba Hz. Peygamber'de sol eline mi yoksa sağ eline mi yüzüğü takardı şeklinde bir soru akla gelmektedir. Çünkü sahâbîler çoğu davranışını Hz. Peygamber'i rol model alarak yaptıkları için buradaki yüzük takma hadisesinde yine Hz. Peygamberi örnek almış olma ihtimalleri yüksektir. Bu sorunu giderecek rivayet Ebû Dâvûd'dan bize nakledilmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber'in yüzüğü sol elin serçe parmağına taktığı yönünde[599] bilgiler mevcuttur.

2.1.1.22. Menâkıb/Menkıbeler İle İlgili Gelen Rivayet

45. حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَخِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ أَخَذَ بِيَدِ حَسَنٍ وَحُسَيْنٍ، فَقَالَ: مَنْ أَحَبَّنِي وَأَحَبَّ هَذَيْنِ وَأَبَاهُمَا وَأُمَّهُمَا كَانَ مَعِي فِي دَرَجَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Bize > Nasr b. Ali el-Cehdamî bize tahdis etti. > dedi ki: Bize Ali b. Ca'fer b. Muhammed b. ali tahdis etti. > dedi ki: Bana kardeşim Musa b. Ca'fer b. Muhammed > babam Ca'fer b. Muhammed'den > babası Muhammed b. Ali'den > babası Ali b. Hüseyin'den > babasından (Hüseyin) > dedesi Ali b. Ebi Talib'den haber verdi: Rasûlullah (s.a.v.) Hasan ve Hüseyin'in elinden tuttu ve şöyle dedi: "Kim beni sever, bu

[599] Hanefi mezhebi yüzüğün sol ele takılmasını كان يتختم في يساره rivayetinden dolayı sünnet olarak değerlendirirken Ebû Dâvûd, *es-Sünen,* IV, 4227 no'lu hadisi ; Şâfiî mezhebi ise insanın sağ elini daha hoş ve faydalı işlerde kullanması sebebiyle yüzüğün sağ ele takılması gerektiğine dair görüş belirtmişlerdir. en-Nevevî, *el-Mecmûʿ Şerḥu'l-Müheẕẕeb,2/36*.

iki çocuğu, bunların babalarını ve annelerini severse kıyamet günü yüksek derecelerle benimle birlikte olacaktır."[600]

İsnad Şeması 22

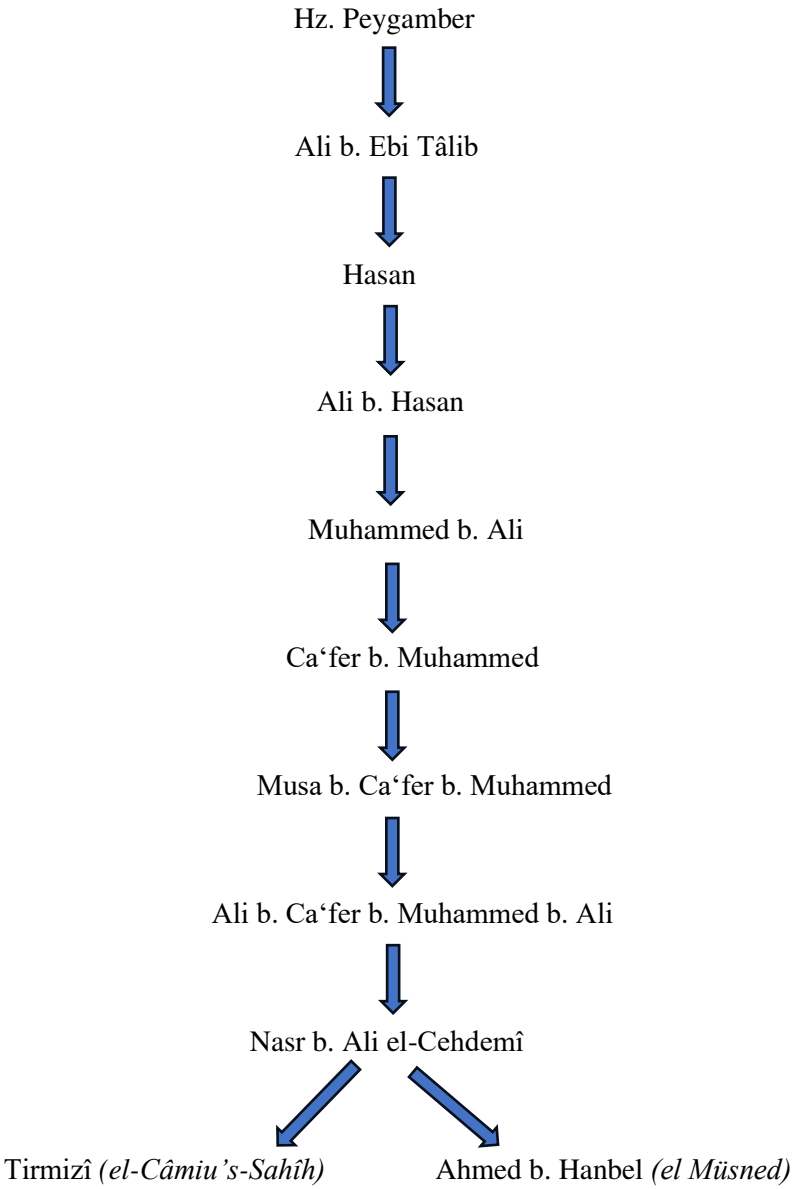

[600] Tirmizî, *Sünen,* "Menâkıb", 78; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/17-18.

2.1.1.22.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet Hz. Ali'den bize nakledilmiştir. Mevkûf bir rivayettir. Sened'de bulunan râvîlerden Ca'fer es-Sâdık, rivayeti babası Muhammed b. Ali'den عَنْ sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden ise Musa b. Ca'fer b. Muhammed yine aynı sigayla hadisi nakletmiştir. Ayrıca Tirmizî bu hadisi hasen-garip olarak değerlendirmiştir.

Hadisin metnine baktığımızda Hz. Peygamber bu rivayette ümmetinin Ehl-i beyt'e muhabbetinin olması gerektiğini vurguluyor. Bunun sonucunda da Hz. Peygamber tarafından ümmetine mükafat vaat ediliyor. Temel hadis kaynaklarımızda konuyla ilgili birçok rivayete rastlanabilir.[601] Tirmizî bu rivayet için hadîsün garibün demektedir. Bu şekildeki rivayetten daha başkasını bilmiyorum demiştir.[602]

2.1.1.23. Kader İle İlgili Gelen Rivayet

46. حَدَّثَنَا أَبُو الْخَطَّابِ زِيَادُ بْنُ يَحْيَى الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ، وَأَنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ.

Bize > Ebû'l-Hattâb Ziyad b. Yahyâ el-Basrî tahdis etti > dedi ki: Bize Abdullah b. Meymûn > Ca'fer b. Muhammed'den > babasından > Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti. (o) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Bir kul hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe; hatta başına gelen bir şeyin kendisinden şaşırıp başka bir tarafa gitmeyeceğine, kendisini atlayan bir şeyin de kendisine dönüp gelmesine imkan olmadığını kesinlikle bilmedikçe gerçek imana erişmiş olamaz."[603]

[601] Örnek rivayetler için Bkz. Buhârî "Savm" 30; Müslim, "Feżâ'ilü'ş-Saḥâbe", 36 .
[602] et-Tirmizî, *Sünen*, 8/92.
[603] Tirmizî, *Sünen,* "Kader", 10.

İsnad Şeması 23

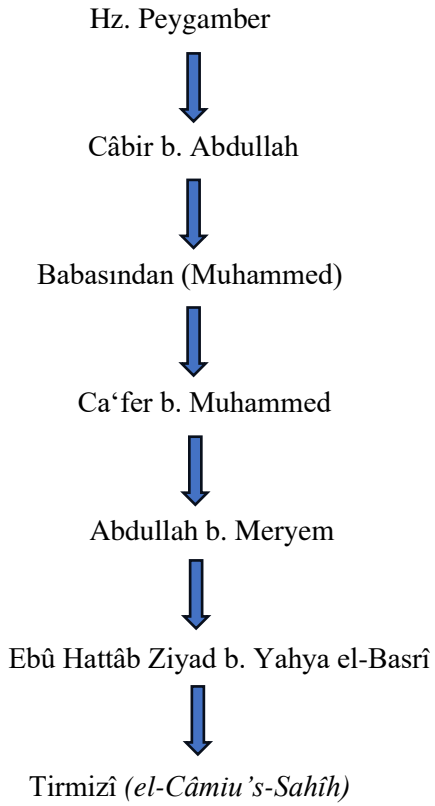

2.1.1.23.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Buradaki rivayet bize Câbir b. Abdullah’dan nakledilmektedir. Hz. Câbir rivayeti doğrudan Hz. Peygamber’den naklettiği için Merfû‘ bir rivayet olarak kabul edilir. Taberâni’den gelen rivayet Merfû‘, Ebü Nuaym’den gelen rivayet ise mevkûf bir rivayettir. Sened’de bulunan Ca‘fer es-Sâdık rivayeti Babası Muhammed’den “ عَنْ” sigasıyla almıştır. Kendisinden ise, Abdullah b. Meymun yine aynı sigayla hadisi tahdis edilmiştir. İbn Mâce’de geçen rivayet müttefekün aleyhtir.[604] Tirmizî’de geçen rivayeti incelediğimizde ise senedinde Abdullah b. Meymun (261/864) adında bir râvî

[604] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mace, *Sünen* (Beyrut/Lübnan: Dârü’l-Ma’rife, 2012).

bulunduğundan dolayı son derece zayıf olduğu görülmektedir. [605] Bu kişi İsmâiliyye'nin dayandığı bâtınî akîdeyi vaz' edip, geliştirenlerden biri olarak kabul edilmektedir.[606] Tirmizîde bulunan rivayetin şâhidinin Müslim'in sahîhinde olduğu ifade edilmiştir.[607] Ayrıca bu rivayetin bir şâhidi de Ahmed b. Hanbel'in Müsned adlı eserinde olduğu dile getirilmiştir.[608] Bu rivayetin üçüncü şâhidinin de Ahmed b. Hanbel[609], Ebû Dâvûd, İbn Mâce'nin[610] eserlerinde olduğu söylenmiştir. Bu zikrettiğimiz rivayetlerin isnatları hasendir. Nesâî'nin e*s-Sünen'inde* geçen rivayet ile[611] Tirmizî'nin *es-Sünen'inin* kitâbü't-tahâret bölümünde geçen rivayetlerin isnadlarının sahîh olduğu görülmektedir.[612] Ayrıca incelendiğinde Müslim'in sahîhin'de geçen rivayetin de senedinin sahîh olduğu görülecektir.[613] Ancak Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde, Abdullah b. Ömer'den gelen rivayet'te Muhammed el-Bâkır ve İbn Buhâyne arasında inkita' olduğu için hadis zayıf addedilmiştir.[614] Ebû Dâvûd'da geçen diğer bir rivayet ise senedinde Muhammed b. Meymun ez-Za'rânî (260/864)[615] bulunmaktadır. Kendisinin Sâduk bir kimse olduğu ancak hakkında evham olduğu da belirtilmiştir. Bu rivayetle ilgili olarak bize nakledilen isnad sayısı 82 olarak görülmektedir. Bunlardan 65 tanesi şevâhid kabilindendir. Rivayetler istatistikî açıdan incelendiğinde %2.4 Sahih, %39.0 Hasen, %30.5 Zayıf, %25.6 Şedidü'd-da'f, %1.2 Müttehem bi'l-vad', son olarak % 1.2 Mevzu olarak bize intikal etmiş olduğu görülecektir.[616]

Hadis metnini incelediğimizde metnin Sahih liğayrihi olduğu görülecektir.[617] Bu rivayeti iki bölümde incelememiz mümkündür. Hadisin ilk bölümünde başımıza gelen her

[605] et-Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî, Menakıb, 43*.
[606] Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh", (ts.), 191.
[607] Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh, Menakıb 34*.
[608] Ahmed b. Hanbel, *Müsned II, 76*.
[609] Ahmed b. Hanbel, *Müsned III, 132*.
[610] İbn Mâce, *es-Sünen, Kader, 22* .
[611] *et-Tirmizî, es-Sünenü't-Tirmizî, Fezailü's-Sâhabe 52* .
[612] et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*., Edeb, 64
[613] Müslim, *Sahih-i Müslim*. Edep 78
[614] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. III,75
[615] Ebû Dâvûd, taharet 84}
[616] Bu rivayetin bazı isnadları Ca'fer es-Sâdık'tan gelmediği tespit edilmiştir. Detaylı açıklamalar için Bkz. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[617] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

bir olayın veya başımıza gelmesi muhtemel her bir şeyin Yüce Allah'ın dilemesi sonucu olduğu ve buna iman etmenin de gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu dünyada hayır veya şer olarak nitelendirilen her ne varsa bunun Yüce Allah tarafından yaratılmış olduğuna iman etmek tevhid inancının zorunlu bir sonucudur. Ancak bu durum, imtihanla ilgili alanda, insanın iradesini ve sahip olduğu sorumluluğu ortadan kaldırmayacaktır. Örneğin, Bir insan, adam öldürmek isteyip de bu isteği doğrultusunda birisine bir kurşun sıksa ve bunun neticesinde adam ölse, bu insan sorumludur. Ölümü yaratan şüphesiz Allah'tır. Ancak katil olan bu insan, kendi özgür iradesiyle bu öldürme işini gerçekleştirdiği için, sebep olduğu suçun cezasını çekecektir. Hadisin ikinci bölümünde ise başımıza bir musibet geldiği takdirde bunun, bizim için daha önce belirlenmiş, takdir edilmiş bir şey olduğuna, bunun yanlışlıkla hedefini şaşırıp bizi atlamasının mümkün olmadığına inanmamız istenmektedir. Bunu Yüce Allah da şu ayetiyle teyid etmektedir. "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır."[618]

2.1.1.24. İlim İle İlgili Gelen Rivayet

47. حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بن مَيْمُونٍ الْقَدَّاحُ، حَدَّثَنَا جَعْفَر بن مُحَمَّد الصَّادِقُ، عن ابن شِهَابٍ، عن عُبَيْدِ اللهِ بن عَبْدِ اللهِ، عن ابن عَبَّاس قَالَ: مَارَانِي رَجُلٌ مِنْ بني فَزَارَةَ فِي الرَّجُلِ الَّذِي اتَّبَعَهُ مُوسَى - رَضِيَ اللهُ عَنْه -فَقُلْتُ : هُوَ الْخَضِرُ-رَضِيَ اللهُ عَنْه -وقَالَ الْفَزَارِيُّ : هُوَ رَجُلٌ آخَرُ . فَمَرَّ بنا أبي بن كَعْبٍ قَالَ ابن عَبَّاس : فَدَعَوْتُهُ فَسَأَلْتُهُ : سَمِعْتَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَذْكُرُ الَّذِي تَبِعَهُ مُوسَى-رَضِيَ اللهُ عَنْه-؟ قَالَ : نَعَمْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ : بَيْنَمَا مُوسَى جَالِسٌ فِي مَلَإٍ مِنْ بني إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِاللهِ تَبَارَكَ وتَعَالَى مِنْكَ؟ قَالَ : مَا أَرَى . فَأَوْحَى اللهُ إِلَيْهِ : بَلَى عَبْدِي الْخَضِرُ .فَسَأَلَ السَّبِيلَ إِلَيْهِ فَجَعَلَ اللهُ تَبَارَكَ وتَعَالَى لَهُ الْحُوتَ آيَةً إِنْ افْتَقَدَهُ، وكَانَ مِنْ شَأْنِهِ مَا قَصَّ اللهُ تَبَارَكَ وتَعَالَى.

Bize > Muhammed b. Abbâd el-Mekkî tahdis etti. > Bize Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh (öl. 138/755) tahdis etti.[619] > Bize Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, > İbn Şihâb'dan

[618] Hâdîd 59/22.

[619] İsnâaşerîye'ye göre Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh Ca'fer es-Sâdık'ın çağdaşı ve yakın dostudur. Hayatı boyunca İsnâaşerîye inancından ayrılmamıştır. Kendisinin dâlalete ve guluvve düşmesi ve ardından irtidat etmesi bu yola girmeden önce rivayet ettiği hadislere gölge düşürmez denmiştir. Yani el-Kaddâh'ın hayatı iki ye ayrılacak olursa Dalâlet, Ğuluv ve İrtidatından önce rivayet ettiği hadisler ve

(öl.124/742) > Ubeydullah b. Abdullah'tan (öl.98/716) > İbn Abbas'tan tahdis etti. İbn Abbas dedi ki: Fezâreoğullarından bir adam benimle Musa'nın (r.a.) tabi olduğu adam (Hz. Hızır) hakkında tartıştı. Ben dedim ki: "O Hızır'dır (r.a.)." O adam (Fezâreoğullarından) dedi ki: "O başka biridir." O esnada Übey b. Kâ'b bize uğramıştı. İbn Abbas dedi ki: "Onu (Übey b. Ka'b'ı) çağırdım ve sordum: Sen Rasûlullah'tan (s.a.v.) Musa'nın (r.a.) tabi olduğu kişiyi zikrettiğini hiç işittin mi? Dedi ki: Evet, Rasûlullah'ı (s.a.v.) şöyle derken işitmiştim: Musa, Benî İsrail'in büyükleriyle otururken bir adam ona dedi ki "Senden daha âlim biri var mı" diye sordu. Musa: "Bilmiyorum" diye cevapladı. Bunun üzerine Allah ona "Evet, kulumuz Hızır vardır" diye (Musa'ya) vahyetti. Musa da onunla görüşmenin yolunu sordu. Allah onun için balığın kaybolmasını işaret kıldı. Bu Allah'ın anlattığı şey onun durumlarındandır.[620]

sonrasında rivayet ettiği hadisler diye ifade edilebilir. İsnâaşerî Şiîleri kendisine saygı göstermişlerdir. Vefat tarihiyle ilgili net bir bilgi elimizde mevcut değildir.

[620] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/68.

İsnad Şeması 24

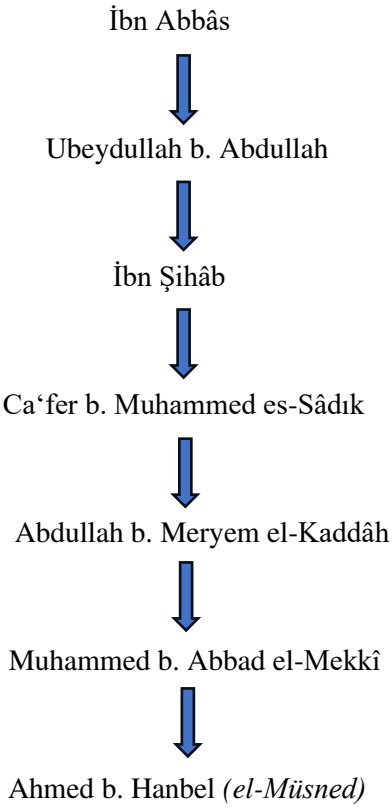

2.1.1.24.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet bize İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bu hadisle ilgili gelen tüm rivayetler Merfû‘ niteliğindedir. Sened'de bulunan Abdullah b. Meymun el-Kaddâh, İsmailiyyenin dayanmış olduğu batınî düşüncenin kurucusu ve geliştiricisi olarak bilinmektedir.[621] Ayrıca İbn Hacer ve Ebû Hatim er-Râzi kendisini Münkerü'l-Hadis diye tarif etmişlerdir.[622] Hatip el-Bağdadi de onu "leyse bişeyin" şeklinde vasıflandırmıştır.[623] Sened'de bulunan Ca‘fer es-Sâdık, rivayeti İbn Şihâb'dan (ez-Zûhrî) " عن " sigasıyla

[621] Fığlalı, "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh", I/117-118.
[622] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, II 87-93*.
[623] Gül, "Hadis İlminde Cerh Tadil Mertebeleri", 367-368.

almıştır. Kendisinden ise Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh "حَدَّثَنَا"sigasıyla tahdis etmiştir. Bu rivayetle ilgili bize toplamda 152 isnad ulaşmıştır. Bunların 16 tanesi Şevâhid konumundadır. Rivayetin istatistiklerini incelediğimizde %40.1'nin Sahih, %29.6'sının Hasen, %22.4'nün Zayıf, %7.9'nun Şedidü'd-da'f olduğu tespit edilmiştir.[624]

Hadis'in metin kısmını incelediğimizde, metnin Sahih liğayrihi olduğu görülecektir.[625] Kur'ân-ı Kerimde Hz. Musa ve Hızır arasında geçen olayın[626], İbn Abbas ile Fezâreoğullarından bir adam arasında bir tartışma konusu olduğu ve o esnada orada geçmekte olan Übey b. Ka'b'ın olayla ilgili Hz. Peygamber'den işittiği bilgiyi aktarmasıyla tartışmanın sonlanmış olmasıdır. Burada dikkat çeken husus şudur; konuyla ilgili Hz. Peygamber'den bir haber zikredilmesiyle birlikte tartışmanın sonlandırılmasıdır. Benzer bir rivayet'de müttefekün Aleyh olarak bize nakledilmiştir. Buhârî ve Müslimdeki rivayette tartışma, Sâid b. Cübeyr'in, "Ben İbn Abbas'a, Nevfe'l-Bekâlî, Hızır'ın arkadaşı olan Mûsa, İsrâîloğulları'nın Musa'sı değildir; o başka bir Musa'dır diye iddia ediyor diye söyledim"[627] şeklinde nakledilmiştir. Ancak yukarıdaki rivayette ise durum çok daha farklı bir yere evrilmektedir. Bu rivayeti önceki rivayetle birlikte değerlendirdiğimizde, tartışmaya dâhil olan şahısların değiştiğini görmekteyiz. İkinci rivayette tartışmaya dâhil olan şahıslardan biri olan Nevfel Bekâlî, İbn Abbas tarafından Allah'ın düşmanlarından biri olarak vasıflandırılıyor.[628] Ayrıca yukarıdaki ilk hadis metninde de görüldüğü üzere az önce zikrettiğimiz rivayetten daha mufassal bir tarzda Hz. Musa ve Hz. Hızır konusu tüm detaylarıyla ele alınmıştır.

2.1.1.25. Akîka İle İlgili Gelen Rivayet

48. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد، عن أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ : وزَنَتْ فَاطِمَةَ بنتُ رَسُولِ اللهِ ﷺ شَعَرَ حَسَنٍ، وحُسَيْنٍ، وزَيْنَب، وأُمِّ كُلْثُومٍ فَتَصَدَّقَتْ بِزِنَةِ ذَلِكَ فِضَّةً .

---

[624] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[625] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[626] Kehf, 18/60-61
[627] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Bâbü Ma Zekêre Fi Zehâbî Musâ (as) Fi'l-Bâhr-i İlâ Hıdır". (Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulumü'l-İnsaniyye, 1993), 3/1-40.
[628] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, III/1194,1246, 26,35,154.

Mâlik > Ca‘fer b. Muhammed’den > babasının şöyle dediğini nakletti: Hz. Peygamber kızı Fâtıma; Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm’ün saçlarının tartıp onların ağırlığı kadar gümüş sadaka verdi.[629]

İsnad Şeması 25

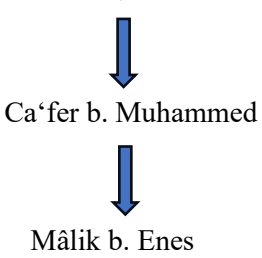

2.1.1.25.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayet Ca‘fer es-Sâdık’ın babası Muhammed el-Bâkır’dan bize “عن” sigasıyla gelmektedir. Kendisinden ise, Mâlik b. Enes yine aynı sigayla Ca‘fer es-Sâdık’tan tahdis etmiştir. Senette Muhammed el-Bâkır’dan sonra sahâbî râvîsi düşmüştür. Dolayısıyla rivayet münkatı‘ bir rivayet hüviyetindedir. Irakî’den gelen rivayet Merfû‘, diğer isnadlar ise Mevkûf olarak görülmektedir. Bu rivayet 4 farklı isnatla bize ulaşmıştır. Muvatta’da geçen iki rivayetin yanısıra Beyhakî’nin es-Sünenü’l Kübrası, Irakî’nin *et-Terhû’t-Teşrîb* adlı eserlerinde de bu rivayetler bulunmaktadır.[630]

Hadisin metnine gelince, hadisin metniyle ilgili İmam Mâlik, Akika kurbanıyla ilgili bir tatışmaya da dikkat çekmektedir. Medine’lilerin bu konuda ittifak ettiklerini belirtir ve der ki: “Akika vacip değil, müstehaptır. Etinden sahibi yiyebilir, ondan tasaddukta da bulunabilir. Ancak hayvanın kanından çocuğa sürülmez” demektedir.[631] Uygulamanın müslüman toplumlarda kısmen devam ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle çocuğun alnına kan sürmek şeklindeki bazı adetler bazı bölgelerde halen mevcut durumdadır. İmam Mâlik, bu konuda ayrıca şunları da ilave etmektedir: Bir kimse şayet

[629] Mâlik, *el-Muvatta‘*, “Akîka”, 2.
[630] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.
[631] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 355.

çocuğu için akika kurbanı kesecekse kız ve erkek için ayrı ayrı birer koyun kesmelidir. Ayrıca Akika'nın vacip olmadığını müstehap bir ibadet olduğunu belirtmektedir. Yine Akika'da dikkat edilmesi gereken diğer bir hususun da, kesilecek olan hayvanın tıpkı hedy ve kurban'a eşdeğer olması gerektiğidir. Yani bu hayvanın da kör, sakat ve hasta olmaması gerekir demektedir.[632] Yukarıdaki rivayette, hadisin metninde Hz. Peygamber'in, kızı Fatıma, Hasan ile Hüseyin'in, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm'ün isimleri zikredilirken; Aynı minvalde bu kez Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den gelen varyantta, sadece kızı Fatıma, Hasanla Hüseyin'in isimleri zikredilmiştir.[633] Ayrıca Hasan el-Basrî, Malik, Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve daha başkaları çocuğa isim verme konusunda demişler ki: Çocuk henüz dünyaya gelmeden de isim verilebilir. Ancak bunlara karşılık olarak, Muhammed b. Sirin, Katâde, Evza'i vb âlimler de demişler ki: Çocuk doğduğundaa azaları tam ise hemen o anda isim verilebilir. Ancak İbnü'l Münzir, çocuğa ad verme 7. günde olursa daha iyi olur demiştir.[634]

2.1.1.26. Zühd / Rekâik İle İlgili Gelen Rivayetler

49. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ: فَقَالَ لِي جَابِرٌ: يَا مُحَمَّدُ، مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِ الْكَبَائِرِ فَمَا لَهُ وَلِلشَّفَاعَةِ ؟

Bize > Muhammed b. Beşşâr tahdis etti. > dedi ki: Bize Ebû Davud et-Tayâlisî, > Muhammed b. Sâbit el-Bünânî'den > Ca'fer b. Muhammed'den > Babasından (Muhammed) > Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) tahdis etti. (o) dedi ki: Rasûlullah (a.s) şunu dedi: "Şefaatim ümmetimden büyük günah işleyen kimseleredir." Muhammed b. Ali dedi ki: Câbir (r.a) bana şöyle dedi: "Ey Muhammed! Büyük günah işlemeyen kimsenin şefaate ne ihtiyacı vardır?"[635]

[632] Ebû Dâvûd Edahî III/250; Nesai, *Akika* 40/4|; *Tirmizî* IV/231,625.
[633] Mâlik, *el-Muvatta', "*Akîka", 3.
[634] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[635] Tirmizî, "*Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik*", 11; İbn Mâce, "*Zühd*", 37.

İsnad Şeması 26

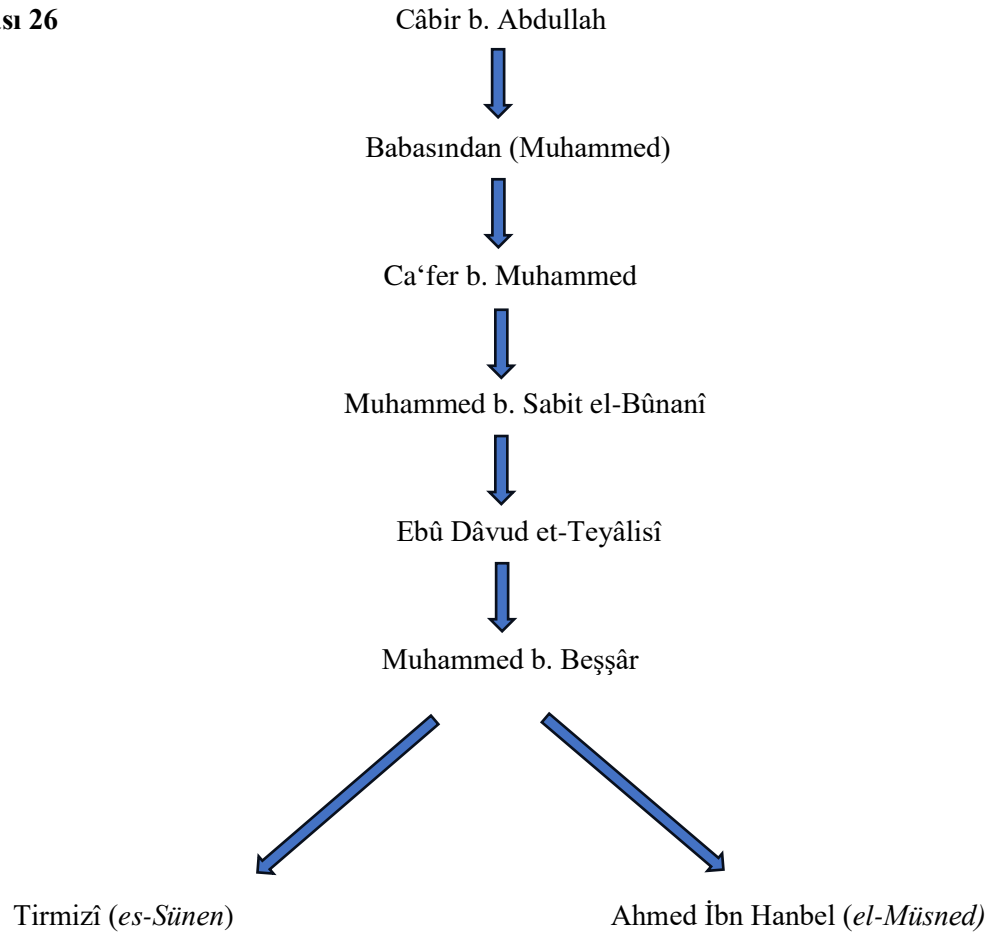

2.1.1.26.1. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Rivayeti Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Merfû‘ bir rivayettir. Hadisin senedinde bulunan Ca‘fer es-Sâdık rivayeti babası Muhammed el-Bâkır'dan عن sigasıyla tahdis etmiştir. Kendisinden ise, Muhammed b. Sâbit el-Bûnânî yine aynı sigayla tahdis etmiştir. "Senette ismi geçen Muhammed b. Beşşar (öl.252/866), sika ve hâfız bir râvî olarak kabul edilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzi onunla ilgili olarak sadûk tabirini kullanırken, el-Büstî ise, Ahmed b. Şuayb en-Nesâi ise onun salih ve rivayetlerinin alınmasında bir sorun olmadığını belirtmiştir."[636] Bu rivayetle ilgili olarak toplam 557 isnad gelmiştir. Bunlardan 366 tanesi şevâhid konumundadır. İsnadları tedkik ettiğimizde

[636] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl, II, 224-226.*

bunların %26.6'sı Sahih, %35.2'si Hasen, %29.3'ü Zayıf, %4.3'ü Şedidü'd-da'f, %4.5'i Müttehem bi'l-vad', %0.2'si ise Mevzu olarak değerlendirilmiştir.[637]

Hadisin metnine baktığımızda ise, metin Sahih liğayrihi olarak kabul edilmiştir.[638] Hz. Peygamber'in, Şefaatim[639] ümmetimden büyük günah işleyen kimseleredir deyince, Câbir (r.a) mantıksal bir akıl yürütme yaparak, madem öyle, büyük günah işlemeyenlerin şefaate ihtiyaçlarının olmayabileceğini dile getirmiştir. Bu rivayeti değerlendirdiğimizde, cehenneme girmiş ancak şirk günahını işlememiş sadece büyük günah işlemiş şahıslar kasdedilmektedir denebilir. Bu şefaat durumu, mahşerden ziyade, zikredilen şahısların cehenneme girmelerinden sonra gerçekleşecek bir durumdur. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Ve ondan başkalarına tapanlar, şefaate nail olmazlar, ancak gerçeğe tanık olanlar müstesna ve onlar, gerçeği bilirler"[640] buyrulmuştur. Bilinmektedir ki Yüce Allah ile kendi arasına mesafe koyanlar sadece müşriklerdir. Onlar Hz. Peygamber'in şefaatinden yaralanmayacaklardır. Aynı zamanda Cennette bulunan akrabalarıyla da görüştürülmeyeceklerdir.

50. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بن مَسلَمَة بن قَعْنَب، حَدَّثَنَا سُلَيْمَان، يعني ابن بِلَال، عن جَعْفَر، عن أَبِيهِ، عن جَابِرِ بن عَبْدِ اللَّه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِالسُّوقِ، دَاخِلًا مِنْ بَعْضِ الْعَالِيَة، والنَّاسُ كَنَفَتَهُ، فَمَرَّ بِجَدْيٍ أَسَكَّ مَيِّتٍ فَتَنَاوَلَهُ، فَأَخَذَ بِأُذُنِهِ، ثم قَالَ: أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنَّ هَذَا لَهُ بِدِرْهَمٍ؟ فَقَالَوا: مَا نُحِبُّ أَنَّهُ لَنَا بِشَيْءٍ، ومَا نَصْنَعُ بِهِ .قَالَ: أَتُحِبُّونَ أَنَّهُ لَكُمْ؟ قَالَوا: واللَّهِ لَوْ كَانَ حَيًّا كَانَ عَيْبًا فِيهِ، لِأَنَّهُ أَسَكُّ، فَكَيْفَ وهُوَ مَيِّتٌ. فَقَالَ: فَوَ اللَّهِ لَلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ هَذَا عَلَيْكُمْ .

---

[637] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[638] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".

[639] Şefaat konusu daha önceden pekçok müellif tarafından ele alınmış ve geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bazı örnekler için bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî Mâtürîdî,, Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevḥîd* (Ankara, 2003), 579-590.; Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî Âcurrî, *eş-Şerîʿa*, çev. M. Hâmid el-Fıkī (Beyrut/Lübnan, 1983), 338-352. Kur'ân'a göre şefaat adlı çalışmanın ilk dört bölümünde Kurân'da şefaatin bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. 5. Bölümde ise lehte ve aleyhte birkısım hadis rivayetleri incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuç kısmında rivayetlerin önemli bir kısmının Hz. Peygamber'in sözü olmaktan ziyade ona dayandırılan rivayetler olarak söz edilmekte ve bunun üzerine yazar düşüncesini şefaate yönelik olumsuz olarak neticelendirmektedir.; Mehmet Durmuş, *Kur'ân'a Göre Şefaat Mehmet* (Ankara: Anlam Yayınları, 2010), 253-337. Hâlbuki şefaatle ilgili lehte ve aleyhte ayet ve hadisler olsa bile bunlar genel bir değerlendirmeye taabi tututlduğunda Kur'ân'ın ilgili âyetlerinin üslûbundan ve sahîh rivayetlerden yola çıkılacak olursa, âhirette şefaat mümkün olmakla birlikte bunun son derece sınırlı tutulacağı ve insanların şefaate bel bağlamadan, kendi kurtuluşları için yine kendilerinin çaba göstermesi gerektiği anlaşılmalıdır.

[640] Zuhruf: 43/86.

*** حَدَّثَنِي مُحَمَّد بن الْمُثَنَّى الْعَنَزِيُّ، وَإِبْرَاهِيم بن مُحَمَّد بن عَرْعَرَةَ السَّامِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، يَعْنِيَانِ الثَّقَفِيَّ، عن جَعْفَر، عن أَبِيهِ، عن جَابِر، عن النَّبِيِّ ﷺ بِمِثْلِهِ. غَيْرَ أَنَّ فِي حَدِيثِ الثَّقَفِيَّ: فَلَوْ كَانَ حَيًّا كَانَ هَذَا السَّكَكُ بِهِ عَيْبًا.

Bize > Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb tahdis etti > Bize Süleyman yani İbn Bilâl > Ca'fer'den > babasından > Câbir b. Abdullah'tan tahdis etti: Rasûlullah (s.a.v.) kırsal köylerden birinden şehre girerken pazara uğradı, (o esnada) halk etrafına toplandı. Derken küçük kulaklı ölü bir oğlağın yanından geçti. Onu eline alarak kulağından tuttu. Sonra "Hanginiz bunun bir dirheme kendinin olmasını ister" dedi. Bunun üzerine ashâb "biz onun birşey karşılığında bizim olmasını istemeyiz zira o ne işimize yarar ki" dediler. Rasûlullah (s.a.v.), "Bunun sizin olmasını diler misiniz" diye sordu. Ashâb "vallahi diri olsa dahi kusuru vardır. Çünkü kulakları küçüktür, ölmüş olduğu halde onu ne yapalım" dediler. Bunun üzerine Vallahi Allah nezdinde dünya sizin indinizde şu hayvandan daha kıymetsizdir" buyurdu. Diğer bir rivayette, Bana > Muhammed b. Müsennâ el-Anzî ile İbrahim b. Muhammed b. Ararate es-Sâmî tahdis ettiler. (o ikisi) dediler ki > Bize Abdülvehhâb yani es-Sekafî, > Ca'fer'den > babasından > Câbir'den > Peygamber'den (s.a.v), bu hadisin mislini tahdis etti. Fakat es-Sekafî'nin hadisinde "diri olsaydı bu kulak küçüklüğü onda kusur sayılırdı" cümlesi vardı.[641]

[641] Ebû Dâvûd, "*Tahâret*", 72; Müslim, "*Zühd*", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/194-195.

İsnad Şeması 26.1

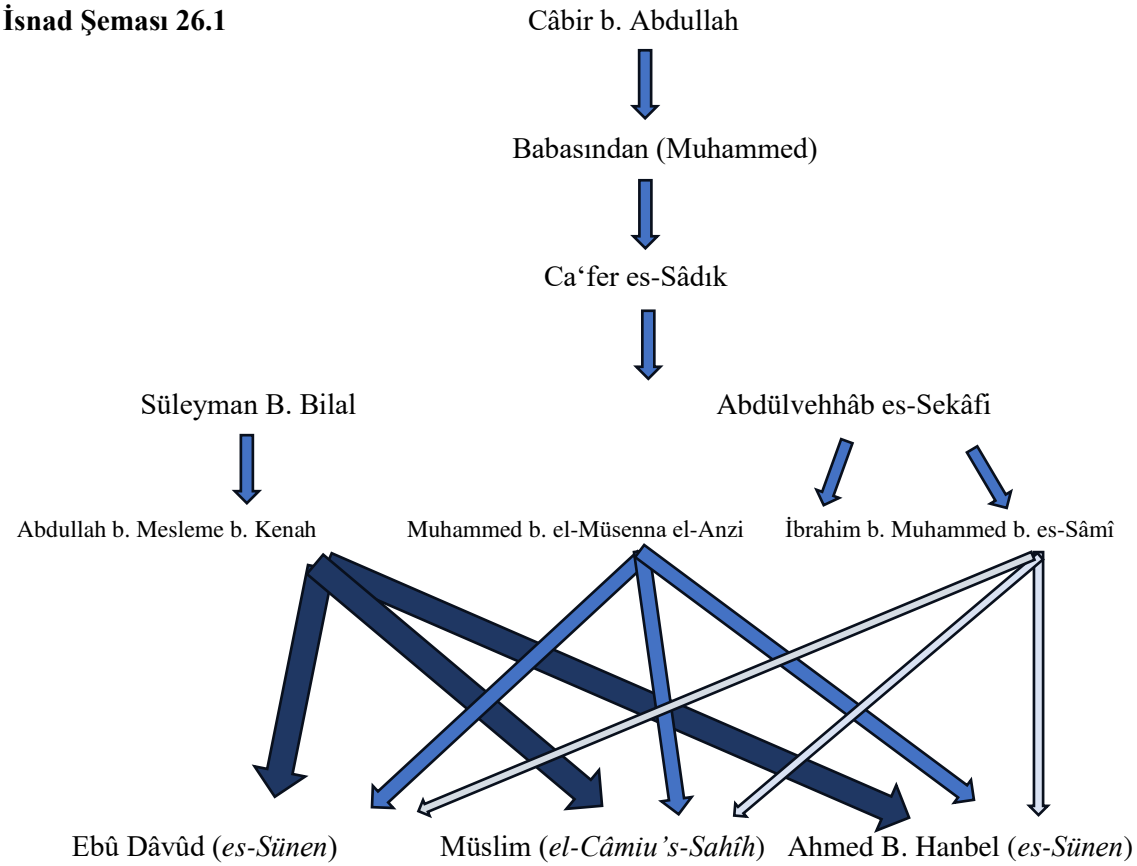

2.1.2.26.2. Sened ve Metin Değerlendirilmesi

Bu rivayet iki farklı isnatla bize nakledilmiş olup Câbir b. Abdullah’da birleşmektedir. İlk Sened’de Ca‘fer es-Sâdık babasından عن sigasıyla hadisi tahdis ederken; Kendisinden de Süleyman b. Bilal yine aynı sigayla rivayeti nakletmiştir. İkinci senede baktığımızda ise, Ca‘fer es-Sâdık rivayeti babasından عن sigasıyla alırken, kendisinden ise, es-Sekafî yine aynı sigayla tahdis etmiştir. Bu rivayetlerin tüm isnadları Merfû‘ olarak bize kadar gelmiştir. Ayrıca bu rivayetin isnadlarını incelediğimizde, 109 isnadının olduğunu görmekteyiz. Bunlardan 80 tanesi şevâhid olarak bize nakledilmiştir. İsnadların istatistiklerine baktığımızda %16.5’nin Sahih, %33.’nün Hasen, %46.8’nin Zayıf, %3.7’nin ise Şedidü’d-da‘f olduğu belirlenmiştir.[642]

[642] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

Hadis metnine baktığımızda ise, metnin Sahih liğayriği olduğu görülecektir.[643] Hz. Peygamber'in ashâbının dünyaya olan muhabbetini engellemek için bir örnek üzerinden kendilerine mesaj verilmiştir. Bu rivayete göre dünyanın, Yüce Allah'ın yanında kusurlu bir oğlak ölüsü kadar bile herhangi bir kıymetinin olmadığı anlaşılmaktadır.[644] Bundan dolayıdır ki, Yüce Allah dünya nimetlerini ayırım yapmaksızın kâfir-mü'min çalışan her kuluna çalıştığının karşılığını vermektedir. Yani bu dünyada kim fazla çalışır ve adetullah dediğimiz Yüce Allah'ın koymuş olduğu kanun ve kurallara uyarsa daha fazla dünya nimet elde edebilir. Ancak âhiret nimetlerine gelince o böyle değildir. Onların Allah indinde özel bir kıymeti vardır. Binâenaleyh bu nimetleri hassaten mü'minlere ve rızâsını kazanan kullarına ihsan edecektir.

2.2.3. Ca'fer es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü ve Değerlendirilmesi

Tablo 1: Ca'er es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü

Kitap İsimleri	Hadis Sayısı
Buhârî	**Buhârî Ca'fer es-Sâdık'tan "es-Sahîh" adlı eserine herhangi bir rivayet almamıştır.**
Müslim	**13**
Ebû Dâvûd	**6**
Tirmizî	**28**
Nesâi	**43**
İbn Mâce	**19**
Dârımî	**7**
Muvatta	**14**
Ahmed b. Hanbel	**73**
Toplam:	**203**

Tabloda görüldüğü üzere Buhârî dışında Kütüb-i Sitte'nin tüm müellifleri Ca'fer es-Sâdık'tan hadis tahric etmişlerdir. Buhârî ise kendi *es-Sahîh* adlı eserine Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet almamış olsa da diğer kitaplarına Ca'fer es-Sâdık'tan birçok hadis tahric

[643] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[644] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Darû İbn Kesîr, ts.), 4/150.

etmiştir.[645] Kendi *es-Sahîh*'ine almamasının sebeplerini başka bir başlık altında zikrettiğimizden dolayı burada bu kadarla yetiniyoruz. Yine yukarıdaki tabloya göre, Ahmed b. Hanbel'in tahric ettiği rivayetler diğer tüm Kütüb-i Tis'a müelliflerin rivayetlerinin yaklaşık 1/3'üne den gelmektedir. Bu da Ahmed b. Hanbel tarafından Ca'fer es-Sâdıktan gelen rivayetlerin ne denli önemsendiği yönüyle önem arz etmektedir. Araştırmamıza göre Kütüb-i Tis'a müellifleri içerisinde en az rivayet Ebû Dâvûd'tan gelmiştir. Ebû Dâvûd'tan gelen rivayetlerin az olmasının nedenlerini incelediğimizde, kendisinin ortaya koyduğu kriterlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.[646]

2.2.4. Ca'fer es-Sâdık Rivayetlerinin İçerdiği Konulara Göre Hadis Sayıları

Kütüb-i Tis'a da Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri ameli ve itikadi pek çok konuyu kapsamaktadır. Ca'fer es-Sâdık yaşadığı dönem itibariyle halkın sorunlarıyla da ilgilenmiş ve bu minvalde pek çok rivayet nakletmiş birçok fetva vermiştir. Rivayetlerin yoğun bir şekilde geçtiği konuların başında Kitabü'l-Hac ve'l-Umre 23 rivayetle ilk sırayı teşkil ederken, ikinci sırada ise Kitabü's-Salât 15 rivayet içermektedir.

[645] Örnek rivayetler için bkz Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsaṭ* (Halep / Kahire: Dârü'l-Vâî /Mektebetû Dârü't-Tûrâs, 1397), I/75, 100, 210, 274.;Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir* (Beyrut: el-Mütemeyyîz Li't-Tabâati Ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1440), 1/39,550, 604.

[646] Ebû Dâvûd'un Hadis Kriterleri: Ebû Dâvûd es-Sünen'de kendisine göre hadislerin en sahihlerini bir araya tolamıştır. Fakat bir rivayet iki farklı senedle ve sahih olarak nakledilmişse, bir tarafta isnadı diğerinde ise ravinin hıfzı kuvvetliyse, o zaman hıfzı kuvvetli olanı tercih etmiştir. Bir hadisin farklı rivayetlerinde çok önemli bilgiler varsa o rivayetleri mümkün oldukça farklı senedlerle zikreteye çalışmıştır. Hadisleri genellikle kısaltmaya çalışmış, hadislerin uzun versiyonlu olanlarını ise sadece konuyla ilgili kısmını almıştır. Son olarak muhaddislerin terkinde ittifak ettiği râvilerin rivayetlerine ise yer vermemiştir. Fıkıh âlimlerinin delil olarak kullandığı bazı zayıf hadisleri o hadislerin kusurlarını da yani zayıflık sebeplerini de zikretmek suretiyle es-Sünen adlı eserine almıştır. Muhammed b. İshâk İbn Mende, *Şurûtü'l-Eimme* (Riyad: Dârü'l-Müslim, 1995), 71-74. Ayrıca Bkz. Yıldırım, "*Kütüb-i Sitte Musanniflerinin Hadis Kabul Şartları", 98-99.*

Tablo 2: Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin İçerdiği Konulara Göre Hadis Sayıları

Bölümler	Hadis Sayıları
Kitâbü’l-İman	**3**
Kitâbü’l-Vüdu’	**12**
Kitâbü’t-Tahâret	**7**
Kitâbü’l-Ğusl	**14**
Kitâbü’s-Salât	**19**
Kitâbü’l-Cum‘a	**11**
Kitâbü’l-Cenâiz	**6**
Kitâbü’z-Zekât	**7**
Kitabü’s-Sâvm	**9**
Kitabü’l-Hac ve’l-Umre	**32**
Kitâbu’l-Udhiyye	**12**
Kitâbü’c- Cihâd	**6**
Kitâbü’l-Karz (Borç)	**4**
Kitâbü’n-Nikah	**2**
Kitâbü’ş-Şevâhid	**2**
Kitâbü’l-libâs	**5**
Kitâbü’l-Menâkib	**8**
Kitâbü’l-Ümemi’s-Sâbika	**3**
Kitabü’l-İ’tisam Bi’l-Kitab ve’s-Sünne	**3**
Muhtelif Konular	**38**
Toplam	**203**

Kütüb-i Tis‘a rivayetleri içerisinde ilk beş sırada Hac ve Umre, Namaz, Cum‘a, Menkıbeler ve abdest ile ilgili rivayetler gelmiştir. Bu rivayetlerden yola çıkarak Ca‘fer es-Sâdık’ın yaşamış olduğu dönemin meşguliyet alanlarının daha ziyade ibadet temelli olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Çünkü Namaz, Hac ve Umre ile ilgili gelen rivayetlerin oranı %25 civarındadır. Cum‘a ile ilgili rivayetleri bu orana dâhil ettiğimiz de ise bu kez ibadetlerle ilgili rivayetlerin diğer tüm rivayetlere oranı %35 civarında olmaktadır. Bunların ardından ise Menkıbe ile ilgili rivayetler gelmektedir. Yine bu

tabloya göre, İslam'ın temel bir kısım konularıyla ilgili rivayetler diğerlerine oranla düşük düzeyde kaldığını söyleyebiliriz.

2.2.5. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetlerinin Genel Değerlendirmesi

Ehl-i Sünnetteki temel hadis eserlerini incelediğimizde Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh'i* hariç Ca'fer es-Sâdık'tan gelen yaklaşık 203 rivayet bulunduğunu daha önceden de belirtmiştik. Bu rivayetlerin mükerrer olanları çıkarıldığında kalan rivayet sayısı 50 olmaktadır. Bu 203 rivayet incelendiğinde, bu rivayetlerin 138 tanesinin konusunun ahkama dair hadisler olduğu, geriye kalan rivayetlerin ise Kader, Menâkib, Libâs, Zühd, Kıyamet vb. konularda geldiği görülecektir.

Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerin çoğunluğunun ahkâma dair rivayetler olması onun muhaddis-fakîh bir râvî olduğuna işaret etmektedir. Kütüb-i Tis'a'da ondan gelen 203 rivayet incelendiğinde bunların 73 tanesi, Babası (Muhammed) > Câbir tarikiyle gelen uzun Hac rivayeti ve onun taktî'leri olduğu görülecektir. Bu rivayetin tamamını *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Dârimî zikrederken, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin bu rivayeti ihtisar ederek çeşitli bablarda zikrettikleri görülmektedir.

Rivayetlerinin çoğunu babasından rivayette bulunan Ca'fer es-Sâdık, bu nedenden dolayı tenkid edilmiştir.[647] Kütüb-i Tis'a'da nakledilen 203 rivayetten 192 tanesi kendisinin sadece babasından naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır. Diğer 11 rivayet ise Ca'fer'in hocaları Muhammed İbnü'l-Münkedir (öl. 131/748), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan (öl. 114/732) gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlerin 137 tanesinin senedi, "Ca'fer > Babası > Câbir b. Abdullah > Hz. Peygamber" şeklinde bize nakledilmiştir.

[647] Zehebî, *Siyer*, 6/257.

Ca‘fer es-Sâdık’ın, Kütüb-i Tis‘a’daki rivayetlerinin sîgaları incelendiğinde onun en çok kullandığı sîgaların; “ حَدَّثَنِي/حَدَّثَنَا/أَخْبَرَنَا ” ve “عن” sîgaları olduğu görülecektir. Ayrıca onun babasından işittiğini ifade eden “سَمِعْتُ, أبآه , يحدث , عن أَبِيهِ , سمعآه” sigaları kullanılmıştır. Kullandığı bu sigalardan hareketle onun rivâyetlerini çoğunlukla semâ yoluyla aldığını söylemek mümkündür. Ca‘fer es-Sâdık’ın öğrencilerine gelince ondan; “عن”, “حَدَّثَنَا”, “أَنْبَأَنَا”, “سَمِعْتُ” ve “ أَخْبَرَنِي/ أَخْبَرَنَا ” sîgaları ile öğrencileri ondan rivayette bulunmuştur.

Ca‘fer es-Sâdık’ın Kütüb-i Tis‘a’da bulunan 203 rivayetinden; Müslim’in *Sahîh’inde* yer alan 13 rivayetin tamamı merfû‘ ve sahîhtir. Ebû Dâvûd’un es-*Sünen’inde* bulunan 6 rivayetin hepsi merfû‘ olup bunların da 5 tanesi sahîh, 1’i zayıf hadis konumundadır. Tirmizî’nin *es-Sünen’inde* zikredilen 28 rivayetin 23’ü merfû‘, 3’ü mevkûf, 1’i maktûdur. Bunların da 22’si sahîh, 3’ü zayıf, 3 ise, hasen rivayettir. *es-Sünen-i İbn Mâce’de* rivayet edilen 19 hadisin hepsi merfû olup, 2’si zayıf, 17’si sahîh rivayet olarak bize gelmiştir. *Sünen-i Nesâî*’de zikredilen 43 rivayetin tamamı merfû ve sahîh rivayetten oluşmaktadır. Dârimî’nin *Müsned’ine* baktığımızda burada bulunan 7 rivayetten 5’i merfû, 2’ü ise maktû hadistir. Bunların da 5’i sahîh, 2 tanesi ise zayıf hadis konumdadır. Mâlik’in *el-Muvatta‘*ında rivayet edilen 14 hadisin 9’u merfû, 5’i mevkûf rivayettir. Bu rivayetlerin 4’ü sahîh, 3’ü mürsel 7’si münkatı‘dır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned’inde* nakledilen 73 rivayetin tamamı merfû olup, 3’ü zayıf, 43’ü sahîh hadis 27 rivayet ise hasen hadis konumundadır. Kütüb-i Tis’da Ca‘fer es-Sâdık’tan bize nakledilen 203 rivayetten yalnızca 11’nin zayıf olması onun içinde bulunduğu senet zincirlerinin ne denli güvenilir olduğunu ve kendisinin de bu minvalde sağlam ve sika bir ravi olduğunun göstergeleridir.

2.2.6. Kütüb-i Tis'a Dışındaki Kaynaklarında Yer Alan Rivayetleri

Aşağıdaki tabloda *Kütüb-i Tis’a* dışındaki eserlerden Musannef, Sünen, Müsned ve Müstağrec türü kitaplar ve o kitaplarda Ca‘fer es-Sâdık’tan geldiği tespit edilen rivayetlerin sayısı alınmıştır.

Tablo 3: Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Eser Adları ve Rivayet Sayısı Şematik Görünümü

Bölümler	Hadis Sayısı
et-Târihü'l-Kebîr / Evsât	28
Abdürrezzak (Musannef)	66
Taberâni Mu'cemü'l-Kebîr/ Evsât/ Sağir	251/ 77/ 24
Dârekutnî (es-Sünen)	121
İbn Ebî Şeybe (Musannaf)	20
Beyhakî (es-Sünenü'l-Kübrâ)	501
Hattâbî (Meâlimü's-Sünen)	4
Saîd b. Mansûr (Sünen)	8
İshak b. Râhûye (Müsned)	5
Hatîp el-Bağdâdî (Tarihü'l-Bağdâd)	108
Kudâî (Müsnedü'ş-Şihâb)	11
Şafiî (Müsned)	39
Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (Müsned-u Ebû Ya'lâ)	12
İbn Abdülber en-Nemerî (et-Temhîd)	77
Abn Adî (el-Kâmil fi'Duafa ve'Rical)	32
İbn Hibbân (Sahih-i İbn Hibban/ es-Sikât)	20 /14
İbn Hûzeyme (es-Sahih)	35
Ebû Avâne el İsferâyînî (Müstağrec Ebû Avâne)	47
Haris el Muhâsebî (Müsnedü'l-Hâris)	4
Tahâvî (Meʿâni'l-Âṣâr)	16
Toplam	1528

Ca‘fer es-Sâdık'ın *Kütüb-i Tis'a* dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis rivayetleri yaklaşık 1528 civarındadır. Bu rivayetlerin de mütâbi' ve şâhidlerini düşündüğümüzde sayı 1000'lere baliğ olmaktadır.[648]

[648] Örnek rivayetler için bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Haydarabad: Darû'l-Meârîf, 1966), 2/639.; Muhammed b. Ahmet Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1405), 13/443, 11/9, 8/296, 6/404, 14/81.; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribu't· Tehzib*, ts., 3/324.; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibban, *es-Sikât* (Haydarabad, 1403), VII/632.

Yine bu tabloya göre rivayetlerin yaklaşık %56'ı, Taberânî ve Beyhakî'den bize nakledilmiştir. En fazla rivayet Beyhakî'den gelirken, en az rivayet ise, Hattâbî ve Harîs el-Muhâsîbiden gelmiştir. Bu da *Kütüb-i Tis'a* bağlamında düşünüldüğünde Ca'fer es-Sâdık'ın tüm rivayetlerinin yaklaşık %15'nin Kütüb-i Tis'a'da geçtiğini, geriye kalan rivayetlerin yaklaşık %85'lik dilimi ise *Kütüb-i Tis'a* dışında bulunan hadis kaynaklarında geçtiğini söyleyebiliriz. *Kütüb-i Tis'a* dışında geçen rivayetler çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere elektronik çalışmalardan elde edilmiştir. Bunların bir kısmı imkanlar ölçüsünde matbu olan çalışmalardan da karşılaştırma yapılmak suretiyle güvenirlik tescillenmeye çalışılmıştır.

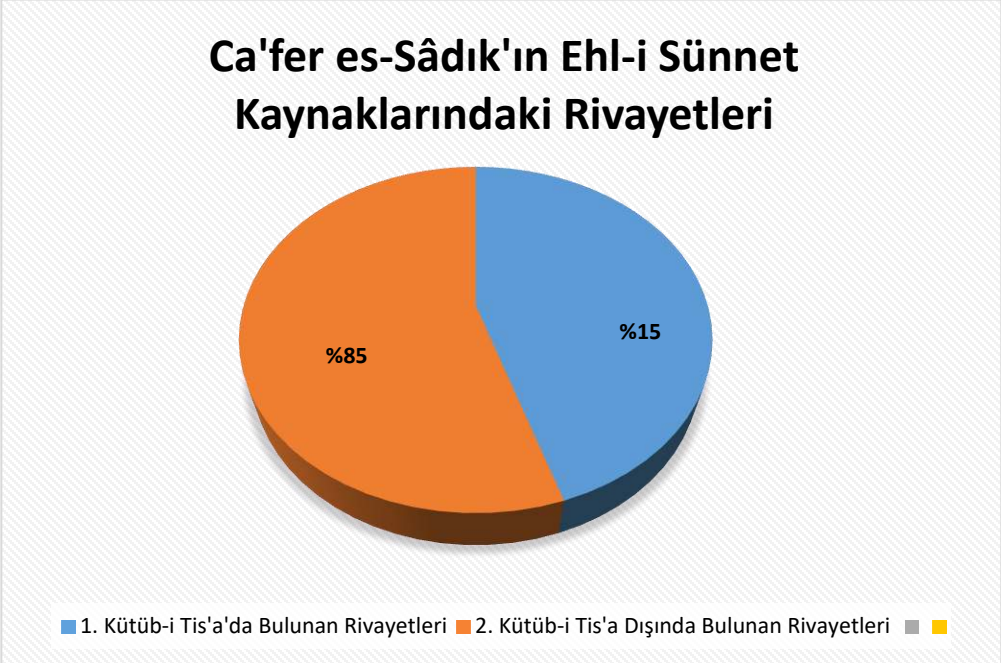

Şekil 4: Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Sünnet Kaynaklarındaki Rivayetleri

Bu rivayetler tespit edilirken rivayetlerin şâhîd ve mütâbî'leri de tarafımızdan tespit edilmişti. Şâhid ve Mütâbî'lerle Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen rivayetlerinin yüzlerce olduğunu söyleyebiliriz. Ancak konu fazla uzamasın diye zikredilen rivayetlerin şâhid ve mütâbî'lerini buraya almayı uygun görmedik.

Tablo 4: Ca'fer es-Sâdık'ın *Kütüb-i Tis'a* Dışındaki Rivayetlerinin İçerdiği Konulara Göre Hadis Sayıları

Bölümler	Hadis Sayıları
Kitâbü'l-İlim	**29**
Kitâbü'l- Vudu'	**24**
Kitâbü'l-Ğüsl	**35**
Kitâbü's-Salât	**89**
Kitâbü'l-Ezan	**18**
Kitâbü'l-İdeyn ve'İstiska	**25**
Kitâbü'l-Cenâiz	**48**
Kitâbü'z-Zekât	**95**
Kitâbü's-Sâvm	**54**
Hac ve Umre	**104**
Kitabü'l-Cihad	**59**
Borç	**21**
Köleleri Azad etme	**17**
Kitâbü'n-Nikah	**68**
Kitâbü'r-Rida'	**37**
Kitâbü't-Talâk	**75**
Kitâbü'z-Zira'a	**22**
Kitâbü'l-Et'ime	**43**

Kitâbü'ş-Şevâhîd	**53**
Kitâbü'l-Vesâyâ ve'l-Ferâiz	**78**
Hadler	**49**
Diyetler	**31**
Kitâbü's-Sefer	**27**
Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik	**68**
Kitâbü'l-Libas	**24**
Kitâbü'l-Menâkib	**34**
Kitâbü'ş-Şi'r ve'Terâcim	**35**
Kitâbü'l-Fîten	**17**
Kitâbü'l-Ezkâr	**18**
Kitâbü'd-Daʿavât	**34**
Kitâbü'l-Edeb	**103**
Kitâb-u Ümemü's-Sâbikâ	**25**
Kitâbü't-Tefsir	**70**
Toplam	**1528**

Kütüb-i Tis'a dışında Ca'fer es-Sâdık, birçok hadisin isnadında bir râvî olarak bulunmuştur. Birçok müellif ondan gelen rivayetleri eserlerinin farklı bölümlerinde ele almıştır. Tezin giriş kısmında hangi müellif ve yazarın kendisinden ne şekilde söz ettiğiyle ilgili eser tanıtımını yapmıştık. Zikredilen yere bakıldığında Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerin birçoğunun hemen hemen hayatın her alanıyla ilgili olduğu görülecektir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde görülecektir ki, Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetler en çok, Hac ve Umre, Edep, Namaz, Zekat, Tefsir gibi konulardan oluşurken, en az rivayetler ise; ilim, zikir (dua), ezan, ftne ve köleleri azad etme gibi konulardan gelmiştir. Özellikle Hac ve Umre ile Edeb konularından çokça hadis geldiği görülmektedir. Bu da o dönemdeki insanların davranışlarının islâmî edeb ve âdâb

çerçevesinde şekillenmesi ve Hac ve Umre'ye olan rağbet şeklinde yorumlanabilir.[649] Oran itibariyle Hac ve Umre ile Edeb konularının tüm rivayetlere olan oranı yaklaşık %14 civarındadır. Bu da Kütüb-i Tis'a dışından Ca'fer es-Sâdık'tan gelen toplam hadislerin yaklaşık 1/6 anlamına gelmektedir ki oldukça yüksek bir orandır. Buna karşılık en az rivayetler zikir ve dualar, köleleri azad etme ve fiten konularından geldiği söylenebilir.

2.2.6.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Tis'a Dışındaki Rivayetlerinin Genel Değerlendirilmesi

Kütüb-i Tis'a dışında, Ca'fer es-Sâdık'tan 1528 civarında rivayet geldiğini daha önceden söylemiştik. Mütâbî' ve Şâhidleriyle birlikte bu sayı çok daha fazla olmaktadır. Ehl-i Sünnet'te *Kütüb-i Tis'a* dışında gelen rivayetlerin, Şîa'ya göre azlığının temel iki nedeni vardır. Birincisi, Ehl-i Sünnet'in hadis ulemâ'sının hadisleri kendi kitaplarına alırlarken veya almış oldukları hadisleri bir başkasına aktarırlarken göstermiş oldukları titizlikten ve kendilerine göre birtakım kıstaslar belirlemelerinden kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle Ehl-i Sünnet kaynaklarında Şiâ'ya oranla Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetlerinin azlığı müelliflerin pek çoğunun kendi eserlerine bir rivayeti alırlarken ortaya koydukları yöntem ve metottan kaynaklı olduğu da söylenebilir. İkincisi ise, Şîa, Sünnet'i sadece Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere münhasır kılmamaktadır. Kendilerine göre masum on iki imamdan gelen rivayetleri de bu kapsamda değerlendirdiklerinden dolayı onlardaki rivayet sayısı oldukça artmaktadır.

[649]Kur'ân-ı Kerimde peygamberlerden gelen menkıbeler için Üsve-i Hasene ifadesi kullanılır. Örneğin, Yüce Allah Hz. Peygamber için onda sizin için güzel bir örnek (Üsve-i Hasene) vardır. Ahzâp 33/73 denmiştir. Ayrıca Hz. İbrahim ve beraberindekiler için de benzer bir ifade kullanılmıştır. Mümtehine 60/13.

2.2. ŞİÎ HADİS KAYNAKLARINDA CA‘FER ES-SÂDIK’TAN GELEN RİVAYETLER VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. Ca‘fer es-Sâdık’ın Şîa Hadis (Kütüb-i Erbaa) Kaynaklarındaki Rivayetleri

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Şîa’da on iki imam içerisinde en fazla rivayet Ca‘fer es-Sâdık’tan geldiğini görmekteyiz. Şîa hadis kitapları içerisinde seçkin bir konuma sahip olan Kütüb-i Erbaa’da[650] Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetleri yoğun bir şekilde geçmektedir. Kütüb-i Erbaa da bulunan rivayetlerin yaklaşık %65’i Ca‘fer es-Sâdık’tan geldiği söylenebilir.[651]

2.2.1.1. Ca‘fer es-Sâdık Rivayetlerinin Geçtiği Temel Kaynaklar ve Rivayet Sayıları

Şîa âlimleri Sünneti tarif ederlerken, Hz. Peygamber ile on iki imamın söz fiil ve takrirleri şeklinde tanımlayarak hadislerin ilk asırdan itibaren yazılmaya başlandığını ifade etmişlerdir.[652] Hatta hadis yazma işini de Hz. Ali’den başlatıp Ca‘fer es-Sâdık ve sonrasında on birinci İmam Hasan el-Askeriye kadar götürmüşlerdir. Bu yazılanlar sonucunda birçok hadis koleksiyonu meydana geldiği bilinmektedir.[653]

---

[650] Kütüb-i Erbaa, Küleynî’nin *el-Kâfî*, Şeyh Sadûk’un Men lâ yaḥḍuruhü’l-faḳīh ve Ebû Ca‘fer et-Tûsî’nin *Tehẕîbü’l-Aḥkâm* ile *el-İstibṣâr* adlı hadis koleksiyonlarından oluşmaktadır. İlki IV. (X.) yüzyılın ilk çeyreğinde, diğerleri Abbâsî Devleti içinde şiî bir hânedan olan Büveyhîler döneminde telif edilen bu eserler başlangıçta siyasî otoritenin de desteğiyle meşhur olmuş, muhtemelen VI. (XII.) yüzyıldan itibaren Kütüb-i Erbaa (veya yalnız el-Erbaa) diye anılmaya başlanmıştır. Bu tabir, muhtemelen Ehl-i Sünnet hadisçilerinin daha önce tamamlamış oldukları Kütüb-i Sitte’ye alternatif bir isim olarak düşünülmüştür.

[651] Bunu tezimizin birinci bölümünde tablolar üzerinde gösterdiğimizden dolayı burada tekrar etmeyi uygun görmedik.

[652] Haydar Hubbullâh, *Naẓariyyeti’s-Sunne fī’l-Fikri’l-İmāmiyyi’ş-Şī‘ī* (Beyrut: Mu’essesetu’l-İntişāri’l-ʿArabī, 2006),40-41.; Ayrıca bkz. Hubbullah, *Ḥucciyetu’s-Sunne fī’l-Fikri’l-İslāmī* (Beyrut: Mụessesetu’İntişāri’l-ʿArabī, 2011).

[653] Şîa'da hadis yazmanın ne zaman başladığıyla ilgili elimizde net bir veri bulunmamakla birlikte bu yazma işini Sıffin savaşı, Hz. Ali, Hz. Osman Hatta Hz. Peygamber döneminden başladığını söyleyenler bile olmuştur. Yazma işinin sona ermesi ise, Küleynî’nin el-Kâfî adlı eserinin Şîa’lar arasında otorite kazanması ile birlikte artık birleştirici unsur imam olmaktan çıkmış yerini yazılı eserler almaya başlamıştır denebilir. Geniş açıklamalar için bkz.; Yusuf Suiçmez, *Şîa Hadis Tarihi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 159.

Kütüb-i Erbaa, Küleynî'nin *el-Kâfî*, Şeyh *Sadûk'un Men lâ yaḥḍuruhü'l-faḳîh* ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-Aḥkâm* ile *el-İstibṣâr* adlı eserleri bu koleksiyonların en önemlileridir. Bu eserlerin ilki *Küleynî'nin el-Kâfî* adlı eseridir. Bu eser her alanda ve herkesin rahat bir şekilde istifade edebileceği bir eser olarak telif edildiğinden dolayı *el-Kâfî* diye isimlendirilmiştir. Beklenen kurtarıcı olarak bilinen Mehdî el-Muntazar'ın bu eseri gördüğü ve bu eser Şîa için yeterlidir anlamında *el-Kâfî* şeklinde bir söz sarf ettiği de bilinmektedir.[654]

Şîa'ya göre son derece değerli olan bu eserin ihtiva ettiği hadis sayısına gelince, yapılan bir araştırmaya göre içinde 16000 civarında hadisin toplandığı ifade edilmiştir.[655] Bizim yaptığımız tespite göre burada bulunan rivayetlerin yaklaşık %70 Ca'fer es-Sâdık'tan gelmektedir. Bu da yaklaşık 11200 rivayete tekabül etmektedir.

İkinci eser ise *Men lâ Yehduruhü'l-Fâkih* adlı Şeyh Sâduk diye bilinen İbn Babeveyh el-Kummî'ye (öl. 381/991) ait bir eserdir. Okuyucusunu ameli konulara yönelik aydınlatacak ve bu konuda başka bir esere ihtiyaç bırakmayacak kadar güzel tertip edilmiş bir eser olması dolayısıyla kendisine bu ad verildiği söylenmiştir.[656] Yazılış tarihiyle ilgili elimizde net bir bilgi mevcut değildir.

Eserde bulunan hadislerin sayısıyla ilgili olarak farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Hasan es-Sâdr bu eserdeki toplam hadis sayısını 9044 olarak gösterirken; kitabın nâşirî Hasan el-Harsan adındaki şahıs ise, bu sayıyı 5963 olarak belirlemiştir. Eserdeki bu farkın

---

[654] Akt. Üzüm, "Kütüb-i Erbaa", 27/4-6.

[655] Küleynî, bu çalışmasının giriş bölümünde İsnaaşeriyenin isimlendirilmesi üzerinde durmuş. Daha sonra 0niki imam döneminde yazılmış olan isnaaşeriyyenin temel kaynaklarını incelemiş. Ardından sırasıyla Gaybet-i Suğra Dönemi (1260), Büveyhiler Dönemi (334-447/932-1062), Büyük Selçuklular Dönemi (431-552/1040 –1157), Moğollar/İlhanlılar Dönemi (663-737/1256-1353), Safeviler Dönemi (907-1149/1501-1736), Avşarlılar (1736-1804) / Zend'ler dönemi (1751-1794) , Kaçarlar dönemi (1210-1344/1796-1925), Modern Dönemi (1344/1925) olmak üzere yazılmış olan pekçok kaynağı tanıtmıştır. Adem Arıkan, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 212.

[656] Şeyh Sâduk şayet varsa öncelikle konuyla ilgili ayeti vermektedir. Daha sonra ilgili rivayetleri vererek devam etmektedir. Buradaki tertip ise öncelikle varsa Hz. Peygamberden bir rivayetle başlar. Değilse öncelikle Ca'fer es-Sâdık'tan rivayetleri nakleder. Sonra diğer imamlardan alıntı yapmaktadır. Örnek için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh* (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-A'lâ Li'l-Matbuât, 1406), I/14-32.

nedeni incelediğinde, kitapta bulunan hadisle ilgili birtakım fetvaların da hadis olarak telakki edilmesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.[657] Son olarak kitapla ilgili şu da bilinmektedir ki, kitabın elimizdeki baskılarında 566 bab bulunmaktadır. Bablar incelendiğinde bunların belli bir sistematiğe göre sıralanmış olduğu görülecektir. Bu eser Şîi âlimlere göre güvenirlik yönünden ikinci sırada yer almaktadır.[658]

Üçüncü eser Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (öl.460/1067) *Tehzîbü'l-Ahkâm* adlı eseridir. Eserin yazarı öncelikle rivayetlerin kısa senediyle birlikte hadisi nakletmektedir. Yazar eserini tamamladıktan sonra yapmış olduğu bir ek'le kendilerinden rivayet aldığı şahısların sened zincirini de kitaba ilave etmiştir. Eserde bulunan hadislerin sayısına gelince, esrede toplam 14000 civarında hadis bulunduğu ifade edilmiştir.[659]

Dördüncü eser ise, yine *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin el-İstibsâr* adlı eseridir. Bu eserde müellifin yapmış olduğu bir sayıma göre toplamda 925 bab, 5511 hadis bulunmaktadır. Sayım farklılığı nedeniye bazı kaynaklarda 5531-5558 şeklinde bir sonuç da elde edilmiştir.[660] Bizim yapmış olduğumuz taramalarda da bu rakamlara yakın bir sayı çıkmıştır.

2.2.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Kütüb-i Erbaa dışında Gelen Rivayetleri

Kütüb-i Erbaa dışında da Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri Şîa temel kaynaklarının birçoğunda mevcuttur. Şîa kaynaklarının temelini Şiî âlimler, Dörtyüzasıl'a[661] refere etmektedir. Bu eserlerin önemli bir bölümü her ne kadar hadise ayrılmışsa da bu kaynaklar

---

[657] Örnek fetvalar için bkz. Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, I/38-39.

[658] Örneğin, Abdest konusu anlatılırken, öncelikle giriş mahiyette bazı bilgiler verilmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberin sonra emirü'l-müminin'nin abdest alma şekli anlatılmıştır. Örnek bir tertib için Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, I/33-38.; Farklı açıklamalar için bkz. Üzüm, *"Kütüb-i Erbaa",* 27/4.

[659] Âgā Büzürg-i Tahrânî, *ez-Ẕerîʿa İlâ Teṣânîfi'ş-Şîʿa* (Beyrut/Lübnan, 1983), IV/15, XIII/85.

[660] Akt.Üzüm, *"Kütüb-i Erbaa"*, 27/5.

[661] Bu eserlerin önemli bir kısmı elimizde mevcut değildir. Bekir Kuzudişli Şîa ve Hadis adlı çalışmasında Hüseyin b. Sâid'in ez-Zühd'ü, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'ari'nin en-Nevâdir'i ayrıca Ahmed b. Muhammed b. Berki'nin el-Mehâsin'i adlı çalışması üzerinde yapılacak bir incelemenin Hicri üçüncü asırda hadis rivayeti ve isnad kullanımı hakkında birtakım bilgilere ulaşılabileceğini ifade etmektedir kendisi yapmış olduğu bu çalışmada bu eserleri incelemiş ve o eserlerdeki rivayetleri ve isnad durumlarını ortaya koymuştur. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis / Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*, 311-312.

sadece hadis rivayetlerinden ibaret değildir. Bunların içinde Tefsir, Kelam, Fıkıh vb. pek çok konu ele alınmıştır.

2.2.3. Şîa Hadis Kaynaklarında Ca‘fer es-Sâdık’tan Gelen Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Şîa anlayışına göre, râvînin, imamî olması esas alınmıştır. Bununla birlikte râvînin güvenilir olması, sika ve İmâmi râvilerin rivayetlerine ters düşmemeleri gerekmektedir. Ayrıca başka mezhepten olanların rivayetleri de sahih ve hasen hadisin bir alt kategorisi olan müvessak hadis şeklinde değerlendirilmiştir. Bilinmektedir ki Şiî hadis külliyatına gulât kabul edilen bazı kimselerin rivayetleri de dahil olmuştur. Tusî bu konuda şayet râvînin rivayetini destekleyen sahih başka bir rivayet varsa bu şekildeki râvînin rivayetiyle amel edileceğini ancak bu rivayeti destekleyen başka bir rivayet bulunmadığı taktirde gulât ravilerin nakletmiş olduğu zaman dilimine bakılmasını tavsiye etmiştir. Şayet rivayet edilen hadis gulât kabul edilen râvinin sahih itikatli bir dönemine denk gelmişse bu râvinin rivayetiyle amel edilir demektedir. Örneğin, Muhammed b. Ali eş-Şelmegânî’nin istikamet halinde olduğu dönemde naklettiği hadislerle amel edilmiştir.[662]

Ca‘fer es-Sâdık Şîa’nın altıncı imamı olması dolayısıyla kendisinden gelen rivayetler de genel itibariyle sahîh kategorisinde değerlendirilmiştir. Onun sika bir râvî olmasından dolayı Hodgson[663] (1922-1968), Ca‘fer es-Sâdık’ı güvenilir rivayetlerin aktarıcısı olarak tanımlamıştır.

Ca‘fer es-Sâdık’tan çeşitli uydurma rivayetlerin nakledilmesi bile onun ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu bize göstermektedir. Bazı hadis uydurmacılarının kendi

[662]Ebü’l-Hüseyn (Ebü’l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî en-Necaşî, *Ricâlü’n-Necaşî*, ed. es-Seyyîd Musâ eş-Şübeyrî ez-Zencânî (Kum: Müessesetü en-Neşrü’l-İslâmî, 1418), 378-379.; M. Ali Büyükkara, “İmamiyye Şîa’sının Hadis Usulünde "Mezhebi Bozuk Râviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivâyetlerinin Değeri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVII/4 (2004), 357.;Kutluay, *İmâmiyye Şîa’sına Göre Cerh ve Ta’dil*, 53-54.

[663]Şarkiyatçı ve tarihçi kimliğiyle öne çıkan Hodgson’nun önemi; “The Venture of Islâm”’da İslâmî çalışmalara yapmış olduğu kavramsal ve metodolojik katkılarından ileri gelmektedir.; Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of İslam (Conscience and History İn a World Civilization*, çev. Berkay ERSÖZ, ts., III/216-219.

sözlerini insanlar nezdinde makbul göstermek için onu kaynak olarak göstermişlerdir. Abdülkerîm el-Cîlî, imamların içinde bulunduğu isnadlarda mevzu ve uydurma haber olabilme ihtimaline binaen, Ehl-i Sünnet muhaddislerinin oldukça müteşeddid davrandığını belirtmiştir.[664]

Muhammed Ebû Zehre *İmam Ca'fer* adlı eserinde Şîa kaynaklarındaki Ca'fer es-Sâdık rivayetleri hakkında şunları söylemektedir; sahîh ve sağlam olarak kabul edilen rivayetlerinin, sağlam olmayan rivayetlerinden ayırmanın büyük bir çaba gerektirdiğini ifade etmektedir. Ancak bu çaba ortaya konulsa bilse neticeye varmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Bizler o rivayetleri alırken bize göre gerçeğe en yakın olanlarını tercih etmek durumundayız demektedir. Ayrıca kendisi bu çerçevede Ca'fer es-Sâdık'tan Şîa kaynaklarından rivayet edilen hadisleri dört kısma ayırmaktadır.

1. Ca'fer es-Sâdık'ın'tan nakledilen sözlerle, cumhur nezdinde onun makbul olan sözleri Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki rivayetleriyle uygunluk gösteren rivayetler. Bu şekilde olan sözleri itiraza mahal bırakmamaktadır demektedir.
2. Allah'ın kitabı hakkında tevatüren gelen hadislere aykırılık teşkil edip, dini kötülemek anlamına gelen rivayetler. Bu tür rivayetler ise kabul edilemez demiştir.[665]
3. Şîa kaynaklarında yer alan ancak birbirine muhalif olan rivayetlerdir. Her ne kadar bu rivayetlerin bir kısmı cumhur'un rivayetleriyle örtüşse de bazıları ise onlarla çelişiktir. Muhammed Ebû Zehre bu konuda şunları söylemektedir; cumhura ters düşen rivayet yerine onlarınkine uygun olan rivayeti tercih etmeliyiz der. Yani bununla cumhur'un görüşüyle örtüşük olan rivayetleri tercih ettiğini belirtmektedir.[666] Ebû Zehre, delil

---

[664] Habib b. Tahir, *Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır* (Mevsûatu A'lâmi"l Ulemâ ve'l Üdebâi'l Arabi'l Müslimîn: Tunus Din İşleri Bakanlığı, ts.), I-XV/315.

[665] Örneğin Kuleyni'nin Ca'fer es-Sâdık'tan yapmış olduğu şu rivayet

محمد بن يحيى، عن أحمد بن محمد، عن علي بن الحكم، عن هشام بن سالم، عن أبي عبدالله (عليه السلام) قال: إن القرآن الذي جاء به جبرئيل (عليه السلام) إلى محمد (صلى الله عليه وآله) سبعة عشر ألف آية

Yani Muhammed b. Yahya, Ahmed b. Muhammed'den o Ali b. el-Hakem'den, o Hişam b. Salim'den, o da Ebû Abdullah (Cafer es-Sadık a.s)'dan şöyle rivayet etti: " Cebrail'in (as) Hz. Muhammed'e (a.s) indirdiği Kuran 17000 ayettir" Küleynî, *el-Kâfî*, II/634. Böyle bir rivayetin Ca''fer es-Sâdık'tan gelmiş olma ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Çünkü Ca'fer es-Sâdık mutedil bir hayat süren bir şahsiyet iken Şîa kendisine oldukça fazla bir kudsiyet atfetmiştir. Ku'an'a ve sahîh sünnet'e aykırılık teşkil eden bu rivayet ondan gelmiş olamaz.

[666] Ebû Zehra, *İmam Ca'fer*, 23.

olarak da Ca‘fer es-Sâdık’tan varise vasiyet edilebileceği ile ilgili gelen bir rivayet olduğunu nakletmektedir.[667] Bunların yanısıra Ca‘fer es-Sâdık’ın kendi çağındaki âlimlerle ciddi bir ilişkisi ve münasebeti olduğunu söylemiştir.[668] Bu âlimlerin kitaplarında Ca‘fer es-Sâdık’ın birçok rivayeti bulunmaktadır der. Hatta Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in el-Âsâr adlı eseri Ebû Hanîfe’ye nisbet edildiğini belirtir. Bu eserde de Ca‘fer es-Sâdık’a ait birçok rivayetin bulunduğunu ifade etmektedir.

4. İmamiye kitaplarında yer alıp Kur’ân ve sünnet’e muhalif olmayan Ca‘fer es-Sâdık rivayeti bulunmaktadır. Bunlarında rededilmeyip alınması gerektiğini belirtmektedir. Ebû Zehre; Şayet birbirine çelişik olan iki rivayetten birinin doğruluğunu çürütecek bir rivayet veya delil ya da hüccet yoksa bu tür hadislerin de alınması taraftarıdır. Gerekçe olarak ise, şüpheyle birşeyin reddedilemeyeceğini, yakin veya zannî galip ile bir rivayetin rededilebileceğini söylemektedir.

Muhammed Ebû Zehre’nıin söylediklerine ek olarak şunu da ilave etmemiz mümkündür. Şîa Ulemâsının ittifakla kabul ettiği eserlerde geçen, Ca‘fer es-Sâdık rivayetleri şayet bizim temel kaynaklarda geçip sahih olan rivayetlerle lafız veya mana itibariyle uyuşuyorsa ve sened zincirinde geçen râvîler de güvenilir ise, bu tür rivayetleri de kabul etmeliyiz. Ayrıca temel kaynaklarda geçmese dahi zevâid[669] diye nitelendirebileceğimiz eserlerde geçen ve dediğimiz kriteri sağlaması kaydıyla o tür rivayetlerle de amel etmemiz gerekmektedir.

---

667 تجوز ثم :باب (الوصية للوارث) روى ابن بكير، عن محمد بن مسلم عن أبي جعفر (عليه السلام) قال: " سألته عن الوصية للوارث فقال تلا هذه الآية: إن ترك خيرا الوصية للوالدين والأقربين

(Varis için vasiyetname) bu hadisi İbn Bukayr tahdis etti. O da Muhammed bin Müslim'den o da Ebû Ca'fer'den (r.a) rivayet etti: O şöyle dedi: "Ona bir mirasçı için vasiyet hakkında sordum ve o şöyle dedi: : Caizdir.Sonra şu ayeti okudu: Eğer mal bırakırsa, ana-babasına ve akrabalarına vasiyette bulunur.

668 Tez'de bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almış bulunmaktayız.

669 Bazı hadis kaynaklarında bulunduğu halde muteber diyebileceğimiz hadis eserlerinde bulunmayan ve hadis rivayetlerini bir araya getiren eserlerin ortak adıdır. Örneğin, Nûreddin el-Heysemî zevâid türünün en tanınan simasıdır. Kendisi Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned’inde bulunduğu halde Kütüb-i Sitte’de yer almayan hadisleri tespit ettiği *Ġāyetü’l-Maḳṣad fî Zevâ’idi’l-Müsned* adlı bir çalışması mevcuttur. Konuyla ilgili diğer çalışmalar ve detaylı bilgiler için Bkz.Abdullah Karahan, “Zevâid” (İstanbul, 2013), 44/303-305.

2.3. CA‘FER ES-SÂDIK'IN İMAM MALİK'İN el-MUVATTA‘INDAKİ RİVAYETLERİNİN, KÜLEYNİ’NİN EL-KÂFİ’SİNDEKİ RİVAYETLERİYLE MUKAYESESİ[670]

Bu başlık altında ele alacağımız rivayetler öncelikle İmam Mâlik’in *el-Muvatta‘* adlı eserinden, hadisin metniyle birlikte tahric edilecektir. Ardından aynı veya benzer bir rivayet şayet Küleynî’nin *el-Kâfî* adlı eserinde geçiyorsa öncelikle oradan tahric yapılacak, şayet orada yoksa o zaman Şîa’nın diğer kaynaklarına müracaat edilecektir. Ardından her iki rivayet karşılaştırılarak sened ve metin açısından değerlendirilecektir. Orada da bulunmadığı taktirde rivayet sadece ehl-i sünnet kaynaklarına göre değerlendirilecektir.

Ca‘fer es-Sâdık’la aynı dönemde yaşayan diğer bir ifadeyle çağdaşı olan İmam Mâlik’in *el-Muvatta‘* adlı eserinde geçen ve Ca‘fer es-Sâdık’tan bize nakledilen rivayetler, tespit edebildiğimiz kadarıyla toplam 14 tanedir. Bu 14 rivayetten 10 tanesi tekrarsız rivayet olup, *el-Muvatta‘*da farklı bab başlıkları altında ele alınmıştır.

Bu minvalde *el-Muvatta‘*da Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen ilk rivayet “Ehli Kitap ve Mecusilerin Vergileri” başlığını taşımaktadır. Rivayet şu şekildedir:

2.3.1. “Onlara (Mecusiler) Ehli Kitap Gibi Muamele Edin” Rivayeti

وذكر مالك ، عن جعفر بن محمد بن علي ، عن أبيه ; أن عمر بن الخطاب ذكر المجوس ، فقال : ما أدري كيف أصنع في أمرهم . فقال عبد الرحمن بن عوف : أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : " سنوا بهم سنة أهل الكتاب " .

[670] Bu bölümdeki tespit ve analizler daha önceden doktora tezi olarak kabul edilen *“Ehl-i Sünnet ve Şîa’da Müşterek Rivayetlerin Tahlili – Küleynî’nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl bölümü Örneği-“* adlı çalışmanın metodundan kısmen yararlanılmıştır.

Yahya > Mâlik > Ca‘fer b. Muhammed b. Ali > Ebihi (Muhammed el-Bâkır) > Ömer b. Hattâb[671]

Hadisin senedini incelediğimizde burada geçen râvîlerin tamamı sika yani güvenilir râvîlerdir. Bu rivayetle ilgili kaynaklarımızda yaklaşık 282 isnad tespit edilmiştir. Bu isnadların yaklaşık %19'u Sahih, %18'i Hasen, %51'i Zayıf , %5'i Şedîdü'd-da‘f, %6'sı Müttehem bi'l vad‘, %0,4 ise âlimleriniz tarafından mevzu olarak nitelendirilmiştir.[672] Senette ismi zikredilen Muhammed el-Bâkır'ın Hz. Ömeri görmemesinden dolayı rivayet ayrıca münkatı‘ kabul edilmiştir.[673] Senette geçen râvîlerden Ca‘fer es-Sâdık'ın babası olan Muhammed, el-Bâkır ve Seccâd lakaplarıyla bilinmektedir. Kendisi sika yani güvenilir bir râvîdir. Nesaî onu tabiîn fukahasından kabul etmiştir. Ebû Hatîm b. Hibbân el-Busti ve el-Vâkıdî de onu sika olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Ebân b. Sâlih el-Kûreşî, Üsame b. Zeyd el-Kelbî onun hocaları arasında zikredilmiştir. Ebân b. Ebî Ayaş el-Abdî, Ebân b. Tâğleb el-Cerirî ve Ebû Ca‘fer b. Muhammed el-Kureşî de onun öğrencileri arasında sayılmıştır.[674]

Hadisin metnine gelince, Ömer b. Hattâb sözü Mecusilere getirerek, onlarla ilgili nasıl davranacağımı (ne yapacağımı) bilmiyorum deyince, Abdurrahman b. Avf: Ben Hz. Peygamber'in (Mecusilerle ilgili olarak) onlara Ehl-i kitap gibi davranın dediğini kendim bizzat işittim[675] demiştir.

وقال عليه السلام: إن المجوس كان لهم نبي قتلوه وكتاب , قال عليه السلام: لست آخذ الجزية إلا من أهل الكتاب أحرقوه. وقال عليه السلام: سنوا بهم سنة أهل الكتاب، يعني المجوس

Abdurrahman b. Avf'ın sözünü destekler mahiyette yukarıdaki rivayet Ca‘fer es-Sâdıktan bize nakledilmiştir: Rivayetin ilk kısmında "Mecusilerin, öldürdüğü bir

[671] Mâlik, *el-Muvatta'*, 617.; Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü's-Sâğir li'l-Beyhakî* (Beyrut/Lübnan: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1412), I-II/4054.;İbn Şeybe en-Nemirî, *Tarihü'l-Medine li İbn-i Şeybe* (Beyrut/Lübnan: el-Kitâbü'l-İlmiyye, 1417), 1441.
[672] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[673] Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, ts., LIV/269.
[674] el-Mizzî', *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, 21/331.
[675] Mâlik, *el-Muvatta'*, 215.

peygamber ve yaktıkları bir kitapları vardı." Kendilerine gönderilen peygamberin ve kitabın akıbeti bu rivayette ifade edilmiştir. Ancak rivayetin devamında durum biraz farklılaşmaktadır. "Ben kitap ehli olanların dışında kimseden haraç (cizye) almam" ifadesi, yine "Ehli Kitab'ın yoluna uyun"[676]şeklinde gelen ifadelerle rivayet sonlanmıştır. Burada rivayetler muhtelif olsa da, Ehl-i Kitap derken kitaplarını tahrif etmemiş olanların yolundan gidin denmektedir. Yoksa hem peygamberi öldürmüş hem de kendilerine gönderilen kitabı yakanların peşinden gidin denmek istenmemiştir. Tüm ilahi kitaplar, esasında insanları sapkınlıktan korumak için sürekli insanları uyarmışlardır. Dinin gereği olarak müslümanlardan zekat, gayri müslimlerden ise cizye alınmıştır. Sapkınlıktan korudukları ölçüde takip ettikleri yoldan da gidilmiştir. Çünkü tüm dinlerde bulunan kanunlar aynıdır ve evrenseldir örneğin adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak gibi.

Bunların dışında, her iki rivayeti karşılaştırdığımızda Mecusilerden cizye alınması hususunda Ehl-i Sünnet ve Ca'fer es-Sâdık'ın fikrinin paralel gittiğini söyleyebiliririz. Şîa'dan gelen rivayetin sonunda bulunan "el-Mecus" ifadesi, siyak-sibak açısından rivayete uymadığı görülmektedir. Bu da rivayete daha sonradan bir ziyade yapıldığı izlenimini vermektedir.

İslam ulemâsının çoğunluğu Mecusileri Ehl-i kitap'tan saymamıştır. Delil olarak da Kur'ân-ı Kerim'in sadece bir yerinde kendilerinden bahsedilmesi neden olarak gösterilmiştir.[677] Hatta Hz. Peygamber onların kızlarıyla evlenilmemesini[678] -Hz. Ali ise bu durumun Mecusilerin şirkte olmalarına bağlamıştır- Kestikleri hayvanların da yenilmemesi gerektiğini söylemiştir.[679]

---

[676] Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-Âmilî el-Meşgarî Hür el-âmilî, *el-Fuṣûlü'l-Mühimme fî Uṣûli'l-E'imme* (Kum: Müessesetü Âl-i' Beyt Aleyhimüsselam, 1409), II/212.; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî et-Tûsî, *Emâli'ş-Şeyḫ eṭ-Ṭûsî*, ts., II/365.

[677] Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır. Hac 22/17.

[678] *el-Veṣâ'iḳu's-Siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 61, 150, 180-181.

[679] Ebû Yûsuf, s. 140-141.

Bu rivayette denklik bağlamında geniş perspektiften olaya baktığımızda, eş seçiminde din farkının meydana getireceği birtakım sorunları daha rahat görebiliriz. Müslüman bir kadına, Müslüman olmayan bir erkek denk olmayacağı gibi, aynı şekilde müslüman erkeklere de Ehl-i kitap olmayan yani Allah'a, Peygamber'e ve ilahi bir kitaba inanmayan bir kimse denk olamaz. Bu açıdan bakıldığında bunların evlenmeleri de caiz değildir. Her ne kadar İslâm, Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap bir kadınla evliliğine cevaz veriyorsa da, böyle bir kadın elbette kendi dinini iyi bilen ve dinin gereklerini yaşayan bir kimse ise, çocuğunu kendi dini üzere yetiştirmek arzu edecektir.[680] Bunun aksine, Müslüman bir baba da gerek kendinin gerekse de çocuklarının dini hayatları konusunda duyarlı bir insan değilse, evladını İslâm inancı üzerine yetiştiremeyecektir. Hayatın gerçekleriyle de karşılaşınca ya kendi dini kimliğini bir tarafa bırakarak, normal bir vatandaş gibi eşinin düşüncesine boyun eğecek, ya da tam tersi olarak eşinin, çocuğunu İslâm terbiyesiyle yetiştiremediği için kendisiyle çelişecektir.[681]

2.3.2. "Haccı Kıran'ın Yasaklanması" ile İlgili Rivayet

حدثني يحيى عن مالك عن جعفر بن محمد عن أبيه أن المقداد بن الأسود دخل على علي بن أبي طالب بالسقيا وهو ينجع بكرات له دقيقا وخبطا فقال هذا عثمان بن عفان ينهى عن أن يقرن بين الحج والعمرة فخرج علي بن أبي طالب وعلى يديه أثر الدقيق والخبط فما أنسى أثر الدقيق والخبط على ذراعيه حتى دخل على عثمان بن عفان فقال أنت تنهى عن أن يقرن بين الحج والعمرة فقال عثمان ذلك رأيي فخرج علي مغضبا وهو يقول لبيك اللهم لبيك بحجة وعمرة معا

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Hüseyin) > Mikdad b. Esved

Ca'fer b. Muhammed babasından rivayet ettiğine göre; Mikdad b. Esved, Sükya'da Ali b. Ebî Talib'in huzuruna girdi. O esnada Hz. Ali deve yavrularına bulamaç

[680] Konuyla ilgili pekçok rivayet de gelmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber bir rivayet de şöyle buyurmuştur: Kadın dört hasleti için nikahlanır. Malı soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı tercih et ki elin bereket görsün. Buhârî, Nikah 3, 16/ Dârimî, Nikah 10.

[681] Ramazan Altıntaş, *Gençler İnançtan Soruyor* (Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 84. Ayrıca Bkz. Yunus Yüksel, *Avrupada İslam Hakkında Sıkça Sorulan Sorular ve Cevapları* (Köln: Ditibverlag, ts.), 73.; Ehl-i kitap dışında müşriklerle evliliğe ise Kur'ân net bir dille buna karşı çıkmaktadır. Bkz. Bakara sûresi 2/221

yediriyordu. Mikdad b. Esved, bak dedi; “Osman b. Affan Hacc-ı Kıran yapmayı yasaklıyor” diye söze başladı. Bunun üzerine Hz. Ali, ellerinin una ve hamura bulanmış olduğunu unutarak Osman b. Affan’ın yanına kadar giderek şöyle dedi: “Duydum ki Sen Hacc-ı Kıran-ı yasaklıyormuşsun doğru mu?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Osman: “Bu benim takdirimde olan bir şey” şeklinde cevap verdi. Hz. Ali kızarak, Hz. Osman-ı umursamayarak şöyle dedi, “Ey Rabbim, emrin başım üstünde,” Hac ile Umre’ye niyet ettim diyerek oradan ayrılmıştır.[682]

Hadisin senedinde ismi geçen Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Mikdad b. Esved ile görüşmediği halde sanki Muhammed, Mikdad’dan rivayeti nakletmiş gibi görünmektedir. Bundan dolayı bu rivayet için hadisin münkatı‘ olduğuna delalet eder denmiştir.[683] Rivayet Sahih liğayrihi olarak kabul edilmiştir. Bu rivayetle ilgili yaklaşık 1304 adet isnad tespit edilmiştir. Bu isnadların istatistikleri şu şekildedir: Yaklaşık, %34’ü Sahih, %35’i Hasen, %25’i Zayıf, %3 Şedidü’d-da‘f, %2‘si Müttehem bi’l-vad‘, %05’i Mevzu kabul edilmiştir. Hadisin senedi, Sahih liğayrihi olarak kabul edilmiştir.[684]

Kur'ân’da, “Hac ve Umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin”[685] buyrulmaktadır. Ayrıca Ayet’te, Kırân Haccı yapanla diğer Hac çeşitlerinden birini yapan arasında bir ayırım yapılmaksızın, başlanan bu ibadetin tamamlanması istenmiştir. Hz. Ali de, Kırân Haccı yapan bir kimseye, "Hac ve Umre için yüksek sesle telbiyede bulunduğun zaman, ikisi için iki tavaf ve iki sa'y yap" diye açıklamada bulunmuştur.[686] Sabiy b. Ma'bed iki tavaf ve iki sa'y ile hac yapınca, Hz. Ömer kendisine, "Resulullah’ın (a.s) sünnetine giden doğru yolu buldun" demiştir.[687]

---

[682] Mâlik, *el-Muvatta'*, 254.
[683] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülberr, *el-İstizkâr*, ts, IV/463.
[684] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim” .
[685] Bakara, 2/ 196).
[686] Zeylâî, Nâsbû’r-Râye, III, 111.
[687] Zeylaî, Nasbu'r-Râye, III,109. ; el-Meclisî, *Bihârü’l-Envâr*, 78/633.

2.3.3. "Telbiyenin Kesilmesi" İle İlgili Rivayet

وحدثني عن مالك عن جعفر بن محمد عن أبيه أن علي بن أبي طالب كان يلبي في الحج حتى إذا زاغت الشمس من يوم عرفة قطع التلبية

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Hüseyin) > Ali b. Ebû Tâlib

"Ca'fer b. Muhammed babasından naklediyor. Ali b. Ebû Tâlib, Hacda Arefe günü güneş zevalden dönünceye kadar telbiyede bulunur, sonra telbiyeyi bırakırdı."[688]

Rivayet mevkûf olarak değerlendirilmiştir. Şiânın önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilen Kummî, aşağıdaki senetle bu rivayeti kendi eserine almıştır. Kummî > Ebî (İbrahim) > İbn Ebi Umeyr > Ebân b. Osman > Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık) "…(Cebrail a.s) Onu (Hz. Muhammed'i) Mekke'den çıkarıp ihrama girdi ardından ona telbiyeyi öğretti - ve güneş batınca Arafat günü telbiyeyi yarıda kesti ve yıkanmasını emretti, ikindi namazını kıldığında onu Arafat'ta durdurdu ve ona rabbinden aldığı şu sözleri öğretti: "O, Allah'ı tenzih ederim…" Bu rivayetle ilgili şunlar söylenebilir: İlk olarak Kummî (öl. 260/874), isnatlı olarak bu rivayeti kendi eserine almıştır.[689] Daha sonra gelen Hür el-Âmilî (öl.1104/1693)[690], el-Meclisî (öl. 504/1110) v.b müellifler de aynı isnatla rivayeti eserlerine aldıkları görünmektedirler. Rivayet Sünnî kaynaklarda çok kısa geçmesine rağmen; Şiî kaynaklarda oldukça ayrıntılı bir tarzda nakledilmiştir.[691]

---

[688] Mâlik, *el-Muvatta'*, 255 (1090). Bu rivayet farklı lafızlarla diğer bazı kaynaklarında da geçmektedir Buhârî, Hacc 25/86; Müslim Hacc 15/274. Ayrıca Bkz Şeybanî 387 . Telbiye: Lebbeyk Allahümme Lebbeyk… (Davetine icabet ettim, Davetine icabet ettim) demektir.

[689] Muhammed b. Hasan el-Kummî, *Tefsirü'l-Kummî* (Kum: Dârü'l-Kitap, 1404), I/6.

[690] eş-Şeyh el Hür el-Âmilî, *Tafṣîlü Vesâ'ili'ş-Şî'a İlâ Taḥṣîli Mesâ'ili'ş-Şerî'a*, XI/636.

[691] Örnek olarak kummî'nin eserinde Sünnî kaynaklarda geçmeyen ve yalnızca burada geçen birkaç farklı hususu şöylece özetleyebiliriz. 1. Hz. Adem (a.s)'ın Safa tepesinde kırk sabah boyuca cennetten çıkarılışına ağlaması. 2. Hz. Cebrail (a.s)'ın Hz. Adem'in yanına gelerek niçin ağladığını sorması. Hz. Adem (as) da cennette dönyaya gönderilişini ağladığını söylemesi ardından Hz. Cebrail (a.s) kendisine Yüce Allah'a tövbe etmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Adem (a.s) nasıl tevbe etmesi gerektiğini kendisine sorar. Cebrail (a.s) da … rivayet bu şekilde tafsilatlı bir tarzda devam etmektedir. el-Kummî, *Tefsirü'l-Kummî*, I/44. Yine Şîa'nın önemli kaynaklarından biri olan Vesailü'ş-Şîa'da şu ilave dikkat çekicidir. Hz. Adem (a.s) Tevriye günü (Zilhicce ayının 8. günü, yani Kurban Bayramı arifesinden bir önceki gün.) Cennetten çıkınca Hz. Cebrail önce yıkanmasını ve ihrama girmesini emretti. Ardından Zilhicce'nin sekizinci günü olunca Cebrail onu yanına aldı. Sabah Arafat'a gitti ve ona orada ihramın nasıl giyilmesi gerektiğini öğretmiş ve telbiye okumasını ona söylemişti.

Sünnî kaynaklarda geçen rivayet, sadece bir cümle olarak nakledilirken Şiî kaynaklarda aynı rivayet tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Ca'fer es-Sâdık ile İmam Mâlik çağdaş olmalarına rağmen aynı rivayetin Şîa'da bu şekilde tafsilatlı hale gelmesi ilk olarak akla şunu getirmektedir: Ca'fer es-Sâdık'ın huzuruna girip ondan rivayetleri duyan râvîlerin birtakım ziyadeler yapabilmiş olma ihtimalini yükseltmektedir.

2.3.4. "Sa'y yapmaya Safa Tepesinden Başlanması" İle İlgili rivayetler

حدثني يحيى عن مالك عن جعفر بن محمد عن أبيه أن المقداد بن الأسود دخل على علي بن أبي طالب بالسقيا وهو ينجع بكرات له دقيقا وخبطا فقال هذا عثمان بن عفان ينهى عن أن يقرن بين الحج والعمرة فخرج علي بن أبي طالب وعلى يديه أثر الدقيق والخبط فما أنسى أثر الدقيق والخبط على ذراعيه حتى دخل على عثمان بن عفان فقال أنت تنهى عن أن يقرن بين الحج والعمرة فقال عثمان ذلك رأيي فخرج علي مغضبا وهو يقول لبيك اللهم لبيك بحجة وعمرة معا

Bu konuda Ca'fer es-Sâdık'tan toplam iki rivayet gelmiştir.

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Muhammed) > Câbir b. Abdullah

Rivayetin senedini incelediğimizde, İsnadının hasen; râvîlerinin ise sika olduğu görülecektir. Yalnız senette bulunan Ca'fer es-Sâdık'ın, sâduk ve fakîh olduğu unutulmamalıdır.

Bu rivayetle ilgili gelen toplam isnad 1304 adet olarak belirlenmiştir. Bu isnadların istatistiklerine baktığımızda yaklaşık %34'ü Sahih, %35'i Hasen, %25'i Zayıf, %3 şedidü'd-da'f %2 Müttehem bi'l-vad', %0,5 Mevzu olarak değerlendirilmiştir.[692]

Bu rivayetin metninin Sahih liğayrihi olduğu ifade edilmişse de, İbn Hacer bu rivayetin şaz bir rivayet olduğunu söylemiştir.[693] Hz. Peygamber mescitten çıkıp Safâ'ya (tepesine) gitmek istediğinde Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de kendisiyle başladığı şeyle başlayalım demiştir. Bu şekilde sa'y etmeye Safâ tepesinden başlamıştır. Ayet'te şu

[692] el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim" (Katar: Turath, ts.).
[693] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evṭâr Şerḥu Münteḳa'l-Aḫbâr*, ts., II/378.

şekildedir: “Safâ ile Merve Yüce Allah’ın Hac ve Umre için belirlediği işaretlerdendir.”[694] Müslim bu rivayeti Sıfati Hücceti’n-Nebeviyye’de zikrederken şunu söylemektedir: Hz. Peygamber Safa’da durduğu zaman üç kez tekbir getirerek, üç defa da Allah’tan başka ilah yoktur, O’nun hiçbir eşi ve benzeri de yoktur, Mülk’ün sahibi de odur, Hamd yalnızca ona yapılır, O’nun gücü herşeye yeter şeklinde dua etmiştir. Bu duayı her seferinde üç kez tekrar ederdi. Daha sonra bu dua’nın aynısını Merve’de de okumuştur. Yine Câbir b. Abdullah’tan gelen başka bir rivayette de Hz. Peygamber’in Safâ’dan indiği zaman normal adımlarla, vadiye iner inmez de hızlı adımlarla yürüdüğü belirtilmiştir.[695]

İmam Mâlik, bu rivayetlerle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Şayet bir kimse tavaf yapmadan Safâ ve Merve arasında bilmeyerek sa’yederse; dönüp tekrar tavafını, ardından sa’yini yapsın. Şayet bunu bilmiyorsa ve Mekkeden de ayrılmışsa geri dönsün tekrar tavafını sonra sa’yini yapsın. Eşiyle cinsi münasebette bulunmuşsa yine dönüp tavaf ve sayini yapsın, umreden eksik bıraktıklarını da tamamlasın. Tabi daha sonra yeniden bir umre yapıp, kurban kessin”[696] demiştir.

2.3.5. Kolaya Geleninin Kurban İçin Kesilmesi ile İlgili Rivayetler

. مَالِك، عن جَعْفَر بن مُحَمَّد ، عن أَبِيهِ، عن عَلِيّ بن أَبِي طَالِبٍ كَانَ يَقُولُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةٌ

Mâlik > Ca‘fer b. Muhammed’den > babasından (Muhammed el-Bâkır) > Ali b. Ebî Talib’den nakletti: “Kâbe’ye gönderilecek kurbanlıkların en kolay elde edileni koyundur”

وعن معاوية بن عمار عن أبي عبد الله عليه السلام في قوله تعالى فمن تمتع بالعمرة إلى الحج فما استيسر من الهدي قال ليكن كبشا سمينا فإن لم يجد فعجلا من البقر والكبش أفضل فإن لم يجد فموجئ (فموجوء - خ) من الضأن والا ما استيسر من الهدي شاة”[697]

[694] Bakara 2/158.
[695] Müslim, *Sahih-i Müslim* Bab-û Hücceti'n-Nebi, 4/38.

[696] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 281.
[697] Seyyid Bervecerdî, *Camiu Ehâdisi’ş-Şîiyye*, ts., 12/43.

Hadislerin senetlerine baktığımızda ilk rivayete göre Mâlik, Ca‘fer es-Sâdık rivayeti naklederken Şîi kaynaklardan gelen rivayete göre ise Muaviye Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayeti nakletmektedir. Ehl-i Sünnet kaynaklarından bize nakledilen yukarıdaki rivayetin isnadlarına baktığımızda 1304 isnadın geldiğini görmekteyiz. Bunların 869’nun şevâhid kabilinden olduğu söylenmiştir. Bu rivayetle ilgili istatistiklere baktığımız zaman, rivayetlerin %34. 2’si Sahih, %34.9’u Hasen, %24.9’u Zayıf, %3.2’si Şedidü’da‘f, %2.3’ü Müttehem bi’l-vad‘, % 0.5’ninin ise Mevzu olduğu söylenmiştir.[698]

Hadisin metnine baktığımızda, hadis, Sahih liğayrihi olarak kabul edilmiştir.[699] İmam Mâlik bu rivayetle ilgili olarak şunu söylemektedir. Bu konuda duyup en çok beğendiğim açıklama budur demektedir.[700] Ayrıca Ayette de rivayette zikredilen konu üzerinde durulmaktadır.[701] İmam Mâlik burada kabeye ulaşacak kurbanın koyun olduğuna hükmedilmiştir. Fakat Ayet’te bu hedy[702] olarak belirtilmektedir. Mâlik, “Hedy olarak belirtilenin en kolay elde edilen kurbanlığın koyun olduğunda biz Medineliler de müttefikiz” der. Bu konuda bir kimse nasıl şüpheye düşebilir. Deve ya da sığır olduğuna hükmetmek mümkün ancak bunlar mevcut olmadığı takdirde bunların yerine koyun diye hükmedilebilir. Koyun değerinden daha düşük olursa buna da oruç keffareti ya da düşkünleri doyurmak olarak hükmedilir demektedir.[703]

---

[698] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

[699] el-İdâretü’l-Âmme li’l-Evkâf, “Cevâmiü’l-Kelim”.

[700] Bu ifade Malik’in eserinin pekçok yerinde geçmektedir. Örnek için bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' 47,78,126, 208*.

[701] Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe’ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir. Maide 5/95 .

[702] Sözlükte “yol göstermek, izinden gitmek; göndermek, hediye etmek” anlamlarına gelen hedy (hediy) kelimesi, fıkıh terimi olarak hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder. Hac ve umre yapmayanların kurban bayramı dolayısıyla kestikleri kurbana ise udhiyye denir. Bakara 2/196.; Feth 48/25. Hedy kelimesini hayvanlardan kurban edilecekler anlamında kullanmıştır. Delil olarak da yukarıdaki ayeti zikretmektedir. Sa’lebe zikredilen ayette geçen hedy kelimesinin iki anlama gelebileceğini söylemiştir. 1. Zikredilen zahiri anlamıdır. 2. Yemin anlamındadır. Yani, kurban’ı Allahın evine (Beytullah’a) bağışladım. Daha geniş açıklamalar için Bkz. İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, VI/598.

[703] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 281.

Şîa kaynaklarından *Camiu Ehâdisi'ş-Şîiyye adlı eserde* Muaviye b. Ammar'ın Ebû Abdullah'tan naklettiği bir rivayete göre Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık): Naklettiği rivayetin ilk kısmı ayetten, geri kalanı ise hadis olarak nakletmiştir. "Hac yolculuğunda emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Eğer onu bulamazsa koç veya buzağı daha hayırlıdır. Onu da bulamazsa elinde bulunan kurbanlık koyunu kessin"[704] demiştir. Görüldüğü üzere Şiâ da bulunan rivayet muvatta da bulunan hadisle karşılaştırıldığında mana itibariyle farklılık göstermese de lafızların bir kısmı ayetten delil olarak getirilmiştir ve farklılık oluşmuştur.

2.3.6. Kurban Kesimi İle İlgili Gelen Rivayetler

حدثني يحيى عن مالك، عن جعفر بن محمد، عن أبيه، عن علي بن أبي طالب، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نحر بعض هديه. ونحر غيره بعضه

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Muhammed b. Ali) > Ali b. Ebû Tâlib, yine aynı senedle gelen bir rivayette de, Hz. Ali, Hz. Peygamber, kurbanlıklarından bir kısmını kendisi bizzat keser, bir kısmını da başkaları keserdi demektedir.[705]

İmam Mâlik bu konuda şöyle demektedir: Bir kimsenin kurbanını kesinceye kadar traş olması caiz değildir. Bayram günü şafaktan önce de hiç kimsenin kurban kesmesi caiz olmaz. Kurban kesimi, normal elbislerin giyilmesi, vücud temizliği ve traş gibi işlemlerin tamamı bayram günü yapılır, daha önce yapılmaz demektedir.[706] Bu rivayet Hz. Ali tarafından bize nakledilmiştir. *el-Muvatta'da* geçen rivayetler ümmetin hüsn-ü teveccühüyle sahîh kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu rivayet de sahîh bir rivayettir. Ancak Şîa kaynaklarında böyle bir rivayete rastlayamadık.

---

[704] Seyyid Bervecerdî, *Camiu Ehâdisi'ş-Şîiyye*, ts. 12/172.;Bakara 1/196; Küleynî, *Usulû'l-Kâfî*, 6/144-152.

[705] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 294.; Aynı rivayetin farklı bir varyantı müslim'de bab-u Hücceti'n-Nebi babında Câbir b. Abdullah vasıtasıyla gelmiştir. Bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 148.; İbn Abdülberr, *el-İstizkâr*, IV/308.;Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Marifetü's-Sünen ve'l Âsâr*, ts., 1/262.

[706] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 294.; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 15.

2.3.7. Akika[707] Kurbanıyla İlgili Gelen Rivayetler

عن جعفر بن محمد ، عن أبيه ; أنه قال : وزنت فاطمة بنت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - شعر حسن وحسين ، وزينب وأم كلثوم فتصدقت بزنة ذلك فضة

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Muhammed b. Ali) Ca'fer b. Muhammed babasından naklederek şöyle demiştir; Hz. Peygamber'in kızı Fatıma, Hasan ile Hüseyin'in, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm'ün saçlarını tartarak onların ağırlığınca gümüş sadaka olarak verdi. [708] Enes b. Mâlik'den gelen diğer rivayette ise Hz. Peygamber, yedinci gün saçlarını tıraş edilmesini emrederek, saçın ağırlığınca gümüş verilmesini söyledi. Muhammed b. Ali'den gelen rivayete göre ise, Hz. Peygamber'in kızı fatımanın da aynı hassasiyette olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Akika kurbanının kesiminin, traş yapıldıktan sonra yapılması istenmiştir.

Rivayetin bir benzeri de Şîa kaynaklarından biri olan ve İmam Hüseyin'e isnad edilen Mevsuatü'l-İmam Hüseyin de yer almaktadır.[709] Burada bulunan senet ve metin Mâlik'ten gelen rivayetle bire bir örtüşmektedir.

2.3.8. Şahitle Birlikte Yemin Edilmesi ile İlgili Gelen Rivayetler

قال يحيى قال مالك عن جعفر بن محمد عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قضى باليمين مع الشاهد

Yahya > Mâlik > Ca'fer b. Muhammed > Ebihi (Muhammed b. Ali)

"Ca'fer es-Sâdık babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şahitle birlikte yemin edilmesine hükmetti."

---

[707] Asmâî ve başkaları Akika Kurbanını şu şekilde tarif etmişlerdir: Çocuk doğduğu zaman başında olan saç demektir. Akika olarak kesilen koyuna' da bu ad verilmiştir. Ahmed b. Hanbel Asmaî ve diğerlerinin düşüncelerine karşı çıkıp Akika'nın bizzat kurban'ın kendisi olduğunu saç ile ilgili olmadığını söylemiştir. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 354.

[708] Aynı bab altında rivayetin farklı varyantları da bulunmaktadır. Örnek için Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 354. Ebû Davud, Edâhi, 16/21. ; Nesâî, Akîka 40/1.; Beyhakî, *Marifetü's-Sünen ve'l Âsâr*, 1/262.

[709] Muhammed er-Riyyi Şehirî, *Mevsuâtü el-İmam Hüseyin* (Beyrut/Lübnan: el-Hadis ve'Tebaâti ve'Neşr, 1431), 1/148-151.

İbn Abdülber, *el-Muvatta'da* geçen yukarıdaki rivayetin Mürsel bir rivayet olduğunu belirtmiştir. Bu rivayet pekçok tarikle bize kadar ulaşmıştır. Müslim es-Sahîh adlı eserinde İbn Abbas'tan gelen rivayeti tahric etmiştir. Rivayetle ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Ebû Hanîfe, es-Sevrî, el-Evzâî ve bir gurup ûlema, şâhid eşliğinde yemin etmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bu şekildeki hükmün Kur'ân-ı Kerime aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak gelen farklı rivayetlerde Hz. Peygamber'in şahit eşliğinde hüküm verdiği de vakidir.[710]

İmam Mâlik bu rivayetle ilgili olarak şunları söylemektedir: Uygulama, bir şahitle birlikte yemin edilmesine hüküm vermek şeklinde olmuştur. Hak sahibi gelir, şâhidiyle birlikte yemin eder ve hakkını almaya hakk kazanır. Yemin etmekten kaçınırsa o zaman karşı tarafa yemin ettirilir. Eğer yemin ederse, haklı olduğunu iddia eden kişi bu hakkı kaybeder. Şayet karşı taraf yemin etmekten kaçınırsa o vakit hak onun aleyhine davacının da lehine olacak şekilde gerçekleşir.[711]

2.3.9. İmam Malik'in el-Muvatta' Adlı Eserinde Bulunan Ca'fer es-Sâdık Rivayetleriyle, Küleynî'nin *el-Kâfî* Adlı Eserinde Bulunan Rivayetlerinin Değerlendirmesi

Ca'fer es-Sâdık'tan pekçok kişi hadis rivayet etmiştir. Onlardan biri de kendi çağdaşı olan ve kendisiyle de birçok kez görüştüğü bilinen Mâliki mezhebinin kurucusu İmam Mâliktir. O'nunla aynı dönemde yaşamış olan İmam Mâlik, belli bir süre O'ndan hadis tahric etmemiştir. İlk başlarda tahric etmemesinin temel nedeni olarak, onun bazı ilim adamları tarafından hıfz yönünden cerh edildiği ifade edilmiştir. Bu da İmam Mâlik ve Buhârî başta olmak üzere bazı ilim adamlarının başlangıçta ondan rivayet almamasına neden olmuştur. Buhârî kendi eseri olan, *es-Sahîh'e* daha sonradan O'ndan herhangi bir

[710] eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evṭâr Şerḥu Münteḳa'l-Aḫbâr*, II/11.
[711] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 499.

rivayet almazken; İmam Mâlik meşhur eseri olan *el-Muvatta'*ya daha sonradan 14 rivayet almıştır.[712]

İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserinde Ca'fer es-Sâdık'tan geldiğini tespit ettiğimiz toplam 14 rivayetin metni üzerinde yapmış olduğumuz incelemenin detayları şu şekildedir: İmam Mâlik *el-Muvatta'* adlı eserinde bulunan rivayetleri tahric ve izah etme metodunu O'ndan tahric ettiği rivayetler üzerinde de uygulamıştır. Şöyle ki; İmam Mâlik aldığı rivayeti senediyle birlikte zikrettikten sonra ya hemen rivayetten sonra veya o bölüme aldığı tüm rivayetleri aktardıktan sonra kendi görüşünü aktarmaktadır. Bu görüşlerine yine yer yer zikrettiği rivayetlerin farklı versiyonlarından da delil getirmek suretiyle düşüncelerini güçlendirmektedir. Ancak bazı rivayetlerle ilgili bazen hiç açıklama yapmadığı da olabilmektedir.[713]

Ca'fer es-Sâdık'tan tahric edilip *el-Muvatta'*da geçen rivayetler genel itibariyle; Mecusilere, Ehl-i kitap gibi muamele edilmesi - Haccı Kıran'ın yasaklanması - Telbiyenin kesilmesi, Sa'y yapmaya safa tepesinden başlanması - Kesilecek kurbanlığın en kolaya geleninin kesilmesi - Kurban kesimi - Akika kurbanı - Şâhitle birlikte yemin edilmesi vb konular üzerinde durulmuştur. Daha farklı rivayetler de de görüldüğü üzere Hz. Peygamber çoğu kez örnekleri kendi yakın çevresinden, hanımlarından, çocuklarından ve hatta torunları üzerinden vermek suretiyle uygulamanın ne denli önemli olduğunun mesajını vermektedir.

Buna göre bazı isnatlar sadece Sünnî kaynaklarda yer alırken. İsnatların bir kısmı da sadece Şiî temel hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Ancak bu iki tasnifin dışında üçüncü bir sınıflandırma var ki, bu da bize kadar intikal eden ortak isnatlardır. Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetlerinden bize kadar gelen bu isnatlardan yola çıkarak ortak rivayetlerin

[712] Detaylı açıklamalar için tez'in birinci bölümüne bkz 188-203.
[713] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1426), 160-161,383-384-, 666-667.

nerede, ne zaman, hangi râvî ya da râvîler aracılığıyla bir ekolün hadis halkasından diğerine nakledildiği hakkında da birtakım detaylı bilgiler edinilebilir.

Bir hadis şeyhinin ders meclisleri hangi tarihte her iki ekolün râvîlerinin katılımlarına açık olduğu veya her iki ekolün bütünüyle müstakilleştiğine yönelik bilgiler, ayrıca bu ortak rivayetlerde geçen isimlerle ilgili olarak Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın rical kaynaklarında yapılacak bir araştırma inceleme sonucunda ortaya çıkarılabilir.[714]

Burada rivayetlerin isnatları üzerinde yapılacak incelemede Ehl-i Sünnet'in ilk hadis kaynaklarından olduğu kabul edilen *el-Muvatta*'da ve Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinde geçen ortak ve kısmen ortak metinler incelenmiştir. Ancak ileride daha farklı bir çalışmada rivayetlerin isnatlarında geçen isimler incelenecek ve varsa Ehl-i Sünnet'in diğer kaynaklarında bulunan aynı rivayetlerin farklı versiyonlarındaki râvîler de ele alınacaktır.

Yukarıda ele alınan rivayetlerin iki ekol arasındaki geçişini belirlerken önce rivayetin *el-Muvatta*'daki isnat'ı sonrasında varsa *el-Kâfî*'deki tarikleri ele alınmıştır. Bununla Şîa'nın hadis halkalarının müstakilleşme tarihi de belirlenip birtakım yargılara varılması hedeflenmiştir.[715]

Ayrıca Ehl-i Sünnet kaynaklarında bulunan ve Ca'fer es-Sâdık'dan gelen rivayetlerin isnatlarındaki râvîlerin Şiî eğilime sahip olup olmadığı, rafizilikle anılan kimselerin isnatlarda bulunup bulunmadığı da araştırıldı. Bu çerçevede medar ya da common link diye ifade edilen râvîlerin ne tür özelliklere sahip oldukları üzerinde de durulmuştur.

[714] Örnek kaynaklar için bkz. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abbas Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (Kum: Müessetü Neşri'l-İslâmî, 1418), 1418.; eş-Şeyh Ali Ekber Türâbî, *el-Mevsûatü'r-Ricaliyyeti'l-Müyessera* (Kum: Müessesetü İmâm es-Sâdık, 1424).Örnek bir çalışma için Bkz. Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-21-22*.

[715] Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 74-75.

İzlediğimiz bu yöntem sayesinde Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında rivayet geçişlerinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Şayet üzerinde durduğumuz rivayet hem İsnat hem de metin yönünden bir birlikteliğe sahipse o zaman ortaya çıkacak olan bilgiler de o derece belirgin olacaktır. Tabi daha doğru bir ifadeyle, incelenecek olan hadisi hem Sünnî hem de Şiî ders halkalarında aynı râvî ya da râvîler nakletmişse, onun ne zaman, nerede ve kim tarafından bir diğer halkaya aktarıldığı bu yöntem sayesinde ortaya konabilecektir.

İsnatlarda geçen Ehl-i Sünnet ve Şîa'daki râvîler şayet aynı belde de rivayet faaliyetlerine iştirak etmişler ve o hadis o belde de üne kavuşmuşsa o takdirde her iki ekolün aynı hadisten haberdar olmaları gayet normal karşılanabilir. Yine her iki ekoldeki râvîlerin kendi aralarında hoca-öğrenci ilişkisinin bulunup bulunmadığı ele alınarak bu şekilde ortak râvînin hadisi şeyhinden aldıktan sonra aynı metni Şiî halkalara ulaştırıp ulaştırmadığı üzerinde durulmuştur. Ancak burada dikat edilmesi gereken en önemli unsurun rivayetin Şiî kaynaklara aktarılması ve Hz. Peygamber'den nispeti koparılarak imamlara dayandırılması ortak olarak belirlenen râvînin hadis uydurup uydurmadığı tepit edilmeye çalışılacaktır.

Şîa'daki rivayetlerin önemli bir kısmı Ca**ʻ**fer es-Sâdık'tan gelmesi dolayısıyla bu rivayetlerin çoğunun kendisine ait olma yani kendisinin söylemiş olması durumu da mümkündür. Dolayısıyla O'na ait olan bu rivayetleri Sünnî hadis halkalarından ziyade Şiî râvîler arasında şöhret kazandığı düşünülebilir. Bu da söz konusu nakillerin Şiî hadis literatüründe Sünnî kaynaklardakinden farklı isnatlarla yer almasına neden olmuştur denebilir.

Sonuç olarak her iki ekolün hadis kaynaklarında farklı râvîlerin bulunduğu isnatlarla kaydedilen bu hadislerin geçiş süreçleri birtakım olasılıklar çerçevesinde incelenmiştir. Dolayısıyla bu durum kesin bir bilgi bizlere sunmamaktadır.

2.4. EHL-İ SÜNNET VE ŞİÂ KAYNAKLARINDA BULUNAN CA‘FER es-SÂDIK’IN ORTAK METİNLERİ

Bu bölümde Ca‘fer es-Sâdık’tan gelen rivayetlerin her iki ekolde yani Ehl-i Sünnet ve Şîa temel kaynaklarında geçen rivayetler karşılıklı olarak ele alıncaktır. Metinler incelelenirken rivayetlerde birtakım ziyadeler olmuşsa onlar belirtilecektir. Hadis metniyle birlikte yer yer isnat analizi de yapılacaktır. İsnat analizinden kasdımız isnad zincirindeki bütün râvîleri incelemek şeklinde değil, daha ziyade incelenmesi önem arz eden şahsiyetler tenkide tabi tutulacaktır.

Daha önceden de belirtildiği üzere konuyla ilgili bize nakledilen hadis isnatları incelendiğinde bunların birçoğunda “common link” diye tabir edilen medâr râvîler bulunmaktadır.

Junboll’un müşterek râvî teorisinden[716] yola çıkarak, Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayet ettiği müşterek yani anlamca birbirine paralel hadisleri de ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu yöntemle, Ehl-i Sünnet ve Şîa kaynaklarında O’ndan gelen ortak metinlerin birbirleriyle ne düzeyde örtüştükleri, aralarındaki farklılıkların nedeninin ne olduğu, bu farklılıklar rivayetlerde bulunan lafızlardan mı yoksa mana ile rivayetten mi kaynaklandığını tespit etmeye çalışacağız. Bu münasebetle hadis metinlerinde her iki mezhebin görüşlerini ortaya koyan bazı farklılıkların meydana gelip gelmediğini de inceleyeceğiz. Bu durum, Ca‘fer es-Sâdık rivayetlerinin her iki mezhebin ders halkaları arasındaki geçiş sürecinde bazı değişikliklere uğrayıp uğramadığını ortaya koyması

[716] Müşterek râvî Teorisi, yani manaca birbirine yakın olan rivayetlerin Hz. Peygamber > Sahâbî > Tabiî şeklinde devam eden rivayet zincirleri, birtakım kollara ayrıldığında bu kolların ortak sahip olduğu bir râvîyi içerebilmektedir. Müşterek râvî ise, Manaca paralel olan rivayetler demektir. Daha geniş açıklama için Bkz. G.H.A. Juynboll vd., *İsnad Analiz Yöntemleri*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu, 2005), 13. İlk müşterek râvî, oluşturulan isnad kümesindeki yeri itibariyle, silsile olarak Hz. Peygamber’den başlayıp sahâbî aracılığıyla bir ya da iki tabiîne aktarılan tek râvîli isnad zincirinde tabînden hemen sonra gelen bulunduğu konum itibariyle de halkanın kendisnden başlayıp kollara ayrıldığı kişidir. Bundan dolayıdır ki, isnad kümesindeki düğümde yer alan râvîye ilk müşterek râvî denmiştir. Tabi zikri geçen ilk müşterek râvî sadece isnadın Hz. Peygambere kadar ulaşmasından aynı zamanda rivayetin ya da hadis metni’nin ziyedeleşmesinden de sorumlu olan kişidir.G.H.A. Juynboll, *Oryantalistik Hadis Araştırmaları Makaleler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 75. Konuyla ilgili örnekler ve daha fazlası için Bkz. G.H.A. Juynboll, *Oryantalistik Hadis Araştırmaları Makaleler*, 80-88.

yönünden önem arzetmektedir. Şîa geleneğinde bir hadisi olduğu gibi aktarmak yerine çoğu zaman mana ile rivayet ön plana çıkmaktadır. Bununla da çoğunlukla bazı rivayetleri kendi mezhebinin formuna uydurma söz konusu olmaktadır. Bundandır ki Usulû'l-Kâfî'de, üzerinde odaklandığımız 3-7 ciltler arasında geçen Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Sünnet'le bire bir örtüşen rivayetlerinin önemli bir kısmının bu minvalde rivayetler olduğunu gördük. Şunu da ilave etmekte yarar görmekteyiz: Bizim üzerinde yoğunlaşacağımız rivayetler daha ziyade Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin 3-7 ciltler arasındaki Furu' ile ilgili rivayetleri olmuştur. Yani taharet, zekât, hac vb. konular olacağından dolayı bu rivayetlerde Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında çok fazla farklılık görünmeyebilir. En büyük farklılık namaz abdesti konusunda olduğunu bilmek gerekmektedir. Bunu da tezin son bölümünde O'nun hadis yorumculuğu kısmında geniş bir şekilde ele almaya çalıştık. Ancak Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki ihtilaf'tan bahseden hadisler olmak üzere birçok rivayet üzerinde nasıl tasarrufta bulunulduğuyla ilgili son zamanlarda hazırlanmış olan Ayşenur Duman'ın doktora tezine bakılabilir.[717]

Yine Ca'fer es-Sâdık rivayetlerine bakıldığında müşterek rivayetler olmakla birlikte, kısmen müşterek diyebileceğimiz birtakım rivayetler de mevcuttur. Burada

[717] Ayşenur Duran, tezinde hem Usûl'de hem de Sünnî hadis kaynaklarında nakledilen müşterek rivayetler hakkında genel bilgiler vermiştir. Çalışma, müşterek rivayetlerin sayısı, yoğunluk kazandığı konular, isnad ve metinlerin sahip olduğu özellikler hakkında genel bilgilerle devam etmiştir. Tez'in ikinci bölümünde bir grup rivayetin Sünnî ve Şiî tarikleri incelenerek bunların iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş süreçleri üzerinde durulmuştur. Müşterek rivayetlerin senedlerindeki râvîler hakkında Sünnî ve Şiî ricâl kaynaklarından yapılan araştırma sonucunda 2./8. asırdaki hadis faaliyetleri hakkında birtakım yargılara ulaşılmıştır. Çalışmanın Üçüncü Bölüm'ü ise müşterek rivayetlerin metinlerinin analizine tahsis edilmiştir. Bu bölümde şiî literatürde mezhebin görüşlerini çeşitli açılardan yansıtan bir grup müşterek rivayet analiz edilmiştir. Sünnî ve Şiî rivayetler arasındaki bu anlamlı farklılıkların nasıl meydana geldiği konusu üzerinde durulmuş. Yazar, Sünnî ve şiî literatürdeki müşterek rivayetleri el-Kâfî'nin Usûl bölümü özelinde tespit ederek incelemiştir. Bu çalışma Sonuç bölümü ve tezde araştırılan rivayetlerin isnad şemalarının yer aldığı EK'lerle son bulmuştur.

Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 58-64.

Ayşenur Duman kendi tezinde Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki müşterek ve yarı müşterek rivayetleri ele alırken. Biz ise tezimizde Ca'fer es-Sâdık rivayetleri bağlamında cafer es-Sâdık'ın müşterek ve kısmen müşterek rivayetlerini alıp değerlendirmeye çalışıp bu minvalde konuyu temellendirmeye çalıştık. Diğer bir ifadeyle Ayşenur Duman, iki disiplin arasında tümel alan araştırması yaparken biz ise tezimizle uyumlu olarak Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri bağlamında tikel bir araştırmayı tercih ettik. Bu şekilde iki mezhep veya ekol arasında hem geniş hem de dar ölçekte konu değerlendirilmiş oldu.

kısmen müşterek ifadesiyle aslında şunu kasd etmekteyiz: *el-Kâfî*'nin 3-7 ciltleri arasında O'na ait olduğu belli olan rivayetlerin, Sünnî kaynaklarda yer alan metninin sadece bir bölümüne karşılık gelen rivayetler anlamına gelmektedir.

Pekçok isnatla bize ulaşan şu rivayet müşterek rivayetlerden biridir. Kesir b. Kays'tan gelen rivayete göre kendisi şöyle demiştir: "Şamda bir mecliste Ebû'd-Derda'nın yanında oturuyordum. Medine-i Münevvere'den bir zat kendisine gelerek şöyle demişti: Ey Ebû'd Derda! Allah'ın Resulünden şöyle bir rivayet naklettiğini haber aldım. Böyle bir sözü Allah Resulünün söyleyip söylemediğini bizzat senden duymak üzere Medine-i Münevvereden çıkıp sana geldim" dedi. Ebû'd-Derda, bir ihtiyaç için mi geldin buraya kadar. Adam hayır dedi. Yoksa ticaret için mi geldin? Yine hayır dedi. O halde seni buraya bir iş getirmiş olmalı diye sordu Ebû'd-Derda? Adam yine hayır dedi. Adam sorulara olumsuz cevap verdikçe etraftakilerin hayreti artıyordu. Adam en son dedi ki: "Sizde bulunan bir hadisi öğrenmek için kalkıp buraya kadar geldim." Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ (r.a) Hz. Peygamber'den şu rivayetini nakletti. "Kim bir ilim öğrenmek için yola çıkarsa Yüce Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler ilmi talep edeni tasdik etmek için kanatlarını gererler. Gökte ve yerde bulunan tüm varlıklar, hatta suda yüzen balıklar bile âlimin affedilmesi için Yüce Allaha yalvarırlar. Âlimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras olarak bırakırlar. Onların geride bıraktığı tekşey sadece ilimdir. Bundan dolayı kim ilme talip olursa büyük bir kazanç elde etmiş olur. İlminizi kimden aldığınıza dikkat ediniz.[718] Buraya kadar olan kısım Ehl-i Sünnet eserlerinde yer alırken, şu kısım sadece Şiâ kaynaklarından bize ulaşmaktadır. "Biz Ehl-i beyt'ten her halefin ardından âdil birileri -yani imamlar- çıkar; Bunlar, aşırıya gidenlerin tahriflerini, bâtıl ehlinin yaptığı istismarı, cahillerin yapmış olduğu yorumları dinden ayıklarlar. Devamında yine Hz. Peygamber'den şu rivayet nakledilir: "İlimlerin kayanağı üçtür. Bunlar Muhkem diye nitelenen âyetler, miras taksiminde uygulanan ilim ve bize kadar nakledilen sâbit sünnettir. Bunların dışındakiler

[718] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *el-Medhel İlâ İlmi's-Sünen* (Kahire: Dârü'l-Yüsr li'n-Neşr ve't-Têvzi', 1437), II/676.;

ise fazladan olan (çok da önemli olmayan) ilimlerdir.[719] Yine kesir b. Kays'tan gelen farklı bir varyantta ise yukarıdaki ilk rivayetten farklı olarak Âlim'in, Âbid üzerindeki üstünlüğü dolunayın yıldızlar üzerindeki üstünlüğü gibidir[720]ziyadesi mevcuttur.

Görüldüğü üzere her iki ekolden gelen Ca'fer es-Sâdık rivayetlerinin birkısmı ortak bir formla gelirken, hadisin bazı kısımları değişgenlik göstermektedir.

2.5. EHL-İ SÜNNET VE ŞİÂ'DA CA'FER es-SÂDIK'IN RİVAYET METİNLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Şîa ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında rivayet edilen hadislerden bir kısmı, kısmen ortak olma özelliğine sahiptir.[721] Şîa hadis kaynaklarındaki ortak rivayetlerin Şiî bir hüviyet kazanması farklı şekillerde cereyan etmiştir. Gelen rivayetlerin bir kısmında Şiî imâmet doktrinini destekleyen birçok ziyade mevcuttur. Bu özellikteki rivayetlerin bazılarında ise farkedilir derecede hazifler söz konusudur. Ancak *el-Kâfî* özelinde görülen bu haziflerin tümünün sahâbenin önemine işaret eden ya da Ashâbın konumunu vurgulayan ifadeler olması önem arz etmektedir.[722]

el-Kâfî özelinde Ca'fer es-Sâdık rivayetlerine baktığımızda ise durum pek de farklı gözükmemektedir. Yani O'nun rivayetlerinde de aynı durum söz konusudur. Örneğin, Sünnî kaynaklarda "Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zâhid, dinde fakîh kılar, kendi kusurlarını görmesine imkân verir" şeklinde tahric edilen hadis, *el-Kâfî*'de O'na nispet edilen şu hadis metnine karşılık gelmektedir: "Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zâhid, dinde fakîh kılar, hatalarını görmesine

[719] Küleynî, *el-Kâfî*, I/17-18. Ayrıca Bkz. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Darû İbn Kesîr, 1395/1975), V/48.

[720] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hâtip el-Bağdâdî, *Tâlhîs el-Müteşâbih fi'r-Resm* (Dımeşk: Telâs li'd-Dirâsâtî ve't-Tercümeti ve'n-Neşr, 1985), II/735. ; Ömer b. Ali b. Ömer Ebû Hafs Sirâcüddîn el-Kâzvînî, *Meşihetu el-Kâvînî* (Dımeşk: Dârü'l Beşâir el-İslamiyye, 1426), 77.

[721]Yani hadis metninin tamamı değil sadece bir kısmında benzerlik söz konusudur. Yani burada kısmen ortak rivayet dememizdeki kasıt; Şîa'da zikredilen bir hadisin sadece bir kısmı Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçiyorken, Ehl-i Sünnet'teki bir hadisin de sadece bir parçası Şîa kaynaklarında geçiyor demektir. .

[722] Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 71-72.

imkân verir. Bunların kendisine verildiği bir kimseye dünya ve ahiretin en güzel, en hayırlı şeyleri verilmiş demektir." Ardından O, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Bir kimse dünyada züht'ten daha faziletli bir konuda hak talep etmesin. Bilinmelidir ki zühd, Allah düşmanlarının talep ettikleri şeylerin zıddıdır."[723]

Son olarak bir grup müşterek rivayet, anlam kaymasına uğrayan bazı kavramlar içermesi nedeniyle Şiî karakter kazanmıştır. Küleynî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği "Kim benim bir velimi aşağılarsa bana meydan okumuş, beni savaşmaya davet etmiş olur" hadisi bunun bir örneğidir. Zira burada "Veli" kelimesi ile kastedilen Şîa'ya göre imamlardır. Diğer taraftan Sünnî kaynaklarda bu rivayet *el-Kâfî*'deki gibi bir bağlama sahip olmadığı gibi veli kelimesi de Ca'fer es-Sâdık'ın kastettiği anlamda kullanılmamıştır.[724]

Kısmen ortak rivayetlerin bir bölümü, Şiî bir forma bürünmeleri sebebiyle *el-Kâfî*'de daha detaylı anlatılar içerisinde yer almıştır. Örneğin bu özellikteki rivayetlerden birinde Ca'fer es- Sâdık, Şiî cemaate, müntesiplerine, birbirine muhalif hadis ve hükümlerle karşılaşmaları durumunda nasıl bir yol takip etmeleri gerektiğinden söz eder. O'nun cemaatine verdiği tavsiyelerin yer aldığı ve diğer rivayetlere oranla kısmen uzun sayılabilecek bu rivayette şunu söylemektedir; "Meseleler üç kısımdır. Birincisi, doğruluğu açık ve net olan meseleler. Bunlara tabi olunup, peşinden gidilir. İkincisi, yanlışlığı açık olan meseleler. Bunlardan kaçınmak gerekmektedir. Çünkü bu tür meseleler kişiyi doğru yoldan alıkoyabilir. Üçüncüsü ise, doğruluğu ve yanlışlığı açık olmayan meseleler. Bunlar için de kişinin vicdanı ve feraseti devreye girer şeklinde bir rivayet yer alır. Ancak söz konusu hadisin Sünnî metinlerinde Ca'fer es- Sâdık ile ashâbından biri arasındaki konuşmadan bahsedilmez. Bu da aynı şekilde Ehl-i Sünnet kaynaklarında yer alan bir rivayet Şîa'da ele alındığı vakit kendi formlarına, düşünce

[723] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), VII/236.
[724] Küleynî, *el-Kâfî*, I, 78. Krş. Dîneverî, *Mücâlese*, V, 85; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I, 168; IX, 127; Ebû Nuaym, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, I, 246; VIII, 278; Geniş açıklama için Bkz. Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-* 59-64. "Veli" kelimesinin sünni versiyonda ne şekilde kullanıldığıyla ilgili Bkz. Syf.45

yapılarına dönüştürdüklerine dair bir kanıt olarak kabul olarak düşünülebilir.[725] Ayrıca bu rivayetin devamında Ca'fer es-Sâdık şöyle demektedir; "Helaller bellidir. Haramlar da bellidir. Bu ikisi arasında ise şüpheli olan şeyler vardır. Kim şüpheli şeyleri terk ederse, uzaklaşırsa, haramlardan kurtulmuş olur. Kim de şüpheli şeylere dalarsa haramları işlemek durumunda kalır. Bilmediği bir şekilde helak olur gider." Şeklindeki rivayeti nakleder. Sünnî rivayetlerde ise zikredilen hadisin de yer aldığı birçok metin bulunmaktadır.[726] Burada da Ca''fer es-Sâdık, Ehl-i Sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'in iman edenlere yönelik tavsiyelerini, Şiî bir form'a dönüştürmek suretiyle kendi cemaatine yönelik dile getirdiği gözlemlenmektedir.

Netice itibariyle Ca'fer es-Sâdık bağlamında ortaya koymaya çalıştığımız rivayetlerin önemli bir kısmının metni, mana itibariyle birbiriyle münasip, ancak lafız açısından tümünün değil, sadece bazı kelimelerin ve cümlelerin birbirleriyle örtüştükleri görülmektedir.

Yukarıda zikredilenlerin yanısıra birbirine muhalif gibi görülen iki rivayet arasında da Ehl-i Sünnet'in ortaya koymuş olduğu görüş bellidir.[727] Ehl-i Sünnet âlimleri sünnette gerçekleşen neshi de kategorilere ayırmışlardır.[728] Ca'fer es-Sâdık ise birbirine

[725] Küleynî, *el-Kâfî*, I, 32-33.;Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 351; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, 209-210.

[726] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulumü'l-İnsaniyye, 1993), I/28.; Ayrıca Bkz. Humeydî, *Müsned*, II, 156; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 274, 333; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 216-219; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 382; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, II, 214; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXI, 28-32;Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 118; VIII, 239; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 546; VII, 493; Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 65-66.

[727] Yüce Allah veya Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş olan bir uygulamanın daha sonra ortadan kaldırılması (Nesh) ve verilen hükümlerde birtakım değişiklikler meydana gelmesine bağlı olarak 4 çeşit neshten bahsedilir: a. Kur'ân'ın Kur'ân'ı neshi, b. Sünnetin Kur'ân'ı neshi, c. Sünnetin, Sünneti neshi, d. Kur'ân'ın, Sünneti neshi. Kitab'ın Kitabı neshi ve Sünnetin Sünneti neshi hususunda Ebû Müslim el-İsfehânî dışında bütün İslâm âlimleri arasında bir ittifak oluşmuştur. Sünnet'in Kur'ân'ı neshi ve Kuran'ın, Sünneti neshi konularında âlimler daha sonraları ciddi görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004). Ayrıca Bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 205.

[728] Âlimler rivayetler arasında gerçekleşen neshi 4 şekilde ele almışlardır. "1. Mütevâtir hadis, Mütevâtir hadisle ortadan kaldırılır (neshedilir). 2. Haber-i vâhid, haber-i vâhid ile ortadan kaldırılır (nesh edilir). 3. Haber-i vâhid, Mütevâtir hadisle ortadan kaldırılır (neshedilir). 4. Mütevâtir hadis, haber-i vâhid ile

muhalif iki rivayet gördüğünde çoğunlıkla cem' ve telif ilkesini uygulamıştır. Yukarıda O'ndan gelen rivayetlerde ise O, müntesiplerine, Sünnet'e muvafık ancak âmmenin uygulamasına aykırı/muhalif olan rivayeti tercih etmelerini tavsiye etmektedir.

Ortak rivayetler incelenirken *el-Kâfî*'nin 3-7 ciltleri arasındaki bölümlerde bulunan başlıkların ihtiva ettikleri hadislerin konuları arasında bir uyumsuzluk olduğu görülmüştür. -Aslında aynı durumu zaman zaman Ehl-i Sünnet kaynaklarında da görmek mümkündür-[729] *el-Kâfî*'de Ca'fer es-Sâdık rivayetleri bağlamında başlık ve içerik uyumsuzluğu, en fazla kitabü'l-iman bir de kitabü'l-küfür de kendini göstermektedir. Ayrıca mezkur başlıklar, Şiî iman esasları hakkındaki rivayetleri içerdiği izlenimini verse de burada ağırlıklı olarak ahlaki konulardaki hadisler serdedilmiştir. Bu durum, ortak rivayetlerin hangi konularda yoğunlaştığı hakkında bize bir fikir vermektedir. Zira Ehl-i Sünnet ve Şîa kaynaklarında yer aldığı bilinen 406 müşterek rivayetin 181'i ahlaka dairdir.[730] Bunun ardından rivayetlerin furu' konularında yoğunlaştığı görülmüştür. İman ve fezâilü'l-Kur'ân konularındaki ortak rivayetlerin sayısı ise diğer konulara nispetle oldukça azdır.[731]

Hadis ile yakından ilgilenen herkesçe bilinmektedir ki, Ca'fer es-Sâdık gibi hem Ehl-i Sünnet'e hem de Şîa'ya mal olmuş şahsiyetler pek azdır. O'nun Ehl-i beyt'e mensup olması da ondan gelen herbir rivayeti de ayrıca değerli kılmaktadır. Bu çerçevede Ca'fer es-Sâdık'ın rivayetleri hem senet hem de metin açısından hicri birinci asrın son çeyreğiyle,

---

ortadan kaldırılır (neshedilir)." Son madde hariç diğer maddeler üzerinde ittifak mevcuttur. 4. madde ile ilgili olarak İbn Hazm burada da neshin olduğu görüşündedir Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 217.

729 Bu konu, Ehl-i Sünnet'in temel kaynaklarından olan Buhârî'nin es-Sahîh adlı eseri üzerinde de incelenmiştir. Sonuç olarak yazar bu konuda, özellikle Buhârîde geçen bab başlıklarıyla hadislerin uygunluğu konusunda çok detaylı bir araştırma yapmıştır. Yazara göre, bab başlıkları ile hadislerin birbirine olan uygunluğu konusunda ciddi bir çaba harcandığını ifade ettikten sonra, özellikle Buhârî şarihi İbn Hacer'in bu konuda Buhârî'yi savunmak için pekçok zorlamalı tevillere gittiğini, bunun sebebinin de İbn hacer'in ön kabulü olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Daha geniş açıklama için Bkz. Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, 116-156.

730 Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 7.

731 Ayrıca Bkz. Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 67-68.

hicri ikinci asrın ilk yarısını kapsadığını görmekteyiz. Erken dönem Ehl-i Sünnet ve Şîa rivayetlerini farklı bakış açısı ve değişik yönleriyle ortaya koyması açısından bu rivayetler önem arz etmektedir. Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi Onun rivayetleri aracılığıyla her iki ekol arasındaki rivayetlerin intikali, ne zaman, nasıl ve nerede gerçekleştiğiyle ilgili birtakım ipuçlarına ulaşmak da mümkündür. Aynı zamanda bu intikali gerçekleştiren râvînin kim olduğu, eldeki isnatlar vasıtasıyla tespit etmek de mümkündür.[732]

Son olarak, İsnad ve metin birlikteliğine sahip rivayetler, Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın ilim meclislerinde aynı râvî ya da râvîler tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla bu özellikteki rivayetlerin senedlerinde her iki ekol'ün tariklerinde aynı isimler yer almaktadır. Haddizatında bu râvîler hem bir rivayetin Ehl-i Sünnet isnatlarında bulunmaları, hem de bunlar hakkında her iki ekolün tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde bilgi verilmesi sebebiyle Juynboll'un ifade ettiği gibi "common link theory"[733] yani ortak/ müşterek râvî şeklinde nitelenmiştir. Netice iitibariyle, mezkûr isnat özelliklerine sahip rivayetlerin dışındaki ortak hadisler ise Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın hadis kitaplarında birbirlerinden farklı râvîlerin yer aldığı isnatlarla nakledilmiştir[734] diyebiliriz.

2.6. EHL-İ SÜNNET VE ŞİÂ'DA CA'FER es-SÂDIK'IN RİVAYET SENEDLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Hadis metni aynı veya biraz farklı olmasına rağmen senetteki râvîlerin farklılaşması şeklinde Ehl-i Sünnet'te aynı hadisin birçok varyantına ulaşmak mümkündür. Hatta bu alanda yapılmış birçok makale çalışması da bulunmaktadır.[735] Ancak Ehl-i Sünnet'te bir rivayet Şîa'da farklı bir varyantla nakledilmesinden ziyade

[732] Burada zikrettiğimiz hususlar tezin biraz amacının dışına çıkma ihtimaline binaen kısa geçlmiştir. Farklı bir çalışmada daha detaylı bir şekilde bu konuyu ela almayı düşünmekteyiz.

[733] Juynboll vd., *İsnad Analiz Yöntemleri*, 12-13.

[734] Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 76-77.

[735] Salih Kesgin, "'Yahudileri, Hıristiyanları ve Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan Çıkaracağım …' Hadisi Üzerine Sened ve Metin Eksenli Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XII/1 (2012), 1-3.;Engin Sezai, "Hadisin Tashîhinde Sened ve Metnin Sıhhat İlişkisine İllet ve Şâz Bağlamında Metodolojik Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/31 (Haziran 2015), 141-168.

sened üzerinde birtakım tasarruflar yapılmak suretiyle isimlerin değiştirildiği bilinmektedir. Örneğin; *el-Kâfî*'de Cafer es-Sâdık ile Ebân b. Tağlib (öl. 141/758) arasında geçen şu konuşma Sünnî hadis kaynaklarında Allah Resûlü ile Ebü'd-Derdâ (öl. 32/652) arasında geçmektedir. Buna göre, Ebân b. Tağlib'in aktardığına göre Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Ey Ebân! Kûfe'ye gittiğin vakit 'Kim Allah'tan başka ilah olmadığına samimi bir şekilde ihlasla şahitlik ettiğini görürsen, kendisine cennet vacip olur' hadisini rivayet et" demiştir. "Benim (Eban b. Tağlib) yanıma her zümreden insan geliyor, onlara bu rivayeti aktarayım mı?' diye Ca'fer es-Sâdık'a sorunca, Ca'fer es-Sâdık; "Evet Ebân! Kıyamet gününde Allah önceki ve sonraki ümmetleri bir araya getirip topladığı vakit, bu iş üzere olanlar hariç (Yani Ehl-i beyt'in yolunda olanlar/izini takip edenler hariç]) lâ ilâhe illallah sözü herkesten çekip alınır"[736] demiştir.

Dikkat edilirse, Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçmeyen bir bilgi Şîa kaynaklarında parantez içi bir açıklamayla zikredilen rivayet kendi formlarına, düşünce yapılarına dönüştürme gayreti olmuştur. Yine Ehl-i Sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'in ashâbına söylediği şeyler Şiî kaynaklarında Ca'fer es-Sâdık veya başka imamların kendi Ashâbına söylediği şekilde bir tasarrufa gidilmiştir. Daha farklı rivayetlerde de her iki ekoldeki rol değişimlerini gözlemlemek de mümkündür.[737] Şöyleki; Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet edilen ve Yüce Allah ile beş kişinin duası arasında perde bulunmadığı, zikredilen bu beş kişiden birinin de âdil imam olduğunu haber veren rivayette, Şîa'nın imam ifadesiyle Hz. Ali ve soyundan gelen Ehl-i beyt imamlarını kastettiği açık bir şekilde görülmektedir.[738] Şîa kaynaklarında Ca'fer es-Sâdık'tan gelen farklı iki rivayetin senedinde sadece Ca'fer es-Sâdık zikredilirken, Ehl-i Sünnetten gelen versiyonunda

[736] Küleynî, *Usulû'l-Kâfi*, 5/286-287.

[737]Küleynî, *el-Kâfî*, II, 274. Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 168; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 405; Mevsılî, *Müsned*, I, 96; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, II,798; Heysemî, *Maksadü'l-alî*, I, 24. Ayrıca Bkz. Duman, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği-*, 62-63.

[738] Küleynî, *el-Kâfî*, II, 271.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 42; İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 311; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 401-403; İbn Mâce, "Ebvâbü's-Sıyâm", 45; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 416-418; Tirmizî, "Ebvâbü'd-De'avât", 116; Hâris, *Müsned*, II, 954-955; Bezzâr, *Müsned*, XV, 271;; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 199; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 214-5; Taberânî, *Dua*, s. 392; Beyhakî, *el-Esma*, I, 326; *Şuabü'l-îmân*, II, 96-97; IX, 469; Heysemî, *Mevârid*, s. 221.

benzer bir rivayete baktığımızda ise, nakledilen isnatların tamamına yakını İbn Abbas'tan gelmektedir.[739] Ancak bu rivayetlerin tam senetlerini Şîa'dan farklı olarak yine kaynaklarımızda bulmak mümkündür.[740] Yine O'ndan gelen rivayetlerden birinde "âdil imam" ifadesi geçerken diğerinde ise bu ifade geçmemektedir. Ancak aynı rivayet Ehl-i Sünnet kaynaklarında Şîa'nın ileri sürdüğü anlamdan daha farklı bir şekilde bize nakledilmiştir.[741]

Bazen bir kişi dua ettiğinde Yüce Allah'ın aradaki perdeyi kaldırdığı yönünde rivayetlere de rastlamak mümkündür. O rivayetlerden birinde Hz. Peygamber'in Hz. Muaz'ı Yemen'e gönderirken yaptığı konuşmada da rastlamaktayız. Şöyle ki; "Sen Ehl-i Kitap olan bir topluma gidiyorsun. O topluluğu Allah'tan başka hak bir ilah olmadığına ve benim de onun gönderilmiş bir elçisi olduğuma inanmaya davet et. Daha sonra onları Yüce Allahın bir gece ve gündüz olmak üzere beş vakit namazı kendilerine emrettiğini bildir. Buna itaat edip uydukları takdirde, zenginlerden alınıp fakirlere verilmek üzere zekatın da farz kılındığını bildir. Bunlara da rıza gösterirlerse onların mallarının en gözde ve kıymetli olanlarını almaktan sakın. Mazlumun bedduasını almaktan da son derece çekin, çünkü onun bedduası ile Allah arasında bir perde yoktur"[742] buyurmuştur.

Sonuç olarak, Ehl-i Sünnet ve Şîa kaynakları incelendiğinde, Ehl-i Sünnet rivayetlerinin Şîa kaynaklarına geçişinde pekçok rivayetin senedinde birtakım tasarruflarda bulunulmuş olduğunu söylenebilir. Bunu ilk kaleme alınan Ehl-i Sünnet kaynaklarıyla sonradan kaleme alınan Şîa kaynaklarında yukarıda da verilen birkaç örnek üzerinde yapılan incelemede görmek mümkündür. Bize göre bunun pekçok nedeni olabilir. En önemli neden Ehl-i Sünnet'te kabul görmüş akla, mantığa ve tarihi verilere aykırı olmayan ve senedi sağlam olarak görülen rivayetler alınarak Şîa'da meşhur olmuş

[739] Burada yine Ehl-i Sünnet'teki rivayetlerin Şiâdaki versiyonlarında bazı tasarruflar yapıldığı söylenebilir. Çünkü Ehl-i Sünnet kaynakları çok daha erken tarihli olup bu rivayetler Şia kaynaklarından çok daha önce kaynaklarda kaydedilmiştir.

[740] Ahmed b. Ali b. Hâcer el-Askalânî İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379), III/490.

[741] Ehl-i Sünnet'te meşhur olan rivayet üç kişiden perde kaldırıldığı şeklindedir. Onlar da Anne -Babanın duası, Mazlumun duası, Adil yöneticinin duası şeklindedir. el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3/544.

[742] el-Buhârî , Zekât, 62/1425; Müslim, Îmân 29, 31.

bazı isimler eklenmek suretiyle tedavüle konulmuştur. Daha önceki konularda da değindiğimiz üzere bazen de Ehl-i Sünnet'ten gelen güvenilir bazı şahsiyetlerin rivayetlerine tartışmalı bazı şahıslar senetlere eklenmek suretiyle rivayetlere karşı bir şüphe uyandırılmak istenmiş olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CA‘FER ES-SÂDIK’IN HADİS YORUMCULUĞU

3.1. HADİSLERİ YORUMLAMA METODU

Hadis yorumculuğu, insanların almış olduğu eğitim çerçevesinde, anlama ve kavramalarını dikkate alarak, hadisleri her çağın insanının anlayış seviyesine uygun bir tarzda açıklamaktır. Bilindiği üzere hicrî II. Asır ve sonrasında birçok tabiî ve tebeu’t-tâbiî hadislerle meşgul olmuştur. Bunların bir kısmı hadis usulü ile iştigal ederken[743], diğer kısmı ise, hadis usulünden ziyade hadis metinlerini bir araya getirme gayreti içine girmiştir. Bu zevât yani tabiîn ve tebeu’t-tâbiîn, Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadislere, insanların daha kolay ulaşmasını sağlamak için pekçok yönden fedakârlık göstermişlerdir.[744]

Yine tabiîn ve tebeu’t-tâbiînden bazı âlimler yeri gelmiş hadisleri nakletmiş, yeri gelmiş anlaşılmasını kolaylaştırmak için hadislere birtakım izahlar, şerhler yapıp yorumlarda bulunmuşlardır. Dinimizin temel iki kaynağından biri olarak kabul gören hadislerin, yaşadıkları çağın insanına bakan yönlerini ortaya koymaya gayret göstermişlerdir. Ayrıca bu süreçte toplum tarafından kabul görmüş, bu minvalde pekçok muhaddis yetişmiştir. Bunlardan biri de hiç şüphesiz Hz. Peygamber’e nesebî yakınlığının yanı sıra, ilmi birikimi ve ahlâki yaşayışıyla da çağdaşları arasında mümtaz bir konuma sahip olan, Ehl-i Sünnet ve Şîa tarafından da hüsn-ü kabul gören Ca‘fer es-Sâdık olmuştur. İslâmî ilimlerde her yorumcunun kavşak noktasında bulunan temel iki kaynak vardır. Bu

[743] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafiî, *er-Risâle* (Kahire: Mektebetü Dârü’t-Tûrâs, 2005), 99-568. İmam Şafiî’nin er-Risâle adlı eseri, kendi içinde birçok özellik barındırmaktadır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir; Sahîh hadisin tanımlanması, hadislerin hangi ilmî ölçüler içinde hüccet değerine sahip olacağı ile ilgili bilgiler. Ayrıca bu eser hadis usulünün önemli ve ince meseleleri hakkındaki tespit ve değerlendirmeleriyle de ön plana çıkarak, klasik hadis usulü ilmi üzerinde de son derece büyük bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin İlelû’l-Hadîs konusunu detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Ayrıntılar için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafiî, *er-Risâle* (Kahire: Mektebetü Dârü’t-Tûrâs, 2005), 268-360. Ayrıca bkz. Mürteza Bedir, *"er-Risâle"* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/117-119.

[744] Özellikle hicrî II. asrın son çeyreğinde başlayıp hicrî IV. ve V. Asırlara kadar devam eden çalışmaların bir kısmı bu minvalde yapılmış çalışmalardır. Örnek için *Kütüb-i Tis‘a* eserlerine bakılabilir.

iki kaynağın Kur'ân ve sünnet olduğu aşikardır. Ca'fer es-Sâdık da bu alanlar hakkında söz söylemiş ve özellikle hadis yorumculuğuyla ön plana çıkmış seçkin bir şahsiyettir.

Ca'fer es-Sâdık hadisleri yorumlarken ne sadece Ehl-i Hadis gibi[745] yani rivayet merkezli bir yol, bir bakış açısını tercih etmiş ne de Ehl-i Rey gibi aklî ve içtihadî bir yol takip etmiştir. Bize göre O, yeri geldiğinde hadisleri nakleden, yeri geldiğinde ise ihtiyaç duyulan konularda gerekli açıklamaları yapmış kendi rey ve ictihadını[746] ortaya koyan bir şahsiyettir.

Modern dönemdeki çalışmalarda yorumcu, kendi varlığını, düşüncelerini, kanaatlerini, hatta tecrübelerini belirtip bunu muhataplarına hissettirme gereği duyarken klasik dönemin ilk çalışmalarına baktığımızda ise hadisle iştiğal edenler, kendilerini metnin yorumuna çok az katmışlardır.[747] Metinleri yorumlamak yerine rivayeti nakletmeyi tercih etmişlerdir.

Şîa'nın temel eserlerini dikkate aldığımızda hemen hemen tümünde Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen binlerce hadis bulmak mümkündür. Ancak bunlar üzerinde yapmış olduğu yorumlara baktığımızda kendisinin naklettiği hadislere oranla, izah getirdiği rivayetler çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. Bunun üç nedeninin olabileceğini düşünüyoruz. Bunlardan birincisi halkın, rivayetleri okurken kavrama düzeyinin yüksek olması. İkincisi, o dönemde ehl-i ilmin fazla olmasından dolayı pekçok şahsiyete soruların yöneltilebileceğinin söz konusu olması. Üçüncüsü ise ihtiyaç hissedilen durumlarda ya Ca'fer es- Sâdık bizzat kendisi doğrudan rivayeti açıklaması ya da sorulan bir soru üzerine

[745] Ehl-i hadîsin en çok öne çıkan özelliği, hadisleri mümkün olduğu kadarıyla yorumlama yapmaksızın ve kıyasa da başvurmadan, aklî-edebî ilimlerden çok daha ziyade naklî ilimlerle ilgilenmek şeklinde ifade edilebilir. Abdullah Aydınlı, "Ehl-i Hadis" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 507-508.

[746] Yapılan bir araştırmada bu konunun tartışmalı olduğu, Hz. Ali (r.a) ve Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetlerle ortaya konmuştur. Geniş açıklama için bkz. Kutluay, "İsnâaşeriyye'ye Göre Masum İmamların Allah Teâlâ İle İletişim Vasıtası Olarak İlham Ve Diğer Bilgi Kaynakları", 522.

[747] Ayhan Tekineş, "Modern Dönem Hadis Yorumculuğunda 'Ben Merkezli' Yorum", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010), 5.

gerekli açıklamaları yapmasıydı. [748] Şunu açıkça ifade etmeliyiz ki Ca'fer es-Sâdık'n bu tutumu aynı şekilde Ehl-i Sünnet kaynaklarında da mevcuttur.

Ca'fer es-Sâdık, aşağıda vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere hadisleri yorumlamadan önce, kendisi konuyu iyice tetkik edip anlamaya çalışmıştır. Daha sonra gelen sorulara Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet perspektifinden yaklaşımlar sergilemiştir. Bunun yanısıra kendi ilmi müktesebatını ortaya koymak suretiyle muhataplarına zaman zaman akli ve mantıki cevaplar vermiştir.[749] Ayrıca O, hadisleri yorumlama safhasına geçmeden önce, daha önceden vermiş olduğu birtakım fetvalar varsa, onlara göndermelerde /atıflarda bulunmuştur. Kendi fetvalarından yola çıkarak konuyla ilgili görüşlerini sorunun veya konunun niteliğine göre bazen kısa bazen de mufassal diyebileceğimiz birtarzda genişçe açıklamıştır.

3.1.1. Mezhepler Arasında Görülen farklılıkların Nedenleri

Ca'fer es-Sâdık'ın hadis yorumculuğuna geçmeden önce Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın ayet ve hadisleri izah ederken zaman zaman yapmış oldukları yorum farklılıklarının nedenlerine dikkat çekmek istiyoruz. Bu yorum farklılıklarının gerisinde şüphesiz birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebepleri bilmenin O'nun hadis yorumculuğunu kavramamız açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Hz. Peygamber'den sonra -özellikle ilk halifenin seçiminin ardından- Ali (r.a) ve Muâviye arasında çıkan görüş ayrılıkları ve sonrasında Müslümanlar arasında çıkan savaşlar neticesinde fikrî ayrılıklar gittikçe derinleşerek ilk ayrılık tohumları atılmıştır. Bu çerçevede Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında birtakım ihtilaflar ve sorunlar meydana gelmiştir. Bu ayrılıkların nedenleri, Temel İslam Bilimlerinin birçok dalında geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bu nedenle biz bu tartışmalara girmeksizin tezimiz ile ilgili olduğunu düşündüğümüz önemli birkaç noktaya değinmeye çalışacağız.

[748] Örnek rivayetler için Bkz. Küleynî, *el-Kâfi,* (Tahran: İntişârât-ı İlmiyye, 1389), XIII/170-173.
[749] Örnekler için Bkz. Ca'fer es-Sâdık, *Kitabü't-Tevhid*, ts., 7-12,47-50.
.

3.1.1.1. Siyasî Nedenler

Hz. Peygamber'in vefatının son demlerinde yaşamış olduğu hâdise ve daha sonra kaynaklarda kırtas olayı/hâdisesi diye bizlere aktarılan olaylar, bu konuda önem arz etmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber sekerat/ölüm düşeğindeyken kağıt-kalem istemiştir.[750] Bu olay Şîa ve Ehl-i Sünnet âlimleri arasında farklı değerlendirmelere sebebiyet vermiştir.[751]

Şîa kaynaklarına göre; Hz. Peygamber'in, durumu, h. 11 yılında hastalandıktan sonra, henüz vefat etmeden dört gün önce, gittikçe ağırlaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ümmetin selameti için, İslam ümmetinin sorun yaşamaması ve müslümanlar arasında çıkabilecek muhtemel sıkıntıları engellemek için yanında bulunanlardan kâğıt-kalem istemişti. Bunu duyan Ömer b. Hattâb, Şîa'nın iddiasına göre Hz. Peygamber'e hakaretler edip, ağza alınmayacak sözler söylemiş ve ardından şunu ilave etmiştir; "Durun! Bu adam yani (Muhammed) sayıklıyor. Yüce Allah'ın bizim için inzâl ettiği kitap yani Kurân-ı Kerîm neyimize yetmiyor ki dedikten sonra şu ayeti zikretmiştir; Yüce Allah Kur'ân-ı Kerimde şunu buyurmuyor mu? (حَسْبُنَا كِتَابُ الله)[752] Orada bulunanlardan bir kısmı dediler ki; Hz. Peygamber ne buyurduysa onun dediğine uyun deyince bunun üzerine aralarında tartışma çıktı.[753]

Ehl-i Sünnet kaynaklarını incelediğimizde ise olayın farklı bir şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Şöyleki Hz Peygamber hastalığı esnasında toplanan sahâbîler arasında Hz.

---

[750] Rivayetlerin bir kısmında kağıt ve kürek kemiği ifadesine de rastlamaktayız. Bundan kasıt o dönemdeki yazı malzemesi şeklinde anlamak gerekir. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Darü't-Tibiyye, 1467), Vasiyye 5. Ayrıca Bkz. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kâr Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2/257.

[751] Daha geniş açıklamalar için bkz. Abdulalim Demir, "İmamiyye Şîası Hadis Kaynaklarına Göre Hz. Ömer'in Kırtas Olayındaki Tavrı ve İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları*, (2018), 243.

[752] Bizim elimizdeki mushaflarda bu ifadeler geçmemektedir.

[753] Her ne kadar Şîa kaynaklarında bu tür ifadeler geçiyor olsa da Hz. Ömer'in müslüman olduktan sonra ve daha sonraki süreçlerde bu şekilde Hz. Peygamber'e karşı bir dil ve ifade tarzı kullanmadığı bilinmektedir. Burada Şîa'nın Hz. Ömer'in halifeliğine karşı bir tavır içinde olmasından kaynaklı olarak bu şekilde bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Orijinal Şîa kaynağı ver. *"The Incident of Pen and Paper". Seratonline.com.* 20 Ocak 2021 tarihinde kaynağından arşivlendi Erişim tarihi: 7 Ekim 2023 .

Ömer'in olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Ancak Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in kâğıt-kalem istediği ancak Şîa'nın dile getirdiği tarzda Hz. Ömer'in kaba tabirler kullanmadığı da kaynaklarımızda mevcuttur.[754] Ehl-i Sünnet kaynaklarında Şia'nın iddia ettiği şekilde bilgiler mevcut değildir. Olay, Hz. Peygamber'in sekerat anında değil, vefatından yaklaşık 2,5 ay önce buyurduğu sözlerdir. Hz. Peygamber o sözlerinde şöyle buyurmuştur: Ey İnsanlar! Şunu İyi bilin ki, bende ancak sizin gibi bir beşerim. Yakın bir zamanda, O'nun (Rabbimin) elçisi bana gelecektir. Ben de onun getireceği davete icabet edeceğim. Ben size kıymet ve pahada ağır iki şey bırakıyorum. Bunlardan biri, Allah'ın kitabıdır ki onun içinde hidayet ve nur vardır. Ona sımsıkı sarılın. Diğeri de Ehl-i beytimdir. Ehli beytime göstereceğiniz ilgi konusunda size Allahı hatırlatıyorum.[755] Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bu sözlerinde herşeyin gayet net ve açık olduğunu ifade etmiştir. Yine İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in benim yanımda tartışmayın başka yere gidin tartışın dediği ifade edilmiştir.[756]

Netice itibariyle Şîa'nın "حَسْبُنَا كِتَابُ الله" diye aktardığı ifade bizim şu anda bulunan Kur'ân-ı Kerim'lerde geçmemektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Şîa'nın sahâbîlere ve Ali dışındaki halifelere karşı bakış açıları farklı olduğundan dolayı söylemler de ona

[754] Hz. Ömer müslüman olduktan sonra İslamiyet uğruna birçok hizmetlerde ve fedakârlıklarda bulunmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken ona yönelik herhangi bir kaba söz söylemediği de yine birçok kaynağımızda mevcut iken, Şîa'nın bu tarz yaklaşımı islâmî disipline ve ahlaka uymamaktadır. Kaldı ki rivayet ibn Abbas'tan bize intikal etmiştir. Rivayet incelendiğinde ise, Şîa'nın dedikleriyle herhangi bir ilgisinin bulunmadığı görülecektir. Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Cizye ve'l-Muvadâa, 58.

[755] Ahmed b. Hanbel. Müsned, I-IV, Beyrut, ty. IV, 369; el- Kamil, II, 320; Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I-II, terc. Talib Yaşar Alp, İstanbul 1980, s. 1000. Bünyamin Erul bu rivayetle ilgili makalesinde rivayetin farklı varyantları üzerinde birtakım incelemeler yapmış, ele aldığı rivayetlerin ilk dördünün isnadsız, muallak, mu'dal olduklarından diğerlerinin ise, isnadlarında bulunan zayıf veya çok zayıf cerhedilmiş râvîler tarafından nakledilmesi sebebiyle klasik hadis usulüne göre herbirisinin zayıf rivayet olduğu. Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras 'Kitab ve Sünnet' bırakıldığını ifade eden rivayetlerin tedkiki", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII/1 (2007), 28. Fidan Orhan da doktora çalışmasında bu hadis üzerinde oldukça geniş bir tahlil yapmıştır. Hadisin sened şemaları, farklı varyantları ve senette geçen râvîleri tek tek incelemiştir. Yapmış olduğu araştırma sonucunda bu rivayetin senedinde geçen bazı şahıslardan dolayı rivayetin zayıf bir rivayet olduğu sonucuna varmıştır. Daha geniş izah için Bkz.Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2018), 27-263.

[756] Müslim, *Sahîh*, IV, 375.

göre farklılık göstermektedir. Ayrıca sekerat anında bir tartışmanın olduğu görülmektedir. Ancak bu tartışmanın Şîa'nın öne sürdüğü şekilde de olmadığı aşikardır.

3.1.1.2. Ayet ve Hadislere Farklı Anlamlar Yüklemek

Şîa, konuyla ilgili ayet ve hadislere farklı manalar yüklemek suretiyle kendi lehine Ehl-i Sünnet'in aleyhine birtakım sonuçlara varmaya çalışmıştır. Örneğin, Kur'ân-ı Kerimde Muhkem[757] ve Müteşabih[758] ayetler bulunmaktadır. Şîa bir kısım ayetleri kendi anlayışı çerçevesinde yorumlamıştır. Aşağıdaki ayetlerde Şîa âlimlerinin yapmış oldukları yorumların nasıl bir sonuç verdiğini, vereceğimiz örneklerle daha net bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Şîa'nın dile getirdiği konular şu şekildedir:

Ayeti Kerime'de; "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın"[759] buyrulmuştur.

Bu ayet her ne kadar gayet açık ve net ifadeler barındırsa da özellikle oniki imam tarafından nakledilen rivayetlerinden de yola çıkılarak Şîa tarafından bu ayete yönelik farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Ayet-i Kerime üzerinde farklı kıraatlerden yola çıkılarak farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu minvalde mezhepler arasında (Ehl-i Sünnet ve Şîa) bazı tartışmalar yaşanmış olup farklı bazı yorumlar da yapılmıştır.

Öncelikle, "Abdest âyeti" diye bilinen Mâide sûresinin altıncı âyetin sonundaki "وَاَرْجُلَكُم" kelimesinin tefsirinde müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Şîa ve itikadi olarak bize yakın olarak telakki edilen Caferîler, aşağıda zikredeceğimiz delillere dayanarak, bu

---

[757] Muhkem, Açık mânalı söz. Söylenilenden daha başka bir ihtimal taşımayan, âyet ve hadislerle fıkıh usulünde açıklık bakımından en üst düzeydeki lafız türü için kullanılan bir terim. Daha geniş açıklamalar için Bkz.Tuncay Başoğlu, "Muhkem" (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2020), 31/42-44.

[758] Müteşabih, Mâna açısından birden çok ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında ve kavranmasında güçlük bulunan lafız veya ifade. Daha geniş açıklama ve örnekler Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşabih" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/204-207.

[759] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ *Mâide*, 5/6.

kelimeyi " بِرُؤُسِكُمْ " kelimesine atfederek abdest alırken ayakların da tıpkı baş gibi meshedilmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Onlar, bu görüşlerini destekleyen ve Ehl-i beyt kanalıyla nakledilen onlarca hadisin yanısıra, Sünnî kaynaklarda nakledilen bazı hadisleri ve bazı Sünnî âlimlerin görüşlerini de delil olarak kullanmışlardır.[760]

Ehl-i Sünnet ise, kıraat imamlarından İbn Kesîr (öl.220/738), Ebû Amr (öl.154/771), Âsım (öl.127/745), Ali b. Hamza (öl.156/773), Ebû Ca'fer (öl.130/747-748), Halef b. Hişâm (öl. 229/844) vb. âlimler, kelimeyi "اَرْجُلِكُمْ" şeklinde " ل" harfinin kesresiyle okumuşlardır. Bu okuyuşu kendisine esas alıp kelimeyi "başlar" mânasındaki " رؤس" kelimesine atfedenler ise, âyete "başlarınızı ve ayaklara kadar ayaklarınızı

[760] Ya'la b. Atâ o da babasından şöyle naklediyor; dedi ki: "Ben Resulullah'ı abdest alırken ve iki ayağını meshederken gördüm.", İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, İ'lâmü'l-Âlem Ba'de Rusûhihi bi Nâsihi'l-Hadis,(Beyrut:1423/2002),88. Bu hadisin senedi hakkında, Ehl-i Sünnet'in meşhur ricâl âlimi İbn-i Hacer şöyle diyor: "Hadisin senedinde yer alan râvîlerin hepsi sika (güvenilir) kimselerdir. Evs b. Ebî Evs es-Sakâfî şöyle dedi: "Resulullah abdest aldı; üç defa yüzünü yıkadı, iki defa da ellerini; başına ve ayaklarına da iki defa meshetti."; İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *İ'lâmü'l-Âlem Ba'de Rusûhihi bi Nâsihi'l-Hadis,(Beyrut:1423/2002),*88 Bu hadisin senedinde yer alan râvîlerden birisi Ehl'i Sünnet'in meşhur ve güvenilir hadisçilerinden olan İbn-i Üyeyne'dir. Diğer iki râvînin (Amr b. Yahya ve babasının) rivayette ise, Hz. Peygamber'in ayaklarını ikişer kez yıkadığı ifadesi mevcuttur. Ayaklarını mesh ettiğine dair herhangi bir ifadeye rastlayamadık. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh,* Kitâbü'l-Vudu' I,84, Bize Muhammed b. Bişr, Said b. Ebî Urube'den, o da Katâde'den, o da Müslim b. Yesâr'dan, o da Hamrîn'dan şöyle rivâyet etmiştir; Hamrîn şöyle demiştir: "Osman su isteyip abdest aldı; sonra güldü ve şöyle dedi: 'Bana neden güldüğümü sormayacak mısınız?' diye sordu. Bunun üzerine 'Nedir seni güldüren ey Emir-el Mu'minin' diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir: 'Ben Resulullah'ın, aynı benim gibi abdest aldığını gördüm; önce ağzına ve burnuna su aldı; sonra üç defa yüzünü, üç defa da ellerini yıkadı; daha sonra da başını ve ayağının üst kısmını meshetti. Bu hadisin râvîlerinin güvenirliği de Ehl-i Sünnet'in ricâl âlimleri tarafından onaylanmıştır. Bu âlimlerin görüşlerini Ehl-i Sünnet'in büyük ricâl uzmanı Zehebî kendi kitabında nakletmiştir. Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *el- Mühezzeb Fi İhtisârî's-Sünenû'l-Kübrâ,* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), I,75. Bu rivayetlerin tamamında Şîa, ayakların meshedilmesi gerektiğine dair özel vurgu yapmak için bunları ele aldığı söylenebilir. Ancak Şîa, Ehl-i Sünnet âlimlerinin, ayakların yıkanması gerektiğine delil olarak ileri sürdükleri bu rivayetlerin Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçtiğini iddia etmişlerdir. Ancak Şîa'nın ifade ettiği rivayetleri Ehl-i Sünnet eserlerinde incelediğimizde Hz. Peygamber'in başını ayrıca Mest'ler üzerine mesh ettiğine dair onlarca rivayet mevcut iken ayakları çıplak bir şekilde mesh ettiğine dair sahîh rivayete rastlayamadık. Bunun yanısıra Hz. Peygamber yine birçok rivayette " Nasıl abdest aldıysam siz de benim gibi alınız" buyurarak kendisinin uygulamasının dışına çıkılmamasını da manen ifade etmiştir. Bu da Şîa'nın bazı rivayetler üzerinde tasarrufta bulunduğu şeklinde anlaşılabilir. Buhârî, Sahîh, Vudu' 48; Müslim, Sahîh, 226; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra li'l Beyhakî,* I,63; Zeylaî, Nasbu'r-Râye, I,32; Cevrekânî, Ebû Abdillâh Hüseyn b. İbrâhîm el-Hemedânî, el-Ebâtil ve'l-Menâkir, I,515 .

meshedin"[761] anlamını vererek, ayakların meshedilmesinin farz olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Şiîler bu okuyuşu esas alarak ayakları meshetmekle iktifa ederler.[762]

Ayrıca Ehl-i Sünnet âlimleri şunu da ilave etmişlerdir; Şîa'dan bazıları "وَاَرْجُلَكُمْ" kelimesini, "وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ" kelimelerine atfederek ayakların da yüz ve eller gibi yıkanması gerektiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Onlar bu görüşlerine "اَرْجُلَكُمْ" kelimesinin bugün elimizde bulunan Kur'ân'larda sonunun mansûb (üstünlü) olduğunu, bu yüzden de sonu cerli yani esreli olan "بِرُؤُسِكُمْ" kelimesine değil, sonu mansub olan "وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ" kelimelerine atfedilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Ehl-i Sünnet âlimleri kendi argümanlarını güçlendirmek için kendi kaynaklarında nakledilen bazı hadislere de teyid olsun diye kendi iddialarını dayandırmışlardır.[763] Diğer bir grup Ehl-i Sünnet âlimi ise, Şîa'nın, âyetin tefsirindeki yaklaşımını olumlu bulmakla birlikte, ayakların yıkanması gerektiğine yönelik birçok rivayetin mevcut olduğunu; bu rivayetlerden vazgeçmenin söz konusu olmayacağını belirterek, "Yine de ayakların yıkanması ihtiyata daha elverişlidir; zira yıkamak, aynı zamanda mesh yerine de geçer; ancak meshetmek yıkama yerine geçmez" şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu şekilde istihsan yoluyla delil getirmişlerdir. İbn Kesîr (öl. 774/1373) ve Hafâcî (öl. 1069/1659) gibi bazı müellifler de yukarıdakilere ek birtakım yaklaşımlar sergilemişlerdir. Abdestte ayakların yıkanması gerektiğini söyleyenleri dalâlet ve bid'atçı olarak vasıflandırmışlardır. Bununla ilgili olarak İbn-i Kesîr, kendi tefsirinde şöyle demektedir: "Şîa içerisinden, abdestte -ayakkabılar üzerine olduğu gibi- ayakların da meshedilmesi gerektiğini söyleyenlerin, hem kendileri sapmış, hem de başkalarını saptırmışlardır"[764], Beyzâvî'ye haşiye yazan Ehl-i Sünnet âlimi Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (1069/1659)[765]

[761] eş-Şâfiî, *el-Üm*, I/78.
[762] el-Kûleynî, *el-Fürû'l-Kâfî'*, 3/22-23.
[763] Beyhakî, *el-Medhel İlâ İlmi's-Sünen*, II/461.
[764] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesir, *Tefsirü'l-Ku'âni'l-Âzim* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419),III, 39.
[765] Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, Mısırlı dil ve edebiyat âlimi, aynı zamanda fakîh ve müfessir olarak bilinmektedir .

ise bu konuda: "Abdest âyetinin zahiri manasından yola çıkarak, ayakların mestsiz olarak meshedilmesini câiz sayanlar da bid'at ehlinden sayılır" demiştir.[766]

Tüm bu söylenilenlerden yola çıkarak pekçok konuda olduğu gibi Abdest konusunda da ayakların yıkanması veya mesh edilmesi hükmüne sadece abdest ayetinin delâleti ile ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu konuda Maide suresi 6. Ayet mücmel kalıp hükme delaleti kati değildir. Bundan dolayı ayet beyana muhtaçtır ve bunun açıklayıcısı da Hz. Peygamberdir. Abdest ile ilgili Hz. Peygamber'den gelen kavli ve fiili tüm rivayetlerin asgari müştereği, abdest alırken ayakların yıkanması yönündedir. Hadis ve fıkıh ilminde otorite olan âlimler rivayetlerdeki asgari müştereği manevi mütevatir olarak değerlendirmişler; Hz. Peygamber'den ayakların yıkanması dışında hiçbir rivayetin sabit olmadığını ve bunun üzerinde sahâbe icmâının olduğunu ifade etmişlerdir. Meshe dair gelen rivayetleri ise metin veya sened açısından problemli görerek şaz kabul etmişler ve bunların hükme medar olmadığını söylemişlerdir.[767] Bu açıdan meseleye bakıldığında, Şîâ'nın öne sürmüş olduğu deliller yer yer haklı olarak telakki edilse de, Ehl-i Sünnet'in yaklaşımı daha tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin daha münasip lafızlar kullanmak yerine karşı tarafı yani Şiâ'yı sapkın ve benzeri ifadelerle nitelendirmesi de doğru bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilemez.

3.1.1.3. Arapça Gramer Kaidelerine Farklı Anlamlar Yüklemek

Abdestin ne şekilde alınacağı ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde açık ifadeler bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinin yorumlanması ayrıca Arapça gramer kaidelerinden yola çıkarak yapılan yaklaşımlar uygulama konusunda mezhepler arasında birtakım farklı sonuçlar vermiştir. Bunların yanısıra insanların içinde bulundukları durumlara göre Hz. Peygamber'in uygulamalarındaki farklılıklar da göz

[766] Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Hafâcî, *Haşiyetü Şihâb Âla tefsirü'l-Beydâvî* (Beyrut: Darü's-Sâdr, 1431), II/62.;Muhammed Sivasî, *Hâşiye 'Alel-Beyzâvî li'l-Cüz'i'l-Âhir* (Atıf Efendi Koleksiyonu: Atıf Efendi, nr.), 366.

[767] Geniş açıklamalar için bkz. M. Ali Aytekin, "Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkhî Boyutu", *İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi* V/2 (Aralık 2020), 392.

önüne alındığında abdest konusunda farklı yaklaşımların ortaya konması sağlam ve sahîh kaynaklara dayandırmak şartıyla gayet normal karşılanmalıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi âyet-i kerime'de bir atıf söz konusudur. "معطوف " olan (atfedilen) kelime, "اَرْجُلَ " kelimesidir. Şîa, bu "معطوف" 'un, " معطوف عليه"nin "رُؤُسِ " kelimesi olduğunu ileri sürmektedir. Buradan çıkan sonuç ise ayakların da baş gibi meshedilmesi gerektiğine inanmalarıdır. İleri sürdükleri delillere gelince diyorlar ki; Şayet, "اَرْجُلَ " kelimesi, "رُؤُسِ " yerine, âyetin başında geçen "وُجُوهَ ve وَاَيْدِ " kelimelerine atfedilirse, nahiv kuralları açısından yanlış olur. Zira bu ilmin otoritelerinin de kitaplarında ittifakla ileri sürdükleri gibi, matuf ve matufun aleyh arasına bir kelimenin dahi girip onları birbirinden ayırması câiz değildir. Hele ki bir cümlenin araya girip de fasıla oluşturması hiçbir şekilde câiz olmaz demişlerdir.[768]

Diğer bir yaklaşımları ise, bir cümledeki bir ma'mûlde, aynı cümlede bulunan iki veya daha fazla âmilin hepsinin amel etme salâhiyeti bulunursa, böyle bir durumda öncelik en yakın âmile aittir. Burada da "اَرْجُلَ " kelimesinde hem "اغْسِلُوا ", hem de "امْسَحُوا " her ikisinin de amel edebilme kabiliyetleri vardır; ancak "امْسَحُوا " (meshedin) âmili "اَرْجُل" kelimesine daha yakın olduğu için âmel etme hakkı da ona ait olur. Durum öyle olunca da âyetten "Ayaklarınızı da meshedin" sonucu çıkar denilmiştir.[769]

İleri sürdükleri son iddia ise, kelimenin kelimeye atfından başka, bir de cümlenin cümleye atfı söz konusudur. Yani "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ" başlarınızı meshedin cümlesi, " فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ" Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın cümlesine atfedilmiştir. Yine nahiv kurallarına müracaat edildiğinde denmiştir ki: Bir cümlenin diğer bir cümleye atfı demek, ancak birinci cümle lafız ve mana açısından tamamlandığı takdirde câiz olur. Nakıs bir cümleye başka bir cümleyi atfetmek caiz değildir. Şimdi burada biz " اَرْجُلَكُمْ", ayaklarınızı kelimesinin, birinci cümledeki "وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ" yani yüzlerinizi ve ellerinizi kelimelerine

[768] Alī İbn-Mûʾmin İbn ʿUsfūr el-İşbilî, Râmil Bedî' Yakub, *Şerh-u Cümel ez-Zecâcî* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), I/225.

[769] el-Kûleynî, *el-Fürûʿl-Kâfî'*, 3/21-23.; İbn ʿUsfūr el-İşbilî, Râmil Bedî' Yakub, *Şerh-u Cümel ez-Zecâcî*, I/224-225.

matuf olduğu söylendiği takdirde, bu durum, birinci cümlenin lafız ve mana açısından henüz tamamlanmadığının sonucu olarak görülür demişlerdir. Böylesi bir durumda da "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُم, başlarınızı meshedin cümlesini, nakıs bir cümleye atfetmiş oluruz ki bu da dediğimiz gibi nahiv kuralları açısından doğru bir netice vermeyecektir. Şu durumda böyle bir sorunla karşılaşmamak için, başka bir alternatif de bulunmadığından dolayı mutlaka " اَرْجُلَكُمْ" Ayaklarınızı kelimesini, " رُؤُسِكُمْ", başlarınızı kelimesine atfetmemiz gerekir; bu da ayakların da meshedilmesi gerektiği sonucunu doğurur demektedirler.[770]

Ancak bu iddialara karşı Ehl-i Sünnet âlimleri demişlerdir ki; "Gerçi bizim görüşümüzde, bir nebze de olsa zikrettiğiniz sakıncalar söz konusudur; fakat yine de sizin görüşünüzü kabul etmemiz mümkün değildir; zira bizim görüşümüzde söz konusu sakıncalar varsa, sizin görüşünüzde daha başka açılardan birtakım sorunlar söz konusudur. Çünkü siz sonu mansûb (üstünlü) olan "اَرْجُلَ " kelimesini, sonu mecrur (esreli) olan رُؤُسِ kelimesine atfediyorsunuz. Hâlbuki matuf ve matufunaleyhin sonları i'rab açısından birbirleriyle uyumlu olmaları gerekmektedir; oysa burada böyle bir durum söz konusu değildir demişlerdir.[771]

Ayrıca Ehl-i Sünnet kaynaklarından gelen pekçok rivayette bu söylemleri desteklemektedir. Hz. Ömer'den gelen bir rivayette abdest azalarından birinde hafif kuruluk kaldığı takdirde Hz. Peygamber'in o abdesti iade ettiğini belirtmiştir. Aynı rivayette Ahmet b. Hanbel de aynı kanaati yinelemiştir. Ata b. Ebî Rebâh ise hiç kimseyi abdest alırken ayaklarını mesh ettiğini görmediğini ifade etmiştir. Bu da ayakların yıkanmasının vucübiyeti hususunda yeterli bir delildir demektedir.[772] Bazı âlimler de demişlerdir ki, ayakların yıkanmasının yanında mestlerin meshedilebileceğini ifade

[770] İbn ʿUsfūr el-İşbilî, Râmil Bedî' Yakub, *Şerh-u Cümel ez-Zecâcî*, I/224.
[771] İbn ʿUsfūr el-İşbilî, Râmil Bedî' Yakub, *Şerh-u Cümel ez-Zecâcî*, I/225-226.
[772] Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, *Nâsiḫu'l-Hadîṯ ve Mensûḫuh* (ez-Zerkâe: Mektebetü'l-Menâr, 1408), 124.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *el-Medhel İlâ İlmi's-Sünen* (Kahire: Dârü'l-Yüsr li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1437), I/267.

etmişlerdir.[773] Bu görüşleri destekleyen bir rivayette de "ateşte yanacak topuklara yazıklar olsun"[774] denmesi yukarıdaki görüşleri desteklemektedir.

Yukarıda anlatılanlara göre Şiâ, yapmış olduğu izahlarda Arapça'nın gramer kurallarına harfiyyen uymamış olduğu sonucu çıkmaktadır. Bazı gramer kurallarını kendilerine göre uyarlamış oldukları gayet açıktır. Ehl-i Sünnet âlimleri Mâide sûresinde geçen 6. âyeti nasb kıraatiyle (okuyuşuyla) okuyup abdest esnasında ayakların yıkanması hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun mukabilinde Şîa ise, kıraât farklılığını delil gösterip kendilerine göre Ehl-i Sünnet'ten de birtakım deliller toplayıp ayakların meshedilmesi konusunda ittifak etmişlerdir.

Sonuç olarak bize göre Şîa'nın ileri sürdüğü görüşlerin bir kısmı tutarlı iken, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortaya koymuş olduğu görüşlerin ise tamamına yakını daha tutarlı görünmektedir. Ayrıca Şîa âlimleri mevzuyu yüzeysel ele alıp hüküm verirken, Ehl-i Sünnet âlimleri ise Arapça gramer kurallarını da nazarı dikkate alarak bir hükme varmaya çalışmışlardır.

3.1.1.4. Mezhebî Birtakım Farklılıklar

Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında mezhebî yani âmelî ve itikâdi açıdan bazı ittifak noktaları bulunmasına rağmen bâriz farklar da bulunmaktadır. Her iki mezhep temel de Allah inancı, Kur'ân, Hz. Peygamber konusunda ittifak etmesine rağmen imâmet,

[773] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî ez-Zerkeşi, *Ulümü'l-Fıkh ve'l-Kevâidü'l Fıkhiyye* (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1405),I, 224.

[774] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim* (Riyad: Darü't-Tibiyye, 1467)III, 235.

sahâbilere bakış[775], abdestin alma şekli başta olmak üzere aralarında pekçok farklılık da görünmektedir.[776]

İtikadi sebepler, mezhebî farklılıklar ve farklı yaklaşımlardan kaynaklı, iki mezhep âlimleri ve müntesipleri tarih boyunca hep birbirlerinden uzak durmuşlardır. Bu uzak durma sebebi her ne kadar fikrî birtakım ayrılıklar gibi gözükse de bu durumun daha ziyade siyasî olduğu eğilimi öne çıkmaktadır. Ancak ilk başlarda mezhebî açıdan keskin çizgiler olmasa da Şiâ'nın teşekkül döneminden itibaren artık mezhebî ve fikrî ayrılıklar gittikçe kendisini hayatın her alanında hissettirdiğini söylemek mümkündür.

Ancak son zamanlarda insani birtakım yakınlaşmalar söz konusu olsa bile henüz birbirlerinin farklı değerlerinden faydalanma konusunda birbirlerine mesafeli davranmaktadırlar. Bunun çözümü her iki mezhebin de temel bazı konularda ittifak etmeleri gerekmektedir. Ayrıntı olarak görülen birtakım hususlar ise herkes kendi mezhep ve meşrebinin muhabbetiyle hareket etmesi gerektiği fikrindeyiz.

3.1.2. Çeşitli Konulara Dair Hadis Yorumları

3.1.2.1. Günlük Yapılan İbadetlere Yönelik Ca'fer es-Sâdık'ın Yaptığı Yorumlar

Şîa ile Ehl-i Sünnet arasında ihtilaf edilen birçok konu vardır.[777] Bunlardan biri de günlük yapılan ibadetlerdir. İbadetlerin uygulanmasına yönelik Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların birçok nedeni zikredilebilir.

---

[775] el-Enfal 8/72; et-Tevbe 9/100;el-Fetih 48/18; el Haşr 59/8-10. Ayrıca Şîa sahâbe'nin önde gelenlerine dil uzatmaktan, zemmetmekten kaçınmamıştır. Ayrıca ilküç halifenin halifeliğini kabul etmemiş, onlara birtakım ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), I/618-623.; Muhammed Bakır el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ehyaî li-Türâsi'l-Arabi, 1110), VIII/300-303.;XXXI/598-605

[776] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), III/20-22.

[777] İki mezhep arasında ihtilaf edilen pekçok konu mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir: İmâmet, Kur'ân'ın Tahrifi, Kur'ân'da Batın Anlam, Takiyye, Ehl-i Beyt'in Kapsamı, Sahâbenin Adaleti, Ric'at, Müt'a Nikahı, Abdestte Ayakları Meshetmek, Humus vb. Zikrettiğimiz bu başlıklar Şîa kitaplarının özellikle ibadet ve itikad ile ilgili birçok bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Bkz. Ahmet Karadağ, "Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîa'sı Arasında İhtilâf Edilen Bazı Konuların Tahlili (Muhammed Cevâd Muğniyye'nin et-Tefsîru'l-Kâşif Örneği)", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 233-268. .

Bu bölümde tezin konusuyla doğrudan alakalı olduğunu düşündüğümüz belli başlı nedenleri zikredeceğiz. Dolaylı olarak ilgili olan nedenlerden ise sarfınazar edeceğiz. Ardından özellikle de her iki mezhep açısından ihtilaflı olarak görülen mevzular üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız. Her ne kadar her iki mezhep âlimleri görüşlerini Kur'ân ve sünnete dayandırmış olarak gözükseler de bazı noktalarda Şîa imamlarının sözleri, görüşleri hadis mesabesinde değerlendirilmiştir. Hatta onların sözleri Yüce Allah'tan gelen bir ilham niteliği taşıdığı için hadise olan yaklaşımları da bu zaviyeden Ehl-i Sünnet'le farklılık arz etmiştir. Aşağıda bu ayrılık noktalarını tespit edip, getirdikleri delilleri özetle ortaya koyacağız. Daha sonra uzlaşma noktalarını tespit edip ayrı düşülen hususları ele alacağız. En sonunda da konuyla ilgili bazı tespitlerde bulunacağız.

3.1.2.1.1. Ca'fer es-Sâdık'ın Baş'ı Mesh Etmek İle İlgili Yorumları

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de ellerin yıkanmasıyla ayakların yıkanmasını aynı lafızla ifade etmiştir. Birini ötekine tercih etmemiştir.[778]

Muhammed b. Yakup > Arkadaşlarımızın birçoğundan (Ali b. İbrahim onlardandır.) > Ahmed b. Muhammed > Şazân b. Halîl en-Nîsâbûrî > Ma'mer b. Ömer > Ca'fer es-Sâdık'tan yapmış olduğu rivayete göre, başın meshedilmesi gereken kısmın, en az üç parmak kadar olması gerektiğini söylemiştir. Diğer bir rivayet'te Muhammed b. Yakup > Ali b. İbrahim > babasından (İbrahim) > İbn Ebû Ûmeyr > Ebû Eyûp > Muhammed b. Müslim- Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık)'dan gelen rivayete göre, O, mesh konusunda, "Başın ön kısmını mesh et" [779]demiştir.

Huseyn b. Ubeydillah > Ahmed b. Muhammed b. Yahya > babasın (Muhammed) > Muhammed b. Ali b. Mahbûb > Muhammed b. Huseyn > Ca'fer b. Beşir-Hammad b. Osman > Amr (ömer) b. Yezid dedi ki; Ben Ebû Abdullah'tan (Ca'fer es-Sâdık) başını kınayla boyayan ve abdest alması gereken bir adam hakkında sordum? Dedi ki: O kişi

[778] Muhammed el-Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ehyaî li-Türâsi'l-Arabi, 1110), 78/255.
[779] Küleynî, *el-Kâfî*, I/23. Tûsî, *Tehzîbü'l-Ahkâm*, 91. bak;İsmail el-Muizzî el-Melâyirî, *Câmi'û Ehâdisi'ş-Şîa* (Kum: Neşrü's-Suhûf, 1414), 2/366.

mesh-i, kına'nın üzerine yapsın.[780] Yine Muhammed b. Ali b. Mahbûb > Ahmed b. Muhammed > Huseyn > İbn Ebû Ûmeyr > Hammâd b. Osman > Muhammed b. Müslim > Ebû Abdûllah (Ca'fer es-Sâdık)'a şöyle bir soru yöneltildi: Başını traş eden kimse ile ardından başının her tarafına kına süren bir adam bu işlemlerden sonra namaz abdesti alırsa, böyle bir kişi hakkında ne dersin diye soruldu. Bunun üzerine O, bu kişiye şöyle cevap verdi: Bu kişinin, başı kınalı olduğu halde başını mesh etmesinde bir sorun olmaz diye buyurdu.[781] Ancak Muhammed b. Yahya'nın Ebû Abdullah'a yani Ca'fer es-Sâdık'a, ref' ettiği bir rivayete göre, başını kına ile boyayan bir adamın, bu boyama eyleminin ardından gidip abdest alması hakkında sorulduğunda ise verdiği cevapta şunu belirtmiştir. "Su, adamın başındaki deriye temas etmeyinceye kadar abdesti sahîh olmaz." Burada zahiren iki rivayet birbirine tezat teşkil ettiği görülmektedir. Bu durumda bu rivayet isnadı kopuk mürsel bir rivayet konumundadır. Böyle bir durumda muttasıl olan rivayet alınır, diğeri terk edilir. Şayet sened muttasıl ise o zaman suyu deriye ulaştırmak mümkünse, deriye ulaştırılması vacip olur. Suyun deriye ulaştırılması mümkün değilse veya bir meşakkat meydana geliyorsa o durumda suyun deriye ulaştırılması vacip olmaz denmiştir.[782]

Nûreddin es-Sâbûnî (öl. 580/1184) *el-Müntekâ* adlı eserinde ve başka melliflerin de ifade ettiği üzere bu kına, şifa niyetiyle başa sürülmüş olabilir. Caiz olup olmama durumu kına'nın rengine bağlanabilir denilmiştir. [783]

Hammâd'ın-Huseyin'den almış olduğu rivayete göre Hammâd demiştir ki, ben Ca'fer es-Sâdık'a; "Soğuk bir kış gününde üşütmemek için sıkıca giyinen birinin başındaki sarığı çıkarıp başını mesh etmesi gerekir mi? Bunun üzerine O, şöyle cevap

[780] et-Tûsî, *el-İstibsar Fima İhtalefe Mine'l-Ahbar* (Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Edvâ, 1406), 1/113.
[781] et-Tûsî, *el-İstibsar Fima İhtalefe Mine'l-Ahbar*, 1/118.
[782] Et-Tûsî, *el-İstibsar Fima İhtalefe Mine'l-Ahbar*, 1/75-76.; Muhsîn el-Usfûri, *Nehcü'ş-Şeriâ* (Bahreyn: Riâsetü'l- Evkâfi'l-Ca'feriyye, 1346), 1/384.
[783] el-Usfûri, *Nehcü'ş-Şeriâ*, 1/384.

verdi: “Hayır, bu kişinin sarığını çıkarması gerekmez. Sarığını çıkarmadan altını mesh etmesi yeterlidir”[784] diye buyurdu.

Bu rivayetlerde de görüldüğü gibi mesh ile ilgili hemen her konuda Ca‘fer es-Sâdık görüş beyan etmiştir. Ayakların mestler olmaksızın mesh edilmesi dışında hemen hemen diğer görüşlerinin tamamı Ehl-i Sünnet’in görüşleriyle örtüşmektedir.[785]

3.1.2.1.1.1. Başı Mesh Etmenin Hükmü

Başı mesh etmekle ilgili olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşleri ile Ca‘fer es-Sâdık’ın görüşleri az da olsa farklılık arz etmektedir. Aşağıda Şîa ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin özelde ise, O’nun konuyla ilgili görüşleri ortaya konduktan sonra bir sonuca varılacaktır.

Allâme el-Hillî’ye göre başı mesh etmek hem Kur’ân ayetiyle hem de İcmâyla sabit olduğu için uygulamak vaciptir. Yine Allâme el-Hillî, başın üç parmak mikdarının ıslatılmasının müstehap olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda o, Şîa’ya mensub bazı âlimlerin başın üç parmak kadar ıslatılmasının vacip olduğunu söylediklerini belirtmiştir.[786] Ca‘fer es-Sâdık, Şâfiî, İbn Ömer ve Ebû Dâvûd’un da bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.[787] Başka âlimler de başı ıslatacak üç parmağın da birbirine bitişik şekilde başın ön kısmını mesh etmesi gerekir demişlerdir. Ayrıca bazı âlimler meshetme şekli

[784] Bahaüddin Muhammed b. Hasan el-İsfehânî (el-Fâdıl-el-Hindî, *Keşfü’l-Lisam an-Kavâidi’l-Ahkâm* (Kum: Müessesetü’n-Neşrü’l-İslamî, 1416), 1/541.

[785] Beyhakî, *el-Medhel İlâ İlmi’s-Sünen*, II/461. |Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî el-Cezâirî Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü’n-Naẓar ilâ Uṣûli’l-Eṯer* (Halep: Mektebetü’l-Matbuâtü’l-İslamiyye, 1416), 115.

[786] İbn Bâbeveyh, *Men lâ Yaḥḍuruhü’l-Faḳīh*, I/28.; Ca‘fer es-Sâdık’ta kendisinden nakledilen pekçok rivayette aynı görüşü paylaşmıştır. el-Kûleynî, *el-Fürûʿl-Kâfî’*, 3/21-23.

[787] Konuyla ilgili bazı rivayetler için Bkz. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 81-83;231-232.; en-Nesâî, *Sünen'ü-Nesâî*, I/76.; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, ts., I/58. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/244; V/439.

olarak da başın ön tarafından arkaya doğru uzunlamasına mesh edilmesi gerekir demişlerdir.[788]

Süfyân es-Sevrî de (ö. 161/778) bu konuda baş'tan bir kıl bile ıslansa kafidir derken; Şâfiî ise başka bir görüşünde yine ayetten delil getirerek "başlarınızı meshedin"[789] ifadesinden yola çıkarak, bir kimse eğer başında saç yoksa, başının dilediği bir kısmını mesheder. Hatta şunu da ilave etmektedir: Başında bulunan dilediği bir kılla, bir parmağı veya parmağının bir kısmıyla vayahut elinin ayâsıyla başını mesheder demiştir. İmam Şâfiî göürüşünü ortaya koyduktan sonra Sünnet'ten delil getirerek görüşünü sonlandırmıştır.[790] Ancak genel teamül ve uygulama başta şayet saç varsa en az üç kılın ıslatılması şeklinde olmuştur.

Baş'ın mesh edilmesi ile ilgili İmam Mâlik'den üç görüş (rivayet) gelmiştir. Birinci görüş; başın tümünün mesh edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Gelen diğer iki rivayetten biri de Ahmet b. Hanbel'e ait olup, Kendisi, Yüce Allah'ın bu konuda şunu buyurduğunu ifade etmiştir. (وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ) yani başınızın tamamını mesh ediniz buyrulmuştur. Yani kısaca, Ahmed b. Hanbel de başın tamamının mesh edilmesinden yana olduğunu belirtmiştir.[791]

İkinci Görüş:, Başın 1/3 nü meshedilmesi gerektiği yönündedir.[792]
Üçüncü görüş ise: Kasıt olmaksızın terk edilmesinde bir sorun bulunmamaktadır.[793]
Ebû Hanîfe'den de bu konuda üç görüş gelmiştir.

---

[788] el-Mevlâ Muhammed Tâki el-Meclisî, *Râvdetû'l-Müttekin* (Kum: Mûessesetü Dârü'l-Kitâbü'l-İslamî, 1429), 1/294-295.;Muhammed Yakûp el-Küleynî, *el-Fürû'l-Kâfî'* (Beyrut/Lübnan: Darü't-Tearü'f li'l Matbûat, 1413), 3/35.

[789] Mâide 6/5.

[790] eş-Şâfiî, *el-Üm*, I/41.;eş-Şafiî Ebû Abdullah Muhammed b.İdris b.Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdülmüttalib b. Abdî Menaf el-Mütallibî el-Küreşî el-Mekkî, *Tefsirü el-İmam eş-Şafiî* (el-Memleketû Arabiyyeti's-Suûdiyye: Darü't-Tedmire, 1427), II/712. ;el-Mergînânî, *el-Hidâye*, ts., I/12. ;Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, ts., II/568.

[791] Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, ts., II/235.; eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evṭâr Şerḥu Münteḳa'l-Aḫbâr*, II/192.

[792] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ* (Beyrut/Lübnan: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018), I/122.

[793] el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, II/234.

Birinci görüş: Baş'ın ¼ ıslatılmasının yeterli olduğudur. İkinci görüş göre: Baş'dan bir perçem kadar ıslatılması yeterlidir.[794] Enes b. Mâlik (r.a) bir defasında Hz. Peygamber'in, elini sarığının altına koyarak sadece perçemini ıslattığını gördüğünü söyler. Üçüncüsü: üç parmaktan ta ¼ kadar başı ıslatmanın yolu var denmiştir. Perçem'e gelince o da başın ¼ 'den azdır denmiştir.[795]

Ca'fer es-Sâdık'ın bu konudaki düşüncesine gelince, ondan bu konuda pekçok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerin bir kısmı şu şekildedir: "Arkadaşlarımızdan birçoğuna Ahmed b. Muhammed-Şazân b. Halil en-Nîsâbûrî-Muammer b. Amr- Ca'fer es-Sâdık'tan almış olduğu rivayete göre Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: Başın üç parmakla mesh edilmesi caizdir. Yine aynı kısımda kendisinden gelen farklı bir rivayete göre ise başın sadece ön kısmının mesh edilmesini yeterli görmektedir."[796]

Ayrıca der ki: Kim Başının ön kısmını mesh ederse belirlenen (emredilen) şeyi yerine getirmiş olur. Şayet başın ön kısmıyla beraber arka kısmını da mesh ederse bu da yeterlidir. Ama bunun vacip olduğuna inanırsa o zaman haram işlemiş olur. Bütün âlimlerimize göre başın ön kısmından başka bir yerini mesh etmek yeterli değildir. Her ne kadar cumhur, başın bir kısmını mesh etmenin caiz olduğunu söylese de orada ön kısım kasd edilmemiştir. Ön kısmı mesh etmek müstehaptır. Arka kısmı mesh etmek keraheten caizdir. Ca'fer es-Sâdık'ın sözüne dayanarak her iki kısmı mesh etme de bir sıkıntı yoktur.[797]

---

[794] Mevsilî, eserinde İmam Mâlik'e göre başın tamamının meshinin gerektiğini, Şafiîye göre başın az bir kısmının meshedilebileceğini Hanefi mezhebine göre ise başın bir kısmının meshedilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî el-Hânefî el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), I/7-8.|;Ebû Davud, *es-Sünen*, I. 38-147. Beyhakî, *es-Sünen*, I, 61.; el-Mergînânî, *el-Hidâye*, I/12.; el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, II/235.; es-Serahsî, *el-Mebsût*, ts., I/63.;

[795] Ebû Davud, *es-Sünen*, I, 37-147 . Beyhakî, *es-Sünen* I, 61.

[796] el-Küleynî, *el-Fürûʿl-Kâfî'*, 3/35. Ahmed 'Âbîdî, *el-Müsned Ali b. İbrahim el Kummî*, 3/46.

[797] Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hıllî, *Tezkiretü'l-Fukahâ* (Kum: müessesetü'l-Âl-i Beyt, 1414), 1/161-165.

Muhammed b. Yakup > Ali (ibn İbrahim) > babası(İbrahim) > Hammad > Hüreyz-Zûrare'den gelen bir rivayet'de de Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Kadınlar başın ön kısmını üç parmak mikdarı mesh etsin" buyurmuştur.[798]

Ali (r.h) > Babası (İbrahim) > Hammâd > Hûreyz-Zûrâre > Ca'fer es-Sâdık'dan gelen rivâyet'te yukarıdaki rivayetle benzerlik taşımaktadır.[799]

Netice itibariyle gerek Ehl-i Sünnet'in önde gelen âlimleri, gerekse de Şîa'da özellikle Cafer es-Sâdık'ın görüşlerinde gözle görülür bir farklılık gözükmemektedir. Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi abdest esnasında baş'tan ziyade ayakların mesh edilmesi ile ilgili birtakım ihtilaflar söz konusudur.

Ebû Abdullah (Buhârî), Abdest konusunda sünnet olan uygulamayı şu şekilde açıklamaıştır. Hz. Peygamber'in, Abdest'in farzını, herbir uzvun birer kez yıkanması şeklinde açıklamıştır demektedir. İkişer üçer şeklinde de uzuvlar yıkanabilir. Ancak, üçten fazla olmaması gerektiğini söylemiştir. Uzuvların üçten fazla yıkanması hadisesini, ehli ilim de israf olarak değerlendirmiştir.[800]

3.1.2.1.2. Ca'fer es-Sâdık'ın Ayakları Meshetmek İle İlgili Yorumları

Yukarıda her iki mezhebin yaklaşımlarını özet bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de Şîa'da ilmin kaynaklarından biri olarak gösterilen ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında da sağlam bir râvî olarak kabul gören Ca'fer es-Sâdık'ın bu konudaki görüşlerini ele alalım.

Ca'fer es-Sâdık, kendi görüşlerini Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili bir nas var ise öncelikle oradan delil getirerek ortaya koymuştur. Örneğin, "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin.

[798] Ahmed 'Âbîdî, *el-Müsned Ali b. İbrahim el Kummî*, 3/44.
[799] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), III/36.
[800] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3/63.

Şayet hasta veya yolculuk durumunda veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu tarz durumlarda su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük/zorluk çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."[801] Bu Ayetin Ca'fer-Sâdıkın kendisi için bir ölçü olduğunu söyleyebilirirz. Ancak mesh konusunda aşağıda da görüleceği üzere ondan gelen rivayetlerin bir kısmı onun görüşünün Ehl-i Sünnet'in görüşüyle örtüştüğünü gösterirken diğer birkısım rivayetler ise görüşünün Şîa'nın görüşü ile örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Bu konuda Şîa kaynaklarında yukarıda da değindiğimiz gibi ayetlerin yanında çok sayıda rivayete de vurgu yapılmıştır. Örneğin; Fedâle Hammâd b. Osman > Sâlim'den ve Ğalip b. Hüzeyl'den gelen bir rivayet'te, Ğalip b. Hüzeyl şöyle demektedir: Ayaklar üzerine mesh hakkında Ebû Ca'fer'e (Ca'fer es-Sâdık'tan) sordum. Dedi ki onunla ilgili Cibrilü'l-Emin (Cebrâil a.s) ayet indirdi. Hz. Ali ve İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayet'te ise şöyle denmiştir: Hz. Peygamber önce abdest alır, ardından iki ayağını ve mestini mesh ederdi. Diğer bir rivayette, Müfîd > Ahmet b. Muhammed > babasından (Muhammed) > Ahmed b. İdris-Sa'd b. Abdullah > Muhammed b. Ahmed b. Yahya > Ebû Abdullah > Hammâd > Muhammed b. Nu'man-Ğalip b. Hûzeyl'den gelen rivayete göre ise kendisi, Ebû Ca'fer'e (Ca'fer es-Sâdık) Yüce Allah'ın şu ayeti hakkında soru sordum. Ebû Ca'fer Şöyle buyurdu: "Başlarınızı ve ayaklarınızı ayak bileklerine kadar mesh ediniz" dedi (على الخفض أم على النصب? Yani Cevaben dedi ki ;بل هي على الخفض)[802] Tûsî, bu rivayetlerin Şîa'nın ortak bir görüşü olduğunu belirtmektedir.[803]

[801] *Mâide*, 5/6.
[802] Muhammed b. Hasan el-Hürr el-Âmilî, *Vesâʾilü'ş-Şîʿa İlâ Taḥṣîli Mesâʾili'ş-Şerîʿa,* (Beyrut: İhyaü't-Tûrasi'l-Arap, 1412), 1/295-296.
[803] el-Âmilî, *Vesâʾilü'ş-Şîʿa İlâ Taḥṣîli Mesâʾili'ş-Şerîʿa,* 1/297.

3.1.2.1.2.1. Ayakları Mesh Etmenin Hükmü

Mesh ile ilgili bir diğer konu da ayakların mesh edilmesi ile ilgili gelen hükümlerdir.

Cafer es-Sâdık'tan gelen bir rivayet şu şekildedir: Ali b. İbrahim-babasından (İbrahim)-İbn Ebû Umeyr-Ebî Eyûb-Muhammed b. Müslim o da Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiğine göre, ayaklarının üst kısmının mesh edilmesinin yeterli olduğu görüşündedir.[804] O, bu konuda kendisine tevdi edilen bir soru karşısında uygulamalı bir şekilde konuyu izah ederek muhatabına nasıl yapması gerektiğini açıklamıştır. Bu konuda gelen rivayet şu şekildedir; İbn Ebû Nasr'ın rivayetine göre, Ali er-Rıza diyor ki: Ben Ca'fer- es-Sâdık'a ayakların üzerine nasıl mesh edilmesi gerektiği hususunu sordum. Bunun üzerine bana dedi ki: "Avuç içini ayak parmaklarının üzerine koyduktan sonra topuklara doğru ayakların üst kısmını mesh etmendir" dedi. Orada bulunanlardan biri araya girerek dedi ki; "üç parmak yerine iki parmağımla bunu yapsam olmaz mı?" diye sordu. "Hayır" dedi Ca'fer- es-Sâdık. "Ancak avuç içiyle yapman gerekir" dedi.[805] Diğer bir rivayet'te (Ali b. İbrahim-(babasından) İbrahim-Muhammed b. İsmail-Fadl b. Şazan-Bunların Tümü-Hammâd b. Îsa-Hûreyz-Zûrâre- Cafer-es-Sâdık) Zûrâre ile Ca'fer es-Sâdık arasında geçen bir muhaverede, Zûrâre O'na, başın ve ayakların bir kısmını mesh etme hususundaki delilin nedir diye sormuştur. O da gülerek şöyle cevap vermiştir: Allah Resulü (a.s) hadislerinde Yüce Allah da Kur'ân'da şöyle buyurmuyor mu? " فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُم /Yüzlerinizi yıkayınız"[806], buradan yüz'ün tamamının yıkanması gerektiğini anlıyoruz. Ardından gelen ayette:" وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ / ellerinizi dirseklere kadar yıkayınız." Ardından iki söz arasında bir gruplandırma meydana getirilir. Ardından ayet der ki: "وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ /…" bu ayet bilindiği zaman." بِرُءُوسِكُمْ /…." Burada ki " بِ "harfinin konumundan dolayı başın bir kısmının mesh'i gerekiyor. Burada önceki ayetlerde el ve yüz birlikte zikredildiği gibi burada da iki ayak baş ile birlikte zikredilmiş ve şöyle denmiştir:" وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ / ….." burada ayak ile baş'ı birleştirdiğimizde baş'ın bir

[804] el-Küleynî, *el-Fürû'l-Kâfî'*, 3/35.
[805] el-Meclisî, *Râvdetû'l-Müttekin*, 1/288. bak;Tûsî, *Tehzîbü'l-Ahkâm*, 64.
[806] Mâide 5/6.

kısmının mesh edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunu da Hz. Peygamber hadislerinde insanlar bazı şeyleri ıskalamasın diye geniş şekilde açıklamıştır.[807]

Sonuç olarak; birinci rivayette, ayakların üst kısmının mesh edilmesinin yeterli olduğu ikinci rivayette, mesh'in ne şekilde yapılması gerektiği ayrıca üç parmak yerine iki parmakla yapsak olmaz mı şeklindeki soruya da hüküm olarak ancak avuç içiyle mesh işleminin yapılabileceği; üçüncü rivayette, başın ve ayakların bir kısmını mesh etme hususundaki delilin nedir sorusuna ise Ca'fer es-Sâdık'ın ayetten delil getirmesi, son rivayette ise, baş'ın meshi konusunda erkek va kadınların aynı şekilde yapması gerektiği şeklinde rivayetler görüyoruz. Tüm bunlar bize gösteriyor ki, O, bazen Hz. Peygamber'den delil getirerek bazen de Kur'ândan birtakım istinbatlar yaparak hüküm vermektedir. Kısacası tüm bunlar O'nun, müçtehid olduğunun delilleridir.

3.1.2.1.3. Ca'fer es-Sâdık'ın Mestler Üzerine Mesh İle İlgili Yorumları

Şeyh (Tûsî)- Ahmed b. Muhammed-o da babasından (Muhammed)- Huseyn b. Hasan b. Ebân- Huseyn b. Said- Fedale-Hammâd b. Osman- Muhammed b. Numan-Ebûl Vered'ten rivayet etmiş olduğu hadiste Ebû'l-Vered, Ebû Ca'fer'e demiştir ki; Ebû Zûbyan, kendisinin Ali (r.h) önce suyu döktüğünü (eline) ardından mestlerin üzerine mesh yaptığını gördüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine Ebû Abdûllah, Ebû Zûbyan'ın yalan söylediğini ifade etmiştir. Ancak Ali'nin (r.a) size söylediği şey daha önceden huffeyn kitabında (bölümünde) geçmedi mi? diye sordu. Ben de dedim ki: "Orada ruhsat yok muydu?" Bunu söyleyince, Ebû Abdûllah (Ca'fer es-Sâdık) dedi ki: Evet bunları yapmakta ruhsat yoktur. Ancak kişi düşmanın hücumu veya soğuktan (don olmasından) korkarsa mestler üzerine mesh yapabilir. Hûseyin b. Said'in Hammâd'dan onun da Hûreyz'den onun da Zûrâre'den rivayet ettiğine gelince, Zûrâre bu hususta O'na mestlerin üzerine hangi durumlarda mesh yapılır diye sordu. Bunun üzerine O, şöyle cevap verdi: Bir kimse şu durumlardan birinden korkarsa mesh yapabilir;

1. Sarhoş edici bir içeceğin kendisine içirilmesinden,

[807] el-Küleynî, *el-Fürû'l-Kâfî'*, 3/36. Ahmed 'Âbîdî, *Müsned Ali b. İbrahim el Kummî*, 3/43-44.

2. Düşmanın hücumu,
3. Soğuktan korkması,
4. Hac mut‘ası. [808]

Dikkat edilecek olursa Ca‘fer es-Sâdık’ın ileri sürdüğü fikirler yukarıdaki rivayeti destekler mahiyettedir. O, burada dinin kolaylaştırıcı yönüne vurgu yapmıştır. Ona göre tehlike anında zor ve meşakkatli bir durum söz konusu olduğunda, ibadet hususunda insana zor gelen şeylerin hafifletilmesi gerektiğini söylemektedir. Ta ki kişinin dine karşı sevgi ve muhabbeti devam etsin.

3.1.2.1.3.1. Mestlere Mesh Etmenin Hükmü

Mestlerin mesh edilmesi konusu da pekçok rivayetle bize nakledilmiştir. Bu konuda gelen rivayetlerin bir kısmı birbirinden farklı olunca bunun sonucunda verilen hükümler de haliyle Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında birtakım farklılıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Aşağıda ele aldığımız rivayetlerde de bu durum açık bir şekilde görülecektir. Örneğin; Yukarıda da değindiğimiz gibi gelen bir rivayette, şöyle denmiştir: Arkadaşlarımızın birçoğuna- Ahmed b. Muhammed > Hûseyin b. Said > Fûdale b. Eyûp > Ebân > İshâk b. Ammâr şeklindeki sened zinciriyle bize ulaşan rivayette bu şahıs (İshak b. Ammar) dedi ki ben Ebû Abdûllah’a (Ca‘fer es-Sâdık’a) hasta olan birinin mestlerini mesh etmesi hususunda kendisine dedim ki; onun için bir ruhsat var mıdır diye sordum. Hayır dedi, “onun için herhangi bir ruhsat söz konusu değildir.” Başka bir rivayette ise, Ali b. İbrahim > Babası (İbrahim)-Hammâd > Hûreyz > Zûrâre’den , Ca‘fer es-Sâdık’a, “Mest’lerin mesh’i hususunda bir takva var mıdır” diye sordum. “Hayır üç parmak kadar mesh edilmesi yeterlidir” dendi. Ayrıca Hiç kimse şu konuların takva boyutundan bahsetmemiştir; İçki içmek, Mestlerin mesh edilmesi, Hac Mut’ası” dedi. Ebû Zûrâre burada şunu da ilave etmiştir: Ca‘fer es-Sâdık, “Bunlar sizin üzerinize vaciptir dememiş; Ancak her biriniz bunlardan sakının demiştir”[809] dedi. Bu rivaveyetleri incelediğimizde şunu görmekteyiz; şayet üzerinde durulan konu hakkında nakledilen belirli bir nas yoksa

[808] Tûsî, *el-İstibsar Fima İhtalefe Mine’l-Ahbar*, 1/76-77.
[809] el-Küleynî, *el-Fürû‘l-Kâfî’*, 3/38.

Ca‘fer es-Sâdık’ın vacip haram gibi ifadelerden sakındığını görmekteyiz. Bu da onun dinle ilgili ince meselelerde ne kadar hassas davrandığının bir göstergesidir.

Mestler konusunda el-Kaşânî, mestler üzerine meshi bid’at olarak değerlendirmiş ve demiştir ki; Kur’ân’ın nassıyla, ayaklar üzerine mesh etme hükmü sabit olduktan sonra, mestler üzerine mesh yapmak bid’attır[810] demektedir. Yine Muhammed b. Yakup > Arkadaşlarımızdan birçoğu (Ali b. İbrahim onlardandır) > Ahmed b. Muhammed > Hüseyin b. Said > Fedâle b. Eyûp > Ebân-İshak b. Ammâr’dan gelen bir rivayet’te kendisi, Ebû Abdullah’a hasta olan birinin Mestlerini mesh etmeleri hususunda soru sordum; “Onlar için bir cevaz var mıdır? dedim. “Hayır, Onlar için bir cevaz yoktur.” Dedi. Yani bu durumdaki kişiler mestlerini mesh etmeleri gerekmektedir diye beyanda bulunmuştur.[811]

Taberânî-Muhammed b. Rûzeyk- Abde b. Abdürrahim-Haris b. İmran el-Caferî-Cafer b. Muhammed-Babasından (Muhammed)-Cabîr’den rivayet edildiğine göre Câbir (r.a) ; Hz. Peygamber’in abdest alırken herbir uzvunu birer kez mesh ettiğini gördüm demiştir.[812] Tirmizî’den gelen başka bir rivayette ise, Tirmizî > Muhammed b. Mansûr el > Mekkî dedi ki; ben Süfyan b. Uyeyne’den işittim. > Ca‘fer b. Muhammed’den başın mesh’i konusunda dedim ki; “Sadece bir kez mesh edilmesi caiz olur mu? diye sordum. Bunun üzerine dedi ki; “Allah (cc) daha iyi bilir”[813] buyurdu.

Sonuç olarak; bize ulaşan yukarıdaki rivayetleri ve burada ele alamadığımız konuyla ilgili tüm rivayetleri incelediğimizde gerek Ehl-i Sünnet âlimlerinimn gerekse de Şîa âlimlerinin ortak kanaati şudur: Zorunlu durumlarda mestlerin mesh edilmesi hususunda her iki ekolün ittifak ettiklerini görmekteyiz. Ancak uygulamalarda özellikle Ca‘fer es-Sâdık ve onun ashâbı tarafından bize ulaşan rivayetlere göre az da olsa birtakım

[810] Muhammed Mûhsin el-Feyz el-Kaşânî, *Kitâbü’l-Vâfî* (Kum: Müessesetü’l-Mektebetü’l-Âlemü’l-Mücâhid, 1430), 6/303.
[811] Ahmed ’Âbîdî, *Müsned Ali b. İbrahim el Kummî*, 3/47.
[812] Mahmud Kansu eş-Şehâbî el-’Âmilî, *Müstedrekü’s-Sânî li Vesâilü’ş-Şîa* (Beyrut/Lübnan: Dârü ve Mektebet’ü Envârü’l-Vilâye, 2017), 1/232.
[813] el-’Âmilî, *Müstedrekü’s-Sânî li Vesâilü’ş-Şîa*, 1/236.

farklılıkların olduğudur. Tablonun daha net görülmesi açısından rivayetleri topluca ele alıp tetkik ettiğimizde şunları görmekteyiz: İlk rivayette, mestlerin meshi konusunda Ca'fer es'Sadık'a yöneltilen bir soruda ruhsatın olup olmadığı, ikinci soruda ise mestlerin mesh edilmesinde bir takva boyutunun olup olmadığı irdelenmekte; ancak her iki konuda da Cafer es-Sâdık'ın düşüncesinin bu konuda ne bir ruhsat ne de bir takvanın olmadığı şeklinde olduğu görülmektedir. İçki içmek, Mestlerin mesh edilmesi, Hac Mut'ası, konusuna gelince, Ebû Zûrâre O'nun düşüncesini yorumlayarak şunu da ilave etmiş ve demiştir ki; "Ca'fer es-Sâdık bunlar sizin üzerinize vaciptir dememiş; ancak her biriniz bunlardan sakının demiştir." O'na sorulan başka bir soruda ise hasta olan birinin mestler üzerine meshin zorunlu olup olmadığı sorulunca kendisinin bu konuda vermiş olduğu cevap şu şekildedir: Bu konuda herhangi bir ruhsatın bulunmadığıdır. Yani hasta zorlansa da mestlerin meshini yapmasını gerektiği ifade etmiştir. Gelen diğer rivayetlerde de yine meshin yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Ehl-i Sünnet kaynaklarında ise, Hz. Peygamber'den bize intikal eden rivayetlere baktığımızda, abdestin güzel bir şekilde alınmasıyla ilgili onlarca rivayetle karşılaşırız. Hatta bu rivayetlerin bir kısmında abdestin, imanın yarısı olduğu şeklinde ifadeler de mevcuttur[814]. Madem abdestin alınış şekli doğrudan Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla sabittir[815], o halde abdestte itina göstermek kaçınılmazdır. Yüce Allah'a yakınlaşmanın en önemli yollarından biri olan namazın kabul olması biraz da abdeste karşı gösterilen titizliğe bağlıdır. Buna göre makbul bir namaz için abdestin Hz. Peygamber'in aldığı şekilde alınması esastır. Çünkü namazın sıhhati buna bağlıdır. Madem ki Hz. Peygamber konuyla ilgili Kur'ân'ın hükmünü bu şekilde anlamış ve uygulamayı da öylece ortaya koymuştur. O halde Allah'ın hükmünü ondan farklı anlayıp uygulamamız doğru olmayacaktır.[816]

---

[814] Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî Hattâbî, *Mevdiu evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), II, 14.

[815] el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kitâbü'l-Vudü', I/65.;Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbü't-Tehâre, I, 149.; Ebû Davûd, *es-Sünen*, III/195.

[816] Müçteba Uğur, "Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'e Göre Abdestte Ayakların Yıkanması", *Dini Araştırmalar* III/2 (Nisan 1989), 28.

3.1.2.2. Ca‘fer es-Sâdık’ın Sahâbîlere Yönelik Yorumları

Sahâbiler müslümanlar nezdinde, Kur’ânı Kerim’in ilk muhatapları ve Hz. Peygamber’ın yakın arkadaşları olmaları, İslamiyet için canlarını ve mallarını ortaya koymuş olmaları onlara dönük bakış açısını da farklı kılmıştır. Ancak Ehl-i Sünnet’in bakmış olduğu açıdan Şîa bakamamıştır. Meseleye daha ziyade siyasî yaklaşım sergilemiştir. Hz. Peygamber’den sonra onun otoritesinin kimin temsil edeceği konusu hem o dönemde hem de o zamandan günümüze kadar bitmeyen tartışmalara neden olmuştur.[817]

İtikadi Mezheplerin ana ekolleri Ehl-i Sünnet’in yanı sıra Hâricîlik, Mutezile, Şîa, Mürcie olarak bilinmektedir. Bu fırkalar İslamiyetin ilk dönemlerinde meydana gelen pekçok olayı ve anlayışı farklı şekillerde değerlendirmişlerdir.[818] Bunların içerisinde özellikle “*İmâmiyye Şîa’sında Sahâbe Tasavvuru*” adlı çalışma sahâbilere yaklaşım açısından pekçok yönden öne çıkmaktadır.[819]

Bu çerçevede Ehl-i Sünnet ve Şîa ekollerinin her ikisinin de sahiplendiği Ca‘fer es-Sâdık, sahâbîlere özellikle de ilk dört halifeye yaklaşımı önem arz etmektedir. Yaptığımız okumalar sonucunda her ne kadar Şîa’da kendisine ciddi bir teveccüh olsa da düşünce ve yaklaşımıyla kendisinin sünnîlere daha yakın durduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.[820] Halifelik seçimlerinden dolayı Şîa’nın bazı sahâbîlere karşı olumsuz bir tavır sergiledikleri herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle de Hz. Ebû bekir ve Hz. Ömer ve Hz. Osman bunların başında gelmektedir.[821] Ancak Şîa’nın bu yaklaşımına karşı Sünnî kaynaklarda Ca‘fer es-Sâdık’ın sahâbîlere karşı özellikle de Hz. Ebû Bekir ve Hz.

---

[817] Abdulalim Demir, *İmâmiyye Şîası’nda Sahâbe Tasavvuru* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, 2022), 541.

[818] Tanrıverdi, *Sıffîn Vakası*, 260-261.

[819] Bu alanda yapılmış olan en kapsamlı çalışmalardan biri Abdulalim Demir’in yapmış olduğu doktora çalışmasıdır. Bkz. Demir, *İmâmiyye Şîası’nda Sahâbe Tasavvuru*, III, 572.

[820] Ca'fer es-Sâdık, hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa âlimlerinin ortak paydasında bulunan ve her iki ekolün kendisini merkeze almış olduğu seçkin bir şahsiyettir.

[821] Cerhedilen sahâbîler sadece bu saydığımız üç kişiden ibaret değildir. Geniş açıklama için Bkz. Demir, *İmâmiyye Şîası’nda Sahâbe Tasavvuru*, 403-526.;Hüseyin Zamur, *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, 2020), 71-73.

Ömer'e yönelik övgü dolu sözler sarf ettiğini görmekteyiz. Örneğin, Salim b. Hafs adında biri Ca'fer -Sâdık'a sahâbîlerle ilgili sormuş olduğu bir soru karşısında O, kendisine şunu söylemiştir; "Sen bugüne kadar dedesine söven birine rastladın mı? Ebû Bekir dediğin zat benim dedemdir. Şayet onlara karşı bir tavır takınır ve onu kötülersem Hz. Peygamberin şefaatine nasıl nail olabilirim." Bir başkasının benzer sorusuna karşı; "Sen bana cennet meyvelerinden yiyen iki şahsiyetten bahsediyorsun bunun farkında mısın?[822]. Medineden ayrılıp başka yere göç eden bir gruba hitaben, "Sizler bu şehrin müttâki insanlarıydınız. Varacağınız yerde kim benim hakkımda size bir soru sorarsa, deyiniz ki; …Kim benim Ebû Bekir ve Ömer'den uzak olduğumu söylerse onlar benden uzak olduklarını bilsinler" demiştir.[823] Hz. Peygamber izafe edilen ve isnad itibariyle zayıf olarak kabul edilen, "Ashâbıma sövmeyiniz."[824] "Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olursanız sizi hidayete eriştirir"[825] rivayetini açıklarken, Hz. Peygamber'in ve ümmet'in nazarında çok değerli olan sahâbîlere kötü söz söylenmemesi ve küfredilmemesi gerektiğni söyler. Bu şekilde davrananları da kınadığını belirtir.[826]

Ayette, "Siz Ona yardım etmezseniz (zararlı çıkan siz olacaksınız) Allah ona zaten ve kesinlikle yardım etmiş ve edecektir. Hani o zaman kâfirler, (Hz. Ebû Bekir'le) ikinin ikincisi olarak Onu (Mekke'den) çıkarmışlardı da; o ikisi mağarada (ve kıstırılmış durumda) oldukları sırada arkadaşına şöyle diyordu: "Hüzne kapılma (ve sakın endişe duyma, çünkü), elbette Allah bizimle beraberdir!"[827] Ca'fer es-Sâdık bu ayetin izahında der ki; Hz. Ebû Bekir, sâdık bir insan idi. Bu sadâkatinden dolayı da Yüce Allah onu ikinin

---

[822] Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/274.
[823] Zehebî, *Siyer-û A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/275.
[824] Ca'fer es-Sâdık, *Tefsir* (Nafiz Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 65), v.29.
[825] Ca'fer es-Sâdık, *Tefsir*, v.113.|;Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kadî Iyâz, *eş-Şifâ' bi-Ta'rîfi Hukūki (fî şerefi)'l-Muṣṭafâ* (Beyrut/Lübnan: Kütübü'l-İlmiyye, 1420), 1/78. Yaptığımız araştırma sonucunda bu rivayetin pekçok isnadının olduğunu ayrıca sahabe kavli olarak rivayet edildiğini ve hadis usulü kriterlerine göre sahih bir rivayet olarak kabul edilmediğini, hasen olarak kabul gördüğünü belirtmeliyiz. Bu minvalde gelen rivayetlerin istatistiki sonuçları da şu şekildedir. %41.9 Hasen, %39.4 Zayıf, %11.4 Şedidü'd-Da'f, %3.2 Müttehem bi'l Vad', %4 Mevzu.el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf, "Cevâmiü'l-Kelim".
[826] İbn Mace, *Sünen*, 4/57.;Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hâcer, *el-Metâlîbü'l-Âliye bi Zevâidî'l-Mesânâdi's-Semâniye* (Cidde: Dârü'l-Âsime /Dârü'l-Ğays, 1419), IV/46.
[827] Tevbe 9/40.

ikincisi olarak kendi kitabında zikretmektedir. Ayrıca bu dünyada sürekli Hz. Peygamber'in yanında durmuştur. Bunun sonucunda da Peygamberlerin dışında insanların içinde Yüce Allah'ın rü'yetine mazhar olacak ilk kişi de Ebû Bekir olacaktır demektedir. Tabi rüyet'in keyfiyetiyle ilgili ulemâ arasında farklı yaklaşımlar olsa da bizim düşüncemiz de bu rü'yetin gerçekleşeceği ancak bunun mahiyetinin ne şekilde olacağı konusu bizce de gizemlidir.[828]

Bunların yanında Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bir tefsirde de sahâbîlere birçok övgü yapılmıştır. Kendisi burada bazı ayetleri yorumlarken ilginç yaklaşımlarda bulunmaktadır. Örneğin; Muhammed sûresinin tefsirinde Hz. Peygamber Cennete, ilk dört halife de cennette bulunan dört ırmağa benzetilir. Tin sûresi'nin tefsirinde ise, Tin'in Hz. Ebû Bekir'e, Zeytin'nin ise Hz. Ömer'e; Tûr'ün Hz. Osman'a, Beledü'l-Emin ifadesinin ise Hz. Ali'ye işaret ettiğini belirtir.

Sahâbîlere dil uzatılıp ayrıştıldığı bir dönemde Ca'fer es-Sâdık'ın sahâbîlere ve hususen ilk dört halifeye bu şekilde sahip çıkması ve dengeyi koruması, kısmen de olsa başarılı olması oldukça önemlidir. Bu durum onun toplum nezdinde ne denli önemli bir konuma sahip olduğunu göstermesi açısından da oldukça değerlidir.

3.1.2.3. Ca'fer es-Sâdık'ın İmamet Anlayışına Yönelik Yorumları

Şîa anlayışına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun verasetini devam ettiren, hem ruhani hem de cismani olarak kendi yetkilerini Hz. Ali üstlenmişti. Şîa'da İsmailiye'nin bütün kolları Hz. Ali'nin imamaetinde ittifak ederlerken kendisinin bu imâmetini Kur'ân-ı Kerimdeki birçok ayetle teyid etmeye çalışmaktadırlar.[829] Netice itibariyle Şîa âlimleri imâmet konusunu Hz. Ali'ye bağlar ve derler ki, "Hz. Ali çocukları olan Hasan ve Hüseyini bizzat kendisi imam tayin etmiştir. Ca'fer es-Sâdık'ı ise babası Muhammed el-Bâkır'ın imam tayin ettiği görüşündedirler." Hatta O'nun, "Biz de o yerde zayıf düşürülmeleri istenilen kimselere lütfetmek ve onları ileri gelenler kılmak ve onları

[828] Ca'fer es-Sâdık, *Tefsir* (Nafiz Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 65), v.65.
[829] er-Ra'd, 13/17; en-Nur, 24/35.

(o yere) varisler kılmak diledik"[830] ayetinde kasdedilenlerden olduğu, babası Muhammed el-Bâkır tarafından belirtildiği nakledilmektedir. Nitekim o, vefat edeceği esnada kendi müntesiplerine, Ca'fer es-Sâdık'ı varis olarak bıraktığını belirtmiştir. Ölmeden önce de O'na, halka karşı iyi davranmasını istemiştir. Kendisine tevdi edilen bir soru karşısında ise kendi yerine kâim olacak kimsenin Ca'fer'in olmasını istediğini Allah'ın Resulü'ünün Ehl- i Beyti'inin kâimi budur diyerek kendisine yöneltilen soruyu cevaplandırmıştır.[831]

Şîa'nın hem İsmailiyye hem de İmamiyye kolu imamlık konusunda hemfikir olup imamların masum olduklarına inanmaktadırlar. Ancak Şîa'nın diğer bir kolu olan Zeydiyye imamların masum olduklarını kabul etmez. Zeydiyyenin imamda aradığı niteliklere baktığımızda imâmeti Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma'nın soyuna hasretmesinin dışında diğer görüşleri Ehl-i Sünnet'le aynıdır.

Ca'fer es-Sâdık'ın imâmet anlayışına gelince; kendisi siyasî anlamda hiçbir oluşuma katılmama konusunda oldukça hassas davranmıştır. Kûfeliler kendisine imamlık teklif ve telkin ettiklerinde de imamlık görevini üstlenmek istememiş ve bu görevin Zeyd b. Ali'ye daha layık olduğunu belirterek kendisini ilim meclislerine adamıştır.[832] O'nun bu yaklaşımından iki sonuç çıkarılabilir. Bunlardan birincisi, Kûfelilere güvenmediği, ikincisi ise kendisini ilme adamak isteyip, siyasî oluşumlardan uzak kalma isteğidir. Zaten o dönemde kendisinden Abbâsîlere karşı imamlık ve hilafet konusunda yardım isteyen Muhammed Nefsüz'z-Zekiyye ve Emevîlere karşı ayaklanan Zeyd b. Ali'ye destek vermemesi de aslında kendisinin imamlıktan, uzak durmak istemesinden kaynaklanmış olabileceğini bize göstermiştir.[833]

Sonuç olarak denebilir ki Şîa'nın kendi anlayışı çerçevesinde imam olarak gördüğü Ca'fer es-Sâdık, kendisini hiçbir zaman imam olarak görmemiş. Kendisini ilim ve irfana adamıştır.

---

[830] Kasas 28/5.
[831] Tabersî, *İ'lâmü'l-Verâ bi-A'lâmi'l-Hüdâ*, 292-301.;el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 78/38-45.
[832] el-Muzafferi, *İmam es-Sâdık*, 73.
[833] el-Muzafferi, *İmam es-Sâdık*, 7.

3.1.2.4. Ca‘fer es-Sâdık’ın Dua Etme İle İlgili Yorumları

Şîa Anlayışında bazı konular Ehl-i Sünnet anlayışıyla paralellik arzetmektedir. Bu konulardan biri de, yapılan dualardır. Bu başlık altında Ca‘fer es-Sâdık’ın dua ile ilgili rivayetleri ne şekilde yorumladığını inceleyeceğiz.[834]Küleynî’nin *el-Kâfî* adlı eserinde Dua başlığı altında pekçok konu ele alınmıştır. Bu konulardan bazıları şu şekildedir: Duanın fazileti ve dua yapmaya teşvik etmek; Dua müminin silahıdır; Yapılacak duanın kaza ve belayı engelleyeceği; Duanın bütün hastalıklara şifa olacağı; Dua eden kimsenin duasına cevap verileceği; Yapılacak duanın kabul olunacağı; Dua yaparken ısrar edip bir süre beklenmesi gerektiği; Dua ederken neyin talep edilmesi gerektiğinin belirlenmesi vb. pekçok konu ele alınmıştır.[835] Bu konuların bir kısmı kısa bir şekilde işlenirken, bazı dualar da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. O’nun yorumları ışığında bunların bir kısmı şu şekilde ele alınmıştır:

“Dua Müminin Silahıdır.” Ebû Abdullah’dan gelen bu rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Dua müminin silahıdır, dinin direğidir, gök yüzünün ve yerin nurudur”[836] Ebû Abdullah, “Dua, demir dişler gibi deler” diyerek Hz. Peygamber’den gelen rivayeti duanın etkililiğini resmetmek için dua keskin ve sivri dişlere benzetmiştir. Nasıl ki sivri dişler bir maddeyi delerse samimiyetle yapılacak duanın da mutlaka etkili olacağı ifade edilmek istenmiştir. Diğer bir rivayette ise, “Namaz demir dişleri keskinleştirir” [837]diyerek duayı namaz anlamında kullanmıştır. Bu şekilde namazda ve namaz sonrasında yapılacak olan dualaların reddilmeyeceğini, bunların karşılıklarının verileceği dile getirilmek istenmiştir.

---

[834] Küleynî bu bölümde, bab'da geçen ilk rivayetteki hadis metnini bab başlığı yapmaktadır. Bazen de rivayetin bir parçasını, bazen de rivayetlerden yola çıkarak kendisi özel bir başlık oluşturmaktadır.bu durum eserinin birçok yerinde gözlemlenmektedir. Örnekler için Bkz.Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr, 1428), V/19.; VI, 223

[835] Daha geniş açıklamalar için Bkz. Muhammed Yakûp el-Kûleynî, *el-Fürûʿl-Kâfî’* (Beyrut/Lübnan: Darü’t-Tearü’f li’l Matbûat, 1413),256-330.

[836] Küleynî, *el-Kâfî*,(Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr*,* 1428), II/257.

[837] Küleynî, *el-Kâfî, II,257*.

“Dua kaza ve belayı defeder”

Ebû Abdullah, “Dua, gökten inen hükmü iptal eder. Gökten yağmur yağdırır” demektedir. Bu rivayeti teyid eden diğer bir rivayette ise, “Hz. Peygamber’in istisna etmediği bir şeyi size haber vereyim mi diye buyurdu; Ben de evet dedim. Dua hükmün gerçekleşmesine engel olur” dedi. Bu şekilde parmaklarını birleştirerek duasını tamamladı.[838] Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla yapılacak olan duanın etkililiği belirtilmiştir. Yüce Allah’ın kulunun samimi duasına karşılık olarak vereceği hükmü iptal edeceği veya daha güzeliyle değiştireceği anlatılmak istenmiştir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında da benzer formlardaki rivayetlere rastlamak mümkündür. Örneğin, Şîadaki dua ifadesi yerine ehli sünnette sadaka ifadesi rivayetlerde gelmiştir. “Sadaka belayı defeder” rivayetinde olduğu gibi.

“Yanında Bulunmayan Bir Din Kardeşi İçin Dua Etmek”

Ebû Abdullah’tan gelen diğer bir rivayete göre, “Kişinin mümin kardeşi için ğıyaben yaptığı duanın kabul olma ihtimali çok yüksektir ve çok çabuk cevaplanır” demiştir. Başka bir rivayete göre ise, Ebû Abdullah şöyle demiştir. “Kişinin mümin kardeşi için ğıyabında yaptığı dua geçimini sağlar ve başına gelecek zararı önler. En çabuk kabul olunan dua, birinin mümin bir kardeşi için ğıyabında yaptığı duadır. Kişi mümin kardeşi için dua etmeye başlayınca o işle görevlendirilen bir melek. Amin der.[839]

“Dua etmeden önce Yüce Allaha övgüde bulunmak”

Hâris b. Muğireden gelen rivayete göre Hâris demiştir ki: Ebû Abdullah’dan şunu işittim: “Sizden biriniz dünya ve ahiret işleriyle ilgili Yüce Allah’tan bir şey talep ettiğinde, önce ona övgü ve medih, ardından Hz. Peygamber’e de salât ve selâm getirdikten sonra Yüce Allah’tan ihtiyaçlarını talep etsin.”[840] Muaviye b. Ammar’dan gelen başka bir rivayette ise, Yüce Allah’a hamd ve senâdan sonra günahlardan tövbe

[838] Küleynî, *Usulû’l-Kâfi*, I/58.
[839] Küleynî, *Usulû’l-Kâfi*, I/258.
[840] Küleynî, *el-Kâfi* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü’l-Fecr, 1428), II/261.

etmenin gerekliliğini de eklemiştir.[841] Bu rivayetlerde Ca'fer es-Sâdık'ın duanın makbuliyetinin (talep edilecek şeylerin) ön şartı olarak Yüce Allah'a tazimde bulunulması, Hz. Peygamber'e de salât ve selam getirilmesi önerilmektedir. Bu şekilde duaların makbul olacağı vurgulanmaktadır.

Yine duaların makbuliyeti sadedinde Ca'fer es-Sâdık'a birgün şöyle bir soru sorulmuştu: "Bize ne oldu da yapmış olduğumuz dualar kabul edilmiyor." Bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Çünkü siz hakikatte tanımadığınız bir ilaha dua ediyorsunuz. " Yani hakiki anlamda bir kulluk yerine getirilmediği zaman, yaşayışınızla bunu ortaya koymadığınız vakit marifetullaha erişemiyorsunuz. Çünkü kalpler Allahı zikretmekle ancak huzur bulur. Dolayısıyla boş bir kalp ile dua edildiği zaman dua da kabul olmaz.[842]

"Dua ederken ısrarla istemek ve bir süre beklemek"

Velid b. Ukbe el-Hucrî (ö.?) bir defasında Ca'fer es-Sâdık'ın bu hadisle ilgili şunu söylediğini ifade etmiştir: "Mümin bir kul, ihtiyacı hususunda ısrar ederse Yüce Allah o kişinin lehinde mutlaka o duayı gerçekleştirir." Farklı bir tarikte ise, (kişinin ısrar etmesi halinde) Yüce Allah'ın o kişiye mutlaka cevap vereceğini belirtmiştir. O, bunları söyledikten sonra önce Hz. Peygamber'den "Yüce Allah kendisinden bir talepte bulunan ve talebinde ısrar eden bir kuluna rahmet eylesin. Allah ona ya cevap verir veya vermez"[843] şeklinde buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'den de şu ayeti delil olarak getirmek suretiyle konuyu tamamlamaktadır. "Ben, sizden ve Allah'tan başka taptığınız şeylerden çekilip ayrılırım da Rabbime dua (ibadet) ederim. Rabbime yalvarışımda mahrum kalmayacağımı umarım."[844]

Ca'fer es-Sâdık metod olarak önce rivayeti zikretmektedir. Daha sonra konuyla ilgili olarak sorulan sorulara cevap vererek mevzunun daha da anlaşılmasını ve

[841] Küleynî, *el-Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), II/265.
[842] Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî el-Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyri*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Haşmet Matbaası, 1980), 312.
[843] Küleynî, el-*Kâfî* (Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428), II/261.
[844] Meryem 19/48 .

derinleşmesini sağlamaktadır. Görüşlerini teyid etmek için de birkaç yöntem takip etmektedir. Şöyleki, önce Hz. Peygamber'den daha sonra da Kur'ân'dan delil getirerek konuyu sonlandırmaktadır. Eğer Hz. Peygamber'den doğrudan bir rivayet yoksa sadece Kur'ân'dan delil getirmektedir. O da yoksa kendi yorumlarıyla konuyu sonlandırmaktadır.

SONUÇ

Tâbiîn döneminin odak noktası şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen ve müslümanlar için vera' sahibi, muhaddisler için sika bir râvî, Şiîler için ise İsnaaşeriyye'nin altıncı imamı olarak tarihteki yerini alan Ca'fer es-Sâdık, önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. O, kendi döneminde özellikle Hadis, Tefsir ve Fıkıhla ilgilenen hükümleri kaynaklardan istinbat etme açısından fıkıhta müçtehid düzeyine ulaşmış güvenilir bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Sünnî müellifler, Ca'fer es-Sâdık'ı doğru sözlü, rivayetlerine ve görüşlerine itimad edilen bir hadis, fıkıh ve tefsir âlimi olarak ele alırlarken; Şiî müellifler ise -istisnalar hariç- kendisini, bütün ilimlerin menbaı, her konuda eser veren, masum imamlardan biri olarak kabul etmişlerdir. Yine Şiî müellifler onu, muhaddes ve müfehhem denilen yani Yüce Allah tarafından yaşadığı zaman diliminde kalbine yeni bilgiler ilkâ edilen on iki imamdan biri olarak kabul etmektedirler.

Objektif bir bakış açısıyla Ca'fer es-Sâdık'ın hayatı ve ilmi şahsiyetine baktığımızda onun iki farklı topumda iki farklı portreye sahip olduğunu görmekteyiz: Birinci portrede, Medinede yaşayan etrafındaki insanlara yalnız Allah rızası için yardım eden, ilimle uğraşıp siyasetten şiddetle kaçınan bir kişilik varken ikinci portre de ise Küfede beşer üstü bir kimliğe sahip bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedenine gelince etrafındaki bazı şahıslar O'nun sözlerini bazen çarpıtarak bazen de birtakım ekleme ve çıkarmalar yapmak suretiyle onu olduğundan çok daha farklı, beşer üstü bir şahsiyet olarak gösterme gayretine giriştikleri kanaati yaygındır.

Ca'fer es-Sâdık bize göre hayatı boyunca hak ve doğruluktan ayrılmayıp istikametli bir çizgi çizmiştir. Ancak Şîa anlayışına bakıldığında aynı inanış onlar içinde söz konusu olmakla birlikte, söylem ve eylemlerinde mübalağanın oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. Bu meyanda bilerek ya da bilmeyerek bazı kesimler tarafından O, farklılaştırılmaya farklı gösterilmeye çalışılmıştır.

Ca‘fer es-Sâdık, Medine’de mevcut olan manevi atmosferde kurmuş olduğu ders halkalarıyla özellikle henüz hayatta olan sahâbîlerden istifade edip pekçok rivayet nakletmiştir. Daha sonraki süreçte ise babası Muhammed el-Bâkırdan da ders alarak onun ders halkalarına katılmıştır. Rivayetlerinin önemli bir kısmını babasından naklettiği rivayetler olduğu bilinmektedir. Ehl-i Sünnet ulemâsına göre yüzlerce, Şîa düşüncesine göre binlerce hadis öğrencisi yetiştirdiği tespit edilmiştir. Bu hadis halkalarında yetişen öğrencilerin önemli bir kısmı daha sonra Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında önemli mevkilere gelmiştir.

Ca‘fer es-Sâdık, Şîa ile olan bağı dolayısıyla her ne kadar bazı Sünnî âlimler tarafından rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşılmış olsa da Ehl-i Sünnet muhaddislerinin çoğunluğu tarafından sika bir râvî olarak değerlendirilmiştir. Ancak Şîa’da İsnaaşeriyye’nin tüm imamlarının her türlü söz ve davranışlarının ve bütün tasarruflarının hadis ve mevhibe-i ilahi olarak kabul edilmesinden dolayı ona nisbet edilen binlerce hadis olduğu kabul edilmiştir. Genel kanaate göre Ca’fer es-Sâdık’ın Ehl-i Sünnet kaynaklarında hatırı sayılır ölçüde rivayetleri bulunurken Şîa kaynaklarında ise gelen rivayetlerin yaklaşık %65’i kendisinden nakledilmiştir. Buna göre O, Ehl-i Sünnet ve Şîa nazarında bir hadis otoritesi olarak görüldüğü söylenebilir.

Ca‘fer es-Sâdık rivayetleri, Buhârî’nin *es-Sahîh’i* dışında tüm *Kütüb-i Tis’a* kaynaklarında nakledilmiştir. Buhârî’nin ondan hadis tahdis etmemesinin pekçok nedeni zikredilmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri kendi kriterlerine uymadığı düşüncesi öne çıkmaktadır. Çünkü kendisi âli isnadı önemsediğinden dolayı rivayetleri tahdis ederken bu hususa önem vermekteydi. İkinci önemli neden ise siyasî olduğu yönündedir.

Tespitlerimize göre Kütüb-i Tis’a’da geçen rivayetlerin sayısı 203’tür. Bunlardan tekrarsız olarak nakledilmiş olan yaklaşık 50 rivayetin sened ve metin tenkitlerini yaparak ve varsa Şiâdaki Ca‘fer es-Sâdık’tan nakledilmiş paralel rivayetleri de tespit etmek suretiyle rivayetler hakkında hadis usulü açısından bazı sonuçlara vardık.

Ca‘fer es-Sâdık’ın *Kütüb-i Tis’a* da bulunan rivayetlerini incelediğimizde merfû olarak gelen rivayet sayısı 135, hem merfû hem de sahih olarak değerlendirilen rivayet sayısı 61, sadece sahih olarak değerlendirilenlerin miktarı 91, hasen rivayetlerin sayısı ise 30’dur. Yine nakledilen rivayetlerin 8 tanesi mevkûf, 3 tanesi maktû, 7 rivayet ise münkatı‘ olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 3 rivayet mürsel, 11 rivayet ise zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Kütüb-i Tis’a da en fazla rivayet 73 rivayetle Ahmet b. Hanbel’den nakledilirken oran olarak en düşük miktar ise 6 rivayetle Ebû Davûd gelmektedir. Bunların yanısıra yapmış olduğumuz tespite göre 203 rivayetin 73’ünü babası Muhammed’den geri kalanının ise farklı râvîlerden nakletmiştir. Buna göre *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde düşünüldüğünde Ca‘fer es-Sâdık’ın tüm rivayetlerinin yaklaşık %15’lik kısmının Kütüb-i Tis’a’da, geriye kalan rivayetlerin yani %85’lik diliminin ise *Kütüb-i Tis’a* dışında bulunan hadis kaynaklarında geçtiğini söyleyebiliriz.

Kütüb-i Tis’a’daki rivayetlerinin içerdiği konulara baktığımızda 32 rivayetle Hac ve Umre rivayetleri birinci sırada yer alırken en az rivayet ise nikah ve şevâhid konularından gelmiştir. Bu rivayetlerin şâhid ve mütâbî’leri de düşünüldüğünde Ca‘fer es-Sâdık’ın Ehl-i Sünnet kaynaklarında binlerce rivayetinin bulunduğunu ifade edebiliriz.

Ayrıca Muvatta da geçen Ca‘fer es-Sâdık’ın rivayetleriyle Şiâ kaynaklarında geçen rivayetlerini sened ve metin açısından mukayese ettiğimizde Şîa kaynaklarında onun rivayetlerinin bir kısmı olduğu gibi nakledilirken pekçoğunun üzerinde ise tasaarruf yapıldığı görülmüştür.

Ca‘fer es-Sâdık’ın *Kütüb-i Tis’a* dışındaki eserlerde nakledilmiş yaklaşık 1528 rivayetini tespit ettik. O’nun rivayetlerinin kâhir ekseriyeti Taberânî ve Beyhakî’de yer almaktadır. En fazla rivayet Beyhakî’den; en az rivayet ise, Hattâbî ve Hâris el-Muhâsîbi’den bize nakledilmiştir. Konu itibariyle Kitabü’l-Menâkıb ve Kitabü’l Edeb birinci sırayı paylaşırken, en az rivayet ise kitâbü’z-ziraâ ile zühd ve rekâikten bölümlerinden gelmiştir.

Şiî kaynaklardaki rivayetlerine gelince, Kütübi-i Erbaa eserlerinden olan *el-Kâfî*'deki rivayetlerin yaklaşık %70'i ondan gelirken geri kalan kısmı ise farklı râvîlerden nakledilmiştir. *el-Kâfî*'nin dışında kalan üç eserde de Ca'fer es-Sâdık'ın pekçok rivayetine rastlanmaktadır. Kütüb-i Erbaa dışındaki Şiâ eserlerinde yine O'na nispet edilen pekçok rivayete rastlamak mümkündür. Bu eserlerde bulunan rivayetlerin yaklaşık %65'i onun rivayetlerinden oluşmaktadır.

Ayrıca Kütüb-i Erbaa dışında geçen rivayetlerin aslının ise Şiî âlimler tarafından dörtyüzasılda mevcut olduğu söylemektedirler. Bu eserlerin önemli bir kısmı elimize ulaşmamıştır. Ulaşanların içinde de yine hatırı sayılır ölçüde O'nun rivayetlerini görmek mümkündür. Bunların dışında da kaleme alınmış eserlerin kâhir ekseriyeti O'nun rivayetleriyle örülü olduğunu söyleyebiliriz.

Ca'fer es-Sâdık, hadisleri yorumlarken ne sadece Ehl-i hadîs gibi rivayet merkezli bir yol takip etmiş ne de Ehl-i Rey gibi akli ve ictihadi bir metod takip etmiştir. Ca'fer es-Sâdık yeri gelmiş Ehl-i hadis gibi yeri gelmiş Ehl-i rey gibi bir yol izlemiştir.

Bu dönemde Ca'fer es-Sâdık'ın etrafında görünüp ancak onun adına uydurma sözler yayan birçok kişiye rastlanmıştır. Bunların bir kısmını kendisi kendi sözleriyle cerh ederken, diğer kısmı ise O'nun adına birtakım uydurma faaliyeti yaptıklarını hadis uyduranların bazısı bizzat itiraf etmişlerdir. İtirafta bulunmayanlar ise âlimler tarafından deşifre edilmiştir.

Ca'fer es-Sâdık yaşadığı 68 yıllık hayatında pek çok alanda birçok eser telif etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Şîa müntesiplerince bazı eserler de kendisine isnat edilmiştir. Bazı kaynaklarda 13, bazılarında 22, bir kısmında ise 32 eser telif ettiği belirtilmiştir. Ancak bu sayıyı 100'e iblağ edenler olmuşsa da bunun İslam bilginleri nezdinde çok fazla itibar görmediği söylenebilir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki Ca'fer es-Sâdık'ı birtakım mübalağalardan uzaklaştırdığımız takdirde olması gereken konumunu tam manasıyla tespit etmiş oluruz.

Böyle yaptığımız da ise ona olan bakış değişmeyecek bilakis ona hak ettiği değer verilmiş olacaktır. Bu tezin Ca‘fer es-Sâdık’ı daha iyi anlamaya kapı aralayacağını ve onun hadis ilmindeki gerçek şahsiyetini ve konumunu tespit etmeye yardımcı olmasını Yüce Allah’tan temenni ve niyaz ediyorum.

Ehl-i Sünnet ve Şîa aasında derinleşmiş olan bazı ayrılıklar Ca’fer es-Sâdık’ın merkeze alınarak onun mübalağalardan arınık öğretileriyle hareket edilirse her iki ekol birbirlerine daha fazla yakınlaşmış olacaktır. Bunun için Ehl-i Sünnet ulemâsı O’nunla ilgili izlemiş olduğu orta yolu devam ettirmelidir. Şîa ise Kütüb-i Erbaa başta olmak üzere Ca’fer es-Sâdık ile ilgili Kur’ân, sünnet başta olmak üzere, aklî- mantıkî deliller ve tarihi verilerden onunla ilgili mübalağalı olan rivayetleri en azından kendi temel eserlerinden ayıktırmalıdırlar. Bu şekilde Ca’fer es-Sâdık olması gereken yerde konumlandırılacaktır. Bunun için Ehl-i Sünnet ve Şîa ulemâsından ifrat ve tefritten uzak, istikamet üzere hareket eden bir komisyon oluşturularak Ca’fer es-Sâdık’ın öğretileri net bir şekilde ortaya konmak suretiyle her iki toplumun fertleri kendisinden istifade edilmeye teşvik edilmelidir. Bizden sonra O’nun üzerine çalışma yapmak isteyenler için birkaç konu önerisinde bulunmak yararlı olacaktır. Örneğin Buhârî’nin Ca’fer es-Sâdık’tan *es-Sahîh* adlı eserine rivayet almamasının arka planı geniş şekilde ele alınabilir. Yine özellikle Ehl-i Sünnet’in temel kaynaklarıyla Şîa’nın temel eserlerinde geçen Ca‘fer es-Sâdık rivayetlerinin tamamı incelenerek onun nakletmiş olduğu rivayetler üzerine yapılmış olan tasarruflar tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî. *eş-Şerîʿa*. çev. M. Hâmid el-Fıkī, Beyrut/Lübnan, 1983.

Âgā Büzürg-i Tahrânî. *ez-Zerîʿa İlâ Teṣânîfi'ş-Şîʿa*. Beyrut/Lübnan, 1983.

Ahmed 'Âbîdî. *Müsned Ali b. İbrahim el Kûmmî*. Kum: İntişarâtü'z-Zâir, 1389.

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitâbü'l-ʿİlel ve Maʿrifeti'r-Ricâl*. Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. (Kahire: Darü'l-Hadis, 1416/1990).

Ahmed Emin. *Fecrü'l-İslam*. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.

Akman, Mustafa. "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (Haziran 2019).

Aktan, Hamza. *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*. İstanbul, 1991.

Albayrak, Ali, *"Dini Gruplar Bağlamında Ca'ferilik"*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/2 (2008).

Al-Ezzî, Ahmed Ali Hussein. *Sünni ve Şiî Tefsirlerde Ehl-i Beyt (On İki İmam) Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*. y.y.y. Sakarya Üniversitesi, 2022.

Ali Haydar Efendi. *Teshilü'l-Ferâiz*. çev. Orhan Çeker, Konya: Tekin Kitabevi, 1984.

Altıntaş, Ramazan. *Gençler İnançtan Soruyor*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Âmidi, Ebû'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-Ebkaru'l-Efkâr fi Usuli'd-Din*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Âmilî, Mahmud Kansu eş-Şehâbî. *el-Müstedrekü's-Sânî li Vesâilü'ş-Şiâ*. Beyrut/Lübnan: Dârü ve Mektebet'ü Envârü'l-Vilâye, 2017.

Âmilî, Muhammed b. Hasan el-Hürr. *el-Vesâʾilü'ş-Şîʿa İlâ Taḥṣîli Mesâʾili'ş-Şerîʿa.* Beyrut: İhyaü't-Tûrasi'l-Arap, 1412.

Arıkan, Adem. *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Aşıkkutlu, Emin. *"Tahvil"*. C.39. TDV İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Atalan, Mehmet. *"Ca'fer es-Sâdık'da Tanrı, Bilgi, İnsan ve Alem".* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (2000).

Atalan, Mehmet. *"Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri".* Dini Araştırmala*r,* 4/11 (Aralık 2001).

Atalan, Mehmet. *"Ca'fer es-Sâdık'ın Rafızilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfizî". Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* VII, I, (2009).

Atalan, Mehmet. *Cafer-i Sâdık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Atalan, Mehmet. "Historical Personalıty of Ja'far al-Sadıq (Ca'fer es-Sâdık'ın Tarihsel Kişiliği)". VXI (2011).

Atalan, Mehmet. *"İslam Düşüncesinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri"*. Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Dergisi 8/3 (Aralık 2011), 18.

Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*. Araştırma Yay., Ankara 2014.

Atik, Sefa. "Cafer-i Fıkhında Akıl Delili'nin Furû Fıkha Uygulanması -Örnek Fıkhî Meseleler Üzerinde-". *PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Aralık 2019).

Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. ts.

Avcı, Casım. "*Kûfe".* C. 26. TDV İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Aydınlı, Abdullah. *"Arz"*. C. 3. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Aydınlı, Abdullah. *"Ehl-i Hadis".* C. 10. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aydınlı, Abdullah. *"Semâ"*. C. 36, TDV İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ayetullah Humeyni. *Düşünce ve Pratiğinde Velâyet-i Fakîh*. çev. Gürkan Biçen, Önsüz Yayıncılık, ts.

Aynî, Bedreddin. *el-Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihi'l-Buhâri*. Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Aytekin, M. Ali. *"Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkhî Boyutu"*. İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi V/2 (Aralık 2020).

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib. *el-Avnü'l- Ma'bûd*. Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Bağcı, H. Musa. *Hadis tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.

Bağdadi, Ahmed Alâvî Mecid. *"Mevkifû'l-İmam Ca'fer es-Sâdık (a.s) Mine'l Da'veti'l-Abbasiyye,*". 2 (1221).

Başoğlu, Tuncay.*"Muhkem"*. C.31. TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Baylak Görgün, Ayşen. *"Türkiye'de Caferi Topluluğun Konumu ve Değişim Dinamikleri Üzerine Değerlendirmeler"*. İnsan&Toplum, 1/7, 2017

Bayraktutan, Ayşe. *"Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Bireysel Kişiliği". Genç Müteferrikler Dergisi* 3/1, 2022.

Bekir Topaloğlu. Kitâbü't-Tevḥîd. Ankara, 2003.

Belazûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Mahmud Firdevs el-Âzm. Dımeşk/Şam, 1997.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. "*Fütûhü'l-Buldân*". Lübnan/Beyrut, 1991.

Belgemen Ertürk, Tuğba. *Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Yıldızname İsimli Eser*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Mühezzeb Fi İhtisârî's-Sünenû'l-Kübrâ*. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-Sâğir li'l-Beyhâkî*. Beyrut/Lübnan: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1412.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad Ala Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâe*. Beyrut: Dârü'l Yemâme, 1998.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *el-Medhel İlâ İlmi's-Sünen*, Kahire: Darü'l-Yüsr li'n-Neşr ve't-Têvzi', 1437.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Marifetü's-Sünen ve'l Âsâr*. ts.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed. *Muhtasar Beyzdâvî Tefsiri (Envâu't-Tenzîl ve Esrâü't-Te'vîl)*. çev. Şadi Eren. 1-4, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2010.

Bilen, Mehmet. *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.

Bozan, Metin. *"İmamiyye Şia'sının Peygamberlik ve İmamet Anlayışının Mukayesesi"*. 9/26 (Aralık 2006).

Bozan, Metin. *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İsam Yayınları, 2009.

Böğet, Seyit. *Ca`fer Sâdık`ın İtikadi Görüşleri"*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya Üniversitesi, 2002.

Brockelmann, Carl. *GAL (Geschichte Der Arabischen Litteratur)*. 1-2, Leiden, 1943.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh*. 5. Dımeşk/Şam: Darû'l-'Ulûmü'l-İnsaniyye, 1993.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-Müfred*. ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-Evsaṭ*. 1-2, Halep / Kahire: Dârü'l-Vâî /Mektebetû Dârü't-Tûrâs, 1397.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-Kebîr*. XII, Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li'Tebaâti ve'Neşr ve't-Tevzi', 1440.

el-Buhârânî, Muhammed b. Muhammed Parsây. *Kudsiyye (Kelimât-u Bahaüddîn Nakşîbendî).* Tahran: Kitaphâne-i Turâ, 1354.

Büveytî, Ebû Ya'kūb Yûsuf b. Yahyâ el-Mısrî el-Büveytî. *el-Mürşidü Zevi'l-Hecâ ve'l-Hâce İlâ Süneni İbn Mâce*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1439.

Büyükkara, M. Ali. *"İmamiyye Şîa'sının Hadis Usulünde".* Mezhebi Bozuk Râviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivâyetlerinin Değeri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVII/4 (2004), 354-368.

Cabala Dwin. "Câfer". *İslam Ansiklopedisi*, C. 3. Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Câbir Kâsım. "İmâm Ca'fer Es-Sâdık'ın (a.s) Fıkhının Fikrî ve Toplumsal Çerçevesi". çev. Erdoğan Sarıtepe XV/2 (2010).

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Kitabü't-Tevhid*. ts.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Tefsir*. Nafiz Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 65.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Falnâme-i Ca'fer-i Sâdık*.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Hırzü'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*. Süleymaniye Kütüphanesi: 203999, 03324-009.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Kitâbü'l-Fal*.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Kitabü't-Tevhid ve'l-Edille ve't-Tedbîr*. İstanbul: 208688.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Kur'anâme*.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Makâlât-ı Hazret-i İmam Ca'fer es-Sâdık*. Millet Kütüphanesi: 9004.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Risâle fi'l-Kur'ati'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Risâle-i Ed'iye*. ts.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Risâle-i İmâm Ca'fer es-Sâdık*.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Tefsîru'l-Kur'ân*. ts.

Ca'fer es-Sâdık, Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn. *Terceme-i Sihamü'l-Gayb fi İsabeti'z-Zamir*.

Cebbûrî, Merve Hasan. "*el-El-İmam es-Sâdık el-'Abkâriyyetü'l-Kimiya*". *İslamiyât-Ehlü'l-Beyt*, 1-3.

Centre Traditio Litterarum Occidentalium. *Gesta episcoporum Autissiodorensium.* Brepols Publishers, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail. *"Atâ b. Ebi Rabâh"*. C.4. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Cerrahoğlu, İsmail, *"Sûddî"*. C. 38. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 2010.

Cürcanî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. *Şerhu's-Sirâciyye*. Mısır: Mektebetü'l-Mustafa, 1944.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.

Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. *"Abdullah b. Abbas"*. C. 1. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çayıroğlu, Yüksel. *"Ehl-i Sünnet İle Şîa Arasındaki Temel İhtilâf Noktaları"*. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1 (2013).

Çolak, Mücahit. *"İslam Muhakeme Hukunda Şahitlik ve Hükümleri"*. 2-9, (2016).

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Kitabü's-Sıfat*. 1403.

Dârimî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *es-Sikât. 6/131*. Hindistan: Dâiretü'l-Meârifi'l Osmânî, 1393.

Demir, Abdulalim. *"İmamiyye Şîası Hadis Kaynaklarına Göre Hz. Ömer'in Kırtas Olayındaki Tavrı ve İlgili Rivayetlerin Tahlili"*. Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları.

Demir, Abdulalim. *İmâmiyye Şîası'nda Sahâbe Tasavvuru*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, 2022.

Demir, Abdulalim - Mostafa, Azarakhshi. *"İmâmiyye Şîası Rivâyet Kaynaklarına Göre İmâmların Allah'a İnanmayanlara Getirdikleri Akli Deliller"*. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 13/2 (Haziran 2021).

Demir, Ahmet İshak. *"İmamiyye Şî'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci.* e-Makâlât Mezhep Araştırmaları 2/1 (Bahar 2009).

Demirci, Kadir. *"Çağdaş Zeydî Âlimlerle Zeydiyye ve Hadis Üzerine"*. Hadis Tedkikleri Dergisi 4/1 (2006), 151-165.

Dihlevî, Abdulazîz. *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ 'Aşeriye*. Mısır, 1383.

Doğan, İsa. *"İlk Fikir Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme"*. VI/6 (1992).

Douglas S. Crow.*The Role Of Al-Aql In Early Islamıc Wısdom With Reference To Imam Ja'far Al-Sâdıq*. Canada: McGıll Universıty, 1996.

Döndüren, Hamdi. *"Îlâ"*. C:22. TDV İslam Ansiklopedi. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Duman, Ayşenur. *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Müşterek Rivâyetlerin Tahlili -Küleynî'nin el-Kâfî İsimli Eserinin Usûl Bölümü Örneği.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

ed-Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslâm Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Durmuş, Mehmet. *Kur'an'a Göre Şefaat.* Ankara: Anlam Yayınları, 2010.

Düzenli, Muhittin. *"Kur'ân Dışında Benden Birşey Yazmayınız Rivayeti ile Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Diğer Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi"*. Tefsir Araştırmaları Dergisi, 7/1 (2023).

Ebied, R.Y.- M.J.L. Young. *"Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Hemeroloji Üzerine Bir İnceleme".* çev. Mehmet Atalan. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (2003).

Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistanî. *Sünen-u Ebu Davud*. Beyrut: Daru'l Fikir, ts.

Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed er-Râzî el-Versinân. *Kitâbu'z-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*. ed. Abdullah Sellam es-Samerraî, Bağdat, 1988.

Ebu Zehra, Muhammed. *İmam Ca'fe,* İstanbul: Buruc Yayncılık, 2021.

Efendioğlu, Mehmet. *"Rivayet"*, C.35. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ekici, Zeynep. *"Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-Hadîs*' ve *'Suveylih'* Terimleri". IV (2018), 1.

Ekinci, Ahmet. *"Caferi Fıkhının Doğuşu ve Dönemleri".* İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 33 (2019).

el-Fâdıl-el-Hindî, Bahaüddin Muhammed b. Hasan el-İsfehânî. *Keşfü'l-Lisam an-Kavâidi'l-Ahkâm*. Kum: Müessesetü'n-Neşrü'l-İslamî, 1416.

Komisyon. el-İdâretü'l-Âmme li'l-Evkâf. "Cevâmiü'l-Kelim". Katar: Turath, ts.

Eminî Nevruz. *"Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Ehl-i Beytin Rivayetleri"*. *Ulumü'l-Hadis* 13/47 (1967).

el-Erdebilî, Muhammed b. Ali. *Câmîu'Ruvvât*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Edvâ, 1983.

Erul, Bünyamin. *"Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras 'Kitab ve Sünnet' bırakıldığını ifade eden rivayetlerin tedkiki".* Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 7/1 (2007).

el-Esedî, Hasan Abdülğanî. "Eserü'l-İmamü'l-Ca'fer es'Sâdık Fi'l-Menheci'n-Nahvî İnde'l-Hâlil ve'Sibevyh." *Câmiâtü Kerbelâ, Külliyet'ü-Terbiviyyetü li'l Ulumi'l-İnsaniyye*.

eş-Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b.İdris b.Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdülmüttalib b. Abdî Menaf el-Mütallibî el-Küreşî el-Mekkî. *Tefsirü el-İmam eş-Şafiî*. 1-3 Cilt. el-Memleketû Arabiyyeti's-Suûdiyye: Darü't-Tedmire, 1427.

Etan Kohlberg. *"Gaybet Öncesi Şia' da İmam ve Toplum"*. çev. Mazlum Uyar, *Dini Araştırmalar* 3/7 (Ağustos 2000), 228-229.

Etûfî, Ebü'r-Rebî'. Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî. *Muhtasar et-Tirmizî*. Küveyt: Tûrâsü'z-Zehebî, 2020.

Evgin, Abdulkadir. *"Sünni Kaynaklara Göre Ca'fer es-Sâdık'ın Hadisciliği"*. *Dini Araştırmalar* 12/35 (01 Haziran 2009).

Ezdî Mehdî. *"İmam Sadık (a.s)'ın 'Tahrif' Meselesinde Naklettiği Rivayetlerin Eleştirisi ve Anlaşılması"*. Kur'an ve Hadis Araştırmaları 7/1 (1972 1392).

Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul, 1991.

Fazlurrahman. *İslâm'da İhya ve Reform Bir İslâm Fundamentalizmi İncelemesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *"Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh"*. C. I. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1988.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiâsı*. İstanbul, 1984.

Gerhard Bowering vd. *"The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought"*. Princeton University Press, ts.

G.H.A. Juynboll. *Oryantalistik Hadis Araştırmaları Makaleler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Gördük, Yunus. *"İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu"*. Balıkesir İlahiyat Dergisi 1/1 (30 Haziran 2015), 7-36.

Gördük, Yunus *İmam Cafer es-Sadık ve Ona İsnad Edilen İşari Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Gördük, Yunus. *"İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen El Yazması Tefsir Nüshalarının Analizi"*. EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-, 14/45 (2010).

Gördük, Yunus. *İmam Ca'fer es-Sâdık'a İsnat Edilen İşarî Tefsirin es-Sülemi Tefsiri ile Mukayesesi"*. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Pamukkale University Journal of Divinity Faculty 1 (2014).

Gördük, Yunus. *"İmam Ca'fer es-Sâdık'a İzâfe Edilen Osmanlıca 'Ḫavâṣṣu'l-Ḳur'ân'ın Analizi ve Transkripsiyonlu Neşri"*. (KURSAD) Kur'ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi, 3/2 (ts.).

Gördük, Yunus. *İmam Ca'fer es-Sâdık'a Nisbet Edilen Buyruk'ta Yer Alan Ayetler Üzerine Bir İnceleme".* A Study on the Verses in the Text Titled Buyruq Attibuted to Imam Ja'far al-Sadiq'". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 95 (2020).

Gördük, Yunus. *"İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Kur'ân Tasavvuru ve Tefsir Anlayışına Dâir Bir Değerlendirme (Kendisine İsnat Edilen Eserler ve Rivayetler Işığında*)". Kur'an ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl, 2019.

Gördük, Yunus. *Tâbiîn Döneminde Kur'ân Tefsiri – Nâfi Mevla İbn Ömer Örneği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Gül, Ahmet Emin. *"Hadis İlminde Cerh Tadil Mertebeleri"*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2015).

Gül, İbrahim. *"Yetişkinler Eğitiminde Üç Önemli Öğüt: Hilm, İlim ve Nefsin Eğitimi".* Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 3/11 (2022).

Gündüz, Eren. *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Güzel, Bilal. *"Tezkiretü'l-Evliya'larda Ca'fer-i Sâdık'a Bakış". IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, Ankara, 2018.

Habib b. Tahir. *Ca'fer es-Sâdık*. Mevsûatu Alâmi"l Ulema ve"l Üdebâi"l Arabi"l Müslimîn: Tunus Din İşleri Bakanlığı, ts.

el-Hadrâmî, Muhammed b. Ukayl b. Abdullah b. Yahya el-Âlevî el-Hûseynî. *el-'Atbu'l-Cemîl alâ ehli'l-Cerhî ve't-Te'dîl*". Amman/Ürdün: Dâru'l-İmâm en-Nevevî, 1425.

el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî. *Haşiyetü Şihâb Âla Tefsirü'l-Beydâvî*. 1-8. Cilt. Beyrut: Darü's-Sâdr, 1431.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîh-u Halîfe b. Hayyât*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.

el-Halilî, Muhammed. *Min Emali'l-İmam es-Sâdık*. 1-4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l A'lemi li'l Matbu', 1984.

Hâmevî, Yakut b. Abdullah. *Mu'cemü'l-Büldan*. Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikir, 1995.

el-Hâseni, Haşim Mâruf. *Usûlü'-Teşeyyu'*. Beyrut: Daru't-Te'âruf, ts.

Hasnain Suchedina. "Imam Jafar al-Sadiq's Contribution to The Seciens". *https://www.al-islam.org/articles/imam-jafar-al-sadiqs-contribution-sciences-hasnain-mohamedali#co mment-0*.

Haşim Ma'ruf. *ed-Dirasât fi'l Hadis ve'l-Mühaddisin*. Beyrut/Lübnan: Daru't-Te'âruf, ts.

Hâtip el-Bağdâdî. *el-Câmiu'l-Ahlak er-Râvî ve Âdabi's-Sâmi'*. 1-3. Cilt, Beyrut: er-Risâle, 1417.

Hâtip el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Tâlhîs el-Müteşâbih fi'r-Resm*. Dımeşk: Telâs li'd-Dirâsâtî ve't-Tercümeti ve'n-Neşr, 1985.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî. *Mevdiu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.

el-Hêkimî, Muhammed Rıza. *Lev la's-Senetân Leheleke'n-Nu'man*. 2021.

el-Hıllî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Tezkiretü'l-Fukahâ*. Kum: Müessesetü'l-Âl-i Beyt, 1414.

el-Hıllî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *el-Babü'l-Hâdî Aşere*, ed. Mehdi Muhakkik, Meşhed, 1989.

Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. Komisyon, İstanbul: İz Yay, 1993.

Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of İslam (Conscience and History İn a World Civilization*, çev. Berkay ERSÖZ. 1-3 Cilt, ts.

Hubbullah, Haydar. *Ḥucciyetu's-Sunne fī'l-Fikri'l-İslāmī*. Beyrut: Muessesetu'lİntişāri'l-ʿArabī, 2011.

Hubbullah, Haydar. Naẓariyyeti's-Sunne fī'l-Fikri'l-İmâmiyyi'ş-Şiʿî. Beyrut: Mu'essesetu'l-İntişâri'l-ʿArabî, 2006.

Hür el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-Âmilî el-Meşgarî. *el-Fuṣûlü'l-Mühimme fî Uṣûli'l-Eʾimme*. Kum: Müessesetü Âl-i' Beyt Aleyhimüsselam, 1409.

Hür el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasen b. Alî el-Hürr el-Âmilî el-Meşgarî. *Tafṣîlü Vesâʾili'ş-Şîʿa İlâ Taḥṣîli Mesâʾili'ş-Şerîʿa*. Kum: Müessesetü Âl-i' Beyt Aleyhimüsselam, 1409.

İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstizkâr*. ts.

İbn Âbîdin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-Muḥtâr ʿAle'd-Dürri'l-Muḫtâr*. ts.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Duʿafâʾi'r-Ricâl*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1988.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Erbeûn Hadisen li Erbeîne Şeyhen min Erbeîne Beldeten*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu Medîneti Dımeşk*. ts.

İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Men lâ Yaḥḍuruhü'l-Faḳīh*. ts.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. 1-13 Cilt, Beyrut: Daru'l-Marife, 1379.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-Metâlîbü'l-Âliye bi Zevâidî'l-Mesânâdi's-Semâniye*. Cidde: Dârü'l-Âsime /Dârü'l-Ğays, 1419.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyü's-Sârî*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2001.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Takribu't· Tehzib. ts.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*. 1-4 Cilt. Beyrut: Darü'l Marife, 1996.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Zehrü'l-Firdevs*. el-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide: Cem'iyyetu Dâru'l-Bir, 1439.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikir, 1910.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nuhbetü'l-Fîker*. ts.

İbn Hâcer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Ta'likü't-Ta'lik*. ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-ʿİber (Kitâbü Tercemâni'l-ʿİber) ve Dîvânü'l-Mübtedeʾ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-ʿArab ve'l-ʿAcem ve'l-Berber ve Men-Âṣarahüm Min-Zevi's-Sulṭâni'l-Ekber*. ts.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî - Ugan, Zakir Kadiri. *Mukaddime*. 1-3 Cilt. İstanbul: MEB. Basımevi, 1997.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyatü'l-A'yan*. çev. de Slane, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecruhîn Mine'l-Muhaddisin*. Suudi Arabistan: Darü's-Sümey'î li'n-Neşr ve'tevzi', 1420.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. Haydarabad, 1403.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*. Halep: y.y.y, 1396.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Siretu Nebeviyye li İbn Hişâm*. Cilt: I-II, Şirketu Tebbâ'e el-Fenniye el- Müttehide, ts.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî. *Zâdü'l-Meʿâd Fi Hêdyi Hâyri'l-İbâd.* Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *el-Bâʿiṯü'l-Haṯîṯ Şeh-u Maʿrifeti ʿUlûmi'l-Hadîṯ*. ed. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*. Mısır, 1951.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *İḫtiṣâru ʿUlûmi'l-Hadîsi*. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Tefsirü'l-Ku'âni'l-Âzim*. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

İbn Kuteybe, Ebû Muahmmed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-Siyâse*. Mısır, 1967.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889). *el-Maʿârif.* Kahire, 1412.

İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. Beyrut/Lübnan: Darü'l-Ma'rife, 2012.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. I-VI Cilt. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Fikr, 2015.

İbn Mende, Muhammed b. İshâk. *Şurûtü'l-Eimme*. Riyad: Dârü'l-Müslim, 1995.

İbn Recep, Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmet. *Şerhu İlelu't-Tirmizi*. ts.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Bidayetü'l Müctehid*. Dâr-u İbn Hâzm, 2014.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakat*. I-IX Cilt, Beyrut: Daru's-Sâdr, 1968.

İbn Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulumü'l-Hadis (Mukaddime)*. Beyrut/Lübnan: Daru'l Fikirü'l-Mu'asır, 1998.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Nâsiḫu'l-Hadîṯ ve Mensûḫuh*. ez-Zerkâe: Mektebetü'l-Menâr, 1408.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. Tarihü'l-Medine li İbn-i Şeybe. I-II Cilt. Beyrut/Lübnan: el-Kitâbü'l-İlmiyye, 1417.

İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî b. Şehrâşûb et-Tabersî el-Mâzenderânî es-Serevî. *Menâḳıbü Âli Ebî Ṭâlib.* Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Advâ, 1991.

İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-Sünne*. Riyad: y.y.y, 1986.

İbn ʿUsfūr el-İşbilî, ʿAlī İbn-Mûʾmin, Râmil Bedî' Yakub. *Şerh-u Cümel ez-Zecâcî*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe Fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. 1-8 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*. ts.

İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Müntazâm fi Târihi'l-Ümem li-İbnü'l-Cevzi*. 1-16 Cilt. Beyrut/Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kamil fi't-Tarih*. I-XIII Cilt. Beyrut: Daru'l-Beyrut, 1982.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*. ts.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. ts.

İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Şürûṭü'l-Eʾimmeti's-Sitte*. Kahire: y.y., 1357.

İbnü'l-Mürtezâ, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *el-Behrü'z-Zehhâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *'Ulûmü'l-Hadîs*. Dımeşk /Beyrut: Dâru'l Fikir /Daru'l-Fikr el-Meâsir, 2017.

İbrahim en-Nuhhâs. *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmam Ahmed*. 1-22 Cilt. Cumhuriyyeti Mısır el-Arabiyye: Darü'l-Felâh li'l-Bahsî'l-İlmî, 1430.

İbrahimoğlu, Abdülmelik. *Bir Sûfî Müderrîs Portresi Muhammed Pârsâ*. Ankara: İlahiyât, 2023.

İhsanî Keyvan, Vatân Hâh Vehîd. *"İmam Ca'fer es-Sâdık'ın 'Arâîsü'l-Beyân"*. 11-24 (1400/1980).

İlhan, Avni. *"Gaybet"*. C.13. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

İlhan, Avni. *"Şîa'da Usulü'd-Din" Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiî'lik Sempozyumu*.

el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin Abu Al-Faraj. *Mukâtîl et-Tâlibîn*. Kum: Mektebetü'l-Hayderiyye, 1381.

el- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ḥilyetü'l-Evliyâʾ ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ*. Beyrut/Lübnan: Darû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.

el- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Zikru Ahbâri İsbahân*. ts.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym. *Ḥilyetü'l-Evliyâ ve Tabaḳātü'l-Aṣfiyâ*. 1-9 Cilt. Beyrut, 1971.

İsmail el-Muizzî el-Melâyirî. *Câmi'û Ehâdisi'ş-Şiâ*. Kum: Neşrü's-Suhûf, 1414.

Ja'fari, Sayyid Husayn Muhammad. *The Origins And Early Development of Shia İslam*. Londra /Beyrut: Longman Group /Library Du Liban, 1979.

John A. Hayword. "Jaʿfar al-Sâdiq Shîʿite İmam". *Encylopaedia Brittanica*, 1998.

Juynboll, G.H.A vd. *İsnad Analiz Yöntemleri*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu, 2005.

Kādî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kādı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*. Tunus: y.y., 1393.

Kadî Iyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâʾ bi-Taʿrîfi Hukūki (fî şerefi)'l-Muṣṭafâ*. Beyrut/Lübnan: Kütübü'l-İlmiyye, 1420.

Kandemir, M. Yaşar. “Câbir b. Abdullah”. C. 6. TDV. İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler (Menşe’i, Tanıma Yolları, Tenkîdi)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

Kandemir, M. Yaşar. "*Sahîhayn"*. C. 35. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Karadağ, Ahmet. *“Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şîası Arasında İhtilâf Edilen Bazı Konuların Tahlili (Muhammed Cevâd Muğniyye’nin et-Tefsîru’l-Kâşif Örneği)*”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017).

Karahan, Abdullah. *“Zevâid”.* C. 44. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Karaman, Hayreddin. *“Ca’feriyye”.* C.7. TDV İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

el-Kaşânî, Muhammed Mûhsin el-Feyz. *Kitâbü’l-Vâfî*. Kum: Müessesetü’l-Mektebetü’l-Âlemü’l-Mücâhid, 1430.

el-Kâşıfî, Mevlana Fahrüddîn Ali b. Hüseyin Vâiz. *Rêşehât-ü Aynü’l-Hayat*. Tahran: Mecmuâyı Mütün-i Kâdîm, 1356.

Kavakçı, Yusuf Ziya. *İslam Araştırmalarında Usul*. Ankara, 1976.

Kaya, Sevdenur. *“Hadis Usulünde Liḳā’ Tartışmaları: Müslim’in İtirazları Bağlamında Liḳā’ Şartının Buḫârî’ye Atfedilmesi”*. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2022).

Kazı, A.K. *“Notes The Development of Zaidi Law (Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar)”*, çev. Kadir Demirci. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I (20014).

el-Kâzvînî, Ömer b. Ali b. Ömer Ebû Hafs Sirâcüddîn. *Meşihetu el-Kâvînî*. Dımeşk: Dârü'l Beşâir el-İslamiyye, 1426.

Kesgin, Salih. *"Yahudileri, Hıristiyanları ve Müşrikleri Arap Yarımadası'ndan Çıkaracağım Hadisi Üzerine Senet ve Metin Eksenli Bir Analiz". Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 7/1 (2012), 193-218.

Keşşî, Muhammed b. Ömer - Mirâbâd el-Esterâbâdî-Mehdî er-Recâî. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*. Kum, 1404.

Koçkuzu, Ali Osman. "' Ebü't-Tüfeyl'". C. 10. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Komisyon. *Min-İ'lami't-Terbeviyyeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye*. 1-4 Cilt. Riyad: Mektebetü'Terbeviyyet'ü'l-Arabi Li Düveli'l-Ğalic, 1988.

Konak, İbrahim. *Abbasiler Döneminde el-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları"*. yyy: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Korkmaz, Zehra. *Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya Üniversitesi, 2023.

Korkmaz, Zehra - Yılmaz, Hayati. "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi". *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1151-1181.

Kuleynî, Ebu Cafer Sikatu'l-İslam Muhammed b. Yakup b. İshak. *el-Usul Mine'l- Kâfî (Usûlu'l-Kâfi)*. 1-4 Cilt. Tahran: İntişârât-ı İlmiyye, 1389.

el-Küleynî, Muhammed Yakûp. *el-Fürûʿl-Kâfî'*. Beyrut/Lübnan: Darü't-Tearü'f li'l Matbûat, 1413.

el-Kummî, Muhammed b. Hasan. *Tefsirü'l-Kümmî*. Kum: Darü'l-Kitap, 1404.

el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî. *Risâle-i Kuşeyri*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Haşmet Matbaası, 1980.

Kutluay, İbrahim. *İmâmiyye Şîa'sına Göre Cerh ve Ta'dil*. İstanbul: Rağbet Yay., 2012.

Kutluay, İbrahim, *"İsnâaşeriyye'ye Göre Masum İmamların Allah Teâlâ İle İletişim Vasıtası Olarak İlham Ve Diğer Bilgi Kaynakları"*. ed. Yunus Araz vd. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 237 (Aralık 2019), 522.

Kutluay, İbrahim. *Şiada Hadis Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis / Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik Yay., 2017.

Kuzudişli, Bekir. *"Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar"*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 18/1 (2018), 62.

Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî. *Usulû'l-Kâfi*, 1-8 Cilt Beyrut/Lübnan: Menşuratü'l-Fecr, 1428.

Latif İbrahim el-Kâsım el-Hâdî. *Merviyyatu el-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sünneti Nebeviyye ve Ahvalü'r-Rüvvâtî Anhu Nümazicu Mimma Nüsibe İleyhi*. Câmiâtu Ümmü'l-Kurâ üniversitesi, 1422.

M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgül. *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler.* İstanbul: Klasik yayınları, 2015.

el-Mağlus, Sâmi b. Abdillah b. Ahmed. *Hz. Ali Atlası*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayınları, 2009.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. Kahire: Dârü'l-Hadis, Cilt 1, 1426.

Malikî, Ebî Abdulmelik Mervân b. Ali el-Bûnî. *Tefsirü'l-Muvatta*. Mağrib: ed-Dârü'l-Beydâ, ts.

Maytham Ahmed abed Hamza Al-hameedawi, Raad Hassoon Aqool Rhadi Al Jammali. *"The Questioning Style Of (Hamza And Do) In The Hadiths Of Imam Al-Sadiq, Peace Be Upon Him".* Turkish Journal of Computer and Mathematics Education 12/7 (16 Nisan 2021).

el-Mâzenderâni, el-Mevlâ Muhammed Sâlih. *Şerh-u Usûli'l-Kâfî*. 1-7 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-İhyaî li-Türâsi'l-Arabi, ts.

el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takī b. Maksûd Alî. *Râvdetû'l-Müttekin*. Kum: Mûessesetü Dârü'l-Kitâbü'l-İslamî, 1429.

el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takī b. Maksûd Alî. *Bihârü'l-Envâr*. Beyrut/Lübnan: Dârü'l-Ehyaî li-Türâsi'l-Arabi, 1110.

el-Mekkî, Ebu'l-Müeyyid el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî. *Menakibu Ebî Hanife*. Beyrut: Daru'l-Kitabü'l-Arabi, 1981.

el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî el-Hânefî. *el-İhtiyâr li Ta'lili'l-Muhtâr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mirza Kaukab Ali. *Great Muslim Scientist and Philosopher Jafar al-Sadiq*. Lahore.: Qayyam publications, 1996.

el-Mizzî', Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*. 38 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400.

Muhammed Ebû Zehra. *İmam Ca'fer*. İstanbul: Buruc Yayıncılık, 2021.

Muhammed Ebû Zehra. *İslamda Siyasi, itikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi.* İstanbul: Eko Ofset, 11991.

Muhammed Hamidullah. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahifa-i Hemmam İbn Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967.

Muhammed Hüseyin Muzaffer. *Imam al-Sadıq*. çev. Jasim al-Rasheed, Kum: Ensariyan Foundation, 1998.

Muhammed Sivasî. *Hâşiye 'Alel-Beyzâvî li'l-Cüz'i'l-Âhir*. Atıf Efendi Ktp.: Atıf Efendi, nr.

Muhsin Abdunnazır. *Meseletü'l-İmâme*. Tahran, 1983.

Muhsin el-Emin, İmam Seyyid. *A'yânu'ş-Şîa*. Beyrut: Daru'Tearüf, 1983.

Mustafa eş-Şek'a. el-Eimmet'u el-İmamü'l-A'zam Ebu Hanife en-Nu'man. Beyrut: Darü'l Kütüb'l-Mısriyye/Kahire-Darü'l Kütüb'l-Lübnaniyye/, ts.

el-Muzaffer, Şeyh M.Rıza. *Caferi İmamiyye İnançları. (Akaid)*, ts.

Muzafferî, Muhammed Hüseyin. *İmam es-Sâdık*. Kum: y.y.y, 1998.

Mübârek el-Buhârî, Sâlah b. Mübârek. *Enîs et-Tâlibîn Vâ'detü's-Sâlıkîn*. ed. Halil İbrahim Sarıoğlu, Tahran: Müessesî Kühân, 1371.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. Riyad: Darü't-Tibiyye, 1467.

Nasırî, Ali. *Hadis İlimlerine Giriş*. çev. Muhammet Mehti Turan, İstanbul: Yılmaz Basın Yayın, 2014.

en-Necâşî, Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî. *Ricâlü'n-Necâşî*. Kum: Müessetü Neşri'l-İslâmî, 1418.

en-Nemerî, Ebû Amr b. Abdüber en-Nemerî el-Kurtubî. *et-Temhîd*. London: Müessetu'Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1439.

en-Neşşâr, Ali Sâmi. *İslamda Felsefe Düşüncesinin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ. *Fıraku'ş-Şîa*. Necef, 1936.

en-Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Şerh-u Sahih-i Müslim.* Riyad: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Nesai*. Lübnan: Dârü'r-Risaletü'l-Âlemiyye, 1439.

en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim *en-Nîsâbûrî. Marifetu'l-Ülûmü'l-Hadîs*. Beyrut/Lübnan: Dâr el-Âfâk, ts.

en-Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmûʿ Şerḥu'l-Mühezzeb*. ts.

Newman, Andrew J. *The Formative Period of Twelver Shi'ism: Hadith As a Discourse Between Qum and Baghdad*. London: Routledge, 2010.

en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut: Darû Afâkû'l-Cedîd, 1980.

en-Nu'mânî, İbn Ebû Zeyneb Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim. *Kitâbü'l-Gaybe*. Tahran: Mektebetu's-Sedûk, 2016.

Okur, Hüseyin. *"İslâm Hukuk Tarihinde Yaşamayan Sünnî Mezhepler ve Fuat Sezgin'in Tasnif"*. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 14 (Güz 2019).

Onat, Hasan. *"İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık"*. C. 23. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Orhan, Fidan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2018.

Öğüt, Salim. *Telbiye*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2011.

Önkal, Ahmet vd. *Hz. Peygamberin İzinde*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Önkal, Ahmet. *"Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme"*. *İstem* 2 (2003), 33-68.

Öz, Mustafa. "Ca'fer es-Sâdık". C.7. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt". C. 10, TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Öz, Mustafa. "Muhammed el-Bâkır". C. 30. TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Öz, Mustafa. "Nâsıbe". C. 32. TDV İslam Ansiklopedisii İstanbul: TDVYayınları, 2006.

Özavşar, M. Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları, "Hadisin neliği sorunu ve Akademik Hadisçilik"*, Ankara: Kitabiyat, 2005.

Özpınar, Ömer. *Şîa Hadis Tarihinin Teşekkül Dönemi: Sebepler ve Sonuçlar*. Konya: Aybil Yayınevi, 2014.

Öztürk, Mehmet. *"Hz. Ali Dönemi Siyasi Ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*". Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/83 (2013).

Paul Fouracre, *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum*. ed. W. Levison, 2002.

Philip K., Hitti. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Bilge, Yay., 2023.

Polat, Selahattin. “Mütâbaat”. C. 32. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Polat, Selahattin, “Zayıf Hadislerle Amel” 1 (1983).

Roger Allen. AbdulKader El-Janabi. *Baghdad The City İn Verse*. çev. Reuven Snır. London, England: Harvard Unıversıty Press, 2013.

Saâtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ. *el-Fethü’r-Rebbânî*. Beyrut: Daru’t-Turâsî, ts.

Saffâr, Ebu Cafer Muhammed b. El-Hasan. *Besâiru’d-Derecâti’l-Kübra fi Fezailî âl-i Muhammed (a.s)*. Tahran: Menşuratü’l-Alemî, 1984.

Sarıçam, İbrahim. *Emevi Haşimi İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Sel, Alpay. *Ca’fer es-Sâdık’ın tasavvufun oluşum sürecindeki yeri ve tasavvufî görüşleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Iğdır Üniversitesi, 2013.

es-Semerkândî, Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Uyûnü’l-Mesâîl*. Bağdat: Matbaatü’l-Es’âd, ts.

Seyid Mürteza, Hüseyin Şah Türâbî. *“İmam Sâdık (a.s) Ez Nazar-ı Ehl-i Sünnet (Ehli Sünnet Nazarından İmam Sâdık (a.s)*”, Ferhengi Gûser, 82 (1389).

Seyyid Bervecerdî. *Camiu Ehâdisi’ş-Şîiyye*. Tahran, 1986.

Sezai, Engin, *“Hadisin Tashîhinde Sened ve Metnin Sıhhat İlişkisine İllet ve Şâz Bağlamında Metodolojik Bir Yaklaşım”,* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/31 (Haziran 2015).

Sezgin, Fuat. *GAS (Geschichte des Arabischen Schrifttums)*. Leiden: E,J.Brill, 1967.

Sezgin, Fuat. *Tarihu't-Turâsi'l-Arabi*. çev. Mahmud Fehmi Hicazî. I-VIII Cilt. Riyad, 1982.

Shabastarī, 'Abd al-Ḥusayn. *al-Fā'iq fī Rūwāt wa-Aṣḥāb al-Imām al-Ṣādiq*. 1-3 Cilt. Qum: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī, 1418.

Snobar, Ahmad. *" Esbabu Uduli'l-İmam Buhari ani't-Tahric li'l-İmam Ca'fer es-Sâdık fi Sahihî. 10-2, 2012, s.57-63*.

Subhi es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Suiçmez, Yusuf. *Şîa Hadis Tarihi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.

Suyutî, Celaleddin. *el- hâvi li'l Fetâvi*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

es-Sübkî, Tâceddin *Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ*. Kahire, 1964.

eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Üm*, Cilt, I-VIII, Beyrut: Daru'l Fikir, 1403.

eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle*, Kahire: Mektebetü Dârü't-Tûrâs, 2005.

Şahin, Hanifi, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36 (2011), 47-70.

Şehristani, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şeker, Necmettin, "Cafer es-Sâdık'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Sünnî Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri", *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 29 (Haziran 2017), 106.

eş-Şerkâvî, Hâmid Abdullah, *Fıkhû İmam Ca'fer es-Sâdık Beyne Sünneti ve İsnâ Aşeriyye, Fi'l-Adâbî Kısmi Luğati'l-Arabiyye*, Sant Klemnis Üniversitesi/ Bağdat Şubesi, ts.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Neylü'l-Evṭâr Şerḥu Münteḳa'l-Aḫbâr*, Mısır: Mahmud Nassar El-Halebi ve Şürekâuh, 1964 .

Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *el-İrşâd*, Beyrut/Lübnan: 1979.

Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, *Evâilü'l-Makālât*, Tebriz, 1364.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh*, Beyrut/Lübnan: Müessesetü'l-A'lâ Li'l-Matbuât, 1406.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Uyûnü Ahbari'r-Rıda*.

eş-Şîrâzî, Mâsum Ali Şah. *Tarâiku'l-Hakâyık*, ed. Muhammed Cafer Mahcûb, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Senâî, 1992.

Tabatabaî. *Tüm Boyutlarıyla İslamda Şiâ*. çev. Kadir Akaras - Abbas Kummi. İstanbul: Rağbet Yay., 2016.

Tabatabaî, Müderrisi, *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Fıkhı ve Mirâsı Hakkında*, Harvard: Danişgah-ı İntişarât, 2022.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Delâilü'l-İmâme*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1988.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Tarîhu’t-Taberî. (Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk)*. Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387.

Tabersî, eş-Şeyh Ebu Ali Eminüddin Fadl b. Hasan b. Fadl. *İ’lamü’l- Vera bi İ’lami’l-Hüda*. Beyrut: Daru Mektebetü’l-Hayat, 1985.

Tahhân, Mahmud. *Yeni Hadis Usulü (Teysirü Müstelehi’l Hadis)*. çev. Cemal Ağırman. İstanbul: Rağbet Yay., 2017.

Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcîhü’n-Naẓar ilâ Uṣûli’l-Eṯer*, Halep: Mektebetü’l-Matbuâtü’l-İslamiyye, 1416.

Tanrıverdi, İsmail. *Sıffin Vakası*. İstanbul: Kitabî Yay., 2022.

Taylor, Jhon Boer. “Sufilerin Manevi Atası Ca‘fer es-Sâdık”. çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000).

Tekineş, Ayhan. “Modern Dönem Hadis Yorumculuğunda ‘Ben Merkezli’ Yorum”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010).

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *Sünenü’t-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Darû İbn Kesîr, ts.

Toksarı, Ali. *İbnü’l-Müsennâ*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.

Topgül, Muhammed Enes. “‘Cevâmiu’l-Kelim’ ve ‘Câmiu Hâdimi’l-Haremeyn’ Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar”. İslam Araştırmaları Dergis*i* 49 (31 Ocak 2023), 167-176. https://doi.org/10.26570/isad.1235791

et-Tûsi, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *el-İstibsâr Fî ma'htaulife Mine’l-Ahbâr*. Beyrut/Lübnan: Darü’l-Edvâ, 1406.

et-Tûsi, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *Tehzîbü’l-Ahkâm*. ed. Seyid Hasan el-Mevsuyi el-Horasanî, 1364.

et-Tûsi, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *Emâli’ş-Şeyh et-Tûsî*, Kum:1414/1994.

et-Tûsi, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *er-Ricâl*. Necef: y.y.y, 1380.

et-Tûsi, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *İhtiyâru Marifeti’r-Rical el-Ma’ruf Bi’r-Ricali’l-Keşşî*. ed. Mirâbâd el-Esterâbâdi- Mehdi er-Recâi. Kum: Müessefetü Âl-i’ Beyt Aleyhimüsselam, 1404.

Türâbî, eş-Şeyh Ali Ekber. *el-Mevsûatü’r-Ricaliyyeti’l-Müyessera*. Kum: Müessesetü İmâm es-Sâdık, 1424.

Uğur, Müçteba. “Hasen”. C. 16. TDV İslam Ansiklopedis. İstanbul: TDVYayınları, 1997

Uğur, Müçteba. *“Kur’an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkanması”*, *Dini Araştırmalar* 3/2 (Nisan 1989).

Uludağ, Süleyman. “Bâyezîd-ı Bistâmî”, 5/238-241. İstanbul, 1992.

Urhan, Rezvan. “İmam Ca‘fer-i Sadık’ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnat Edilen Tefsir Rivayetleri”. International Academic Social Resources Journal VII/39 (2022).

el-Usfûri, Muhsîn. *Nehcü’ş-Şeriâ*. Bahreyn: Riâsetü’l- Evkâfi’l-Caferiyye, 1346.

el-Utâridî, Azîzullah Utâridî Kûşânî. *Müsnedü’l-İmâm es-Seccâd.* Tahran, 1379.

Ümit, Mehmet. “Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şiîlikle İlgili Doktora Tezleri”. *Journal of Islamic Research* 2/18 (2018), 422-447.

Ümit, Mehmet - Atalan, Mehmet. “*Prof. Dr. Hasan Onat’ın Türkiye’deki Şiî’lik Çalışmalarına Katkısı (Danışmanlığını Yaptığı Yüksek Lisans ve Doktora*

Çalışmaları Bağlamında)". *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2021).

Ünalan, Abdullah. *Şîa'da Hadis Usulü*. İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.

Üzüm, İlyas. "Kütüb-i Erbaa". *Kütüb-i Erbaa*. C. 27. TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV. Yayınları, 2003.

Üzüm, İlyas, "Mezhep". C. 29. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *Maʿrifetü'r-Ricâl*. çev. Muhammed Kâmil Kassâr – Muhammed Mutî' el-Hâfız – Gazve Büder, I-II Cilt. Dımeşk, 1405.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb (284/897). *Kitâbu'l-Buldân*. çev. Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2002.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb. *Târîḫu'l-Yaʿḳūbî.* Cilt I-II, Beyrut: Daru's-Sâdr, 1415.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Udebâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1400.

Yasir Musa. *Merviyyat-ı İmam Ca'fer es-Sâdık.* Kahire: Kahire Üniversitesi İslami İlimler Araştırma Enstitüsü, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşabih". C. 32. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yıldırım, Selahattin. "Kütüb-i Sitte Musanniflerinin Hadis Kabul Şartları". *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 96-97.

Yönem, Ahmet. “Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şîi-Sünnî İlişkileri Sempozyumu”. *Çanakkakle Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2013).

Yüceer, İsa. "Ca‘fer-i Sâdık ve Ca‘ferilik”. *I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010-Kağızman-Kars*, 2013.

Yüksel, Yunus. *Avrupada İslam Hakkında Sıkça Sorulan Sorular ve Cevapları*. Köln: Ditibverlag, ts.

Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020

ez-Zebîdî, Ebü’l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî. *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. çev. Ahmed Naim. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī. *Mîzânü’l-İ’tidâl fi Nâkdi’r-Rical.* Beyrut: Darü’l-Marifeti li’Tebaâtî ve’Neşr, 1963.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkî. *Tarihu’l-İslam ve Vefayatu’l-Meşahir ve’l-A’lam*. 1-10 Cilt. Beyrut: Darû’l Garbi’l-İslamî, 2003.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkî. *Tezkiretü’l-Huffâz*. I-IV Cilt. Haydarabad: Darû’l-Meârîf, 1966.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkî. *el-Müntekâ Min Minhâci’l-İ’tidâl fi Nâkdi Kelâmî Ehli’n-Nâkd*. y.y.y, 1431.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkî. Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ. Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1405.

Zemânî Mehcup Habîb, Muhammed Mehdî. "Ca'fer es-Sâdık'ın Hayatındaki İstihbarat Aristokrasisi". *Koruma Araştırmaları* X (1980 1400).

ez-Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *Ulümü'l-Fıkh ve'l-Kevâidü'l Fıkhiyye*. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1405.

ez-Zincânî, Ayetullah el- Hâc Seyyid İbrahim el- Mûsevî en- Necefî. ", *Akâidu'l-İmâmiyyeti'l- İsnâ Aşeriyye (Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi)"*. çev. Murat Serdar 8/139 (Kayseri 2005), 141-142.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletüh*. Dımeşk: Daru'l Fikr, 1903.

ez-Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab, *Kitâbu Nesebi Kureyş*. ed. E. Lévi-Provençal. Kahire, 1982.

Züheyrî, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Tabakatü'l-Kebîr*. Kahire/Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1421.

ez-Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf ez-Zürkānî. *Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ (Ebhecü'l-Mesâlik bi-Şerḥi Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik*. ts.